

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

І БЕЗПЕКА

Науковий журнал
Scientific journal

№ 1 (64) 2017

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Науковий журнал посів II місце в конкурсі
на краще наукове періодичне видання
в системі МВС України у 2010 та 2012 роках,
III місце – у 2014 році

Харків 2017

Журнал «Право і Безпека» є фаховим
з юридичних наук
(наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)
та із психологічних наук (спеціальність
19.00.06 «Юридична психологія»)
(наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку
та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
протокол № 2 від 28.02.2017

Головний редактор: *Бурдін М. Ю.*, канд. юрид. наук, доц.
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Відповідальний секретар редколегії: *Білоус П. О.* (ХНУВС)

Редакційна колегія журналу за галузями науки:

Юридичні: *Музичук О. М.*, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (ХНУВС) –
заст. гол. ред.

Йосеф Грудка, д-р юрид. наук, д-р філософії (Поліцейська академія
Чеської Республіки в Празі)

Смельянов В. П., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Маріанна Клочко, д-р філософії, доц. (Університет Огайо (Маріон Кампус), США)

Комзюк А. Т., д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України (ХНУВС)

Марцеляк О. В., д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Київський
національний університет імені Тараса Шевченка)

Мельник К. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Мічурін Є. О., д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна)

Синявська О. Ю., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Трубников В. М., д-р юрид. наук, проф. (ХНУ імені В. Н. Каразіна)

Юхно О. О., д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС)

Психологічні: *Балабанова Л. М.*, д-р психол. наук, проф. (Національний університет
цивільного захисту України) – заст. гол. ред.

Барко В. І., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Євдокімова О. О., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Землянська О. В., д-р психол. наук, проф. (ХНУВС)

Кузнєцов М. А., д-р психол. наук, проф. (Харківський національний
педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)

Тімченко О. В., д-р психол. наук, проф. (НУЦЗ України)

Федоренко О. І., д-р пед. наук, проф. (ХНУВС)

- ✓ Статті журналу рецензуються членами редколегії за відповідними галузями науки. За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо, відповідають автори публікацій. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ✓ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: http://journals.indexcopernicus.com/++_p24783657,3.html.
- ✓ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на веб-сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>), на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>), у репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ KhNUAIR (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/441>).
- ✓ Журнал зареєстровано в «Polska Bibliografia Naukowa» (PBN, Польська наукова бібліографія) – на порталі Польського міністерства науки і вищої освіти; доступ до паспорту видання: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/48136>.
- ✓ Журнал зареєстровано в «Research Bible» («ResearchBib») – міжнародній мультидисциплінарній відкритого доступу базі даних наукових журналів, публікацій та конференцій; доступ до поточної інформації про видання: <http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/1727-1584>.
- ✓ Журнал включено до повнотекстової бази даних наукових журналів відкритого доступу «Open Academic Journals Index» (OAJI); доступ до паспорту видання: <http://oaji.net/journal-detail.html?number=2258>.
- ✓ Журнал зареєстровано на порталі «Українські наукові журнали», де розміщуються основні відомості про наукові журнали України з різної тематики; доступ до паспорту видання: <http://usj.org.ua/content/pravo-i-bezpeka-0>.
- ✓ Доступ до профілю журналу в Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ✓ При передруку посилання на журнал «Право і Безпека» обов'язкове.

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

РУМ'ЯНЦЕВ В. О.

ФОРМУВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО СКЛАДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ..... 6

БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П., БАРКО В. В.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ
КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ..... 13

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГРЕЧЕНКО В. А.

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ОХОРОНЦІВ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ
В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1920 РР.) 21

КАЛЄНІЧЕНКО Л. І.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 26

ЛОГВИНЕНКО Є. С.

ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВИХ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ 33

ЛОГВИНЕНКО І. А.

КОНСТИТУЦІЯ УНР 1918 РОКУ: ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ,
ПРИЙНЯТТЯ ТА ОЦІНКИ В ІСТОРІОГРАФІЇ..... 38

СТЕЧИШИН А. В.

ВІЙСЬКОВА ДОКТРИНА КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО В РОЗБУДОВІ ЗУНР 42

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ПІНЧУК П. А.

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПРИТЯГУЮТЬСЯ
ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ
ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ..... 50

ПРОНЕВИЧ О. С.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО АКТИВ АСQUIS COMMUNAUTAIRE
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї: ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ..... 55

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЛІХОВИЦЬКИЙ Я. О.

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ КОРИСЛИВИХ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 364, 365 ТА 369-2 КК УКРАЇНИ, ВЧИНЮВАНИХ
ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ .. 62

ОНИЩЕНКО Ю. М., ПЕТРОВ К. Е., КОБЗЕВ І. В.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА ДОПОМОГОЮ
МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В ІНТЕРНЕТІ..... 67

ОРЛОВ Ю. В.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ»..... 73

РУСЕЦЬКИЙ А. А., КУЦОЛАБСЬКИЙ Д. А.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КІБЕРЗЛОЧИН»
І «КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ»..... 79

ЮХНО О. О.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ
ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ 84

**КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО**

БОРТНИК С. М.

СПЕЦІАЛЬНА ТРУДОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 90

ВЕНЕДІКТОВ В. С.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ: ПРОФЕСІОНАЛІЗМ
ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 95

КУШНИР Н. В.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ 99

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

КИРСЬВА І. В.

РОЛЬ ПОДІЙ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ,
СПЕЦИФІКА ПРИПИНЕННЯ ІСНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.. 106

МОРОЗОВА Ю. В.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОГОВОРУ
ОРЕНДИ НЕЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ, БУДІВЕЛЬ, СПОРУД..... 111

ОДЕРІЙ О. М.

СУБ'ЄКТИ ПРАВ НА НЕЖИТЛОВІ ПРИМІЩЕННЯ
У БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКАХ..... 117

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

АЛЕКСЄЄНКО Н. В.

СПЕЦИФІКА ЛОКАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО КОНТРОЛЮ У ПРАЦІВНИКІВ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 122

БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю. Ю., ШВЕЦЬ Д. В.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКІВ
ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ 127

ВАГІНА О. В.

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ
ПОЛІГРАФНИХ ОПИТУВАНЬ У СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ 133

ГОНЧАРОВА Г. О., ЛАРІОНОВ С. О.

СИСТЕМА СТАВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 139

КУДАР К. В.

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ВИКОНУВАЛИ
СЛУЖБОВО-БОЙОВІ ЗАВДАННЯ В НЕТИПОВИХ УМОВАХ 143

МІРОШНИЧЕНКО О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАДРІВ
ДО ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ 149

САПНА М. М.

МОВА ПРОФЕСІЙНИХ УБИВЦЬ 155

ХАРЧЕНКО С. В., ШТРИГОЛЬ Д. В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ 160

ЯРЕЩЕНКО О. А., МОРГУНОВ О. А.

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДО ПРОФЕСІЙНО-
СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ 165

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК ПОДАВАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ
ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА» 161

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 340.0(477)

В. О. РУМ'ЯНЦЕВ,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків);

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3704-3293>

2017 – Рік Української революції
1917–1921 років

ФОРМУВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО СКЛАДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Проаналізовано порядок формування Центральної Ради, розкрито засоби забезпечення в її складі територіального представництва та представництва політичних партій і громадських організацій. У контексті виявлення Центральною Радою волі українського народу досліджено соціальний стан, національну приналежність і партійний склад її членів. Зроблено висновок, що Центральна Рада поступово перетворилася в революційний парламент України.

Ключові слова: *Центральна Рада; порядок формування; представницький характер; соціальний, національний, партійний склад.*

Rumyantsev, V.A. (2017), "Formation of the representative composition of the Central Rada" ["Formuvannia predstavnytskoho skladu Tsentralnoi Rady"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 6–12.

Постановка проблеми. Утворена як український громадсько-політичний центр, українська Центральна Рада визначила своїм основним завданням національно-державне відродження України. Стратегія і тактика його реалізації вимагала перетворення Центральної Ради на революційний парламент, для чого потрібно було розширити її представницький склад, провести відповідну реорганізацію внутрішньої структури та допоміжного апарату (президії, комісії, друкованого органу), сформувати партійні фракції та визначити регламент роботи.

Дослідження порядку формування Центральної ради як одного з головних осередків Української революції 1917–1921 років, її соціального, національного, партійного складу є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Реалізація такого важливого завдання установчого характеру, як відродження української державності, могла бути здійснена лише представницьким органом, який би виражав волю всього народу і мав достатньо організаційних і правових ресурсів.

Основне завдання Центральної Ради в царині державотворення було сформульоване М. Грушевським ще на початку її діяльності. Він висловився не за пасивне чекання

поступок Україні з боку російського уряду, а за активну боротьбу за її автономію у складі оновленої федеративної Російської республіки. Це вимагало зміни статусу Центральної Ради, а саме перетворення її з київської міської громадсько-політичної організації на всеукраїнський громадсько-політичний орган, який би представляв і виражав інтереси українського народу, передусім у питанні державотворення.

Організаційним засобом перетворення Центральної Ради на представницький орган було скликання Українського національного конгресу. «... Щоб надати Центральній Раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України», – наголошував М. Грушевський [1, с. 7].

Справа полягала в тому, щоб широкопредставницький характер Українського національного конгресу певною мірою передати новообраній Центральній Раді. У такому ракурсі питання ставилося ще напередодні скликання конгресу. 26 березня 1917 р. на підготовчій нараді щодо скликання конгресу було вирішено комплектувати склад конгресу за таким представництвом: від

Київської, Полтавської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Волинської та Харківської губерній – по 4 представники, від Таврії та Чернігівської губерній – по 3 представники, від міст Одеси, Харкова та Катеринослава – по 2 представники. Територіальне представництво мало доповнюватися депутатами, обраними від різних верств населення та партій: від робітників, селян, кооператорів, студентства, союзу українських автономістів-федералістів – по 5 представників, від соціал-демократів – 4 представники, від радикальних демократів і соціалістів-революціонерів – по 3 представники, від соціалістів-самостійників, військових і флотських комітетів – по 1 представнику, від київських військових організацій – 8 представників, від наукового товариства й українського духовенства – по 1 представнику, від просвітніх і професійних організацій Києва – 10 представників.

Можливість обирати до Центральної Ради своїх представників отримали території, де етнічні українці склали значну частку населення. По 3 місця одержали українські громади Кубані та Холмщини, по 2 – українські громади Бессарабської і Чорноморської губерній, Воронежчини, Донеччини, міст Петрограда та Москви, по 1 – українські громади Ставропольської, Курської, Мінської, Гродненської губерній [2, с. 22–23].

Ідея скликати Український національний конгрес виявилася надзвичайно вчасною та продуктивною. Річ у тім, що громадсько-політичний український рух навесні 1917 р. набрав неочікуваного для багатьох розмаху. Ідеї національно-державного відродження у формі автономії України, її соціального оновлення протягом багатьох десятиліть залишалися мрією порівняно вузького кола української інтелігенції, а з падінням самодержавства ці ідеї швидко охопили широкі маси суспільства. Конгрес мав об'єднати доволі роздрібнені, часто спорадичні та спонтанні сили в єдиний рух під єдиним керівництвом. Тому пропозиція знайшла підтримку української громадськості. На адресу конгресу надійшло понад 350 вітальних телеграм і листів від організацій, громад, гуртків, з'їздів селян, солдатів та офіцерів, учителів й учнів [3, с. 4]. Величезним піднесенням ознаменувався початок роботи конгресу. «Зал купецького зібрання переповнений, – писала «Киевская мысль» 7 квітня 1917р., – море голів, і від краю до краю котяться хвилі мелодійної української мови. Партер заповнюють делегати, кількість яких

перебільшила тисячу чоловік» [4, с. 59–63]. Історичні джерела розходяться у визначенні точної кількості делегатів конгресу. Деякі нараховують 700 учасників, інші – 900 і навіть 1500 учасників. Дві останні цифри здаються перебільшеними, можливо, вони враховували делегатів із дорадчим голосом і гостей з'їзду, адже у виборах голови Центральної Ради 8 квітня 1917 р. взяли участь 593 особи.

Одним із центральних питань порядку денного конгресу було надання нового, представницького статусу Центральній Раді шляхом переобрання її складу. Близько половини

(60 місць) її членів обиралися за територіальним принципом від губерній і великих українських громад за межами України. 20 місць відводилися київським громадським, військовим, професійним і науково-освітнім організаціям, чим підкреслювалася особлива роль київської інтелігенції у створенні Ради, адже такі міста, як Катеринослав, Одеса, Харків, Москва та Петроград, отримали лише по 2 місця. По 5 мандатів дісталось робітничим, селянським, студентським і кооперативним організаціям, партійне представництво визначалося в 1–5 місць. Загальна чисельність нового складу Ради орієнтовно складала 100–150 членів, обрано на конгресі було 118 [4, с. 63–65]. І хоча конгрес децю відхилився від попередньої схеми, це не слід вважати порушенням загальнодемократичних принципів комплектування Центральної Ради в цілому [2, с. 25], оскільки у її новообраному складі було забезпечене як територіальне представництво від усіх етнічно українських губерній, так і представництво провідних суспільно-політичних рухів в Україні того часу. Водночас слід зазначити, що порядок виборів мав суттєві недоліки. Якщо вибори від територій мали певну систему, то вибори від громадських і партійних організацій слабо піддаються якомусь логічному осмисленню. Із розробленої схеми абсолютно незрозуміло, на яких підставах ті чи інші репрезентанти отримали саме таку кількість місць у Раді. Уже на конгресі висловлювалися думки про необхідність збільшення норм представництва для студентів, жіночих організацій, промисловців і духовенства [4, с. 10]. Це свідчить про те, що ні політична, ні соціальна структури національного руху в Україні на момент скликання конгресу повною мірою не визначилися.

Проведення Українського національного конгресу та переобрання на ньому на принципово нових засадах складу Центральної Ради дозволяє з упевненістю говорити, що перший крок у відродженні української державності було зроблено – Центральна Рада зі скромного зібрання невеликої групи українських інтелігентів стала представницьким органом українського народу, своєрідним революційним парламентом, який, віддзеркалюючи настрої значної частини населення України, висував вимогу надання їй автономії. У своїх спогадах В. Винниченко відзначав: «Конгрес був першим кроком відродження нації по шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим, підготовчим етапом у творенні як ідеї української державності, так і в частковому переведенні її в життя. А саме: конгрес, як повновласний орган національної волі, офіційно передав усю свою повновасть вибраному з себе органу: новій Центральній Раді. З цього моменту Центральна Рада стала дійсно, представницьким, законним (по законам революційного часу) органом усієї української демократії. Всі виступи її надалі мали вже характер правний, оскільки, розуміється, право української соборної демократії поважалось ким-небудь, крім самого українства» [5, с. 93–94].

На цьому процес розширення складу Центральної Ради та надання їй представницького характеру не завершився. Український національний конгрес дав Раді право кооптувати до свого складу нових членів, яке було деталізовано в «Наказі Українській Центральній Раді», затверженому 23 квітня 1917 р. [4, с. 71–73]. Центральна Рада широко ним користувалася та, як наслідок, навесні-влітку 1917 р. її роль як представницького органу та центру всього політичного та правового життя в Україні стрімко підвищується.

За ініціативи та за безпосередньої участі Центральної Ради протягом травня-липня 1917 р. в Києві відбулися всеукраїнські селянський, два військові та робітничий з'їзди. Всі вони висловили повну підтримку політиці Центральної Ради, обрали Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Центральна Рада кооптувала ці ради, як і Всеукраїнський Генеральний військовий комітет, до числа своїх членів. Зазначені поповнення втілили в життя рішення п'ятих загальних зборів, відповідно до яких відбулася

реорганізація складу Ради, кількість її членів визначалася 588 мандатами [4, с. 138–142]. Саме підтримка українського народу, вираження його волі та інтересів зробило так, що влітку 1917 р. в Україні не існувало сили, яка могла б скласти серйозну політичну альтернативу Центральній Раді. Це змушені були визнати і Тимчасовий уряд, і неукраїнська революційна демократія України. Остання відмовилася від тактики протистояння українському національно-визвольному рухові та погодилася ввійти до складу Центральної Ради після домовленостей, досягнутих влітку 1917 р. в Києві між Тимчасовим урядом і Центральною Радою та закріплених II Універсалом. Представникам національних меншин було надано право обрати 202 дійсні члени Ради та 51 кандидата [4, с. 207–208]. Це було останнє масове поповнення складу Центральної Ради [4, с. 10]. Воно засвідчило досягнення порозуміння між українською демократією та неукраїнськими революційними демократичними колами, а головне – ця акція перетворювала Центральну Раду з органу суто національного на Тимчасовий крайовий парламент [1, с. 29], тобто у справжній центр політико-правового життя в Україні.

За даними мандатної комісії VI Загальних зборів, розрахунковий склад Центральної Ради становив 798 мандатів. Віднині головним стало вважатися представництво Рад селянських (212 мандатів), військових (132 мандати) і робітничих (100 мандатів) депутатів, а також Генерального військового комітету (27 мандатів). Територіальне представництво від губерній, великих міст та українських громад за межами України залишалось без змін (81 мандат), решта мандатів розподілилася між українськими, російськими, польськими та єврейськими політичними партіями та громадськими організаціями. Далеко не всі з цих мандатів були використані, тому список реальних членів Центральної Ради виглядає коротшим. Мандатною комісією VI Загальних зборів було зафіксовано 639 дійсних членів Ради та 4 делегати з вирішальним голосом [4, с. 233–241].

Всі ці заходи сприяли розширенню складу Центральної Ради, надавали їй більш представницького характеру. Однак слід зазначити, що Центральна Рада так і не була обрана на основі загального виборчого права, яке єдине могло засвідчити її абсолютну легітимність у вирішенні таких важливих питань, як зміна форми державного устрою та проголошення автономії України. Це добре

усвідомлювали керівники Ради. Уже влітку 1917 р. в Раді розпочалася робота щодо проведення територіального з'їзду, було створено відповідну комісію, але з'їзд так і не відбувся, оскільки восени виникла ідея провести Всеукраїнські Установчі збори. У тому, що Центральна Рада не була обрана загальним волевиявленням українського народу, М. Грушевський вбачав її певну слабкість. У своїх спогадах він скаржився, що не судилося «перейти до представництва, вибраного загальним голосуванням» [6, с. 123]. Цей факт використовував свого часу Тимчасовий уряд, відмовляючи Центральній Раді у представництві інтересів України.

Відзначаючи величезну роль Українського національного конгресу в об'єднанні українських сил і підтримці ідеї української автономії, подальших кроків щодо вдосконалення представницького складу Центральної Ради, в Україні не були проведені загальні вибори, тому мандати делегатів конгресу й обраної ним Центральної Ради не ґрунтувалися на загальнонаціональних демократичних засадах. Саме це не проведення загальних виборів було ахіллесовою п'ятою Центральної Ради у процесі відродження української державності [7, с. 76].

Дійсно, в тих умовах Центральна Рада обрала варіант поповнення свого складу представниками від різних форумів українського народу, а не пішла шляхом проведення загальних виборів. Сьогодні важко з абсолютною впевненістю визначити, чому вона обрала саме такий варіант. Деякі дослідники називають дві основні причини, що стояли на заваді проведення виборів. По-перше, проведення загальних виборів на той час було політичною і технічною утопією [8, с. 95]. По-друге, певну роль відіграли міркування лідерів Центральної Ради, які не хотіли ризикувати, «перевіряючи» в такий спосіб свій авторитет серед широких верств досить неоднорідного населення України [8, с. 95–96]. «Українські соціалістичні партії і фракції, з яких рекретувалась Центральна Рада, передбачаючи неприхильний для себе наслідок загальних виборів, відсували цю важливу справу з дня на день, і такі вибори не відбулися. Це була непростима помилка Центральної Ради, що стала зародком майбутньої катастрофи відновленої Української держави» [7, с. 76].

Визнаючи за такими міркуваннями право на існування, нам, однак, важко з ними погодитися. По-перше, непереконаливим є твердження про неможливість проведення

виборів улітку 1917 р., оскільки, вибори в Російські Установчі збори відбулися восени 1917 р., коли розпад і анархія в державі значно поглибилися порівняно з весною-літом того ж року. По-друге, Центральна Рада ніколи не зрікалася, а, навпаки, відстоювала ідею скликання Українських Установчих зборів на засадах загального та рівного виборчого права. По-третє, навесні-влітку 1917 р. Центральна Рада досягла апогею свого авторитету і впливу на українське суспільство, тому, скоріш за все, в цей час вона одержала б переконливу підтримку виборців. Насправді справа полягала в тому, що переважна більшість членів Центральної Ради, її провід обстоювали федеративні засади побудови держави, визнавали за установчими зборами Російської держави право «установлення автономного ладу в національних територіях і федеративного устрою в Російській республіці, так само як і самої сеї республіки» [1, с. 100]. Тому проведення виборів у власний вищий державний орган ішло б урозріз із цим положенням. Доказом може слугувати відстоювання Центральною Радою ідеї федерації у трьох її перших універсалах. Але це міркування сьогодення, а в тих умовах проведення Українського національного конгресу й обрання на ньому нового складу Центральної Ради означало, що організаційний період українського національно-державного відродження закінчився, починалася боротьба за втілення вимоги української автономії в життя.

У сенсі представницького характеру Центральної Ради та репрезентації волі українського народу незаперечний інтерес становить її національний, соціальний і партійний склад. За неповними даними на сьогодні відомо, що українцям належали 75 % мандатів, решта – національним меншинам. Молдавани отримали 4 місця, німці й татари – по 3, білоруси, чехи та греки – по 1 місцю, однак вони так і не скористалися своїм правом і представників до Ради не направили. Складніше визначити розподіл мандатів між росіянами, поляками та євреями, оскільки представництво в Центральній Раді надавалося їм не суто за національною ознакою, а через квоти партійних і громадських організацій. У підсумку росіяни мали понад 14 % усіх місць, євреї – близько 6 %, поляки – 2,5 % [4, с. 12].

Центральна Рада й надалі проводила роботу щодо розширення свого складу та надання більш ефективних форм діяльності представникам різних соціальних і національних груп. Саме з цим був пов'язаний

поділ представників національних меншин на дійсних членів і кандидатів. Останні входили до складу Ради з дорадчим голосом і становили резерв, з якого мало поповнюватися представництво національних меншин із зростанням кількості українців у Центральній Раді. Так, мандатна комісія запропонувала VII-м Загальним зборам увести до складу Центральної Ради по одному представнику від білорусів і чехословаків із чехословацької частини, яка в жовтні-листопаді 1917 р. перебувала в Києві. На тих же загальних зборах Морська генеральна рада, у складі 20 осіб, була включена до складу Центральної Ради й отримала одне місце в Малій раді. 21 листопада 1917 р. Київська об'єднана рада робітничих та солдатських депутатів на знак підтримки Центральної Ради делегувала до її складу чотирьох представників.

12 грудня 1917 р., відкриваючи VIII Загальні збори, М. Грушевський запропонував поповнити Раду на правах членів із дорадчим голосом усіма обраними в Україні членами Всеросійських Установчих зборів.

Із первісного складу Центральної Ради (118 чоловік), обраного Українським національним конгресом, не менше 100 були представниками інтелігенції. Після завершення формування складу Ради 471 мандатом із 798 мандатів володіли Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Однак складно розібратися, представники яких соціальних груп реально стояли за цими мандатами. Першою до складу Центральної Ради увійшла Всеукраїнська рада селянських депутатів, якій належали 212 мандатів, проте на Всеукраїнському селянському з'їзді було обрано лише 134 депутати від повітів [9, с. 30–34]. Імовірно, більшою частиною були бідні селяни, які складали соціальну базу Селянської спілки. Персонально про них мало відомо, помітної ролі в діяльності Центральної Ради вони не відіграли. Керівництво Радою селянських депутатів здійснював Центральний комітет Селянської спілки, серед членів якого були відомі діячі УСДРП та УПСР В. Винниченко, Б. Мартос, А. Лівіцький, М. Ковалевський, П. Христюк, А. Степаненко, М. Стасюк. Цікаво, що значну кількість мандатів Рада селянських депутатів так і не використала. До селян можна віднести також значну частину делегатів Всеукраїнської військової ради, принаймні солдатів, матросів, унтер-офіцерів, прапорщиків (із 132 обраних членів Ради 60 % склали солдати, 40 % – офіцери). Серед членів Українського генерального військового

комітету були лише 2 солдати й один матрос, решта або військові спеціалісти (офіцери), або партійна інтелігенція (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Полозів, М. Міхновський) [10, с. 44]. Реально в роботі Центральної Ради брали участь лише 100 членів Ради військових депутатів, решта повернулася до своїх частин і втратила зв'язок із Києвом.

Діяльність Всеукраїнського робітничого з'їзду дає змогу лише фрагментарно охарактеризувати його представників у Центральній Раді. Відомо, що з'їзд був не численним, 300 його делегатів репрезентували близько 40 тис. робітників, переважно сільськогосподарський пролетаріат. Звичайно, це була лише незначна частина від 3,5 млн робітників України. З'їзд проходив під керівництвом українських соціал-демократів. На виборах Всеукраїнської ради робітничих депутатів спалахнула гостра полеміка між українськими соціал-демократами та есерами, які вимагали пропорційного представництва в Раді. У результаті досягнутого компромісу було вирішено, що із 100 членів Всеукраїнської ради робітничих депутатів 75 будуть обрані за територіальним принципом, а 25 – персонально, при цьому 70 місць надавалося членам УСДРП, а 30 – УПСР [11, с. 38]. До виконавчого комітету Ради увійшли провідні діячі УСДРП та УПСР. До складу Малої ради обрали І. Маєвського, М. Порша, В. Довженка. Отже, якщо в самій Раді робітничих депутатів і у виконкомі було кілька робітників, то в Малій раді їхні інтереси представляли відповідно лікар, видавець, кооператор та інженер-технолог [11, с. 39]. Навіть один із лідерів УСДРП, В. Винниченко, визнавав, що ці з'їзди були використані українською партійною демократією для зміцнення своїх позицій у Центральній Раді [12, с. 218].

Формально партії мали порівняно незначне представництво в Центральній Раді. Під час формування її складу Українським національним конгресом Союз автономістів-федералістів (пізніше УПСФ) отримав 5 мандатів, УСДРП – 4 мандати, УСДРП та УПСР – по 3 мандати, самостійники – 1 мандат. Відповідно до постанови V Загальних зборів від 28 червня 1917 р. про реорганізацію Центральної Ради партійні квоти майже не змінилися: УСДРП, УПСР, УПСФ, трудовики мали по 5 мандатів. Однак реально перші три партії мали значно більшу кількість мандатів завдяки своїм членам, проведеним до Центральної Ради через селянський, військовий, робітничий з'їзди та територіальне

представництво. Загалом саме «українські політичні партії, переважно соціалістичні» визначили характер діяльності Центральної Ради [12, с. 79], тим більше, що її фракції утворювалися за партійним принципом.

Із розвитком революції, загостренням політичної й економічної ситуації після входження у Центральну Раду неукраїнських політичних партій про коаліцію вже не йшлося. Київські більшовики не приховували, що вони вступили до Ради лише з метою її підризу зсередини. У січні 1918 р. подібну акцію намагалася здійснити група лівих українських есерів.

Із протоколів і звітів про хід загальних зборів Центральної Ради можна зрозуміти, в якій гострій міжпартійній боротьбі вони відбувалися. А відсутність вичерпних документальних даних щодо партійного складу Центральної Ради змушує скласти про неї певне уявлення на підставі окремих документів і спогадів. Так, Гольденвейзер пише: «Депутати-українці поділялися на три значні фракції: українські есери, українські еседеки та соціалісти-федералісти. Українські есери були самою сильною партією в Раді; до них під кінець приєднався і Грушевський, який довго залишався безпартійним. Але разом з тим ця фракція була найбільш бідною на людей; навіть у прем'єри вона не могла висунути нікого яскравішого, ніж Голубович. Українські соціал-демократи, до яких належали Винниченко, Петлюра, Ткаченко, Порш та інші, були мало чисельними, але незрівнянно більш значний персональний склад цієї фракції дещо згладжував чисельну перевагу есерів. Нарешті соціалісти-федералісти репрезентували найпоміркованіший і найкультурніший елемент української громадськості. Лідером цієї партії був шанований всіма літератор С. Єфремов, її газету («Нова Рада») редагував А. Ніковський. Як найпоміркованіша націоналістична група, соціалісти-федералісти жили порівняно у злагоді з представниками «меншин». ... Найворожішою до українців, хронічно опозиційною партією були російські есери, яких репрезентував у Раді енергійний і

здібний О. М. Зарубін. Меншовики з М. С. Балабановим на чолі також трималися незалежно, а іноді і мужньо. Рафес, який представляв «Бунд», говорив і орудував більше всіх; ... він був у цей час у полісі опозиції до українців, які досить побоювалися його гострого язика. Інші єврейські партії були представлені досить слабо» [13, с. 31].

Отже, найбільше представництво в Раді мали фракції партій українських есерів та еседеків. Протягом усього існування Центральної Ради вони задавали тон її діяльності, контролювали всі структури, починаючи від президії, Малої ради, Генерального секретаріату та закінчуючи окремими комісіями. Як відзначив той же Гольденвейзер, політичний досвід лідерів українських соціал-демократів дав їм змогу протягом 1917 р. відігравати головну роль в есери-еседеківському тандемі. М. Порш на переговорах із Й. Сталіним у листопаді 1917 р. назвав себе представником «партії, яка займає в Раді керуюче становище» [4, с. 455–459]. Маючи більш-менш узгоджені позиції у взаєминах з Тимчасовим урядом стосовно автономії України, зазначені партії мали досить серйозні розбіжності у поглядах на соціально-економічну політику. Урешті-решт українські есери, використавши свою чисельну перевагу в Раді, перебрали в січні 1918 р. керівництво урядом УНР, добилися реорганізації Малої ради, де отримали значну більшість. Із цього приводу В. Винниченко згадував: «Мое бажання вийти з уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей же час есерівська фракція Центральної Ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала раз у раз, бо вона кількістю своїх голосів покривала всі інші складені до купи фракції» [12, с. 224].

Висновок. Українська Центральна Рада, утворена від початку як український громадсько-політичний центр, поступово та невпинно трансформувалася в представницький орган – своєрідний революційний парламент України.

Список бібліографічних посилань

1. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. Київ: Знання України, 1991. 240 с.
2. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради: монографія/Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Акад. прав. наук України. Київ, 1995. 328 с.
3. Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6–8 квітня 1917 р.)/АН України, Ін-т історії України. Київ, 1994. 62 с. (Історичні зошити).
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т./редкол.: В. А. Смолій, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наук. думка, 1996. 590 с.

5. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції марець 1917 – грудень 1919 р.): у 3 ч.: репринт. вид. 1920 р. Ч. 1. Київ: Політвидав України, 1990. 348 с.
6. Грушевський М. С. Спомини/підгот. тексту й приміт. С. Білокопя. Київ. 1989. № 9. С. 108–149.
7. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Укр. письменник, 1993. 414 с.
8. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. Київ: Україна, 1992. 204 с.
9. Хміль І. В. Перший всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.)/АН України, Ін-т історії України. Київ, 1992. 36 с. (Історичні зошити; 1992; № 4).
10. Щусь О. Й. Всеукраїнські військові з'їзди/АН України, Ін-т історії України. Київ, 1992. 86 с. (Історичні зошити; 1992; № 7).
11. Гриценко А. П. Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й всеукраїнський робітничий з'їзд 11–14 (24–27) липня 1917 р.)/АН України, Ін-т історії України. Київ, 1992. 51 с. (Історичні зошити; 1992; № 5).
12. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції марець 1917 – грудень 1919 р.): у 3 ч.: репринт. вид. 1920 р. Ч. 2. Київ: Політвидав України, 1990. 328 с.
13. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) // Революция на Украине по мемуарам белых: репринт. изд. 1930 г./сост. С. А. Алексеев; под ред. Н. Н. Попова. Киев: Изд-во полит. лит., 1930. С. 1–63.

Надійшла до редколегії 22.02.2017

РУМЯНЦЕВ В. А. ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСКОГО СОСТАВА ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ

Проанализирован порядок формирования Центральной Рады, раскрыты способы обеспечения в ее составе территориального представительства и представительства политических партий и общественных организаций. В контексте выявления Центральной Радой воли украинского народа исследованы социальное положение, национальная принадлежность и партийный состав её членов. Сделан вывод, что Центральная Рада постепенно трансформировалась в революционный парламент Украины.

Ключевые слова: Центральная Рада; порядок формирования; представительский характер; социальный, национальный, партийный состав.

RUMYANTSEV V. A. FORMATION OF THE REPRESENTATIVE COMPOSITION OF THE CENTRAL RADA

The author has analyzed the procedure of formation of the Central Rada in the first months of its activity. The author has considered the methods, by which the composition of the Central Rada was provided with a territorial representation and the representation of political parties and public organizations that existed at that time in Ukraine.

The study of social status, national accessory, party membership of the Central Rada suggests that it was a fairly representative body expressing the will and interests of Ukrainian people. On this basis it is concluded that the Central Rada has been rapidly transformed from public and political authority into revolutionary Parliament of Ukraine and as such was entitled to put forward the problems of constitutional character, such as the problem of the autonomy of Ukraine.

Keywords: Central Rada; procedure of formation; representative character; social, national, party staff.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922

В. І. БАРКО,

доктор психологічних наук, професор,
 професор кафедри соціології та психології
 факультету № 6 (права та масових комунікацій)
 Харківського національного університету внутрішніх справ;
 ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

В. П. ОСТАПОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
 завідувач лабораторії психологічного забезпечення
 Державного науково-дослідного інституту МВС України;

В. В. БАРКО,

кандидат педагогічних наук,
 науковий співробітник лабораторії психологічного забезпечення діяльності ОВС
 Державного науково-дослідного інституту МВС України

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розкрито теоретичні засади оптимізації психодіагностичних методів і засобів, які застосовуються з метою здійснення професійного психологічного відбору поліцейських кадрів для Національної поліції України. Підкреслено доцільність використання досвіду професійного відбору поліцейських передових країн, де здійснюються поетапні багатоступінчаті процедури вивчення професійної придатності кандидатів на посади. Проаналізовано теорію та практику професійного психологічного відбору персоналу до Національної поліції України, запропоновано напрями вдосконалення цього процесу на основі реалізації комплексного підходу, який базується на теорії провідних тенденцій.

Ключові слова: Національна поліція, оптимізація, професійний психологічний відбір, загальні здібності, мотивація, особистість, характерологічні якості, психологічна діагностика, провідні тенденції.

Barko, V.I., Ostapovich, V.P. and Barko, V.V. (2017), "The ways to optimize professional psychological selection of the candidates for service to the National Police of Ukraine" ["Shliakhy optymizatsii profesiinoho psykholohichnoho vidboru kandydativ na sluzhbu do Natsionalnoi politsii Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 12–19.

Постановка проблеми. Професійний психологічний відбір найбільш придатних кандидатів є важливим етапом добору (конкурсу) на роботу в поліції. Для Національної поліції України проблема підбору працівників є вельми актуальною. Відповідно до закону України «Про Національну поліцію» на службу необхідно відібрати осіб, які здатні виконувати якісно нові правоохоронні функції із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, надання послуг громадянам тощо. Поліція здійснює свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Діяльність поліції здійснюється також у тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб [1]. Нові функціональні обов'язки, відповідно, обумовлюють підвищені вимоги до відбору і

професійної підготовки поліцейського персоналу. На сьогодні в Україні потреба у працівниках поліції є досить великою практично в усіх областях, районах і містах. Країні особливо необхідні спеціалісти підрозділів кримінальної, патрульної, спеціальної поліції, органів досудового розслідування та поліції особливого призначення.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. У більшості розвинутих демократичних країн питанням професійного відбору правоохоронців і його психологічної складової приділяється серйозна увага. Вітчизняні та зарубіжні науковці (О. М. Бандурка, Б. Г. Бовін, В. О. Криволапчук, М. І. Мягких, В. Є. Петров, О. В. Шаповалов, С. І. Яковенко, Т. Андерсон, Т. Бакер, Р. Роберт та ін.) присвятили чимало своїх праць цій проблематиці [2; 3; 5; 11–13]. У найбільш загальному вигляді схема набору на службу в поліції виглядає так: профорієнтаційна робота, реклама через

газети, журнали, брошури, радіо, телебачення; об'яви про набір на роботу або навчання в поліцейському навчальному закладі; співбесіда кандидата з працівником кадрової служби МВС, перевірка відповідності кандидата деяким формальним критеріям (віковим, освітнім, правовим); спеціальна перевірка кандидата; медичний відбір; психологічний відбір; перевірка на поліграфі; вступні іспити (для абітурієнтів навчальних закладів системи МВС) [3; 5; 6; 8; 10]. Як бачимо, процедура професійного відбору до поліції досить складна. В Україні процедури професійного психологічного відбору кадрів до Національної поліції тільки формуються, а тому потребують оптимізації, метою якої є досягнення найкращого результату в короткі терміни за реально існуючих умов. Зупинимося на деяких істотних її аспектах, які дають можливість визначити напрями оптимізації професійного психологічного відбору поліцейських у нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Під професійним відбором зазвичай розуміють складну спеціалізовану процедуру вивчення й оцінки придатності кандидата до оволодіння спеціальністю, досягнення рівня майстерності та успішного виконання обов'язків як у звичайних, так і в екстремальних умовах. Передусім кандидат повинен відповідати низці формальних стандартів, закріплених законодавством певної країни, зокрема мати відповідний вік, освітній рівень, бути громадянином країни, мати певний зріст, вагу та фізичні кондиції, не мати медичних протипоказань для служби, не бути пов'язаним у будь-який спосіб із кримінальним світом. Ця інформація з'ясовується в процесі бесід, аналізу документів, спеціальної перевірки та медичного огляду.

Науково обґрунтований психологічний відбір є важливим етапом профвідбору, оскільки стає перешкодою на шляху проникнення до лав поліції випадкових осіб, за своїми особистісними якостями не здатних досконало оволодіти професією. Водночас він покликаний оптимально розподілити кадри по різних службах і підрозділах системи МВС, здійснити раціональне призначення на посади, своєчасно діагностувати та спрогнозувати можливість профвідхиленя. Відповідно до наказу МВС України від 25.12.2015 № 1631 конкурс на службу до поліції сьогодні здійснюється в апараті Національної поліції України, а також в її територіальних органах. Він проводиться в кілька етапів: а) тестування

на знання законодавчої бази, загальні здібності й навички, особистісні характеристики (психологічний тест); б) перевірка рівня фізичної підготовки; в) співбесіда. Відбір (конкурс) на службу в органи поліції проводять поліцейські комісії – постійно діючі колегіальні органи в апараті Національної поліції України та в її територіальних органах. Поліцейські комісії можуть створювати робочі групи – дорадчі органи, які організовують проведення окремих етапів конкурсу.

У своїй діяльності комісії та робочі групи з профвідбору стикаються з низкою проблем суб'єктивного й об'єктивного характерів. Суб'єктивні труднощі пов'язані з науковими аспектами професійного відбору – проблемами відсутності кваліфікаційних характеристик і професіограм поліцейських спеціальностей, критеріїв оцінки рівня психологічної придатності до служби в поліції, надійних методик дослідження ступеня готовності особистості до професійної діяльності та навчання, методів дослідження мотивів професійної діяльності, прогнозування профдеформації тощо. Об'єктивні труднощі полягають у тому, що більшість видів службової діяльності поліцейських важко піддаються формалізованому опису, характеризуються багатофункціональністю, різноманітністю, відсутністю стереотипів, тісним контактом із різними категоріями людей. Поліцейському доводиться мати справу з важким у соціальному відношенні контингентом. Посади патрульних, дільничних, слідчих, оперуповноважених та інші належать до складних видів професійної діяльності, для яких характерні висока соціальна відповідальність за професійні помилки, наявність екстремальних службових ситуацій, виконання яких пов'язане з небезпекою для життя та здоров'я, різноманітність і складність професійних завдань, нелімітованість робочого дня, високий рівень психічного напруження, жорсткі часові обмеження, ймовірність заподіяння шкоди іншим людям тощо.

Психологічний відбір тісно пов'язаний із проблемою професійної придатності, під якою розуміють наявність у кандидата комплексу знань, умінь і особистісних якостей, необхідних для виконання професійної діяльності відповідно до вимог до її ефективності. Професійна придатність визначається взаємодією комплексу перемінних особистості та самої діяльності, рівень такої взаємодії веде до успіху або невдачі у службовій діяльності, відображається

в показниках ефективності роботи та задоволеності нею й формується в процесі навчання та наступної професійної діяльності за наявності позитивної мотивації.

Професійна придатність тісно пов'язана з комплексним психологічним утворенням – здібностями, під якими розуміють індивідуальні психологічні особливості людини, від яких залежить успіх діяльності, та властивості, яких набувають лише в процесі певним чином організованої діяльності. Професійна придатність означає наявність у людини здібностей, які дають їй змогу успішно виконувати діяльність, обумовлюють легкість і швидкість набуття нових знань і навичок, відрізняють одну людину від іншої.

Питання загальних і спеціальних здібностей розглядаються у працях психологів (Г. Ю. Айзенк, В. М. Дружинін, В. Д. Шадриков), які не погоджуються з поведінковими визначеннями феномена здібностей і прагнуть глибше розкрити його психологічну сутність. Наприклад, В. Д. Шадриков вважає, що поняття «здібності» є психологічною конкретизацією філософської категорії «властивість», що є більш загальним поняттям, яке описує психологічну реальність. Для характеристики здібностей науковець використовує також термін «психічна функціональна система». Функціонування цієї системи (психічний процес) забезпечує досягнення корисного людині результату. Згідно з такою концепцією здібності визначаються як властивості функціональних систем, що реалізують певні психічні функції, мають індивідуальну міру прояву в успішності та своєрідності освоєння й реалізації цих психічних функцій [9, с. 11]. Спеціальні здібності психологи пов'язують з окремими видами людської діяльності, причому про них може йтися в тих випадках, коли необхідні для діяльності психічні властивості обумовлені природними психофізіологічними властивостями людини або коли певна якість не може бути досягнута шляхом цілеспрямованого формування. Проте доведено, що людина з розвинутими загальними здібностями може успішно адаптуватися до більшості видів діяльності, а в жорстких умовах зміни режиму й умов діяльності загальні здібності мають потенційну можливість перетворюватися на спеціальні професійні. Тому важливим завданням професійного відбору до лав поліції є діагностика сформованості загальних

(інтелектуальних) здібностей кандидатів на службу.

Сучасні досягнення психологічної науки певною мірою знайшли своє відображення в системі професійного відбору до Національної поліції України. Так, під час визначення професійної придатності особистості до служби звертається увага саме на рівень сформованості загальних здібностей. Як витікає з наказу МВС України від 25.12.2015 № 1631, з основних компонентів загальних здібностей – інтелекту, креативності й активності – на сьогодні досліджуються деякі сторони інтелекту (логічні, вербальні та математичні здібності кандидатів), проте поза увагою залишаються характеристики креативності й загальної активності. Також наказом передбачено дослідження особистісних характеристик особи.

Фахівцями відділу психологічного забезпечення Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України розроблено структурно-логічну схему складання психологічного прогнозу успішності професійної діяльності кандидатів на посади, яка передбачає три послідовні етапи. Перший етап полягає у визначенні рівня логічних, вербальних і математичних здібностей кандидата, а також у виявленні його характерологічних рис, типів характеру, емоційного стану та стилю поведінки (перелік тестових завдань затверджений наказом Національної поліції України від 02.12.2016 № 1257). З метою проведення професійного психологічного відбору запропоновано використовувати оригінальний комплекс психодіагностичних методик. Для перевірки рівня загальних здібностей (інтелекту) кандидати виконують низку вербальних і невербальних субтестів із тестів структури інтелекту Р. Амтхауера, Д. Векслера та Г. Ю. Айзенка. Такий підбір тестів є методологічно обґрунтованим і виправданим, оскільки дозволяє виявити в досліджених рівень сформованості логічних розумових операцій порівняння, абстрагування, узагальнення, індукції, класифікації, аналізу, синтезу тощо. Тестовий матеріал представлений словесними, числовими та графічними стимулами. Також передбачено дослідження особистісних характеристик особи з використанням Індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО), розробленого Л. М. Собчик. Таке рішення також видається обґрунтованим, оскільки опитувальник визначає 8 професійно значущих

для службової діяльності провідних особистісних тенденцій кандидатів, які є полярними (екстраверсія – інтроверсія, тривожність – агресивність, сенситивність – спонтанність, ригідність – лабільність). Після консультацій із групою науковців, до якої увійшли професори О. В. Землянська, В. О. Лефтеров, С. І. Яковенко та один з авторів цієї статті В. І. Барко, з метою якнайповнішого дослідження особистісних характеристик кандидатів тестову батарею доповнено методиками дослідження властивостей нервової системи та нервових процесів, а також мотивації. Особливості нервової системи вивчаються за допомогою «Теппінг-тесту» (модифікація Є. П. Ільїна), який уможливує визначення важливих для професійної придатності поліцейського показників лабільності та сили нервових процесів. З метою дослідження особливостей мотивації використано тест «Вивчення мотиваційного профілю особистості» (автори – Ш. Річі та П. Мартін), який дозволяє визначити 12 основних потреб, що можуть задовольнятися в процесі трудової діяльності людини.

Другий етап складання психологічного прогнозу успішності професійної діяльності – це оцінка психологічних складових особистості та її соціальної компетентності з використанням вербальних (співбесіда) та інтерактивних (кейс-інтерв'ю, стресове інтерв'ю, тренінг, відеосюжети з наступним обговоренням тощо) методів. Незалежними експертами (психологами, працівниками кадрових підрозділів, представниками служб за напрямками діяльності Національної поліції) здійснюється оцінювання особистісних якостей кандидатів у процесі виконання ними практичних завдань. Психологами ДКЗ НПУ розроблено оригінальну методику використання вербально-комунікативних та інтерактивних методів відбору.

Третій етап полягає в аналізі отриманих результатів тестування, співбесіди й інтерактивних методів оцінки. Він завершується складанням прогнозу успішності професійної діяльності кандидата та підготовкою довідки, яка передбачає три варіанти висновку: «рекомендується в першу чергу», «рекомендується в другу чергу», «не рекомендується».

На сьогодні процедура визначення професійної придатності особистості для роботи в поліції в Україні характеризується груповим характером обстеження,

обмеженістю в часі, великим потоком кандидатів, автоматизованим (комп'ютеризованим) характером психодіагностичного обстеження. Однак достатньо чітких критеріїв визначення категорій придатності до служби в поліції поки що не існує, а тому прийняття рішення має суб'єктивний характер. Обґрунтованість прийнятого рішення може бути оцінена лише через певний проміжок часу, коли проявляються помилки першого роду (не рекомендувався за результатами профвідбору, але виявився успішним працівником) і помилки другого роду (рекомендувався за результатами відбору, але виявився непридатним для практичної діяльності). Великою проблемою, яку необхідно вирішити для успішного здійснення масового профвідбору кандидатів для роботи в поліції, є розробка моделі оптимального поліцейського, визначення своєрідного еталона професіонала, який би міг успішно виконувати основні види діяльності в Національній поліції й успішно оволодівати новими професійними знаннями та вміннями. Адекватно оцінити ефективність діяльності працівника поліції досить важко через розпливчастість критеріїв такої оцінки та багатогранність службових функцій поліцейських більшості підрозділів. Чинні в законі України «Про Національну поліцію» та наказах МВС України приписи поки що не дають цілісного уявлення про психологічні якості та риси професійного працівника поліції.

Власні дослідження діяльності поліції та дані зарубіжних учених (Б. Г. Бовін, М. І. Мягких, В. Є. Петров, А. Д. Сафронова та ін.) далі можливість виділити певні професійно-важливі якості, що відображують службові функції поліцейських і професійно значущі аспекти діяльності поліції, зокрема: 1) загальні здібності та інтелектуальні якості (вільний і кристалічний, вербальний, невербальний і емоційний інтелект, індукція та дедукція, абстрагування, узагальнення, евристичність, швидкість мислення тощо); 2) загальна активність (екстраверсія, сила збуджувального процесу, сила гальмівного процесу, лабільність нервової системи); 3) креативність (генерування нових ідей, творча уява, гнучкість і оригінальність, здатність до дивергенції та асоціацій); 4) пізнавальні якості (сприймання, увага, оперативна та тривала пам'ять, логічне мислення); 5) комунікативні якості (комунікативність, відкритість, уміння працювати з людьми, здатність вирішувати

конфлікти, доброзичливість); б) домінантно-лідерські якості (упевненість, розкутість, відкритість, сміливість); 7) самоконтроль (стриманість, дисциплінованість, урівноваженість, серйозність, поміркованість); 8) професійно-ділові якості (надійність, працелюбність, цілеспрямованість, акуратність, правдивість, любов до справи, вміння працювати з документами); 9) фізичні якості (витривалість, сила, спритність, підтягнутість, загальний стан здоров'я). Науковцями західних країн також проведений факторний аналіз основних категорій професіоналізації працівників поліції, в результаті чого отримано 7 факторів, які, на думку вчених, досить точно описують структуру поведінкових характеристик: а) професіоналізм (включає в себе 21 характеристику); б) інтелект (3 характеристики); в) лідерство (8 характеристик); г) фізичний розвиток (6 характеристик); ґ) доступність (4 характеристики); д) самоконтроль (4 характеристики); е) конфліктність (9 характеристик) [6; 13].

Після розробки зовнішніх критеріїв оцінки ефективності діяльності працівника поліції необхідно розпізнати ці критерії за допомогою психологічних методів вимірювання для того, щоб у подальшому можна було використовувати отримані результати для прогнозування психологічної придатності особистості до служби в поліції. При цьому слід враховувати, що ідеального поліцейського, який би володів усіма професійно важливими якостями, зазначеними в моделі, в реальному житті не існує. Так, в одній особі рідко поєднуються домінантні риси та якості самоконтролю, розвинутий вербальний і невербальний компоненти інтелекту, логіка та творчість тощо. Варто зважати також на те, що в процесі професійного відбору кадрів до поліції не доцільно орієнтуватися на максимальні значення характеристик, потрібно враховувати ті параметри особистості, які є найважливішими для діяльності певного поліцейського підрозділу.

Отже, в системі психологічного відбору персоналу поліції важливе значення має психодіагностика професійної придатності та здібностей особистості до правоохоронної діяльності. Становлення професійної придатності може мати значну кількість індивідуальних варіантів, у кожному з яких представлена властива йому психологічна структура, що виявляється в діяльності. Для

успішного вирішення завдань професійного відбору та для прогнозування професійної придатності особистості важливо визначитися із загальним підходом до розуміння понять «індивідуальність» і «особистість». В індивідуальності традиційно виділяють соціальний і біологічний аспекти. Під соціальним розуміються властивості, в розвитку яких домінують соціальні фактори, а під біологічним – біологічно та спадково детерміновані особливості. Біологічний і соціальний аспекти з точки зору їх генези знаходяться в діалектичній єдності. О. М. Леонт'єв зазначав, що, якщо у вищих психічних процесах розрізняти, з одного, – їх форму, тобто чисто динамічні особливості, які залежать від морфологічної «фактури», а з іншого боку, їх зміст, тобто здійснювані ними функції та їх структуру, то можна сказати, що перше визначається біологічно, друге – соціально [4, с. 90]. Подальша конкретизація концепції рівнів індивідуальності дозволяє виділити в ній біологічний, соматичний, нейрофізіологічний і особистісний рівні. Процеси, що відбуваються на різних рівнях, відносно незалежні, нижчі рівні забезпечують можливість протікання процесів, які відносяться до розташованих вище рівнів, не визначаючи конкретного характеру та змісту цих процесів. Чим вищим є рівень, тим більше він відкритий впливу середовища, тим більше є пластичним і гнучким у забезпеченні адаптації.

Поняття «особистість» нами розглядається у зв'язку з вищим рівнем індивідуальності, вона фіксує, перш за все, соціальні риси. У різних визначеннях особистість розуміється як продукт соціалізації людини, її життя в суспільстві, де вона існує та діє у складній системі суспільних відносин. У сучасній психології склався підхід, орієнтований на цілісне розуміння особистості як єдності біологічних і соціальних факторів. У його основі лежить положення С. Л. Рубінштейна, згідно з яким формування психіки під впливом соціального досвіду відбувається опосередковано, заломлюючись через індивідуально окреслені внутрішні умови людини. У цьому дослідженні ми підтримуємо концепцію особистості, запропоновану Л. М. Собчик, де визначальною типологічною ознакою є присутність на всіх рівнях особистості певного емоційно-динамічного патерну, який проявляється однією або декількома провідними тенденціями.

Провідна тенденція цієї концепції являє собою стійку, стрижневу якість особистості, яка корінням сягає типу вищої нервової

діяльності, конституціонально заданих властивостей нервової системи, визначає індивідуальні властивості адаптаційних механізмів, стиль мислення, міжособистісної поведінки, силу мотивації та тип реакції на стрес. Ці стійкі провідні індивідуально-особистісні тенденції впливають на формування більш високих рівнів орієнтації особистості – соціальної спрямованості, ієрархії цінностей, свідомої мотивації, моральних орієнтирів. Інтегративним центром цього конструкта є самосвідомість, яка включає в себе усвідомлене «Я» в контексті соціальних відносин. Відповідно до розглядуваного методологічного підходу індивідуально-особистісна типологія під час визначення професійної придатності особистості базується на протиставленні контрастних властивостей, які є ортогональними: інтроверсія – екстраверсія, тривожність – агресивність, лабільність – ригідність, сенситивність – спонтанність. Ці властивості співвідносяться з параметрами нервової системи: активованість – інактивованість, лабільність – інертність, динамічність збудження – динамічність гальмування, сила – слабкість [7, с. 124].

Наочно структуру поняття особистості доцільно також представити у вигляді «дерева особистості» (Л. М. Собчик, 1990). Розглядаючи цю модель, перш за все слід виділити особливості ґрунту, на якому воно росте. Це сім'я й обумовлені генетичними характеристиками вроджені біологічні та психофізіологічні властивості, які живлять «корені дерева», створюючи основу й умови формування конституціональних особливостей індивіда. У процесі взаємодії вроджених властивостей індивіда з оточуючим світом формується особистість. Фактори середовища, все багатство оточуючого світу, культури соціуму, моральні норми та цінності – все це відбивається у свідомості індивіда й опосередковується через індивідуальний стиль сприймання та переробки інформації. Індивідуальний тип переживання й осмислення явищ середовища, сягаючи корінням у генетичну підструктуру, з перших днів існування людини разом із соціальними аспектами буття формує те, що в подальшому отримує назву «особистість» [7, с. 250].

Продовжуючи портрет «дерева особистості», можна представити його основну частину – стовбур – як структуру, яка визначається провідною тенденцією чи сумою тенденцій і є основою індивідуально-

типологічного конструкта, що надає силу і направленість мотивації, стилю спілкування, переживання і мислення, тобто є стійкою особистісною характеристикою – характером. Формування крони «дерева особистості» пов'язане з вищими рівнями особистості – соціальною спрямованістю, ієрархією цінностей, морально-етичними категоріями. Реальним базисом особистості є суспільні за своєю природою ставлення до світу, які реалізуються в системі її численних діяльностей і мають різні предмети (мотиви), вважав О. М. Леонтьєв. На думку вченого, головна відмінність ознака властивостей особистості – це їхня віднесеність не до окремих дій чи операцій, а до діяльності або системи діяльностей суб'єкта [4, с. 55].

Загальний підхід до розуміння сутності індивідуальності й особистості має безпосереднє значення для вирішення завдань професійного відбору до поліції. Як відомо, прогнозування професійної придатності засноване на врахуванні професійно важливих якостей людини, які виявляються шляхом співставлення показників властивостей із показниками незалежних критеріїв успішності професійної діяльності. Модель прогнозування може ґрунтуватися на певному математичному алгоритмі, але вона є всередненою для групи осіб і ефективна лише статистично. Середня прогностичність методів відбору завжди пов'язана з індивідуальними помилками прогнозування, що пояснюються недостатнім урахуванням особливостей індивідуальності як цілісної сутності, для якої характерні компенсаторні відношення властивостей, формування індивідуального стилю, інваріантні відносини.

Подолати недоліки статистичної моделі прогнозування професійної придатності може розвиток типологічного підходу до дослідження особистості, заснованого на розглянутій вище концепції «дерева особистості», який дозволить виділити типові або функціональні поєднання властивостей. Для кожного типу особистості може бути побудована особлива модель прогнозування, яка більш повно враховує цілісні характеристики індивідуальності. Вважаємо, що типологічний підхід забезпечить підвищення прогностичності й ефективності методів відбору. Слід зазначити, що підсистема конституціональних рис (властивостей), тобто коріння «дерева особистості», не є культурно та популяційно специфічною, а отже, психодіагностика цих

рис дозволяє прогнозувати поведінку людини в дуже широкому спектрі ситуацій (О. О. Бодальов, 1978). Збільшення точності прогнозу профпридатності можливе за рахунок дослідження характерологічних особливостей, здібностей людини, особливостей емоційно-вольової сфери та мотивації. Слід також враховувати, що на оцінку властивості (риси) сильно впливає стан людини на момент психодіагностичного обстеження, він є одним із джерел похибки процедури психодіагностичного вимірювання. Невід'ємними ознаками будь-якого стану є його відносна нестійкість, короткочасність та оборотність. Для вивчення станів, як і властивостей, використовується апарат кореляційного та факторного аналізу, але вихідним матеріалом для аналізу слугують не інтеркореляції тестових показників, а кореляції їх змін між двома моментами часу або інтеркореляції показників обстежуваного в різний час.

В умовах нинішньої системи відбору кандидатів на службу в поліцію у психологів Національної поліції України немає можливості тривалий час спостерігати обстежуваного. Тому дослідження проблематики на базі зазначених методологічних підходів дозволяє зробити висновок про доцільність оптимізації професійного психологічного відбору кадрів поліції за рахунок першочергового здійснення психодіагностики рівня психологічної придатності або готовності кандидатів до діяльності. Остання являє собою довготривалий психічний стан і структурно складається з комплексу суб'єктивних та об'єктивних компонентів, враховує мотиви, інтереси, здібності, темпераментні та характерологічні особливості, знання й уміння, які в комплексі забезпечують здатність особи до успішної діяльності. Психологічна придатність (готовність) визначає ступінь відповідності людини вимогам професійної

діяльності, її основою є об'єктивний компонент загальних здібностей (рівень і структура інтелекту, показники креативності, активності), а також професійно важливі темпераментні та характерологічні властивості. Також важлива роль належить психодіагностиці рівня суб'єктивної готовності до діяльності, яка визначає ступінь відповідності професії потребам та інтересам людини і ґрунтується на сформованості сфери потреб, інтересів і цінностей індивіда.

Дослідження також показало, що з метою оптимізації професійно-психологічного відбору поліцейських Національної поліції України доцільно використовувати пропонування психологами ДКЗ НПУ комплекс валідних і надійних психодіагностичних методик, який уможливорює визначення індивідуально-психологічних рис і властивостей, що входять до структури психологічної готовності до діяльності й адекватно відображають структуру особистості (її здібнісну, мотиваційну та характерологічну складові), – вербальних і невербальних тестів кристалічного та вільного інтелекту, мотивації професійної діяльності (Річі – Мартіна); тестів визначення сили та лабільності нервової системи (теппінг-тест): характерологічного опитувальника ІТО Л. М. Собчик. Вважаємо, що з метою подальшої оптимізації психодіагностичного обстеження та підвищення ефективності професійного психологічного відбору поліцейських запропонований комплекс доцільно доповнити проєктивними тестами ваблень і рис характеру (наприклад, Л. Сонді, Г. Роршаха), тестами креативності або дивергентного мислення (Дж. Гілфорда), методиками діагностики рівня емоційного інтелекту, а також апаратними методами діагностики мотивації та правдивості особи, такими як опитування з використанням поліграфа.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
2. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Професионализм и лидерство. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
3. Барко В. І., Клименко І. В., Криволапчук В. О. Профілактика адиктивної поведінки у працівників ОВС України: навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2009. 52 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. М. : Изд-во полит. лит., 1975. 304 с.
5. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. 2010. № 3. С. 32–36.

6. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 296 с.
7. Собчик Л. Н. Введение в психологию индивидуальности. М. : ИПП-ИСП, 2000. 382 с.
8. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб. : Алетейя, 2000. 268 с.
9. Шадриков В. Д. Способности, одаренность, талант // Развитие и диагностика способностей. М. : Наука, 1991. С. 5–17.
10. Цветков В. Л. Полицейская психология: опыт Испании. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 4. С. 86–90.
11. Anderson T. D. Every officer is a leader. New York : St. Lucie Press, 2000. 422 p.
12. Baker T. Effective Police leadership. Scranton : Looseleaf Law Publications, 2000. 248 p.
13. Roberg R. R., Kuykendall J. Police organization and Management: Behavior, Theory and Processes. Pacific Grove, CA : Brooks; Cole Publishing Co, 1990. 412 p.

Надійшла до редколегії 23.12.2016

BARCO V. I., OSTAPOVICH V. P., BARCO V. V. ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА КАНДИДАТОВ НА СЛУЖБУ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Раскрыты теоретические аспекты усовершенствования психодиагностических методов и средств, применяемых в целях осуществления профессионального психологического отбора полицейских кадров для Национальной полиции Украины. Подчёркнута целесообразность использования опыта профессионального отбора полицейских передовых стран, где осуществляются поэтапные многоступенчатые процедуры изучения профессиональной пригодности кандидатов на должности. Проанализированы теоретические и прикладные аспекты профессионального психологического отбора персонала для Национальной полиции Украины, предложены направления усовершенствования этого процесса на основе реализации комплексного подхода, базирующегося на теории ведущих тенденций.

Ключевые слова: Национальная полиция, профессиональный психологический отбор, общие способности, мотивация, личность, характерологические качества, психологическая диагностика, ведущие тенденции.

Barko V. I., Ostapovich V. P., Barko V. V. THE WAYS TO OPTIMIZE PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION OF THE CANDIDATES FOR SERVICE TO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Theoretical principles of improving psycho-diagnostic methods and means used for the purpose of implementing professional psychological selection of police personnel for the National Police of Ukraine. The authors have stressed the usefulness of using professional experience of selecting police officers of advanced countries, which carry out step by step multi-stage procedures of studying professional qualifications of the candidates for the positions. The authors have analyzed the theory and practice of professional psychological selection of the personnel to the National Police of Ukraine, in particular the structural and logical scheme of making a psychological forecast for the successful professional activity of the candidates for the positions, which includes three successive stages.

The first is to determine the level of logical, verbal, mathematical abilities of a candidate, as well as to identify his characterological traits, character types, emotional state and type of behavior. The second stage – is the evaluation of psychological components of a personality and social competence using verbal (interview) and interactive (case interview, stress interview training, videos with the following discussion, etc.) methods. The third stage is the analysis of the test, interviews and interactive methods of assessment results; it is completed with the forecast of the success of professional activity of the candidates.

The authors of the article have offered the directions of the optimization of this process on the basis of the implementation of an integrated approach, which is based on the theory of the leading tendencies.

Keywords: National Police, professional psychological selection, general abilities, motivation, personality, characterological qualities, psychological diagnostics, leading tendencies.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО, МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.12(091)(477)«1917–1920»

В. А. ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

2017 – Рік Української революції
1917–1921 років

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ОХОРОНЦІВ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1920 РР.)

Розглянуто процеси, пов'язані зі становленням органів охорони правопорядку в Україні та підготовкою кадрів для них протягом періоду 1917–1920-х років, проаналізовано необхідність такої підготовки, її форми певні досягнення та недоліки.

Ключові слова: історія України, Українська революція, Директорія, гетьманат, Скоропадський, органи охорони громадського порядку, підготовка кадрів.

Grechenko, V.A. (2017), "Training the guardians of public order in the period of Ukrainian Revolution (1917–1920)" ["Pidhotovka kadriv okhorontsiv hromadskoho poriadku v dobu Ukrainskoi revoliutsii (1917–1920 rr.)"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 20–24.

Постановка проблеми. Актуальність історико-правових досліджень діяльності органів правопорядку суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави і суспільства, коли звернення до спадщини минулого обумовлене ще й нагальними потребами реформування органів внутрішніх справ. Досвід діяльності цих органів, дослідження правових засад функціонування підготовки кадрів для них дають значний матеріал не тільки для наукових узагальнень, а й для визначення напрямків удосконалення організації та діяльності сучасних правоохоронних органів. Зокрема, 100 років тому, в 1917 р., почалася Національна революція в Україні, внаслідок якої органи загальної та політичної поліції було ліквідовано, а замість них почали створюватись нові органи правопорядку в Українській Народній Республіці та Українській Державі гетьмана Скоропадського. Ці органи нагально потребували кадрів, і їх підготовка стала актуальним завданням тодішньої влади. В указі Президента України від 22 січня 2016 р. № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» указується, що 2017 р. повинен стати Роком Української революції, а вшанування подій та видатних учасників Української революції 1917–1921 років – одним із

пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017–2021 роки [1]. Серед таких важливих подій – становлення нових органів правопорядку в Україні та підготовка кадрів для них. Дослідити, як здійснювався цей процес, – основна мета цієї статті.

Стан дослідження. Ця проблематика знайшла певне висвітлення в роботах О. А. Гавриленка та І. А. Логвиненка [2], О. М. Мироненка [3], П. І. Гарчева [4]. Однак у них проблема підготовки кадрів лише згадується або висвітлюється дуже фрагментарно. Важливим внеском у розробку проблеми історії правоохоронних органів України доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського стала монографія О. В. Тимошука «Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)» [5]. У ній фундаментально й детально розглядаються основні аспекти становлення органів правопорядку вказаної доби, висвітлюються і деякі аспекти підготовки кадрів для Державної варти. У 2008 р. вийшла колективна монографія київських учених, присвячена організаційно-правовим засадам діяльності органів внутрішніх справ УНР часів Української Центральної Ради [6]. У 2009 р. в Києві Є. С. Дурновим була захищена дисертація за такою ж темою [7]. Основна увага в них приділяється загальноправовим аспектам становлення органів внутрішніх

справ доби УЦР, висвітлення підготовки кадрів для них автори не ставили своїм спеціальним завданням.

Виклад основного матеріалу. Після Лютневої демократичної революції в квітні 1917 р. почали створюватись українські добровільні міліцейсько-військові формування – Вільне козацтво. Вони з'явилися спонтанно в 1917–1918 рр. для «оборони вольностей українського народу» та охорони громадського порядку від «банд збільшовичених дезертирів». Міліція не змогла впоратися зі зростанням злочинності й хаосом. За словами відомого політичного діяча Є. Х. Чикаленка, «республіка переходить в «ріжпубліку» [8].

Генеральний секретаріат Української Народної Республіки 13 листопада 1917 р. прийняв Статут Вільного козацтва України, де були сформульовані мета й завдання цієї організації. Для реалізації цих завдань товариства Вільного козацтва повинні були організовувати, крім усього іншого, також лекції та курси [9, с. 118]. Це означало початок цілеспрямованої підготовки охоронців правопорядку в Україні та в Харкові зокрема, оскільки в місті вже існувало 2 товариства Вільного козацтва загальною кількістю 75 осіб. Протягом останніх тижнів листопада 1917 р. інструктори відділу з формування Вільного козацтва при Генеральному військовому комітеті двічі приїздили до Харкова, де виступали з інструктажем на з'їзді інструкторів Центральної Ради на Слобожанщині, Харківському з'їзді селянських спілок [10], роз'яснюючи принципи побудови та завдання організації Вільного козацтва. Це означало початок підготовки українських охоронців правопорядку в Харкові.

Генеральний секретаріат Центральної Ради.

На своєму засіданні 12 грудня 1917 р. розглянув проект Тимчасового положення про губернських інспекторів міліції та питання про асигнування грошей на утримання інструкторів Вільного козацтва. Щодо Положення, то було прийнято рішення повернути його на додаткове доопрацювання, а з другого питання – асигнувати 90 тис. крб на утримання інструкторів Вільного козацтва [9, с. 122].

Слід зауважити, що в підрозділах Вільного козацтва, Державної жандармерії, Народної сторожі і Державної варти, які виконували по суті поліцейські функції, була велика плінність кадрів, відсутність належного управління, недостатнє матеріально-технічне постачання. На

їх діяльності позначилися умови військового протистояння доби Української революції, тому вони не могли виконувати в повній мірі свої завдання [11, с. 135]. Проте особовий склад цих правоохоронних структур зробив свій внесок у боротьбу за відродження української державності.

Процес розбудови правоохоронних органів та підготовки кадрів для них було продовжено за доби гетьманату П. Скоропадського. Особливістю періоду гетьманату в Україні було те, що на відміну від Центральної Ради, а надалі й Директорії П. Скоропадський багато уваги приділяв питанням охорони правопорядку. Вже 18 травня 1918 р. було видано закон, відповідно до якого створювалася Державна варта [12, с. 499]. На неї покладалися як поліцейські, так і жандармські функції, зокрема запобігання злочинствам та охорона громадського порядку й безпеки, нагляд за додержанням паспортної системи.

Згідно із законопроектом про організацію Державної варти, який було розроблено Міністерством внутрішніх справ, у кожному губернському місті, в тому числі в Харкові, мали відкритися курси для «урядовників Державної варти». Міністр юстиції М. П. Чубинський у своєму циркулярі від 16 липня 1918 р., запропонував усім прокурорам окружних судів «негайно відряджати осіб прокурорського догляду для лекцій на вищезгаданих курсах» [13]. Згодом, 25 липня 1918 р., Департамент Державної варти (далі – ДДВ) направив до губернських старост і міських отаманів циркуляр про надання відомостей щодо відкриття на місцях курсів для чинів Державної варти. Пропонувалося негайно повідомляти, чи відкрито ці курси або школи [14].

У статуті Української Державної варти, який було прийнято 9 серпня 1918 р., спеціальний розділ (XVII) присвячено школам і курсам для спеціальної підготовки службовців Державної варти та її резерву. В цьому документі було розписано, яким має бути процес підготовки кадрів для Державної варти.

Для спеціальної підготовки молодших службовців загальної Державної варти в кожному губернському місті й отаманстві розпорядженням губернського старости (міського отамана) організуються спеціальні курси, закінчення яких для всіх службовців загальної Державної варти до помічників начальників районів включно було

обов'язковим. У період початкового формування зазначені службовці мали закінчити курси послідовно протягом першого року їх служби в Державній варті. Якщо службовець призначався на вищу посаду, йому також належало навчатися на курсах підвищення кваліфікації.

Вказані курси повинні були обслуговуватися класними службовцями Державної варті за призначенням губернських старост (міських отаманів) з прокурорами місцевих окружних судів. Для підготовки вартових у кожному губернському місті й отаманстві розпорядженням губернського старости (міського отамана) мали утворюватися окремі школи, в які призначалися всі особи, котрі знов поступали на посади вартових аж до здачі іспиту за програмою школи. До успішного складання іспитів вартовий не міг виконувати в повному обсязі службові обов'язки і вважався резервістом. Догляд за такими школами, а також навчання в них покладалося на класних службовців Державної варті за розсудом губернського старости (міського отамана).

Навчання у всіх зазначених вище школах і на курсах мало проводитися за окремою програмою, яка затверджувалася міністром внутрішніх справ. Закінчення шкіл і курсів для всіх указаних вище службовців було обов'язковим. За час перебування в школах і на курсах як класні службовці, так і вартові вважалися в резерві службовців Державної варті. Керівництво резервами в губернії й отаманстві покладалося на начальника резерву, при котрому в отаманствах першого розряду і в губерніях знаходився один помічник [15].

Карно-розшукові агенти підвищували свій теоретичний рівень і професійну майстерність на курсах, які створювались при кожному розшуковому відділі. За інструкцією від 9 серпня 1918 р. всі чини розшукових відділень повинні були ознайомитися з судово-поліцейською фотографією, дактилоскопією і антропометрією, гіпсуванням слідів тощо, для чого кожний вступник до відділення на службу був зобов'язаний пробути потрібний час на практичних заняттях з реєстрації злочинців. На заняттях вони мали вивчати спеціальні альбоми з фотографіями злочинців, а також засоби вчинення злочинів, що зберігалися в навчальних музеях при відділеннях. Службовці карно-розшукових органів повинні були «грунтовно ознайомлюватися із засобами самозахисту і обеззброєння злочинців».

Начальник школи обіймав штатну посаду з річним утриманням 8000 крб і був одночасно завідувачим господарством отаманського управління. Навчальні дисципліни викладали три підлеглі йому штатні інструктори з посадовим окладом 3600 крб річних [5, с. 98].

Спеціальну підготовку класних урядовців варті, а також начальників карно-розшукових відділів і відділень та їхніх помічників провадили при ДДВ, де були відкриті курси з двома відділеннями за відповідними спеціальностями. Програмно-методичне забезпечення курсів здійснював директор ДДВ, навчально-матеріальне – МВС; до проведення занять за згодою інших відомств залучалися їхні співробітники. Вся система підготовки, від початкової – до курсів при ДДВ, проводилася за узгодженими між собою і затвердженими МВС програмами. Службовцям читали лекції з поточної політики, географії, української та російської мов, юридичних і спеціальних дисциплін. Значну увагу в навчальному процесі приділяли аналізу оперативної та криміногенної обстановки в Україні. На період навчання службовців зараховували до резерву того начальника, якому були підлеглі курси, де вони й отримували платню [16]. Усе це дає підстави цілком погодитися з висновком В. С. Сідака про те, що «підготовка та підвищення кваліфікації співробітників ДВ організовувались відповідно до напрямків і обсягів їх роботи згідно з вимогами часу» [17, с. 95].

Підготовку кадрів і підвищення їхньої кваліфікації директор ДДВ контролював особисто. Так, 25 липня 1918 р. він розіслав обіжника прокурорам окружних судів, де, посилаючись на наказ міністра юстиції, наполегливо просив «доповісти, чи відкриті школи і курси, передбачені Положенням про організацію Української Державної варті. Якщо десь курси і школи не відкриті, – писав директор варті, – прошу застосувати рішучих заходів для негайного їх відкриття» [5, с. 98].

Зі встановленням влади Директорії деякі міністерства зазнали суттєвих перетворень. Як правову основу організації та діяльності МВС слід розглядати наказ Директорії від 10 грудня 1918 р. № 411 про заснування при ній Відділу внутрішніх справ, яким завідувач Відділу наділявся правами міністра внутрішніх справ.

Основним напрямом організаційної роботи МВС була заміна гетьманської Державної варті на народну міліцію, яка відбувалася згідно із законом від 4 січня 1919 р. Планувалося залучення до охорони порядку на

місях громадських правоохоронних органів, а саме народної самоохорони, створення якої передбачалося виданим Радою Народних Міністрів наказом від 11 червня 1919 р. Формування особового складу органів охорони правопорядку належало здійснювати особам, які не підлягають призову на військову службу.

Радою Народних Міністрів УНР 9 січня 1919 р. було прийнято Закон про створення при адміністративно-політичному департаменті МВС інспекторсько-просвітницького відділу та посад інструкторів при губернських та повітових комісарах. Він створювався «для поширення серед населення національно-політичної свідомості, а також з метою охорони краю від анархії» [18]. Такі ж завдання ставились і перед інструкторами при губернських і повітових комісарах. На це асигнувалося 978900 крб, у тому числі на утримання інструкторів при губернських комісарах – 75600 крб [18]. Відділ та інструктори повинні були усіляко сприяти встановленню правопорядку на терені УНР та займатися національно-патріотичним вихованням серед правоохоронців і всього населення.

Керівники губернських карно-розвідувальних відділів повідомляли МВС про необхідність покращення роботи своїх відділів, пропонуючи, зокрема, створити при кожному губернському відділі підготовчі школи, тобто резерви, кількістю від 15 до 25 осіб, де б зараховані до них вчилися теоретично

кримінального розшуку та провадження слідства [19].

Для впорядкування та вдосконалення нормотворчої діяльності щодо розробки законопроектів та інших нормативних актів з найбільш нагальних питань при МВС було створено ряд комісій. Цими комісіями був, зокрема, підготовлений законопроект «Про заснування п'ятитижневих курсів для інструкторів по адміністрації та міліції». Заслугує на особливу увагу розроблений комісією МВС УНР проект Статуту Корпусу державної поліції, назва і зміст якого свідчать про прагнення перейменувати народну міліцію в поліцію. В цьому проекті Корпус державної поліції визначався як «на військовий взірць зорганізований Корпус, котрий являється виконавчим органом державної адміністративної влади і має завдання охорону безпеченства, спокою й порядку публічного в Українській Республіці» та повинен бути підпорядкований міністру внутрішніх справ [9, с. 400–401]. Проте цей проект не був ухвалений.

Висновки. Необхідно зазначити, що через відсутність централізованого керівництва, стабільного фінансування, зваженої та послідовної кадрової політики та внаслідок інших суттєвих організаційних вад органи охорони громадського порядку в Україні наприкінці 1918 – на початку 1921 рр. не були сталими, а знаходилися на етапі формування, саме тому не виконували і не могли ефективно виконувати свої функції.

Список бібліографічних посилань

1. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років: указ Президента України від 22.01.2016 № 17/2016 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2016> (дата звернення: 03.01.2017).
2. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Органи охорони громадського порядку в Україні у період гетьманату // Проблеми державотворення України: історія і сучасність: зб. наук. ст. Ч. 1. Харків: Ін-т сходознавства і міжнар. відносин «Харків. колегіум»; Ун-т внутр. справ, 1997. С. 53–60.
3. Мироненко О. М. Державна варта // Історико-політичні уроки української державності: енцикл. слов./відп. ред. Ю. І. Римаренко; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького; Донецьк. ін-т внутр. справ. Київ; Донецьк: Донеччина, 1998. С. 70–76.
4. Гарчев П. И. История органов внутренних дел Украины и зарубежных стран. Симферополь: Доля, 1999. 97 с.
5. Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 462 с.
6. Органи внутрішніх справ УНР часів Української Центральної Ради: організаційно-правові засади діяльності: монографія / за заг. ред. О. М. Джузі; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ: ІМА-прес, 2008. 144 с.
7. Дурнов Є. С. Організаційно-правові засади діяльності міліції УНР у період Української Центральної Ради та Директорії (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 22 с.
8. Чикаленко Є. Щоденники (1918–1991). *Слово і час*. 1993. № 10. 12. С. 31.
9. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): в 3 т. Т. 1: Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української Держави (1917–1920 рр.) / М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін.; Держ. н.-д. ін-т МВС України. Київ, 2012. 686 с.

10. Повідомлення Українського Генерального Військового Комітету щодо формування вільного козацтва. *Вісник Генерального Секретарства військових справ Української Народної Республіки*. 1917. 1 груд.

11. Логвиненко І. А., Гавриленко О. А. Органи охорони громадського порядку в Україні доби Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1998. Вип. 3–4. С. 126–137. URL: <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=18225> (дата звернення: 03.01.2017).

12. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т. 2. Перевид. в Україні/Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. Львів, 1993. С. 405–800.

13. ЦДАК України (Центр. держ. іст. архів України в Києві). Ф. 419. Оп. 3. Спр. 400. Арк. 60.

14. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 7.

15. Статут Української Державної варти. *Державний Вісник*. 1918. 22 серп.

16. ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 48–52.

17. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1920 рр. (невідомі сторінки історії). Київ : Альтернативи, 1998. 320 с.

18. Закон про створення при адміністративно-політичному департаменті МВС інспекторсько-просвітницького відділу та посад інструкторів при губернських та повітових комісарах: 9 січ. 1919 р. *Вісник Державних Законів УНР*. 1919. Вип. 25.

19. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 175. Арк. 57.

Надійшла до редколегії 03.01.2017

ГРЕЧЕНКО В. А. ПОДГОТОВКА КАДРОВ ОХРАННИКОВ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА ВО ВРЕМЯ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (1917–1920 ГГ.)

Рассмотрены процессы, связанные со становлением органов охраны правопорядка в Украине и подготовкой кадров для них в течение периода 1917–1920-х годов, проанализирована необходимость такой подготовки, её формы, определённые достижения и недостатки.

Ключевые слова: *история Украины, Украинская революция, Директория, гетманат, Скоропадский, органы охраны общественного порядка, подготовка кадров.*

Grechenko V. A. TRAINING THE GUARDIANS OF PUBLIC ORDER IN THE PERIOD OF UKRAINIAN REVOLUTION (1917–1920)

Revival of Ukrainian statehood, proclamation of Ukrainian People's Republic was closely associated with the formation of new, Ukrainian agencies of public order, in particular with the organization of units of the Free Cossacks. Simultaneously there was the process of personnel training for this organization. There was a big staff circulation, lack of good management, lack of logistics in the units of the Free Cossacks, State Gendarmerie, People's Guard and State Guard, which in fact performed police functions. Conditions of military confrontation of the period of Ukrainian revolution were reflected on their activities, so they could not perform fully their tasks. However, the personnel of these law enforcement agencies contributed to the struggle for the revival of Ukrainian statehood.

The process of developing law enforcement agencies and personnel training for them was extended during the period of Pavlo Skoropadskyi hetmanate. The feature of hetmanate period in Ukraine was the fact that unlike the Central Rada, and subsequently Directory, P. Skoropadskyi paid much attention to the law enforcement issues. Special courses were organized by the decree of provincial headman (city ataman) for special training of junior employees of general State Guards in each provincial city and provincial atamanship. The completion of such courses was obligatory for all employees of the State Guard including chief assistants of the areas. If an official was appointed to a higher position, he also had to study on the advanced training courses.

Keywords: *history of Ukraine, Ukrainian revolution, Directory, hetmanate, Skoropadskyi, agencies of public order, personnel training.*

Л. І. КАЛЕНІЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4068-4729>**ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Сформульовано визначення принципів юридичної відповідальності, проведено їх класифікацію. Залежно від сфери дії виокремлено загально правові, міжгалузеві, галузеві принципи юридичної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, принципи юридичної відповідальності, загальноправові принципи юридичної відповідальності, міжгалузеві принципи юридичної відповідальності, галузеві принципи юридичної відповідальності.

Kalenichenko, L.I. (2017), "The concept and types of principles of legal liability" ["Poniattia ta vydy pryntsyviv yurydychnoi vidpovidalnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 24–31.

Постановка проблеми. Інститут юридичної відповідальності є невід'ємною частиною системи права та системи законодавства будь-якої держави. Як відносно відокремлена сукупність правових норм, що врегульовують суспільні відносини у межах тієї чи іншої галузі права, інститут юридичної відповідальності *виникає, конкретизується та реалізується у певній системі координат*. Тобто практика притягнення до юридичної відповідальності та її покладення здійснюється у межах *принципів юридичної відповідальності*.

При цьому, з одного боку, конституційно-правова, кримінально-правова, адміністративно-правова, цивільно-правова відповідальності (як відносно відокремлені види юридичної відповідальності) виникають, конкретизуються та реалізуються у відповідній галузевій системі координат. А з іншого боку, юридична відповідальність як самостійне правове явище системи права, правової системи існує і діє у загальноправовій системі принципів права.

Стан дослідження. У юридичній науковій літературі юридична відповідальність неодноразово була предметом дослідження науковців: Ю. Г. Барабаша, Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. Л. Бородіна, В. К. Грищука, В. А. Гуменюка, О. В. Іваненко, В. А. Кожухаря, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Д. А. Ліпінського, М. Б. Мироненка, А. Ф. Моти, Н. М. Оніщенко, С. Н. Приступи, І. А. Сердюка, І. В. Спасибо-Фатеевої, Є. В. Ткаченка, А. С. Шабурова, М. Д. Шиндяпіної, Л. С. Явича та ін. Частково роботи зазначених авторів торкаються змісту і сутності принципів юридичної відповідальності, однак деякі аспекти у цій

площині на сьогодні залишилися концептуально не вирішеними.

У зв'язку з тим автор цієї наукової статті поставив собі за **мету** сформулювати визначення принципів юридичної відповідальності, провести їх класифікацію залежно від сфери дії даного правового явища у межах системи права.

Виклад основного матеріалу. У юридичній науковій літературі під принципом взагалі розуміють «засаду, вихідне положення будь-якого явища (вчення, організації, діяльності тощо)» [1, с. 75]. У свою чергу, принципи права визначають як «ідеї, що стали вимогами в процесі їх історичного розвитку» [2, с. 396]; «основні засади, вихідні положення, які відображають сутнісні властивості права» [3, с. 23]; відправні ідеї буття права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини типу держави і права [4, с. 345] та ін.

При цьому деякі вчені пропонують *розрізняти сутність термінів «принципи права» та «правові принципи»* на підставі різниці між поняттями «право» і «закон» [5, с. 149]. За таких умов не будь-який принцип права є правовим принципом. Правові принципи є категорією, яка об'єктивно існує у праві (у природному контексті його розуміння) і може бути не закріплена в тексті нормативно-правового припису. Натомість принципи права являють собою категорії, які формально виражаються у нормах нормативно-правових актів.

У цій науковій статті ми *досліджуємо правові явища в рамках течії м'якого позитивізму*, у зв'язку з чим вважаємо *недоцільним розрізняти поняття «принципи права» та «правові принципи»*. У контексті

нашого наукового дослідження *під принципами права (правовими принципами) ми будемо розуміти основні, керівні засади правового регулювання суспільних відносин, які закріплені у формальних джерелах права або вироблені в юридичній практиці і сформульовані у правовій свідомості* [6, с. 253].

Система координат принципів юридичної відповідальності лежить у площині системи координат принципів права (правових принципів). Такий стан речей обумовлений тим, що юридична відповідальність є правовим явищем, яке тісно пов'язано з правом як в об'єктивному смислі, так і в суб'єктивному значенні, інститут юридичної відповідальності є складовою (частиною) права як системного утворення. Разом із тим юридична відповідальність як відносно відокремлене та самостійне явище має власну систему координат, систему принципів.

Таким чином, *принципи юридичної відповідальності, з одного боку, є частиною принципів права й у своєму змісті мають їх характерні ознаки та прояви (види). А з іншого боку, принципи юридичної відповідальності являють собою відносно якісне нове утворення у праві, якому притаманні власні особливості (ознаки) та форми (види).*

Під принципами юридичної відповідальності Р. Л. Хачатуров та Р. Г. Ягутян розуміють загальні положення, які повинні стимулювати правомірну поведінку і спрямовувати процес регулювання відносин, що виникають на підставі правопорушення і застосування заходів юридичної відповідальності [7, с. 134].

На думку О. В. Рагузіної, принципи юридичної відповідальності є певним засобом, який стимулює і обмежує поведінку суб'єктів правових відносин [8, с. 7].

У свою чергу, М. Б. Мироненко визначає принципи юридичної відповідальності як основоположні ідеї, які являють собою інтелектуальні, духовні засади, що характеризують зміст, соціальне призначення, функціонування і розвиток юридичної відповідальності [9, с. 52].

На підставі змісту викладених правових дефініцій маємо підстави відзначити, що принципи юридичної відповідальності: *по-перше*, є керівними основними засадами правового регулювання у межах відносин, що виникають на підставі правопорушення і застосування мір юридичної відповідальності; *по-друге*, стимулюють правомірну поведінку;

по-третє, визначають сутність юридичної відповідальності.

На додаток до вказаного необхідно зазначити, що принципи юридичної відповідальності закріплені у формальних джерелах права, конституціях, законодавстві, міжнародних договорах.

Так, О. М. Чураков відзначає, що принципи юридичної відповідальності – це основоположні ідеї, які виражають сутність природи і призначення відповідальності; ідеї, які закріплені в системі норм матеріального права, які складають інститут юридичної відповідальності [10, с. 12].

У свою чергу, Д. А. Ліпінський вважає, що принципами юридичної відповідальності є відправні ідеї, які закріплені у чинному законодавстві та характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають її законодавчий розвиток і практику застосування [11, с. 100].

Спираючись на вищевикладене, *під принципами юридичної відповідальності ми будемо розуміти основні керівні ідеї, котрі характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені у формальних джерелах, конституції, законодавстві, міжнародних договорах.*

Зміст і система принципів юридичної відповідальності є результатом суспільного і правового розвитку. Ідеї справедливості, гуманізму, невідворотності, законності формулювалися у процесі розвитку суспільства, держави і права. Вони склалися в результаті еволюції наукових уявлень, а вже потім поступово знаходили своє відображення в тих чи інших формах у діючому законодавстві. Зміст принципів юридичної відповідальності обумовлений пануючими в суспільстві уявленнями (ідеями) про право, сутністю права, правами людини, роллю держави [12, с. 84–85]. *Принципи юридичної відповідальності* є категорією історичною та зумовлені *об'єктивними та суб'єктивними чинниками*. З одного боку, на зміст і прояви принципів юридичної відповідальності впливають культура, мораль, духовні цінності, що характерні для конкретного історичного етапу розвитку суспільства. А з *іншого боку* категорія принципів юридичної відповідальності як керівних ідей, що знаходять своє відображення у формальних джерелах права, юридичній практиці, тісно пов'язана з безпосередньою правовою діяльністю особи.

Приміром, той чи інший принцип юридичної відповідальності встановлюється, змінюється, скасовується в результаті правотворчої діяльності. У свою чергу, правозастосовна, правоохоронна, правозахисна діяльність як форми юридичної практики впливають на закріплення принципів юридичної відповідальності і в юридичній практиці, і у правосвідомості суспільства, і, врешті-решт, у формальних джерелах права.

Принципи юридичної відповідальності взагалі являють собою певні вихідні ідеї, дотримання і виконання яких обов'язкове як у процесі нормотворчої діяльності, так і під час правозастосування. При цьому порушення, недотримання вимог таких керівних ідей є підставою для юридичної відповідальності суб'єкта права, який не виконує їх.

З цього приводу Д. А. Ліпінський зазначає, що «принципи юридичної відповідальності мають власну юридичну природу, оскільки в них у концентрованому вигляді виражається сутність юридичної відповідальності, визначаються тенденції розвитку як системи норм, що передбачає юридичну відповідальність, так і практики її застосування. Зазначені керівні ідеї вказують суб'єктам законодавчої і правозастосовної діяльності, особистості єдиний можливий варіант поведінки, відхилення від якого може стати підставою для їх притягнення до юридичної відповідальності» [11, с. 101].

Таким чином, *принципи юридичної відповідальності є відправними точками у системі координат діяльності суб'єктів законодавчої, правозастосовної діяльності та суб'єктів права.*

У процесі встановлення, зміни чи скасування норми права *суб'єкт нормотворчої діяльності* повинен врахувати зміст і вимоги принципів юридичної відповідальності. Суб'єкт нормотворчої діяльності, встановивши у нормативно-правовому акті той чи інший принцип юридичної відповідальності, зобов'язаний сконструювати цей нормативно-правовий акт, враховуючи встановлений ним принцип, а також вносити в нього зміни, беручи до уваги вихідні положення відповідальності [11, с. 102].

У межах правозастосовної діяльності принципи юридичної відповідальності забезпечують таке застосування норм права її інституту, в якому реалізуються сутність і призначення цього правового явища. Суб'єкти правозастосування встановлюють фактичні обставини справи, юридичну основу справи,

приймають рішення та його документально оформлюють у правозастосовному акті з урахуванням основних вимог, принципів юридичної відповідальності. Порушення суб'єктом правозастосування встановлених принципів юридичної відповідальності є підставою притягнення його до відповідальності.

Що стосується ролі й місця принципів юридичної відповідальності для обрання суб'єктом права можливого виду правової поведінки, то принципи юридичної відповідальності у найбільш абстрактній та загальній формі містять вимоги держави та суспільства до юридично значущої поведінки суб'єктів права.

Таким чином, *принципи юридичної відповідальності є обов'язковими імперативними умовами діяльності суб'єктів нормотворчої, правозастосовної діяльності, а також суб'єктів права.* Вони врегульовують порядок виникнення юридичної відповідальності та притягнення до неї. Крім того, принципи юридичної відповідальності певною мірою обумовлюють нормотворчість суб'єктів законодавчої та підзаконної нормотворчої діяльності.

Аналіз юридичної наукової та навчальної літератури дає підстави стверджувати, що *наукові уявлення вчених-правознавців щодо кількості принципів юридичної відповідальності певною мірою є суперечливими.*

Так, приміром, М. В. Вітрук до числа принципів ретроспективної юридичної відповідальності відносить визначеність, справедливість і співрозмірність, відповідність застосування заходів юридичної відповідальності гарантованим Конституцією правам і свободам громадянина та людини [13, с. 418].

За О. В. Рагузіною, принципами юридичної відповідальності є: гуманізм, справедливість, законність, невідворотність, повага прав людини [8, с. 44].

На думку В. М. Романова, до системи принципів юридичної відповідальності належать принципи: соціальної справедливості, законності, невідворотності, своєчасності, індивідуалізації, гуманізму [14, с. 8]. Схожої точки зору дотримується й А. С. Шабуров, який під принципами юридичної відповідальності визнає: законність, справедливість, невідворотність, доцільність, відповідальність за вину, індивідуалізацію

покарання, неприпустимість подвоєння покарання [15, с. 422].

Принципами юридичної відповідальності, вважає О. М. Чураков, є: законність, справедливість, доцільність і гуманізм [10, с. 12].

На думку Т. І. Тарахонич, система принципів юридичної відповідальності є більш широкою. Автор до числа принципів досліджуваного правового явища відносить принципи: законності, обґрунтованості, справедливості, невідворотності, недопустимості притягнення до відповідальності за одне і те ж правопорушення два і більше разів, гуманізму, індивідуалізації [16].

Юридичній відповідальності, як вважає Д. А. Ліпінський, притаманні принципи: справедливості, гуманізму, законності, невідворотності, індивідуалізації, винності діяння [11, с. 107–108].

Колектив авторів на чолі з Н. М. Оніщенко найважливішими принципами негативної юридичної відповідальності визначає принципи: законності, вини, невідворотності покарання, гуманності, справедливості, презумпції невинуватості [17, с. 40–41]. Звернімо увагу на те, що презумпція невинуватості як принцип системи координат юридичної відповідальності у працях вищевикладених науковців, окрім Н. М. Оніщенко, не виокремлювалась і не аналізувалась.

Колектив авторів під керівництвом А. М. Шульги до числа принципів юридичної відповідальності відносить: законність, обґрунтованість, невідворотність, справедливість, доцільність. При цьому вчені окремо підкреслюють, що такі принципи, як справедливість, доцільність, охоплюються принципом більш загального порядку – «індивідуалізація юридичної відповідальності» [18, с. 401–402].

Поряд із принципами юридичної відповідальності законності, обґрунтованості, справедливості, доцільності, невідворотності Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва виокремлюють принцип своєчасності [6, с. 472–473]. Схожої точки зору дотримується й О. Ф. Скакун [19, с. 473–474].

З огляду на викладені вище точки зору щодо принципів, які у своїй сукупності становлять систему координат юридичної відповідальності, вважаємо за доцільне відзначити наступне: 1) *традиційно вчені до числа принципів досліджуваного явища відносять:* принципи законності,

справедливості, невідворотності; 2) крім зазначених принципів, *деякі вчені вважають*, що до числа відправних точок юридичної відповідальності слід відносити принципи доцільності (А. С. Шабуров, О. М. Чураков, А. М. Шульга, О. Ф. Скакун, Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва) та індивідуалізації (В. М. Романова, А. С. Шабуров, Т. І. Тарахонич, Д. А. Ліпінський, А. М. Шульга). При тому, на думку А. С. Шабурова, зазначені принципи відповідальності є відносно самостійними в системі координат юридичної відповідальності. У свою чергу, А. М. Шульга наголошує на тому, що принцип індивідуалізації включає в себе такі принципи юридичної відповідальності, як доцільність і справедливість; 3) *частина вчених* до основних принципів юридичної відповідальності відносить принцип своєчасності (В. М. Романова, Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва), принцип обґрунтованості (Т. І. Тарахонич, А. М. Шульга); винності діяння (А. С. Шабуров, Д. А. Ліпінський, Н. М. Оніщенко).

З огляду на те, що принципи юридичної відповідальності є складовою системи координат права (системи принципів права), на нашу думку, доцільно, у *межах характеристики основних принципів юридичної відповідальності, використати класичну класифікацію принципів права.*

Традиційно в юридичній літературі залежно від сфери дії принципів у межах системи права *виокремлюють:* 1) *загальноправові;* 2) *міжгалузеві;* 3) *галузеві принципи права* [6, с. 254–255; 19, с. 245–246; 2, с. 397]. Такого роду класифікація передбачає, що загальноправові принципи права притаманні всій національній системі права, міжгалузеві принципи права властиві кільком спорідненим галузям права. Натомість галузеві принципи права характерні для конкретної галузі права, визначають якісні особливості її правового регулювання.

Спираючись на дану класифікацію та використовуючи метод аналогії, на наш погляд, слід відзначити, що *загальноправові принципи юридичної відповідальності* є загальними для всіх видів (форм) цього правового явища, незалежно від специфіки методу та предмета правового регулювання тієї чи іншої галузі права.

У зв'язку з тим ми вважаємо за доцільне до основних загальноправових принципів юридичної відповідальності віднести *принципи:* законності, обґрунтованості, справедливості, доцільності, невідворотності, своєчасності.

Міжгалузеві принципи юридичної відповідальності являють собою відправні, керівні засади кількох споріднених галузей права, характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені в нормативно-правових актах, що є джерелами суміжних галузей права.

Прикладом міжгалузевих принципів юридичної відповідальності є *принцип відповідальності за вину*, який характерний для конституційно-правової, кримінально-правової та адміністративно-правової відповідальності.

Так, приміром, основоположним принципом сучасного кримінального права є принцип винної відповідальності, який означає, що особа підлягає кримінальній відповідальності лише за те суспільно небезпечне діяння та його суспільно небезпечні наслідки, відносно яких встановлена її вина у формі умислу чи необережності. При цьому об'єктивне ставлення у вину, тобто кримінальна відповідальність за невинне спричинення шкоди, не допускається [20].

У межах адміністративного права суть принципу відповідальності за вину полягає в тому, що лише винна, протиправна (умисна чи необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, встановлений порядок управління, є адміністративним правопорушенням [21]. А отже, за безвинне протиправне діяння особа не може бути притягнена до адміністративно-правової відповідальності.

У свою чергу, в цивільному праві та податковому праві поряд із принципом відповідальності за вину діє ще один міжгалузевий принцип – *принцип відповідальності без вини*. Адже «національний законодавець, формулюючи визначення податкового правопорушення у Податковому кодексі України та не включаючи до його складу суб'єктивну сторону правопорушення, по суті закріпив принцип відповідальності платника податків без вини» [22, с. 509].

У цивільному праві також існує інститут відповідальності без вини, для якого є характерним вищезазначений принцип. При цьому під безвинною цивільно-правовою відповідальністю в цивільному праві розуміють фактичне відшкодування збитків чи сплату неустойки невинним правопорушником [23, с. 10]; «специфічний інститут цивільно-правової відповідальності, що належить до

засобів загальної превенції забезпечення правопорядку у сфері цивільних відносин, вихідним принципом якого є “не нашкодь”» [24, с. 63].

Принцип відповідальності без вини витікає із тексту статей 924, 950, 1043 та ін. Цивільного кодексу України. Так, згідно з положеннями статті 924 Цивільного кодексу України за договором перевезення перевізник відповідає за збереження вантажу, багажу, пошти з моменту прийняття їх до перевезення і до видачі одержувачеві, якщо не доведе, що втрата, нестача, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти сталися внаслідок обставин, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало. Перевізник відповідає за втрату, нестачу, псування або пошкодження прийнятих до перевезення вантажу, багажу, пошти у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини [25].

Відповідно до ст. 1043 ЦК України (договір управління майном) управитель відповідає за завдані збитки, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача [25].

Галузеві принципи юридичної відповідальності є основними (керівними) засадами, які характеризують сутність і призначення окремого (галузевих) виду юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені у джерелах права конкретної галузі права.

Галузеві принципи юридичної відповідальності певною мірою є похідними від загальноправових принципів юридичної відповідальності. Вони, як і галузеві принципи права, з одного боку, є конкретизацією загальноправових принципів, а з іншого боку, визначають характер, особливості галузевих проявів юридичної відповідальності. «Вони володіють своєю змістовою специфікою, а іноді трансформуються в самостійні принципи, у зв'язку з їх особливим значенням. На рівні галузі один і той самий принцип може виступати як принципом певного галузевого різновиду юридичної відповідальності, так і принципом певного інституту юридичної відповідальності у межах цієї галузі» [11, с. 109].

Яскравим прикладом галузевих принципів юридичної відповідальності (кримінально-правової відповідальності), на нашу думку, є: принцип законодавчого визначення злочину, принцип особистої винної відповідальності,

суб'єктивної та повної осудності, принцип переваги пом'якшуючих обставин, більшої караності групового злочину, відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину та принцип економії кримінальної репресії [26, с. 69].

У свою чергу, у сфері господарювання галузевими принципами відповідальності є: 1) принцип забезпечення паритету економічних, екологічних і соціальних цінностей, результатів господарської діяльності; 2) принцип визначення законом або договором видів, умов та порядку застосування господарських санкцій; 3) принцип рівноправності у господарських відносинах між суб'єктами господарювання незалежно від форми власності та господарювання; 4) принцип наділення владними повноваженнями органів управління щодо застосування адміністративно-господарських санкцій; 5) принцип досягнення оптимального поєднання вертикальної і горизонтальної господарської діяльності [27, с. 7] тощо.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене у цій статті, маємо підстави зробити певні **висновки**.

Принципи юридичної відповідальності – основні керівні ідеї, що характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені у формальних джерелах, конституції, законодавстві, міжнародних договорах.

Залежно від сфери дії принципів юридичної відповідальності у межах системи права слід виокремлювати: 1) загальноправові; 2) міжгалузеві; 3) галузеві принципи юридичної відповідальності.

Загальноправові принципи юридичної відповідальності є загальними для всіх видів (форм) даного правового явища, незалежно від специфіки методу і предмета правового регулювання тієї чи іншої галузі права. До їх числа належать принципи: законності, обґрунтованості, справедливості, доцільності, невідворотності, своєчасності.

Міжгалузеві принципи юридичної відповідальності являють собою відправні, керівні засади кількох споріднених галузей права, а характеризують сутність і призначення юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені у нормативно-правових актах, що є джерелами суміжних галузей права. Прикладом міжгалузевого принципу юридичної відповідальності є принцип відповідальності за вину, принцип відповідальності без вини.

Галузеві принципи юридичної відповідальності є основними (керівними) засадами, які характеризують сутність і призначення окремого (галузевого) виду юридичної відповідальності, визначають порядок її покладення та закріплені у джерелах права конкретної галузі права.

Список бібліографічних посилань

1. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. 2-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало-М, 2001. Т. 2. 528 с.
2. Правова доктрина України: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг ред. О. В. Петришина. 976 с.
3. Гусарев С. Нормативні принципи юридичної практичної діяльності. *Право України*. 2005. № 9. С. 22–24.
4. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Київ, 1998. 391 с.
5. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности. М. : Норма, 2009. 259 с.
6. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теория держави і права: підручник; практикум; тести. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
7. Хачатуров Р. Л., Ягутян Р. Г. Юридическая ответственность. Тольятти : Международ. акад. бизнеса и банк. дела, 1995. 200 с.
8. Рагузина О. В. Гуманизм и справедливость юридической ответственности в публичном и частном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2002. 193 с.
9. Мироненко М. Б. Принципы юридической ответственности в системе принципов права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2001. 239 с.
10. Чураков А. Н. Принципы юридической ответственности: автореф. дис. ... юрид. наук: 12.00.01. Волгоград, 2000. 19 с.
11. Липинский Д. А. Общая теория юридической ответственности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2004. 487 с.
12. Березовская Е. В. Принципы юридической ответственности как системное образование. *Вестник Казанского юридического института МВД России*. 2011. № 3. С. 84–92.
13. Витрук Н. В. Конституционное правосудие в России (1991–2001 гг.). Очерки теории и практики. М. : Городец-издат, 2001. 508 с.

14. Романов В. М. Принципы юридической ответственности и их реализация в деятельности органов внутренних дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2000. 26 с.
15. Шабуров А. С. Юридическая ответственность // Теория государства и права/под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. М.: Норма – Инфра-М, 1998. С. 414–435.
16. Тарахонич Т. І. Принципи юридичної відповідальності в системі принципів права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 284–287. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63924/59-Tarahonich.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).
17. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах: монографія/за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2009. 216 с.
18. Теорія держави і права: навч. посіб. для студентів / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.
19. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 4-те вид. допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.
20. Михайленко Д. Г. Об'єктивне ставлення у вини в сучасному кримінальному праві // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викладач. складу (Одеса, 20–21 квіт. 2012 р.). Т. 2/ Нац. унт-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2012. С. 234–237. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4157/32.%20Mychailenko%20D.%20Obektyv%20stanov%20vin.pdf> (дата звернення: 15.01.2017).
21. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2 (дата звернення: 15.01.2017).
22. Онищук Н. Ю. Принципи податкової відповідальності. *Форум права*. 2012. № 3. С. 505–510. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp_index.html_2012_3_88.pdf (дата звернення: 15.01.2017).
23. Дмитриева О. В. Ответственность без вины в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. СПб., 1996. 21 с.
24. Немцева А. О. Теоретико-правовой анализ ответственности без вины у гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. 213 с.
25. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 15.01.2017).
26. Коржанський М. Про принципи кримінального права України. *Право України*. 1995. № 11. С. 69–70.
27. Шпомер А. Господарська відповідальність як метод державного регулювання економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 7. С. 7–9.

Надійшла до редколегії 16.01.2017

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И. ПОНЯТИЕ И ВИДЫ ПРИНЦИПОВ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Сформулировано определение принципов юридической ответственности, проведена их классификация. В зависимости от сферы действия принципов выделены общеправовые, межотраслевые, отраслевые принципы юридической ответственности.

Ключевые слова: *ответственность, юридическая ответственность, принципы юридической ответственности, общеправовые принципы юридической ответственности, межотраслевые принципы юридической ответственности, отраслевые принципы юридической ответственности.*

Kalenichenko L. I. THE CONCEPT AND TYPES OF PRINCIPLES OF LEGAL LIABILITY

It has been established that the principles of legal liability are the main guiding ideas that characterize the nature and purpose of legal liability, determine the procedure of its laying and fixed in formal sources, constitution, laws and international treaties.

It has been proved that depending on the scope of the principles of legal liability within the system of law one should isolate general legal, intersectorial principles of legal liability.

General legal principles of legal liability are common to all types (forms) of this legal phenomenon, regardless of the specifics of method and the subject of legal regulation of a particular field of law. These include the principles of legality, reasonableness, fairness, feasibility, inevitability, timeliness.

Intersectorial principles of legal liability are starting, guiding principles of several related fields of law, characterizing the nature and purpose of legal liability, determine the procedure of its laying and fixed in regulatory acts that are sources of related areas of law. Examples of intersectorial principles of legal liability are the principle of responsibility for the guilt, the principle of responsibility without guilt. Sectoral principles of legal liability are basic (guiding) principles, which characterize the nature and purpose of a particular (sectoral) type of legal liability, determine the procedure of its laying and fixed in the sources of law of a particular field of law.

Keywords: *liability, legal liability, principles of legal liability, general legal principles of legal liability, intersectorial principles of legal liability, sectoral principles of legal liability.*

УДК 344.1(3)

Є. С. ЛОГВИНЕНКО,

викладач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 (кіберполіції)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7687-843X>

ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВИХ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

Показано, що полісний тип державності обумовлював формування в кожному місті-державі своєї самостійної правової системи. З'ясовано, що спільної уніфікованої системи покарань військових у Давній Греції не існувало. Проте афінське право було більш юридично розвинутим з усіх правових систем полісів і впливало на формування правових інститутів інших античних міст-держав. Показано, як кримінальне право Афін достатньо чітко визначало військові покарання за найбільш небезпечні та тяжкі за своїми наслідками злочини. Розглянуто також ставлення до військовополонених, види та способи їх покарання. Показано також, що у Давньому Римі, на відміну від Давньої Греції, склалася доволі диференційована система видів військових злочинів та покарань, націлена на встановлення жорсткої дисципліни в армії.

Ключові слова: *Давня Греція, поліс, міліційна армія, Давній Рим, військовозобов'язаний, покарання, злочин, система покарань, смертна кара, штраф, громадянин, військова служба.*

Lohvynenko, Ye.S. (2017), "Punishment of servicemen in ancient states" ["Pokarannia viiskovykh v antychnykh derzhavakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 31–35.

Постановка проблеми. Сьогодні не викликає жодних заперечень той факт, що без добре підготовленої, боєздатної армії неможливо захистити нашу державу, відстояти її незалежність і територіальну цілісність. Саме тому керівництво країни докладає чимало зусиль для створення сучасної професійної армії. Крім того, реформування Збройних сил України відбувається в умовах агресії Російської Федерації, збройного протистояння на сході країни. Проведення антитерористичної операції швидко звернуло увагу суспільства на армію, її потреби та проблеми. Актуальним є завдання щодо підтримки в армії високого бойового духу та чіткої дисципліни. Тут у нагоді може стати не лише сучасний досвід провідних європейських країн, а й досвід минулих епох, зокрема Античності.

Стан дослідження. У працях Л. Бостана, О. Гавриленка, В. Кадеева, Ю. Крисиюка, В. Марчука, І. Мудрака, І. Сурікова, Г. Тираспольського, Б. Тищика, В. Томсинова та інших розглядалися різні історико-правові аспекти військових злочинів покарань в античних державах. Разом із тим, на нашу думку, зазначена тема потребує подальшого комплексного дослідження. Тому **метою** статті є всебічне дослідження характеру злочинів і

сутності й особливостей покарань військових у Давній Греції та Давньому Римі.

Виклад основного матеріалу. Давня Греція не була унітарною державою, вона складалася з міст-держав, так званих полісів. Полісний тип державності відрізнявся характерними політичними, економічними та соціокультурними особливостями. Як правило, в кожному полісі формувалася своя самостійна права система.

Про законодавство більшості давньогрецьких міст-держав збереглися лише фрагментарні свідчення, однак завдяки відомим афінським ораторам V–IV ст. до н. е. (Сократу, Демосфену та ін.), які доволі часто цитували закони, науковці мають можливість більше дізнатися про становлення правових інститутів Афін. Крім того, афінське право, на думку дослідників, було більш юридично розвинутим з усіх правових систем полісів. І. Суріков зауважував, що лише право Афін можна вивчати «з відомим ступенем системності», а по іншим регіонам Еллади «існує лише розрізнений матеріал, який дає можливість тих чи інших конкретних спостережень, але здебільшого вкрай ускладнює широкомасштабні узагальнення» [1, с. 19]. Саме тому розгляд теми статті варто почати з давніх Афін.

Громадяни Афін від 18 до 60 років вважалися військовозобов'язаними [2, с. 93], у разі зовнішньої загрози вони повинні були захищати поліс від ворогів. Кількість людей, які підлягали призову, визначали Народні збори. Це була міліційна система формування армії, що поступово перетворювалася на професійну. Розвиток ремесла та торгівлі призвів до збільшення майнової диференціації населення. Заможні рабовласники більше не виявляли бажання служити в армії та виставляли замість себе заступника. Постійні війни посилювали попит на найманців, кількість яких постійно зростала. Таким чином, міліційна армія поступово витіснялася професійними воїнами-найманцями [3, с. 182–183].

Командувачами військом у давніх греків були стратеги, які мали досить широке коло повноважень. Крім законодавчих функцій на них покладалась адміністративні, дипломатичні та частково фінансові обов'язки. Крім того, стратеги мали кримінальну юрисдикцію у військових справах: звинувачували воїнів у злочинах і призначали різні види покарань, у тому числі смертну кару, як правило, за зраду [4, с. 94; 5, с. 347].

Кримінальне право Афін достатньо чітко визначало покарання за найбільш небезпечні та тяжкі за своїми наслідками злочини. Смертна кара або вигнання загрожували за злочини проти поліса, які вважались антисуспільними й антидержавними. До них належали ухилення від сплати військового податку та порушення військового обов'язку – дезертирство, ухилення від військової служби, втеча з поля бою, боягузтво. Часто вигнання супроводжувалося позбавленням громадянства та конфіскацією майна. Дуже рідко позбавлений громадянства міг користуватися майном в Аттиці [6, с. 245].

Найбільш законодавчо розробленим злочином було вбивство. Ще за часів Драконта були визначені його оцінка та покарання. Розрізнялося вбивство умисне та неумисне. У першому випадку дозволялося помститися вбивці, або ж він мав бути вигнаний із поліса. За неумисне вбивство можна було уникнути покарання у випадку примирення з родичами вбитого. Не несли відповідальності особи, чий вбивства були визнані випадковими або закономірними: під час військового бою, в разі самозахисту тощо. Схожа відповідальність передбачалася за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, вигнання – за нанесення ран у життєво важливу частину тіла, смертна кара –

в разі несанкціонованого повернення. За інші насильницькі дії сплачували штраф. Якщо заподіяне насилля було помстою за насилля, то воно не підлягало відповідальності [7, с. 76].

Війна у Давній Греції мала свої неписані правила. Це своєрідний кодекс честі, якого намагалися дотримуватися ворогуючі сторони: право переможених зібрати та поховати своїх воїнів, недоторканість трофеїв, культових місць та осіб, що виконують релігійні функції, перемир'я під час релігійних свят. Під час проведення Олімпійських ігор встановлювалося «священне перемир'я» а ті, хто його порушував, як правило, сплачували великий штраф [2, с. 126].

Особливої уваги заслуговує ставлення до військовополонених, яке було, здебільшого, толерантним. Разом із тим, із деяких джерел відомо про випадки надзвичайної жорстокості, коли військовополонених заковували у важкі ланцюги, калічили, змушували працювати на рудниках, клеймували тощо. Наприклад, афіняни кожному самоському полоненому випалювали клеймо (корабель) та відрубували великий палець на правій руці, щоб вони не могли тримати спис. У відповідь на таку жорстокість самосці випалювали на полонених афінянах фігуру сови [8, с. 215; 9, с. 84].

Про масову смертну кару полонених у грецьких війнах відомо небагато, тому що такі випадки, не були частими. Звичайним знаряддям покарання був меч, однак іноді застосовувались інші способи розправи. Так, Пилип у Фессалії наказав полонених святотатців-фокидян скидати зі скелі або топити в морі. Особливістю цих видів покарання є уникнення прямого контакту між виконавцем покарання та жертвою. Вважалося, що святотатці загинули від впливу природних факторів, а виконавці не забруднили своїх рук безбожною кров'ю [10, с. 234–235].

Отже, покарання перетворилося на самостійний напрям політики полісу. Мета покарання – завдати страждань злочинцю та залякати його. Під час вибору покарання враховувалися статус злочинця та ступінь важкості скоєного злочину. Також зважали на ставлення злочинця до свого діяння. Зізнання, каяття або невизнання злочину враховувалися під час визначення виду покарання. Невизнання злочину тягнуло за собою більш суворе покарання. Частою була смертна кара, яка проводилась в одній із типових для Давньої Греції форм: обезглавлення (Мессалія), утоплення (Македонія), прийняття отрути,

відрубання голови, удушення (Афіни), скидання зі скелі удушення (Спарта) [11, с. 533].

У Спарті військова підготовка починалася з 5 років. Виховання молодого спартанця кінцевим результатом чого отримання воїна-переможця, здатного не лише вправно володіти зброєю, а й переносити всі випробування, які несе із собою війна. У віці 18 років юнак ставав повноправним громадянином Спарты та вважався придатним до служби протягом 40 років [2, с. 125]. Культ воїна, особливості виховання та ставлення до військової служби – це фактори, які суттєво впливали на призначення покарань за скоєні злочини. Так, воїнам, які виявили нерішучість під час бою, заборонялось обіймати будь-які посади. Більше того, вони позбавлялися права укладати будь-які угоди, повинні були наполовину збривати бороди та носити плащі з кольоровими нашивками. Громадяни міста могли безкарно наносити їм побої, та не мали права видавати заміж за покараних осіб свою родичку. За менш серйозні проступки також були передбачені покарання. Так, за порушення субординації призначалася додаткова служба в караулі. Це означало, що покараний воїн мав цілу ніч носити прикріплений до спини важкий щит. За більш тяжкі провини та злочини, особливо під час війни, покарання були значно суворішими, аж до смертної кари [12, с. 61–67].

Ще на початку формування давньоримської цивілізації доволі поширеним стало покарання смертю. Одним із найжорстокіших видів покарання в римській армії була децимація. У військових загонах, які відступили, дали привід сумніватися у відданості владі, не допомогли іншим воїнам, допустили загибель або потрапляння в полон командира тощо, кожний десятий воїн карався відрубанням голови [13, с. 332–333].

Із переходом Риму до професійної армії (І ст. до н. е.) воїни починають набувати особливого правового становища. Необхідність підтримки суворої дисципліни, боротьби з порушеннями військової служби та прагнення охороняти гідність воїнів спричинили створення особливих і доволі розгорнутих правил про спеціально-військові злочини та особливі види покарань, які можуть застосовуватися тільки до воїнів [14, с. 354]. Поява цих правил відноситься, головним чином, до періоду імперії. Отже, можемо класифікувати військові злочини та їх покарання.

Найтяжчим військовим злочином була зрада (перехід на бік ворога, розголошення військової таємниці тощо). Перебіжчики й особи, які розголосили військові таємниці, спалювалися живими або мали бути страчені через повішення. Крім того, тих, хто перейшов на бік ворога, дозволялося вбити як ворогів, де б вони не були знайдені [15, с. 516]. Солдат, який втік до ворога і повернувся, піддавався тортурам і віддався диким звірам або страчався через повішення. Той, хто під час битви перший втік із поля бою, мав бути покараний смертю перед солдатами [14, с. 355].

Не менш тяжким злочином вважалось ухилення від військової служби. Віддавався в раби кожен, хто ігнорував рекрутський набір. Проте зі зміною характеру військової служби це покарання перестало застосовуватися, тому що армія стала формуватися з так званих добровольців (найманців) [14, с. 355]. Карався вигнанням і конфіскацією частини майна під час війни, а в мирний час піддавався тілесному покаранню розгами батько, який укрит сина від призову, а юнак призначався на «гіршу службу» [15, с. 517]. Каралася і симуляція хвороби, що вважалось наслідком страху перед ворогами [14, с. 355].

Вступ на військову службу шляхом обману вважався великим злочином. Не мали права вступати на військову службу раби, вільні, які мали бути кинуті диким звірам або заслані, а також особи, піддані покаранню за тяжкі злочини. Якщо ці особи приховали обставини, які перешкоджали їм бути зарахованими на військову службу, внаслідок чого приймались у військо, то вони каралися смертю. Не мали права служити у війську особи, засудженні кримінальним судом, особи, які були відповідачами в суді, та перелюбники. Однак якщо особа відбула покарання та отримала право повернутися у верству «декуріонів» і відправляти почесні посади, то військова служба не заборонялася [15, с. 516].

Каралися також самовільний відхід з війська та дезертирство. У першому випадку розрізняли такі обставини: коли солдат покинув військо і повернувся; коли солдат утік із наміром залишити військову службу, але його схопили та повернули. Передбачалося проведення розслідування всіх обставин, які спонукали солдата втікти з війська. Призначалося більш м'яке покарання (частіше розжалування), якщо були особливі причини – хвороба, любов до батьків, переслідування збіглого раба тощо. До уваги брали, чи був втікач новобранцем, тікав один чи з групою

солдат. Дезертирство, особливо під час війни, каралося більш жорстоко, аж до смертної кари [15, с. 517].

Як окремі тяжкі злочини розглядали заколот і невиконання наказу. Організатори заколоту воїнів каралися стратою. Якщо ж заколот обмежився криками або легкою сваркою, то винний позбавлявся військового звання. Вчинення під час війни діяння, забороненого начальником, або невиконання його наказу каралося стратою [14, с. 355–356].

Також каралася образа начальника. «Хто підняв руку на начальника, той повинен бути покараний стратою; зухвалість злочину загострюється залежно від переваги начальника» [14, с. 356].

Розжалування або переведення на іншу службу загрожували воїну в мирний період, якщо він втратив або продав зброю, під час війни це каралося стратою. Можливим було й помилування. У цьому випадку покарання було значно м'якшим [15, с. 516]. Жорстоко каралася спроба самогубства. Воїн, який намагався накласти на себе руки і не довів до кінця цієї справи, повинен був бути покараний смертю. Якщо ж він зробив це внаслідок нестерпного болю, хвороби або іншого горя, то повинен був бути звільнений із військової служби з ганьбою [14, с. 356].

Таким чином, до воїнів, які вчинили злочини, застосовувалися загальні покарання, за винятком повіщення, кидання диким звірам і заслання на рудники. Ці покарання, на нашу думку, визнавалися такими, що не відповідають гідності військової служби, але повіщення та кидання диким звірам застосовувались до перебіжчиків. Привілеї

щодо звільнення від зазначених покарань надавалися ветеранам та їх дітям, також вони не підлягали покаранню палицями [15, с. 517]. Слід зазначити, що відставки були різні, а саме: почесна, випадкова, ганебна та відставка тих, хто пішов до війська, щоб уникнути повинностей. Ця відставка не шкодила репутації [15, с. 518].

Поряд із цим існували спеціальні військові покарання, що накладалися, переважно, за менш тяжкі злочини: покладання додаткових обов'язків, розжалування, звільнення зі служби з ганьбою. Іноді за одне й те саме діяння воїни та цивільні особи підлягали різному покаранню. Деякі дії, вчинені цивільними особами, не тягнули за собою жодного покарання або підлягали легкому покаранню; якщо ці дії чинили воїни, то каралися більш жорстоко. Якщо воїн займався, наприклад, мистецтвом, яке слугувало забавою для інших, то він карався смертю, оскільки виступ воїна як танцівника або міма визнавався як такий, що принижує військову гідність [14, с. 356].

Отже, можна зробити **висновок**, що Давня Еллада не мала чіткої системи покарань військових. Це пояснюється полісним типом її державності. Саме тому тут, як і в багатьох інших правових сферах, відсутність чіткого розуміння закону заміщувалася морально-правовою оцінкою. У Давньому Римі склалася доволі диференційована система видів військових злочинів і покарань, націлена на встановлення жорсткої дисципліни в армії. Особливістю військових покарань було те, що за одні й ті самі злочини покарання могло бути різне. Під час війни покарання були значно суворішими, ніж у період мирного життя.

Список бібліографічних посилань

1. Суриков И. Е. Проблемы раннего афинского законодательства. М. : Языки славян. культуры, 2004. 144 с.
2. Суриков И. Е. Древняя Греция: история и культура. М. : АСТ, 2005. 192 с.
3. Разин Е. А. История военного искусства: в 3 т. Т. 1: История военного искусства XXXI в. до н. э. – VI в. н. э. СПб. : Полигон, 1999. 562 с.
4. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2008. 730 с.
5. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н. е. – перша половина VI ст. н. е.): монографія. Харків : Парус, 2006. 352 с.
6. Латышев В. В. Очерк греческих древностей: в 3 ч. Ч. 1: Государственные и военные древности. СПб., 1897. 373 с.
7. Всеобщая история государства и права/под ред. К. И. Батыра. М. : Проспект, 2001. 494 с.
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. Т. 1. М. : Изд-во АН СССР, 1961. 503 с.
9. Медникова М. Б. К вопросу о позитивном и негативном восприятии татуировок в древности. *Этнографическое обозрение*. 2008. № 5. С. 76–95.
10. Дюкре П. Война в общественной жизни Древней Греции // Античное общество: проблемы политической истории: сб. ст./под ред. Фролова Э. Д. СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. С. 231–237.
11. Словарь античности: пер. с нем. М. : Прогресс ; Лейпциг. библиограф. ин-т, 1989. 704 с.
12. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 2002. 716 с.

13. Потрашков А. С. Загадки истории. Древний Рим. Харьков : Фолио, 2013. 380 с.
 14. Томсинов В. А. Всеобщая история государства и права: учеб. для вузов: в 2 т. Т. 1: Древний мир и средние века. М. : Зерцало-М, 2011. 640 с.
 15. Хрестоматия по истории древнего мира /под ред. С. Л. Утченко. М. : Изд-во Социэкгиз, 1962. 675 с.

Надійшла до редколегії 06.02.2017

ЛОГВИНЕНКО Е. С. НАКАЗАНИЯ ВОЕННЫХ В АНТИЧНЫХ ГОСУДАРСТВАХ

Показано, что полисный тип государственности обуславливал формирование в каждом городе-государстве своей самостоятельной правовой системы. Выяснено, что общей унифицированной системы наказаний военных в Древней Греции не существовало. Однако афинское право было более развитым среди всех правовых систем полисов и влияло на формирование правовых институтов других античных городов-государств. Показано, как уголовное право Афин достаточно чётко определяло наказания военных за наиболее опасные и тяжкие по своим последствиям преступления. Рассмотрены также отношение к военнопленным, специфика и виды их наказаний. Показано также, что в Древнем Риме, в отличие от Древней Греции, сложилась более чёткая классификация военных преступлений и наказаний, нацеленная на установление жёсткой дисциплины в армии.

Ключевые слова: *Древняя Греция, полис, милиционная армия, Древний Рим, военнообязанный, наказание, преступление, система наказаний, смертная казнь, штраф, гражданин, военная служба.*

Lohvynenko Ye. S. PUNISHMENT OF SERVICEMEN IN ANCIENT STATES

It has been demonstrated that the polis type of statehood conditioned the formation of the independent legal system in each city-state.

It was found out that there was no common uniform system of servicemen punishment in the Ancient Greece. However, the Athenian law was more developed comparing to legal systems of other ancient city-states. The author has studied the criminal law of Athens, which clearly, unlike other policies, determined the punishment of servicemen for the most dangerous and severe in its consequences crimes. The death penalty or expulsion – that was the verdict for crimes against the polis, which were considered antisocial and anti-state. These included evasion of paying military tax and breach of military duty. It has been established that the murder was more legally developed crime. Its assessment and punishment were determined even in times of Dracontius. It has been demonstrated that the punishment was transmitted into an independent area of the policy of polis. The purpose of punishment was to inflict suffering and torment on the offender and to intimidate him. The status of the offender was taken into account, as well as the degree of the committed actions. They also took into account the attitude of the offender to his act. Confession, repentance, or non-confession of a crime were taken into account, while determining the type of punishment. Non-confession of the crime entailed a more severe punishment.

The attitude to prisoners of war, the specifics and types of their punishments have been considered. It has been concluded that the Ancient Hellas did not have a clear system of punishing servicemen. It is here, as in many other legal spheres, the lack of a clear understanding of the law was replaced by a moral and legal assessment. However, in Ancient Rome, unlike Ancient Greece, there was a clearer classification of war crimes and punishments, which was aimed at establishing a strict discipline in the army. The peculiarity of military punishments was the fact that they were different for the same crimes. The punishments were more severe during the war than in the period of peaceful life.

Keywords: *Ancient Greece, polis, militia army, Ancient Rome, liable for military service, punishment, crime, system of punishment, death penalty, fine, citizen, military service.*

І. А. ЛОГВИНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
факультету № 1 (слідства)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1505-4418>

КОНСТИТУЦІЯ УНР 1918 РОКУ: ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ, ПРИЙНЯТТЯ ТА ОЦІНКИ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Досліджено основні етапи конституційного процесу в Україні у період існування Української Центральної Ради. Висвітлено історію розробки та прийняття Конституції Української Народної Республіки. Проаналізовано її зміст. Показано розходження науковців в оцінках Основного Закону УНР, що пояснюється різними підходами та критеріями до визначення її сутності та значення. Зроблено висновки, що, хоча Конституція УНР була прийнята в останній день існування Центральної Ради і не діяла жодного дня, це не може применшити її значення в історії вітчизняного революційного конституціоналізму. Текст Основного Закону не тільки враховував найкращі досягнення світової та національно-правової думки, а й за рівнем демократичності багато в чому і перевищував усі сучасні йому конституції. Не поступався він чинним тоді основним законам і за рівнем правової культури та юридичної техніки.

Ключові слова: Конституція, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, історіографія, універсал, Конституційна комісія, Основний Закон, автономія, федерація, незалежність, суверенність.

Lohvynenko, I.A. (2017), "The Constitution of Ukrainian People's Republic of 1918: history of development, adoption and assessment in the historiography" ["Konstytutsiia UNR 1918 roku: istoriia rozrobky, pryiniattia ta otsinky v istoriohrafii"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 35–39.

Постановка проблеми. Конституція України, яку 28 червня 1996 року було прийнято на думку багатьох правознавців, завершила період становлення держави Україна. Як свідчить історія, до цієї знаменної події український народ йшов важким шляхом визвольної боротьби та спроб національного державотворення. Саме тому наше минуле, яке дозволяє краще збагнути сучасне і спрогнозувати майбутнє, викликає інтерес не тільки в науковців, але й в усіх небайдужих до долі України. Серед найцікавіших сторінок історії української державності є період існування Української Народної Республіки. Проголошення УНР та створення її правової основи і сьогодні викликає інтерес серед істориків, правознавців, політиків, адже ті труднощі і проблеми, які постали перед молодією республікою, схожі з сучасними. Особливо це стосується історії розробки та прийняття Конституції Української Народної Республіки. Актуальності темі додає й те, що в історіографії можна зустріти різні, часто не безспірні, оцінки дослідників Основного Закону УНР.

Стан дослідження. У роботах О. Васильченка, А. Слюсаренка, М. Томенка, О. Мироненка, В. Солдатенка, О. Копиленка, В. Рум'янцева, В. Яблонського, О. Реєнта, О. Рубльова, С. Куль-

чицького, Д. Яневського, П. Солухи, Б. Тищика, А. Яковліва та ін. розглядалися різні аспекти законодавчої діяльності Української Центральної Ради, зокрема історія розробки, прийняття та аналіз Конституції Української Народної Республіки. Проте дослідники дають неоднозначні, часто суперечні оцінки цьому документу. Отже, зазначена тема потребує всебічного комплексного дослідження. У зв'язку з тим маємо за мету на основі історіографічного аналізу показати основні погляди науковців на Основний Закон УНР та з'ясувати причини їх розбіжностей.

Виклад основного матеріалу. Так, 10 червня 1917 року Центральна Рада прийняла І Універсал, який проголошував автономію України [1, с. 10–13]. Вже через п'ять днів був сформований Генеральний Секретаріат УЦР – виконавчий орган, на який покладалось практичне втілення автономії. Таким чином, як зазначив П. Христюк, «усі складові елементи державності – народ, територія і влада – вже існували, причому влада, як і у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу – Центральна Рада і виконавчу – Генеральний Секретаріат» [2, с. 78]. Незважаючи на відозву до українського народу, в якій Тимчасовий уряд заявив про неправомірність проголошення автономії України і закликав не

виконувати ніяких рішень Центральної Ради, 20 червня 1917 року була сформована спеціальна Комісія УЦР, яка мала підготувати Статут про автономний устрій України. Про її роботу відомо небагато. Головою Комісії став К. Левитський, секретарем – М. Шраг. У липні до її складу входило 100 осіб [3, с. 363; 4, с. 69].

25 жовтня 1917 року в Петрограді відбувся державний переворот внаслідок якого Тимчасового уряду не стало і до влади прийшли більшовики. Центральна Рада не визнала Раднарком за центральну загальноросійську владу, засудила жовтневий переворот. 30 жовтня на VII сесії УЦР М. Грушевський уперше заявив про необхідність розробки проекту Конституції Української Республіки, який би визнавав «найвищою суверенною властю» Українські Всенародні Збори. Частину влади вони мали передати федеральному парламенту Росії [5, с. 128; 6].

За нових умов УЦР опинилась перед проблемою вибору засобів і форм організації влади, конституювання державних структур. 1 листопада у фракціях Ради почались дебати про необхідність проголошення Української Народної Республіки. 3 листопада Генеральний Секретаріат звернувся до українського народу з відозвою, в якій заявив, що Україна повинна бути у складі Федеративної Російської Республіки як «рівноправний, державний елемент». Ця відозва стала основою III Універсалу, прийнятого на засіданні Малої Ради 7 листопада 1917 року [7, с. 40].

Отже, III Універсал проголошував УНР. Хоча федеративний зв'язок із Росією не відкидався, на порядок денний в УЦР було поставлено питання про необхідність прийняття власної Конституції. Було сформовано Конституційну комісію, яка мала підготувати проект Основного Закону, який передбачалося внести в Українські Установчі Збори.

Сьогодні за браком джерел важко достеменно відтворити роботу Конституційної комісії. Матеріалів її засідань дослідниками не виявлено. Лише фрагментарні спогади про роботу Конституційної комісії містяться у мемуарній літературі. Тогочасні політики свідчать, що у листопаді–грудні 1917 року комісія працювала доволі активно. Заслужують на увагу спогади П. Христюка про дискусії в Конституційній комісії між українськими есерами, які дотримувались двох протилежних точок зору в питанні державного устрою України. На думку одних, це мала бути

парламентська республіка; інші вважали, що «Україні не судилося бути нічим іншим, як республікою Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів, тобто державою класовою» [2, с. 64]. В середині грудня 1917 року Рада опублікувала Проект Конституції Української Народної Республіки. Відповідно до документа Україна мала стати автономною частиною Федеративної Республіки Російської і реалізовувати суверенітет українського народу через Українські Всенародні Збори. Зокрема, О. Мироненко дав високу оцінку цьому проекту, зазначив, що у грудні 1917 року «у великій Росії не існувало навіть натяків на уконституціювання будь-яких федеративних засад». У проекті «унормовувалась участь українського народу» в управлінні Російською республікою через своїх депутатів у федеральному парламенті, представника УНР у федеральному Кабінеті Міністрів, адміністративному трибуналі, судах тощо [5, с. 129].

Війна УНР з радянською Росією перервала роботу над проектом Конституції. Центральна Рада мала вирішувати надзвичайно складні завдання пов'язані з військовим захистом молоді республіки, збереженням національної державності. 9 січня 1918 року Рада прийняла IV Універсал, яким проголошувалась незалежність і суверенність Української Народної Республіки. Тобто УНР стала суб'єктом міжнародного права і отримала можливість звернутися до країн Четвертого союзу за військовою допомогою. В Універсалі йшлося про необхідність найближчим часом скликати Українські Установчі Збори, які б схвалили Конституцію та остаточно вирішили питання про федеративний зв'язок з «народними республіками колишньої російської імперії» [1, с. 40].

За допомогою німецьких та австрійських військ Центральна Рада звільнила українські землі від Червоної армії та у березні повернулася до Києва. Тоді ж було поновлено діяльність Конституційної комісії. Однак ситуацію ускладнювало те, що реальної влади УЦР вже не мала, а німецьке та австрійське командування негативно впливало на законотворчу роботу Центральної Ради.

Врешті, 27 квітня, заступник голови УЦР А. Степаненко на засіданні Малої Ради поінформував присутніх про те, що в Конституційній комісії завершується розгляд проекту Конституції Української Народної Республіки, і запропонував якнайскоріше обговорити його в Раді. Було прийнято

рішення провести у зв'язку з тим «екстрене засідання» [8, с. 314].

29 квітня 1918 року о 17 год., в останній день свого існування, Мала Рада за незначної кількості своїх членів майже одногосно ухвалила постатейно в трьох читаннях текст Конституції («Статут про державний устрій, права і вольности УНР») практично без змін, у тій редакції, яка була запропонована комісією. Вона включала 8 розділів і 83 статті. Основний Закон наголошував на суверенності, самостійності та незалежності Української Народної Республіки, територія якої проголошувалась єдиною та неподільною, гарантував демократичні права, зокрема активне і пасивне виборче право для усіх громадян, які досягли 20 років. Подвійного громадянства не допускалось. В основу формування вищих органів влади було покладено принцип розподілу органів влади. Вищу законодавчу владу в державі мали здійснювати Всенародні Збори, які обирались загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорційним голосуванням; виконавчу – Рада Народних Міністрів; судову – Генеральний Суд. Самоврядування на місцях належало виборним радам та управам громад волостей і земель. Конституція визначала порядок роботи органів державної влади й управління, а також умови, за яких запроваджувалося тимчасове обмеження громадських свобод [1, с. 52–60].

Разом з тим чітко не визначалася територія УНР, не йшлося про символіку держави – герб, гімн і прапор, про основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики, формування органів прокуратури та ін.

У науковій літературі Основний Закон УНР оцінюється по-різному. Так, М. Стахів зазначав, що в основу конституційного проекту було покладено принципи державного устрою Австрії та США. Конституція «приймала автономний, а не федеративний принцип, бо устанавляла єдину державну владу, але давала автономним органам громад, волостей і земель не тільки автономію у своїх власних справах, а й передавала їм на місці державну владу». Розробники Конституції та Українська Центральна Рада, на думку дослідника, керувалися не лише теоретичними, але й політичними мотивами. Вони вважали за необхідне мати конституційні підстави для приєднання в майбутньому до УНР Кубані та Криму, які «мали свої особливості і мусили мати свою автономію, зближену до федеративного принципу» [9, с. 111].

Позитивно оцінюючи Конституцію, К. Костів висловив переконання, що за територіальною організацією державної влади Україна «виразно наслідує Австрію», а «в постанові про конфлікти між центральною владою і місцевими владами» вбачається вплив американської конституції. Дослідник наголошував також на таких важливих особливостях Конституції, як республіканська форма державного устрою, парламентсько-демократичний режим тощо [10, с. 96].

Цікавий погляд на конституційний процес в Україні в історика В. Яблонського, який вважав, що своїми універсалами Центральна Рада «фактично створила «малу» Конституцію УНР», яка потім доповнювалась різними законами. А «Статут про державний устрій, права і вольности УНР» складався із «адаптованих до української дійсності прогресивних положень кращих конституцій Європи» [11, с. 55–56].

Заслуговує на увагу думка істориків права О. Л. та М. Л. Копиленків, які дійшли висновку, що, з юридичного погляду, це була конституція «класичної парламентської республіки», позбавлена будь-якого ідеологічного та пропагандистського забарвлення [12, с. 78].

Критичну оцінку Конституції УНР дав В. Солдатенко, який стверджував, що «Основний Закон УНР і в прямому, і в переносному розумінні прагнув закріпити «вчорашній день», призупинити історичну ходу» [13, с. 365]. У свою чергу, В. Верстюк охарактеризував Конституцію УНР як «торжество абстрактних демократичних принципів» [14, с. 77].

Не можна залишити поза увагою висновок П. Солухи. У недосконалої Конституції УНР та політичній поразці УЦР він звинуватив її голову. «Комуністична політика Михайла Грушевського, – писав дослідник, – небажання ним зробити поступки, хоч би тимчасово, у земельному питанні, неспроможність його будувати державу, небажання рахуватися з тодішнім становищем України у зв'язку з перебуванням чужих армій на нашій землі, наша ізоляваність від решти світу і цілковита наша залежність від наших союзників привели нашу республіку до повного її банкрутства» [15, с. 207]. Цю позицію повністю підтримав відомий телеведучий та історик Д. Яневський [16, с. 182].

Як бачимо, в оцінках Конституції УНР є суттєві розходження науковців. На нашу думку, це пояснюється різними підходами і

критеріями до визначення її сутності та значення. Так, якщо дати суто правову оцінку документу, то можемо відзначити достатньо високий рівень її демократичності, правової культури тощо. Якщо ж зважати на конкретно-історичні умови (а це об'єктивно необхідно), то побачимо, що прийняття Основного Закону – це спроба лідерів Ради врятувати свою владу в Україні. Так само треба оцінювати і обрання 29 квітня 1918 року М. Грушевського президентом УНР, тим більше, що Конституція такої посади взагалі не передбачала.

Отже, як **висновок** зазначимо, що, хоча Конституція УНР була прийнята в останній день існування Центральної Ради і не діяла жодного дня, це не може применшити її значення в історії вітчизняного революційного конституціоналізму. Текст Основного Закону не тільки враховував найкращі досягнення світової та національно-правової думки, а й за рівнем демократичності багато в чому і перевищував усі сучасні йому конституції. Не поступався він чинним тоді основним законам і за рівнем правової культури та юридичної техніки.

Список бібліографічних посилань

1. Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. для юрид. ВНЗ і ф-тів: у 2 т. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. 800 с.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. Т. 1. Відень, 1921. 152 с.
3. Історія державності України: експеримент. підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки, О. Н. Ярмиша. Харків : Одісей, 2004. 608 с.
4. Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). Київ : Щек, 2010. 304 с.
5. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 260 с.
6. VII сесія Української Центральної Ради. *Народна воля*. 1917. 1 листоп.
7. Логвиненко И. А. Политическая деятельность Украинской Центральной Рады. Глобино : Полиграфсервис, 2000. 96 с.
8. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. В. Ф. Верстюк; відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 1996. 422с.
9. Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923. Т. 3. Скрантон, 1959. 199 с.
10. Костів К. Конституційні акти відновленої Української Держави 1917–1919 років і їхня політично-державна якість. Торонто : Укр. друк., 1964. 186 с.
11. Яблонський В. М. Від влади п'ятох до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР. Київ : Альтерпрес, 2001. 160 с.
12. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: навч. посіб. Київ : Либідь, 1997. 208 с.
13. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. Київ : Пошук-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1997. 416 с.
14. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 66–79.
15. Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. США : Хугір діда Петра, 1973. 381 с.
16. Яневський Д. Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ : Дух і Літера, 2003. 767 с.

Надійшла до редколегії 03.02.2017

ЛОГВИНЕНКО И. А. КОНСТИТУЦИЯ УНР 1918 ГОДА: ИСТОРИЯ РАЗРАБОТКИ, ПРИНЯТИЯ И ОЦЕНКИ В ИСТОРИОГРАФИИ

Исследованы основные этапы конституционного процесса в Украине периода Центральной Рады. Раскрыта история подготовки и принятия Конституции Украинской Народной Республики. Проанализировано её содержание. Показаны расхождения исследователей в оценках Основного Закона УНР, что объясняется разными подходами и критериями к определению её сущности и значения. Сделан вывод, что, хотя Конституция УНР была принята в последний день существования Центральной Рады и не стала действующей, это не может уменьшить её значение в истории отечественного революционного конституционализма. Текст Основного Закона не только учитывал лучшие достижения мировой и национально-правовой мысли, но и по уровню демократичности во многом

превосходив все конституції того часу. Не уступав він і по рівню правової культури і юридическої техніки.

Ключеві слова: Конституція, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, історіографія, універсал, Конституційна комісія, Основний Закон, автономія, федерація, незалежність, суверенітет.

Lohvynenko I. A. THE CONSTITUTION OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC OF 1918: HISTORY OF DEVELOPMENT, ADOPTION AND ASSESSMENT IN THE HISTORIOGRAPHY

The main stages of the constitutional process in Ukraine in the period of the Ukrainian Central Rada have been studied. The history of the development and adoption of the Constitution of Ukrainian People's Republic has been highlighted. Its content has been analyzed. The author has demonstrated the differences in scholars' estimations of the Basic Law of UPR that is explained by different approaches and criteria to determine its nature and significance. It has been concluded that although the Constitution of UPR was adopted on the last day of existence of the Central Rada and did not act any single day, it can not diminish its significance in the history of the national revolutionary constitutionalism. The text of the Basic Law not only took into account the best achievements of the world and national and legal thought, but according to the level of democracy exceeded all contemporary constitutions in many aspects. It was not worse than the current the Basic Laws by the level of legal culture and legal technology. Having established the democracy through the legislative agency and declared a parliamentary republic with democratic governments (three branches) and management, the Constitution provided the features of a legal state to UPR. As the current Constitution of Ukraine, the Basic Law of 1918 also declared the territory of Ukrainian People's Republic as united and integral. Development and adoption of the Constitution of UPR were important stages in Ukrainian constitutionalism, which created the basis for future legislative activity.

Keywords: Constitution, Ukrainian Central Rada, Ukrainian People's Republic, historiography, Universal, Constitutional Commission, Basic Law, autonomy, federation, independence, sovereignty.

УДК 340.114(477)

А. В. СТЕЧИШИН,

аспірантка кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

2017 – Рік Української революції
1917–1921 років

ВІЙСЬКОВА ДОКТРИНА КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО В РОЗБУДОВІ ЗУНР

Проаналізовано процеси державотворення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), з'ясовано внесок К. Левицького в утвердження основоположних ідей західноєвропейської ліберальної демократії в розбудові інститутів державної влади ЗУНР та формування на цій основі військової доктрини. Наголошено, що К. Левицький, будучи головою Української парламентарної репрезентації, доклав чимало зусиль для створення української військової формації у складі австрійського війська. У цей час розгортають свою діяльність громадські організації, які ставили собі за мету патріотичне виховання молоді та її військовий вишкіл. Як голова уряду ЗУНР К. Левицький, не дивлячись на свій цілком цивільний статус державного діяча, зрозумів значення військової організації та складний характер підготовчої роботи для негайної організації власних національних збройних сил. Він забезпечив правове регулювання військово-адміністративних інститутів та існуючих національно-територіальних самоуправ Східної Галичини, створив правову базу для організації збройних сил ЗУНР на національно-територіальних засадах.

Ключові слова: Кость Левицький, Західноукраїнська Народна Республіка, військова доктрина, парламентська репрезентація, державотворча діяльність.

Stechyshyn, A.V. (2017), "Military doctrine of Kost Levytskyi in formation of West Ukrainian National Republic (WUNR)" ["Viiskova doktryna Kostia Levytskoho v rozbudovi ZUNR"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 40–46.

Актуальність теми нашого дослідження потребує у звільненні історії держави і права обумовлюється, по-перше, нагальною початку ХХ ст. від ідеологізованих оцінок

Костя Левицького як представника буржуазного націоналізму, по-друге, потребою в теоретичному узагальненні форм і методів діяльності уряду ЗУНР з організації військової самооборони. Останнє особливо актуальне в контексті військової агресії Росії, яка триває на сході України.

Стан дослідження. Постать К. Левицького досліджувалася в основному в контексті його суспільно-політичної та громадсько-освітньої діяльності. На особливу увагу заслуговують праці Т. Андрусяка, І. Андрухів, І. Василик, О. Власової, Я. Грицака, Л. Зашкільняка, О. Карпенка, Р. Ковалюка, К. Кондратюка, І. Красівського, М. Кугутяка, М. Литвина, Р. Матейка, В. Расевича, В. Рибак, С. Сворака, О. Середи, О. Сухого, І. Чорновола, Б. Янишина, Р. Якеля та ін. Разом із тим, державотворча діяльність Костя Левицького й особливо його правове розуміння місця та ролі інституту збройних сил у національній державі до цього часу не достатньо досліджувалися. З огляду на викладене, **мета** статті – об'єктивно охарактеризувати військову доктрину К. Левицького в розбудові ЗУНР у контексті геополітичних умов, які склалися після Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. На рубежі XIX–XX ст. в історії національно-визвольної боротьби українського народу Східної Галичини у складі Австро-Угорщини була помітна криза ціннісно-світоглядного та правового розуміння майбутнього українського народу на тлі розпаду імперій і формування національних держав. Нагадаємо, що в середині XIX ст. національно-визвольний рух українського народу завершився формуванням в основному націоналістичної політичної ідеології, що цілком відповідало тодішнім тенденціям боротьби європейських народів за свій державний суверенітет. Кость Левицький як один з активних членів парламентської репрезентації в галицькому соймі брав активну участь у мобілізації представників «адвокатської доби» для створення необхідних правових умов, здатних забезпечити подальше національне державотворення. Йдеться, передусім, про виборче право та формування місцевих інститутів державної влади у Східній Галичині, а згодом і становлення збройних сил у ЗУНР.

Наприкінці XIX ст. К. Левицький та інші представники «адвокатської доби» в галицькому соймі та віденському сенаті,

критично оцінюючи політичну боротьбу українських і польських партій, яка призводила до розбрату спільноти Східної Галичини, а не до її консолідації, сформували нове бачення місця та ролі громадських інституцій в українському державотворенні. У цьому контексті слід наголосити, що в Західній Європі націоналістичні політичні ідеології зазнали істотних змін під впливом правових ідей теорії класичного лібералізму, основною засадою якої був уже не державний суверенітет нації, а юридичний суверенітет громадянина в національній державі незалежно від його національної чи конфесійної приналежності. До початку Першої світової війни у Східній Галичині за активної участі К. Левицького та його соратників була практично розбудована ціла мережа громадських інститутів різного спрямування – від культурно-освітнього до фінансово-комерційного. У складі цих організацій були представники різних національних спільнот – українці, поляки, євреї, вірмени, німці, чехи, словаки та інші, які солідаризувалися на основі спільних інтересів і були тією соціальною силою, на яку могли спиратися нові інститути ЗУНР. Отже, націоналістичні політичні ідеології, які формували в різних народів австрійської імперії взаємну неприязнь і навіть ненависть, не стали тягарем для практичного українського державотворення, оскільки сформувалася громадянсько-політична суб'єктність багатонаціональної спільноти Східної Галичини. Однак у подальшій боротьбі відроджувалися та живили національно-патріотичний радикалізм.

Під час Першої світової війни К. Левицький доклав чимало зусиль для того, щоб українство стало частиною військової сили Австрії в боротьбі проти Росії, тому що вважав Російську імперію «історичним ворогом України», адже саме «царі російські зломали Переяславський договір, яким вони обов'язалися були шанувати самостійність України, і поневолили вільну Україну». Він писав, що «теперішня хвиля кличе український народ стати однодушно проти царської імперії при тій державі (Австро-Угорщині. – *Авт.*), в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку» [1, с. 721–722]. Слід нагадати, що з 1912 р. в Австрії утверджувалася суспільно-політична думка, що війна з Росією неминуча, оскільки великодержавницька

московська ідеологія сформувала міф про історичну місію російського самодержавства звільнити слов'янські народи й об'єднати їх під своєю зверхністю. З огляду на прагнення галицьких українців об'єднатися з Наддніпрянською Україною та утворити національну державу, представники польської аристократії в галицькому соймі та віденському сенаті розпочали широкомасштабну акцію дискредитації українства й формування польських збройних сил у складі Австро-Угорщини. К. Левицький у своїй державотворчій діяльності відмежувався від слов'янофілів і москвофілів, які «стали тоді знаряддям російських чиновників ..., діставали інструкції та гроші на організаційну роботу, на ширення московського православ'я та на видавництва чисто російських часописів і книжок у Галичині» [2, с. 26], та звернувся до уряду Австро-Угорщини з проханням дозволити українцям утворити свої військові підрозділи для боротьби з російською агресією, що насувалася.

У період загострення міжнародних відносин між Росією й Австро-Угорщиною в грудні 1912 р. «відбувся великий Народний З'їзд національно-демократичної партії», на якому було розглянуто «міжнародне положення, що може довести до збройного конфлікту на землях, заселених українським народом». Народний З'їзд «взиває все наше громадянство, щоб у цей момент залишило всі партійні і фракційні спори та енергійно повело всю акцію до сконсолідування своїх сил» [3, с. 153]. К. Левицький в контексті цього рішення Народного З'їзду виступив на засіданні галицького сойму та віденського сенату із застереженням, що польський народ має свої військові формування у складі Австро-Угорщини, тоді як український народ позбавлений цього права з порушенням чинної Конституції. Один із соратників К. Левицького, посол до Палати Послів Державної Ради у Відні Володимир Сінгалевич, наголосив, що «польські військові організації ... і стрілецькі формування мають підтримку державних властей, а українські стрілецькі товариства стрічають перепони, яких не бувало» [3, с. 148]. Оскільки легально здійснювати військовий вишкіл української молоді було неможливо, за ініціативи націонал-демократів почали створюватися «Стрілецькі секції» при молодіжних товариствах «Сокіл», «Січ» і «Пласт», в яких молодь набувала військових

навиків [4, с. 25]. Перша військово-спортивна організація «Сокіл» була утворена на Тернопільщині в 1894 р. і стала «напіввійськовим товариством»; «Січ» була «спортивно-протипожежно-фізкультурна», існувала з 1900 по 1930 рр. на Буковині та Закарпатті [5, с. 388]. Метою цих організацій було формування військово-патріотичного потенціалу українства. Подібні процеси відбувалися також в Чехії та Польщі. Отже, лідери українських національно-патріотичних сил, розбудовуючи громадські організації, діяли в межах чинного конституційного права, тобто цивілізовано. Вони постійно декларували австрійському уряду, що будуть домагатися державного суверенітету в мирний спосіб, без застосування насильства революційних сил, сподіваючись на добру волю монарха. Українці Галичини, як і чехи, словаки, поляки, відмежувалися від російської великодержавницької ідеології панславизму, а їх представники в парламенті публічно засвідчили прихильність до конституційної монархії Австро-Угорщини й європейської цивілізаційної культури.

Із початком Першої світової війни «появився у Львові Маніфест Головної Української Ради до українського народу. Головну Українську Раду створили всі тодішні українські політичні партії Галичини. Головою її був голова української національно-демократичної партії і голова Української Парламентарної репрезентації д-р Кость Левицький». У Маніфесті, зокрема, було сказано: «Український Народе! Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами. Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким Ти здобудеш нові права, утвориш новий період в своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи» [2, с. 40]. Зміст Маніфесту не містив ідей радикального націоналізму, він був просякнутий духом ліберально-демократичного конституціоналізму. Відозва Головної Української Ради справила величезне враження на українське громадянство, особливо на молодь. Уже 6 серпня 1914 р. у Львові було сформовано Українську Боеву Управу, завданням якої було організувати й оформлювати українських добровольців, які прибували з усіх кінців Галичини до українського легіону, що мав назву «Українські Січові Стрільці». Українці з Наддніпрянщини, які перебували в Австро-

Угорщині, 4 серпня 1914 р. відновили свою організацію «Союз Визволення України» і поставили собі завданням працювати для визволення українського народу з московського царського поневолення та відновити українську державу. Новоутворені організації – Головна Українська Рада, Союз Визволення України, Українська Боева Управа з започаткованою формацією Українських Січових Стрільців – недовго могли розвивати свою працю, тому що російська армія наступала на Галичину і 3 вересня 1914 р. вже була у Львові. Львів був у московських руках до червня 1915 р. [2, с. 40–41]. Українські громадські та політичні діячі були змушені евакуюватися. Осередком тодішнього українського життя став Відень. Українські Січові Стрільці нараховували близько 20 тисяч добровольців з усієї Галичини, але через московську загрозу змушені були покинути Львів. Завдяки всяким польським інтригам їх число було обмежено до 2 тисяч. Українські Січові Стрільці, перша сотня яких вийшла на фронт уже 10 вересня 1914 р., «були прославлені навіть у рапорті команди 55 дивізії австрійської армії. Але й в штабах російської армії звернено в звітах та наказах особливу увагу на небезпечних противників, якими були для москалів Українські Січові Стрільці» [2, с. 42].

Із російською окупацією українських і польських земель Галичину сподівалися приєднати до Росії без будь-яких прав на автономію, а Польщі пообіцяли після війни «автономію під державним скіпетром государів російських і при збереженні єдиної держави» [6, с. 578]. Українсько-польські відносини знову загострилися. За так званим Актом двох цісарів від 4 листопада 1916 р. поляки отримували право на створення Польського королівства на звільнених від російських військ польських землях. Таким чином було покладено початок відродженню Польщі як держави. Українці ж Східної Галичини за свою вірність цісарю навіть не почули з його вуст про можливість створення національно-культурної автономії. 7 листопада 1916 р. відбулася нарада членів «Парламентського клубу», учасники якої ухвалили відозву, в якій йшлося про те, що «український народ ніколи не зречеться права національної автономії своєї території й утворення окремого українського коронного краю в межах Австрії» [4, с. 33–34]. К. Левицький, як і раніше, відстоював позицію домагання національної

автономії та подальшої суверенізації в мирний спосіб на засадах ліберально-демократичного конституціоналізму. У кризовий період українського державотворення він спромігся максимально нейтралізувати український радикальний націоналістичний рух у протистоянні польському шовінізму заради консолідації всіх соціальних верств Галичини у розбудові майбутньої держави. І. Франко високо оцінив діяльність К. Левицького в розбудові національної держави на ідеях класичного лібералізму і стверджував, що в майбутній українській державі буде «лібералізм капіталістичного складу, се буде ліберальний по-європейські освічений русинський дідич», усі соціальні верстви – «багатий фабрикант, купець, адвокат, професор, журналіст, лікар, ... інтелігент і пролетарій» – будуть рівноправними суб'єктами суспільно-політичного життя [7, с. 173].

Після закінчення Першої світової війни, в якій Росія зазнала поразки, лютнева революція «поклала кінець трьохсотлітньому пануванню династії Романових. Повалення царизму відкривало перспективу до проголошення самостійності України» [4, с. 35]. На засіданні австрійського парламенту 20 лютого 1918 р. К. Левицький виголосив заяву про те, що українці вимагають поділу Галичини з окремим державно-правовим устроєм для української частини. Якщо австрійський уряд на це не піде, то «українці заявляються за прилученням української частини Галичини до Української Народної Республіки» [2, с. 43]. Акцентуємо увагу на тому, що керівництво УНР проголосило державний суверенітет і союзницькі відносини з постімперською Росією. Вітаючи телеграмою уряд УНР із проголошенням державної самостійності, К. Левицький від імені Народного комітету УНДП висловлював також і надію, що делегація УНР на переговорах у Бресті поставить питання перед Австро-Угорщиною щодо автономії Східної Галичини. Брестський мирний договір мав таємний додаток про майбутній правовий статус Галичини та Буковини у складі Австро-Угорщини, яким передбачалося, що австрійський уряд розробить проект закону, за яким Східна Галичина буде «злучена з Буковиною в один суцільний, коронний край» [4, с. 35–36]. Ці наміри представники польської націоналістично орієнтованої парламентської групи вважали такими, що унеможливають

утворення великої Польщі «від моря до моря» з українською Східною Галичиною. Тому Польща почала готувати війська для захоплення інститутів державної влади у Львові та всій Східній Галичині. 29 жовтня 1918 р. «рознеслися по Львові чутки, що чехи вже відлучилися від Австрії та перебрали владу в самостійній Чехословацькій Республіці. ... 31 жовтня наспіла до Львова вістка, що з Кракова має приїхати до Львова вже 1 або 2 листопада т. зв. Польська Ліквідаційна Комісія та перебрати від намісника Галичини владу над цілим краєм в імені Польської Республіки» [8, с. 53].

19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада ухвалила у Львові постанову про створення на українських землях Австро-Угорщини української держави. Проголосив її К. Левицький у наступну неділю на майдані Св. Юра. Він вів переговори з намісником Галичини Гуйном у справі передачі влади в українські руки [9, с. 152], а коли переговори ні до чого не призвели, зібрав делегацію Української Національної Ради, яка заслухала звіти комісії військової та народної оборони. Учасники наради дійшли до висновку, що «як негайно не візьмемо Львова, то поляки нас випередять і справа пропаде ... розваживши те все, однодушно постановили виконати акт перевороту заняття міста Львова зі всіма державними установами – досвіта 1 листопада 1918 р. та віддали сотникові Дмитрові Вітовському начальну команду над українським військом» [10, с. 130–131]. Безперечно, на таке рішення Ради вплинула рішуча заява Д. Вітовського, що до військового виступу все підготовлено, якщо він не відбудеться негайно, то пізніше може не вдатися. На випадок відкладення зриву він як представник української збройної сили не може взяти на себе відповідальності за подальший хід подій. Заява Вітовського переконала навіть тих учасників наради, які ще досі вірили в добрі наміри Відня, а тому не могли зважитися на рішучий крок. Отже, рішення про збройний переворот ухвалила Національна Рада під керівництвом К. Левицького, а Д. Вітовський виконав її наказ.

9 листопада К. Левицький став головою першого українського уряду – Ради Державних Секретарів. Перед урядом ЗУНР постала нова проблема – розробка організаційних і правових засад інституалізації адміністративно-військових управ. К. Левицький, маючи практичний

досвід правового забезпечення діяльності українських громадських організацій як юридичних осіб, розробив правові засади функціонування інституту адміністративно-військового відомства. Внаслідок плідної співпраці К. Левицького з Д. Вітовським було видано розпорядження про військово-територіальний поділ Галичини та Буковини на 3 військові області (Львів, Тернопіль, Станіславів), які поділялися на округи, до складу яких входили повіти. Ці військові області відповідали давнім австрійським корпусним командам [11, с. 63]. Водночас військові адміністрації ЗУНР у своїй діяльності були тісно пов'язані з уже існуючими адміністративними самоуправами українського народу.

Українсько-польська війна, яка розпочалася відразу після проголошення державності ЗУНР, змусила уряд нової держави поставити в її будівництві на перше місце організування армії. Ядром цієї армії стали ті військові частини, які в Листопадовім Зриві зайняли Львів, і два бойові курені Українських Січових Стрільців, які 3 листопада 1918 р. прибули до Львова [12, с. 73]. Перед Державним секретаріатом військових справ, напевне, найважливішим у той період, постали складні завдання. Крім боїв на вулицях Львова не було також вирішене питання про характер майбутньої української армії, зокремаме, чи має це бути добровільна, контрактна армія або має постати на основі загального обов'язку військової повинності. «Національна Рада, як і Генеральна Команда були спершу тої думки, що загальний ентузіазм спричинить масові добровільні оголошення до національної армії, тому були й противні примусові загального обов'язку військової повинності. Та надії не сповнилися. ... На протязі 1914–1918 рр. Східна Галичина була винищена війною, населення перевтомлене довголітніми боями та епідемічними хворобами, і саме те заважало при організуванні збройних сил та фронту» [11, с. 62]. Зубожіла, знищена війною аграрна країна не могла організувати великої армії та відповідно її озброїти й екіпірувати. На території Східної Галичини не було жодного військового заводу чи фабрики, що виготовляли б зброю та амуніцію. У такій ситуації треба було користуватися військовими складами, залишеними «небіжкою» Австрією, яких, до речі, не було багато, а в тих, що були, військового майна було обмаль. У результаті українська галицька армія завжди боролася з

колосальними труднощами, коли йшлося про озброєння армії, недостача зброї, набоїв, одягу, санітарних матеріалів гостро давалася взнаки [13, с. 148]. Державний секретаріат через своїх представників вів переговори з урядами Угорщини та Чехо-Словаччини у справі постачання воєнних матеріалів. Велися також постійні переговори з урядом УНР.

Організація збройних сил ускладнювалася також «браком своїх, для цього великого діла відповідних, старшин. ... Це треба пояснити тим, що серед тодішньої української інтелігенції в Східній Галичині панували загально антимілітаристичні настрої, і батьки не хотіли посилати своїх синів до військових шкіл». В основу творення Галицької Армії було покладено систему загального обов'язку військової служби: «Розпорядком ДСВС від 15 листопада 1918 р. покликано до зброї усіх чоловіків-українців від 18–35 років» [12, с. 74]. Чужонаціональне населення не було покликано до українського війська, але, не дивлячись на це, зголосилося до нього багато галицьких німців, чехів, мадярів, євреїв. Сотник УСС д-р Богдан Гнатевич писав, що «на удержання добровольців посипалися з усіх сторін краю щедри жертви. За місяць український, здебільшого малоземельний селянський нарід, склав кількасот тисяч корон грошима, цінностями і в натурі» [14, с. 7].

При Державному секретаріаті військових справ було організовано окремі відділи або департаменти: загальний відділ – для підготовки актів, ведення протоколів і реєстрації, йому підпорядковувалася також військова кур'єрська служба; мобілізаційний відділ унормовував усі справи щодо мобілізації населення для потреб фронту і тилу; відділ забезпечення військового майна (зброї та амуніції); технічний відділ забезпечував необхідні комунікаційні засоби для армії на фронті; санітарний відділ; пресовий відділ, який подавав звіти з воєнного становища на обох українських фронтах (польському й більшовицькому), видавав «Вісник ДСВС» і тижневий часопис «Стрілець». Розпорядженням ДСВС від 28 січня 1919 р. було утворено військові суди при окружних військових командах [11, с. 65–68]. Більшість літописців Галицької Армії та українсько-польської війни називають галицьку артилерію взірцевим і фактично найкращим родом Збройних сил ЗУНР, адже своєю організацією та бойовою діяльністю вона навіть перевершувала австрійську, польську й

наддніпрянську артилерії. Це був логічний результат невтомної праці великого загалу ініціативних і щиро відданих національній справі старшин [15, с. 291].

Загалом Державний секретаріат мав «поважні успіхи в своїй праці. Зокрема створення майже без жодних засобів 125-тисячної, правильної армії залишиться назавжди доказом живучости й організаційного хисту українського народу, якщо в його проводі стоять відповідні люди». Незважаючи на всі труднощі, було створено упорядковану державу, в якій панував повний лад і порядок. Коли зважити, що внутрішня ситуація в Польщі довгий час була на краю повної анархії (творення окремих республік, бандитські напади, єврейські погроми, неспроможність створити сильну владу, завзята боротьба партій між собою), соціальні тертя в Чехо-Словаччині загрожували революційним вибухом, в Угорщині запанував більшовизм, а в Росії та Україні відбувалася соціальна революція з жахливими її виявами, то Галичина була в Середньо-Східній Європі «справжньою оазою», де не було революційних зривів, соціальних заворушень і хаосу [9, с. 181].

Акт злуки ЗУНР і УНР «поляки спритно використовували» і трактували Галичину «не як особну цілість, а як частину великої національної території, щодо якої Київ може робити уступки». Петлюра намагався заручитися підтримкою Франції за посередництвом Польщі. Він був переконаний, що самостійна Україна є в інтересах Польщі, а тому вона надасть йому допомогу й подбає про визнання України Францією. При цьому він заявив Пилсудському про своє незацікавлення справою Галичини. Керівництво ЗУНР просило Петлюру, щоб він виразно заявив місії генерала Бартелемі, яка приїхала у справі польсько-українського перемир'я, що належність Галичини до УНР – це безумовне домагання цілої України, але «він того не зробив, а тільки сказав загально, що український народ тільки тоді зможе всі свої сили звернути проти більшовиків, коли матиме національне забезпечення від заходу» [9, с. 189]. Проте українське державотворення було перерване. УНР через більшовицьку окупацію відійшла радянській Росії, Галичина – Польщі. Це стало наслідком дипломатичних переговорів урядів держав Антанти і змови Петлюри з Пилсудським.

З огляду на сказане, доходимо **висновку**, що К. Левицький у державотворчій діяльності чітко та послідовно дотримувався філософсько-правової концепції ліберальної демократії, що забезпечило формування громадянсько-правової суб'єктності української спільноти Східної Галичини та сприяло організації народного війська, здатного захищати суверенітет держави. Будучи головою Української парламентарної репрезентації, К. Левицький доклав чимало зусиль для створення української військової формації у складі австрійського війська. Як голова уряду ЗУНР він забезпечив правове регулювання військово-адміністративних інститутів та

існуючих національно-територіальних самоуправ Східної Галичини, що дозволило уникнути надмірного бюрократизму та правового нігілізму. К. Левицький створив правову базу для організації збройних сил ЗУНР на національно-територіальних засадах. Новостворена професійна армія, до складу якої ввійшли представники різних народів, що мешкали в Галичині, мала підтримку всього українського народу, всіх українських політичних партій. Плідна робота К. Левицького на посаді голови Ради Державних Секретарів стала вінцем всієї його державотворчої діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр. Львів : Друк. оо. Василян у Жовкві, 1926. 737 с.
2. Мудрий В. Передісторія Великого Зриву // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 17–48.
3. Левицький К. Українські політики Галичини / вступ. ст. І. Андрухів. Тернопіль : Каф. українознавства ТАНГ, 1996. 176 с.
4. Андрухів І., Сворака С., Ковалик В. Кость Левицький: політик, громадський діяч, правник (1859–1941): монографія. Надвірна : Надвінян. друк., 2009. 104 с.
5. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів : Світ, 1990. 520 с.
6. Нариси історії Росії: пер. з рос. / Б. В. Ананьїч, І. Л. Андреев, Є. В. Анісімов та ін. ; за заг. ред. О. О. Чубар'яна. Київ : Ніка-Центр, 2007. 800 с.
7. Франко І. Одвертий лист до галицької молодіжці // Націоналізм: Антологія/упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 872 с.
8. Дольницький М. Військова підготовка Листопадового Зриву та її здійснення // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 49–60.
9. Сохоцький І. Будівничі новітньої української державності в Галичині // Історичні постаті Галичини XIX–XX ст./Наук. т-во ім. Шевченка. (Бібліотека українознавства; Ч. 8). Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1961. С. 79–231.
10. Левицький К. Великий зрив (до історії Української Державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). Львів, 1931. 152 с.
11. Бемко В. Державний Секретаріат Військових Справ // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 61–70.
12. Микитюк Д. Організаційна структура Української Галицької Армії // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 73–126.
13. Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії) / видав хорунжий УСС Д. Микитюк. Вінніпег : Вид-во «Канадійського Фармера», 1958. С. 145–176.
14. Гнатевич Б. Українські Січові Стрільці. Львів : Друк. УВС Львів. обл., [б. р.]. 62 с.
15. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с.

Надійшла до редколегії 20.02.2017

СТЕЧИШИН А. В. ВОЕННАЯ ДОКТРИНА КОСТЯ ЛЕВИЦКОГО В ГОСУДАРСТВЕННОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ (ЗУНР)

Исследованы процессы государственного строительства Западноукраинской народной республики (ЗУНР), определён вклад К. Левицкого в утверждение основоположных идей западноевропейской либеральной демократии в институционализации государственной власти ЗУНР и формирование на этом основании военной доктрины. Отмечено, что

К. Левицкий, будучи главой Украинской парламентской репрезентации, приложил много усилий для создания украинской военной формации в составе австрийской армии. В это время развивают свою деятельность общественные организации, которые ставили своей целью патриотическое воспитание молодёжи и её обучение военному делу. В качестве главы правительства ЗУНР К. Левицкий, несмотря на свой гражданский статус государственного деятеля, осознал значимость военной организации и сложный характер подготовительных шагов для неотложной организации национальных вооружённых сил. Он обеспечил правовое регулирование военно-административных институтов и существующих национально-территориальных самоуправлений Восточной Галиции, создал правовую базу для организации вооружённых сил ЗУНР в соответствии с национально-территориальным принципом.

Ключевые слова: Кость Левицкий, Западноукраинская Народная Республика, военная доктрина, парламентская репрезентация, деятельность в сфере государственного строительства.

Stechyshyn A. V. MILITARY DOCTRINE OF KOST LEVYTSKYI IN FORMATION OF WEST UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC (WUNR)

The processes of state formation of the West Ukrainian National Republic (WUNR) are analyzed in the article. The contribution of K. Levytskyi to the recognition of principle ideas of the west European liberal democracy in the development of state power institutions of WUNR and the formation of military doctrine are considered. It is examined that K. Levytskyi, being the head of the Ukrainian Parliamentary Representation, made considerable efforts to create Ukrainian military formation of Austrian forces. Meanwhile public organizations are being formed to educate patriotic youth and their military training. K. Levytskyi, being the head of the government and not paying attention to his civil status of public official, understood the importance of a military organization and a complex character of advance preparation for immediate organization of their own national armed forces. K. Levytskyi ensured legal regulation of the military and administrative institutions and existent national and territory self-administrations of Eastern Halychyna and created a legal base for organization of the armed forces of WUNR on the national and territory basis.

Keywords: Kost Levytskyi, West Ukrainian National Republic, WUNR, military doctrine, parliamentary representation, state activity.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9.03-058.55

П. А. ПІНЧУК,*здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ, ЯКІ ПРИТЯГУЮТЬСЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

На основі аналізу наукової літератури та чинного законодавства України досліджено основні правові засоби захисту прав осіб, які притягуються до відповідальності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. Наголошено, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, є, в першу чергу, людиною – найвищою соціальною цінністю держави. Саме тому органи, уповноважені здійснювати провадження у справі про адміністративні правопорушення, зобов'язані забезпечити реалізацію всіх передбачених законом прав та інтересів цих осіб.

Ключові слова: *правові засоби, відповідальність, провадження у справі, адміністративне правопорушення, Комітет з прав людини, Управління Верховного комісара ООН з прав людини.*

Pinchuk, P.A. (2017), "Legal means of protecting the rights of persons brought to justice in proceedings in cases on administrative offenses" ["Pravovi zasoby zakhystu prav osib, yaki prytiahuiutsia do vidpovidalnosti pid chas provadzhenia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 47–51.

Постановка проблеми. У демократичному суспільстві органи правопорядку повинні підтримувати, а не придушувати свободи, робити все можливе для збереження громадської безпеки та однакового застосування закону до всіх людей. На жаль, сьогодні діяльність органів, уповноважених здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, регламентується нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, ухваленого ще у 1984 році. Певна річ, до нього вносилися відповідні зміни та поправки, але говорити про цей документ як нормативне джерело демократичної держави недоречно. Тому виникла ситуація, коли існує реальна потреба в ухваленні в новій редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення, який, крім регламентації адміністративної відповідальності в усіх сферах суспільних відносин, має чітко визначити правові засоби захисту прав осіб, які притягуються до відповідальності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Стан дослідження. Дослідженню окремих аспектів захисту прав осіб, які притягуються до відповідальності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, присвячені наукові праці таких учених, як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, І. П. Голоснічен-

ко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко С. В. Петков та інші. Однак єдиного комплексного дослідження зазначеної проблематики на сьогодні немає.

Тому **метою** нашої статті є розглянути правові засоби захисту прав осіб, які притягуються до відповідальності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Якщо під час провадження у справі про адміністративне правопорушення уповноваженою на те особою органів державної влади було допущено порушення прав осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, то такі особи можуть звернутися зі скаргою на такі дії до органу чи посадової особи вищого рівня або до суду. Основний Закон держави дає право особі звернутися до суду зі скаргою як після розгляду її відповідними органами чи посадовими особами, так і безпосередньо. При цьому спосіб захисту своїх прав особа обирає самостійно. У статті 55 Конституції України законодавець передбачив для осіб, у тому числі тих, які притягуються до адміністративної відповідальності, право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також право після використання всіх національних засобів юридичного захисту

звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини та громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність або виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері [1]. Однак особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, повинна розуміти, що законодавець не надає Уповноваженому права розглядати справу по суті та ухвалювати рішення, яке б зобов'язувало певні державні органи, в тому числі ті, що здійснюють провадження у справі про адміністративне правопорушення, скасовувати свої незаконні рішення або навіть ставити питання про притягнення цих посадових осіб до юридичної відповідальності у разі порушення їхніми діями чи рішеннями прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. У такому випадку Уповноважений виступає лише як посередник між державою та особою, яка притягується до адміністративної відповідальності, тобто він лише сприяє захисту прав і свобод, а не захищає їх.

Що стосується захисту порушених прав відповідними міжнародними установами й організаціями, то варто зазначити, що Європейський Суд з прав людини приймає заяви до розгляду лише після того, як були використані всі внутрішні засоби юридичного захисту, тобто лише після звернення людини до суду загальної юрисдикції та отримання нею рішення першої, апеляційної та касаційної інстанції, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення. Зокрема, Суд може розглядати лише ті заяви, в яких ідеться про порушення гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та протоколами до неї прав – одного або кількох. Наприклад, порушення права на свободу та особисту недоторканність, на справедливий суд, на ефективний засіб юридичного захисту тощо. Європейський Суд з прав людини не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій. Тому, якщо були порушені вказані вимоги, Суд не розглядатиме таку заяву, оскільки вона не

відповідає встановленим умовам прийнятності.

Іншими міжнародними інституціями забезпечення прав осіб, які притягуються до відповідальності під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, є Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН проти катувань, Управління Верховного комісара ООН з прав людини тощо.

Комітет з прав людини наділений повноваженнями розглядати скарги від окремих осіб або їх груп про порушення прав, зазначених у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права (1966 р.). Такими правами є: заборона катування чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; заборона обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини; забезпечення особі яка позбавлена волі, права на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі, та низка інших. Розгляд таких скарг відбувається на закритих засіданнях, але рішення Комітету є відкритими та підлягають опублікуванню. Варто зазначити, що вказані рішення є рекомендаційними.

Комітет проти катувань був створений у 1987 р. відповідно до положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.). Цей комітет, по-перше, розглядає доповіді держав – учасниць Конвенції про вжиті заходи щодо здійснення зобов'язань по ній; по-друге, уповноважений проводити конфіденційні розслідування за обґрунтованими даними про систематичне застосування катувань на території держави – учасниці Конвенції; по-третє, розглядає індивідуальні повідомлення про порушення державою – учасницею положень Конвенції. У свою чергу, Конвенцією термін «катування» визначається як будь-яка дія, якою будь-якій особі, в тому числі тій, яка притягується до адміністративної відповідальності, навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання,

чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди [2]. Однак, як і інші договірні органи, Комітет видає лише зауваження загального порядку з питань роз'яснення або застосування окремих положень Конвенції. Станом на кінець 2011 р. їх випущено всього два. Іншою формою вираження думки Комітету є публічні заяви з актуальних питань, що мають відношення до втілення в життя положень Конвенції. Ці заяви робляться як власне Комітетом, так і спільно з іншими органами ООН або договірними органами [3].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини – це установа Організації Об'єднаних Націй з питань просування та захисту прав людини, які гарантовані міжнародним правом і передбачені Загальною декларацією прав людини 1948 р. Метою діяльності Управління є: сприяння дотриманню всіх прав людини шляхом об'єднання зусиль світової спільноти на теренах Організації Об'єднаних Націй; надання допомоги в розробці нових стандартів у сфері прав людини; сприяння міжнародному співробітництву та ратифікації договорів у сфері прав людини; реагування на серйозні порушення прав людини; вжиття превентивних заходів у сфері прав людини тощо [4].

Разом із тим, варто зазначити, що за останні роки значно зросла роль неурядових організацій у міжнародному захисті прав людини. Серед найбільш впливових організацій можна виокремити Гельсінський фонд з прав людини і Міжнародну амністію. Основними напрямками їх діяльності є: моніторинг стану прав людини в окремих державах; моніторинг законодавства про права людини в окремих державах; складання доповідей про стан справ у сфері захисту прав людини; оприлюднення таких доповідей для ознайомлення громадськості та надання їх міжнародним міжурядовим організаціям з прав людини; участь у розробці міжнародних договорів з прав людини тощо [5, с. 208].

Повертаючись до прав осіб, про які зобов'язані повідомити уповноважені особи під час адміністративного затримання у ході провадження у справі про адміністративне правопорушення, варто звернути увагу на право кожного будь-якими не забороненими законом способами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань. Найбільш поширеним є звернення зі скаргами, зауваженнями та пропозиціями до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян,

підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків.

Ще одним правом особи, яка притягується до відповідальності, є право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, зокрема органів, що здійснюють провадження у справах про адміністративні правопорушення, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень. Ця норма спрямована на забезпечення захисту прав осіб від свавілля з боку органів державної влади, забезпечує матеріальну компенсацію шкоди, завданої особі внаслідок незаконного порушення її прав, свобод та інтересів.

Право на відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди виникає за наявності двох умов:

1) рішення, дії чи бездіяльність органу, який здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, що спричинили шкоду, були незаконними;

2) шкода була заподіяна під час безпосереднього здійснення органами своїх повноважень.

Відповідно до закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» особі відшкодовуються (повертаються):

1) заробіток та інші грошові доходи, які вона втратила внаслідок незаконних дій;

2) майно, конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода [7].

Стаття 59 Конституції України передбачає, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно, зокрема кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Так, кожній особі, до якої було застосовано адміністративне затримання (в порядку ст. 261 КУпАП), дається можливість скористатися

послугами безоплатної вторинної правової допомоги. Безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Вона включає в себе такі види правових послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

Поліція або родичі особи, яка притягується до відповідальності, інформують Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги телефонним зв'язком, і адвокат зобов'язаний прибути протягом 2 годин

(1 година дається законодавством на видачу адвокату доручення Центром і 1 година на прибуття після його видачі). Незважаючи на наявні нарікання в суспільстві на те, що державний адвокат начебто «співпрацює» із правоохоронними органами та знаходиться «в системі» (хоча такі адвокати відібрані на конкурсній основі, готові працювати правовим шляхом і мають гнучкий рівень оплати, який залежить від ефективності їх діяльності), безоплатна вторинна правова допомога довела свою ефективність на практиці [8, с. 100–101]. На сьогодні в Україні діють 544 точки доступу до безоплатної правової допомоги. Із них:

- 24 регіональні центри (з 1 січня 2013 р.);
- 97 місцевих центрів (з 1 липня 2015 р.);
- 423 бюро правової допомоги (з 1 вересня 2016 р.) [9].

Список бібліографічних посилань

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання: від 10.12.1984 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення 09.02.2017).
3. Короткий курс лекцій з дисципліни «Універсальні механізми захисту прав людини». URL: http://studme.com.ua/10151202/pravo/universalnye_mehanizmy_zaschity_prav_cheloveka.htm (дата звернення 09.02.2017).
4. Чем мы занимаемся // Объединенные нации. Права человека. Управление Верховного комиссара: офиц. сайт. URL: <http://www.ohchr.org/RU/AboutUs/Pages/WhatWeDo.aspx> (дата звернення 09.02.2017).
5. Міжнародне право: навч. посіб./за ред. М. В. Буром еньського. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
6. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів: наказ Ген. прокурора України від 07.11.2012 № 3гн // База даних «Законодавство України»/Ліга Закон. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP12034.html (дата звернення 09.02.2017).
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр> (дата звернення 09.02.2017).
8. Права людини в діяльності української поліції – 2015 / упоряд. Є. О. Крапивін. Київ : Асоц. УМДПЛ, 2016. 408 с.

9. Інфодовідка про систему безоплатної правової допомоги. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1W80B31gxB5XrKJmXWFpXG4qpWbMbnVs7qE-IXJpcml/edit#gid=0> (дата звернення 09.02.2017).

Надійшла до редколегії 17.02.2017

ПИНЧУК П. А. ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЛИЦ, ПРИВЛЕКАЕМЫХ К ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ

На основе анализа научной литературы и действующего законодательства Украины исследованы основные правовые средства защиты прав лиц, привлекаемых к ответственности при производстве по делам об административных правонарушениях. Отмечено, что лицо, привлекаемое к административной ответственности, является, в первую очередь, человеком – высшей социальной ценностью государства. Именно поэтому органы, уполномоченные осуществлять производство по делам об административных правонарушениях, обязаны обеспечить реализацию всех предусмотренных законом прав и интересов этих лиц.

Ключевые слова: правовые средства, ответственность, производство по делу, административное правонарушение, Комитет по правам человека, Управление Верховного комиссара ООН по правам человека.

PINCHUK P. A. LEGAL MEANS OF PROTECTING THE RIGHTS OF PERSONS BROUGHT TO JUSTICE IN PROCEEDINGS IN CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Based on the analysis of scientific views of scholars and current legislation of Ukraine the author has researched the basic legal means of protecting the rights of persons brought to justice in proceedings in cases on administrative offenses.

It has been emphasized that while the proceedings in the case on administrative offenses an authorized person of the state authorities violated the rights of persons, who are brought to administrative liability, these persons can appeal such actions both to the agency or an official of a higher level and to the court. The Constitution of Ukraine provides a person with the right to go to the court with a complaint either after its revision by the relevant authorities or officials, or directly during the proceeding. It has been noted that under the Art. 55 of the Constitution of Ukraine a legislator also provided the possibility for persons, who are brought to administrative liability, to appeal in the frames of protecting their rights to the Ombudsman of Verkhovna Rada of Ukraine on human rights and the right after using all national means of legal protection, to appeal the relevant international judicial institutions or to the relevant agencies of international organizations to protect their rights and freedoms, where Ukraine is a member. The procedure of appealing the above mentioned subjects for protecting their rights has been revealed.

It has been proved that the authorities empowered to carry out proceedings in cases on administrative offenses shall ensure the implementation of all the rights and interests provided by the law, which are defined for these persons, because a man is the highest social value of the state according to the Constitution of Ukraine. A studying human rights and the procedure of their guaranteeing should be a part of professional training of the officers of the National Police of Ukraine and other law enforcement agencies.

Keywords: legal means, liability, proceedings, administrative offense, Human Rights Committee, UN High Commissioner for Human Rights.

О. С. ПРОНЕВИЧ,*доктор юридичних наук, професор,**головний науковий співробітник центру вивчення проблем адаптації законодавства України до законодавства ЄС юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка***АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО АКТИВ ACQUIS COMMUNAUTAIRE
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'І:
ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ**

Осмилено закріплені в актах *acquis communautaire* антидискримінаційні правові імперативи та виокремлено перспективні напрями адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері протидії насильству в сім'ї (домашньому насильству). Встановлено, що перспектива новелізації вітчизняного законодавства у сфері протидії домашньому насильству полягає в забезпеченні комплексного захисту прав уразливих соціальних груп.

Ключові слова: *адаптація законодавства, acquis communautaire, насильство в сім'ї, домашнє насильство, Стамбульська конвенція.*

Pronevych, O.S. (2017), "Adaptation of Ukrainian legislation to the acts of *acquis communautaire* in the field of domestic violence: the main priorities" ["Adaptatsiia zakonodavstva Ukrainy do aktiv *acquis communautaire* u sferi protyidii nasylstvu v simi: osnovni priorytety"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 51–57.

Постановка проблеми. Сім'я належить до найвеличніших надбань людської цивілізації. Вона є основоположним осередком будь-якої нації або культурної спільноти, дзеркальним відбитком суспільства. Суспільні зміни неминуче відображаються на зовнішній формі та внутрішньому стані сім'ї (морально-психологічному кліматі, побутових умовах, якості життя, особистій безпеці). Патріархальне суспільство продукувало численні загрози для інституту сім'ї, у тому числі й домашнє насильство. Парадоксально, однак упродовж багатьох століть влада замовчувала наявність цього небезпечного деструктивного явища. Латентність насильства в сім'ї і контрверсійність його сприйняття та інтерпретації на державному і суспільному рівнях унеможливили формування консолідованої морально-правової позиції щодо шляхів протидії цьому явищу. Як наслідок, насильство в сім'ї негативно вплинуло на правову ментальність багатьох народів, де глибоко утвердився хибний постулат щодо його приватності або навіть припустимості у контексті існування патріархальної моделі сім'ї.

В умовах розбудови буржуазної держави представники гуманістичної філософської школи і правники вперше почали акцентовано наголошувати на поширеності насильства в сім'ї, його неприйнятності та особливій суспільній небезпечності. Криміналізація насильства в сім'ї у провідних демократіях відбулася лише у 80–90-х роках ХХ століття.

Об'єктивним наслідком впливу зазначеної цивілізаційної тенденції стала ухвала закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III [1].

Стан дослідження. Упродовж останнього часу у вітчизняній юридичній науці осмисленню феномена насильства в сім'ї (домашнього насильства) приділяється суттєва увага. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися в роботах К. Б. Левченко [2], О. М. Рудневої [3], Г. О. Христової [4], Е. М. Яхязаде [5] та ін. Водночас комплексний аналіз їх доробку дає підстави стверджувати про відсутність спеціальних комплексних наукових досліджень, присвячених з'ясуванню стану імплементації в національне законодавство європейських правових стандартів протидії насильству в сім'ї.

Метою статті є осмислення закріплених в актах *acquis communautaire* антидискримінаційних правових імперативів та виокремлення перспективних напрямів адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері протидії насильству в сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Негативний соціально-правовий феномен насильства в сім'ї іманентно властивий соціуму. Він полягає в нелегітимному застосуванні або реальній загрозі негайного застосування примусу незалежно від його характеру і настання шкідливих наслідків. Об'єктом насильства є особистість, її воля (поведінка), свідомість

(психіка) та організм (тіло). Позбавлення або обмеження волевияву потерпілої особи має дискримінаційний характер, створює загрозу для її безпеки.

Концептуальні засади захисту людини від насильства з боку суспільства та безпосереднього оточення особи (мікросоціуму) вперше були артикульовані Організацією Об'єднаних Націй у контексті розбудови глобальної комплексної системи захисту прав людини, що ґрунтується на визнанні прав людини третього покоління як особливих прав окремих соціальних категорій (дітей, жінок, осіб похилого віку, інвалідів тощо). Дієвим засобом гармонізації національного законодавства у сфері протидії насильству в сім'ї є Модельне законодавство Організації Об'єднаних Націй про домашнє насильство, ухвалене рішенням Комісії з прав людини ООН від 2 лютого 1996 року. Незважаючи на рекомендаційний характер цього документа, особливої уваги заслуговує низка закріплених в ньому доктринально-правових імперативів, а саме: визнання насильства в сім'ї тяжким злочином проти особистості та суспільства; забезпечення недискримінаційного застосування кримінального законодавства; надання державою максимуму правової допомоги жертвам насильства; життя уповноваженими органами державної влади системних організаційних заходів, що «відповідають потребам жертв насильства»; забезпечення консультування і психокорекції осіб, які вчинили насильство на сімейно-побутовому ґрунті; обов'язковість проведення для суддів, прокурорів, поліцейських і соціальних працівників спеціальних навчальних курсів з метою опанування правовими процедурами дій щодо виявлення та документування фактів насильства в сім'ї, а також забезпечення реабілітації жертв насильства; підготовка волонтерів для сприяння органам влади та жертвам насильства; перманентне інформування громадськості про причини та факти насильства в сім'ї; залучення членів територіальних громад до профілактичних заходів у зазначеній сфері; унеможливлення впливу релігійних або культурних чинників на отримання допомоги жертвами насильства; обов'язковість реагування поліції на кожен запит про надання допомоги і захисту жертвам насильства в сім'ї тощо [6].

Законодавство Європейського Союзу у сфері протидії насильству в сім'ї

(«домашньому насильству», «побутовому насильству») загалом ґрунтовано на окресленій вище міжнародно-правовій платформі. Сучасна європейська антидискримінаційна правова парадигма ґрунтується на постулаті щодо визнання сім'ї «основним організаційним утворенням у демократичному суспільстві» та необхідності захисту всіх її членів від існуючих форм насильства. Насильством у широкому сенсі визнається будь-яка дія або бездіяльність, що завдає шкоди життю, фізичній чи психологічній недоторканності та свободі людини або суттєво перешкоджає розвиткові особистості [7]. Засадничий характер має твердження щодо належності насильства в сім'ї до спектра особливо значущих політичних і соціальних проблем, пов'язаних з порушенням прав людини. Такий підхід об'єктивно зумовлює не лише позитивний обов'язок держави утримуватися від порушення прав людини, але й правовий імператив щодо запобігання посяганням на права людини з боку приватних осіб. Доктринальне значення мають постульовані положення про застосування державою принципу «due diligence» (належної уваги) при реагуванні на випадки насильства в сім'ї, необхідність правової кваліфікації актів насильства в сім'ї як кримінальних злочинів, а також обов'язок уповноважених органів публічної влади здійснювати ефективно розслідування виявлених фактів і забезпечувати захист жертв домашнього насильства.

Ретроспективно-правовий аналіз відповідних актів *acquis communautaire* дає підстави стверджувати про певну еволюційність та еkleктичність сприйняття європейцями феномена насильства в сім'ї. Початково комплексна природа зазначеної проблеми практично заперечувалася, що спричинило необґрунтовано звужене мізогоністичне тлумачення домашнього насильства. Наслідком стало переважне ототожнення домашнього насильства з насильством стосовно жінок. Так, відповідно до пункту 1 рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1582 (2002) прямо зазначено, що домашнє насильство є найпоширенішою формою насильства стосовно жінок [8] (зауважимо, що до інших форм насильства віднесено сексуальні домагання, зґвалтування, примусовий шлюб, калічення жіночих статевих органів, так звані «злочини честі» тощо). Домашнє насильство також традиційно тлумачиться як прояв дискримінації за гендерною ознакою, один з

основних «соціальних механізмів, яким жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками» [9, с. 10]. Викоренення безкарності у сфері порушення прав людини розглядається в тому числі й крізь призму захисту прав жінок, забезпечення гендерної рівності та викоренення сексизму представників поліції, прокурорів чи слідчих, які «ставлять честь сім'ї чи обов'язок дітей бути слухняними вище, ніж право на особисту свободу чи навіть право на життя» [10, п. 5.5.1]. Примітно, що в актах ЄС використовуються й розлогіші теоретичні конструкції на кшталт «боротьба з насильством стосовно жінок, включаючи побутове насильство» [11, п. 1] або «боротьба з насильством стосовно жінок і побутовим насильством» [12, п. 2], де зазначені поняття розмежовуються.

Подальше визнання комплексного характеру домашнього насильства ґрунтується на розширенні кола віктимізованих суб'єктів у сімейно-побутовій сфері. У зазначеному контексті все частіше використовуються узагальнені поняття «подружжя» або «партнери» (включаючи й колишніх) без акцентуації уваги на гендерному аспекті [11]. Зауважимо, що в законодавстві Європейського Союзу також йдеться про захист дітей як жертв домашнього насильства [12] («дітям належить право на особливий захист з боку суспільства від будь-якої форми дискримінації чи пригноблення, а також від будь-якого зловживання владою в сім'ї чи інших утвореннях» [7]). Натомість на рівні спеціального акта донині чітко не артикульовано загальної правової позиції щодо особливостей запобігання і викоренення домашнього насильства над інвалідами та людьми похилого віку як особливо уразливими соціальними групами.

Першим комплексним актом *acquis communautaire* (своєрідним «золотим стандартом») про протидію насильству в сім'ї є Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року. Стамбульська конвенція ґрунтується на базових положеннях ухвалених Парламентською асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ) рекомендацій, а саме: Рекомендації 1450 (2000) щодо насильства стосовно жінок в Європі; Рекомендації 1582 (2002) щодо домашнього насильства стосовно жінок; Рекомендації 1723 (2005) щодо примусових

шлюбів і примусу дітей до вступу в шлюб; Рекомендації 1759 (2006) щодо єднання парламентів у боротьбі з домашнім насильством стосовно жінок; Рекомендації 1777 (2007) щодо посягань на статеву недоторканність особи з використанням її безпорадного стану внаслідок застосування лікарських препаратів; Рекомендації 1847 (2009) щодо боротьби з насильством стосовно жінок в дусі Конвенції Ради Європи; Рекомендації 1873 (2009) щодо сексуального насильства стосовно жінок в умовах збройного конфлікту; Рекомендації 1861 (2009) про фемініцид; Рекомендації 1881 (2009) щодо нагальної необхідності боротьби з так званими злочинами «в ім'я честі»; Рекомендації 1887 (2009) щодо зґвалтування жінок, зокрема в шлюбі; Рекомендації 1891 (2009) щодо жінок-мігрантів, для яких особливо висока загроза домашнього насильства; Рекомендації 1905 (2010) щодо дітей, які стали свідками домашнього насильства тощо [9, с. 71–72].

Відповідно до статті 2 Конвенції передбачено її застосування до «всіх форм насильства стосовно жінок, у тому числі домашнього насильства, яке зачіпає жінок непропорційно» та «всіх жертв домашнього насильства» [9, с. 13]. Гендерно нейтральним поняттям «домашнє насильство» охоплено всі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, які відбуваються в сім'ї або в межах місця проживання або між колишнім чи чинним подружжям або партнерами, незалежно від того, проживає чи проживав правопорушник в одному місці з жертвою чи ні [9, с. 13]. Отже, домашнє насильство включає насильство у стосунках інтимних партнерів та насильство у стосунках між поколіннями. Для кваліфікації акту домашнього насильства спільне проживання жертви та агресора не вимагається.

Стамбульська конвенція ґрунтується на чотирьох основоположних принципах, а саме: превенції (формування в суспільстві «атмосфери нульової толеранції» до будь-яких проявів домашнього насильства, підвищення рівня компетентності різних соціальних і вікових груп із цієї проблематики, належної підготовки осіб, уповноважених на роботу з жертвами домашнього насильства); надання захисту жертвам і свідкам домашнього насильства з метою уникнення повторної віктимізації (важливо усвідомлювати, що діти, які стали свідками домашнього насильства, визнаються жертвами, навіть якщо цей акт не був спрямований проти них безпосередньо);

кримінального переслідування і належного покарання осіб, які вчинили домашнє насильство; всеохоплюючої та скоординованої політики (комплексних дій органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та засобів масової інформації у сфері протидії домашньому насильству). Визначено, що захист від насильницьких дій охоплює легітимні засоби захисту жертв правоохоронними органами (на основі оцінки ризиків, у тому числі й ризику летальності, передбачена можливість видання строкового заборонного припису або судового обмежувального припису) та допомогу й підтримку соціальних служб [13].

Стамбульська конвенція є важливим інструментом гармонізації національного законодавства країн-членів ЄС, де закріплено спеціальні склади насильницьких злочинів, що вчиняються проти родинного оточення («насильницькі дії в сім'ї» (Німеччина), «тяжке порушення недоторканності особистості» (Швеція), «домашнє насильство» (Іспанія) тощо). Однією з тенденцій розвитку сучасної європейської сімейної кримінології стало обґрунтування необхідності криміналізації діянь, пов'язаних із психічним насильством (зокрема переслідуванням). Виокремилася тенденція врегулювання конфліктів без позбавлення волі особи, яка вчинила домашнє насильство.

Вітчизняна парадигма протидії насильству в сім'ї еволюціонує в руслі європейської антидискримінаційної правової традиції. Перспектива новелізації національного законодавства полягає в імплементації науково обґрунтованих і соціально акцептованих правових постулатів. Така діяльність повинна здійснюватися в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС як ґрунтованого на міжнародній угоді планомірного процесу (комплексу односторонніх заходів) узгодження (зближення, наближення, пристосування) нормативно-правових актів держави-реципієнта з європейськими стандартами (ідеалами) правового регулювання окремих видів суспільних відносин (правової регламентації пріоритетних сфер). Першочерговим стратегічним кроком має стати ратифікація Стамбульської конвенції, підписаної від імені України 7 листопада 2011 року (принагідно зазначимо, що на засіданні від 17 листопада 2016 року Верховна Рада України ухвалила рішення про доопрацювання в профільному комітеті законопроект № 0119

«Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»), та ухвала нового закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Вважаємо, що існує нагальна необхідність вжиття низки заходів у контексті імплементації європейських антидискримінаційних правових та управлінських стандартів, а саме:

- здійснення комплексного дослідження соціальної природи та поширеності домашнього насильства в Україні з метою підготовки науково обґрунтованої національної стратегії протидії цьому негативному соціальному явищу;

- вичерпної артикуляції та законодавчого закріплення дефініції «домашнє насильство», що сприятиме покращенню правового захисту жінок, дітей, молоді, осіб похилого віку та інвалідів як особливо уразливих соціальних груп;

- криміналізації патологічного соціально-правового явища переслідування [14] як прояву насильницької поведінки у сімейно-побутовій сфері, що полягає в неодноразовому та інтенсивно зростаючому втручанні агресора в особисте життя члена сім'ї (безперервне неприховане спостереження або слідування за особою, надлишкова опіка та принижуюче людську гідність домінування, примусова комунікація тощо);

- посилення юридичної відповідальності посадових/службових осіб за розголошення персональних даних, доступ до яких вони отримали при здійсненні повноважень у сфері протидії домашньому насильству (водночас заслуговує на увагу рекомендація ПАРЕ щодо доцільності скасування встановленого обов'язку збереження таємниці для представників окремих професій при отриманні ними достовірної інформації про випадки домашнього насильства) [8];

- коригування державної політики у сфері протидії насильству в сім'ї шляхом утвердження у суспільстві цивілізованої моделі ненасильницької поведінки та «нульової толеранції» до проявів домашнього насильства, поглиблення партнерської взаємодії та довіри між органами публічної адміністрації та неурядовими організаціями, вдосконалення механізму соціальної роботи (створення розгалуженої мережі цілодобових диспетчерсько-інформаційних центрів для надання допомоги жертвам, розвиток

соціальної реклами, диференціації роз'яснювально-превентивних заходів за цільовими групами (соціальними, віковими, етнічними, релігійними) тощо);

– ініціювання широкого суспільного дискурсу щодо перспектив запровадження інституту ювенальної юстиції;

– зміщення діяльності у сфері протидії домашньому насильству на регіональний та локальний рівень з особливим акцентуванням уваги на запровадженні в сільських районах ефективних механізмів реінтеграції жертв домашнього насильства [15];

– вдосконалення фахової підготовки осіб, наділених повноваженнями реагування у сфері протидії домашньому насильству (суддів, поліцейських, соціальних працівників, педагогів, медичного персоналу), шляхом запровадження спеціальних навчальних курсів (тренінгів), присвячених проведенню ранньої діагностики конфліктних ситуацій у сімейно-побутовій сфері, вирішенню внутрісімейних конфліктів із ймовірним насильницьким потенціалом, документуванню фактів домашнього насильства, наданню кваліфікованої допомоги жертвам домашнього насильства тощо;

– здійснення державою моніторингу іммігрантського середовища як окремої фокус-групи, якій під впливом релігійних або культурних чинників потенційно можуть бути притаманні латентні прояви дискримінації на сімейно-побутовому рівні (примус до

шлюбу, калічення жіночих статевих органів тощо). Можливо, варто сприйняти закріплене в актах *acquis communautaire* положення щодо надання «жінкам-іммігрантам, які стали жертвами домашнього насильства, самостійного права на проживання в країні» [16] тощо.

Висновки. Зазначимо, що в Україні донині зберігається нагальна необхідність вдосконалення організаційно-правового забезпечення протидії домашньому насильству. Особливу увагу слід приділити апробації європейських антидискримінаційних стандартів, закріплених в актах *acquis communautaire*. Вирішальне значення має ратифікація Стамбульської конвенції, де в концентрованому вигляді закріплено позитивний європейський досвід правового регулювання протидії домашньому насильству. Стратегічними напрямками євроадаптаційної діяльності в зазначеній царині є: формування науково обґрунтованої антидискримінаційної доктрини, вичерпна артикуляція та законодавче закріплення базових правових дефініцій, криміналізація окремих пов'язаних з домашнім насильством суспільно небезпечних діянь, пеналізація злочинів на людиноцентристських засадах, підвищення інституційної спроможності органів публічної влади, поглиблення партнерської взаємодії уповноважених суб'єктів у сфері протидії домашньому насильству.

Список бібліографічних посилань

1. Про попередження насильства в сім'ї: закон України від 15.11.2001 № 2789-III // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 02.02.2017).
2. Левченко К. Б. Насильство стосовно жінок: законодавчі та адміністративно-правові заходи протидії (1995–2002 роки). *Право і Безпека*. 2002. № 2. С. 90–94.
3. Руднева О. Насильство в сім'ї: міжнародний досвід та сучасні проблеми. *Юридична Україна*. 2010. № 8. С. 13–18.
4. Христова Г. О. Теоретико-правові засади переборення колізій у законодавстві України про попередження насильства в сім'ї. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 36–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_2_4 (дата звернення: 02.02.2017).
5. Яхязде Е. М. Насильство в сім'ї: міжнародний досвід та сучасні проблеми в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 120–125. URL: <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnitstvo-15-16/13360.pdf> (дата звернення: 02.02.2017).
6. Модельное законодательство о насилии в семье: Рекомендации ООН. *Вестник Проекта «Новые возможности для женщин»*. 1997. № 10: Нет насилию в семье. URL: http://www.owl.ru/win/books/nasilie/pril_vi.htm (дата звернення: 02.02.2017).
7. Про насильство в сім'ї: рекомендація Комітету міністрів державам-членам Ради Європи № R(85)4 від 26.03.1985 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_264 (дата звернення: 02.02.2017).
8. Бытовое насилие: рекомендация Парламентской ассамблеи Совета Европы 1582 (2002), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2002%5d/%5bSept2002%5d/R_ek_1582.asp#TopOfPage (дата звернення: 02.02.2017).

9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та пояснювальна доповідь: Стамбул (Туреччина), 11.V.2011. Київ: К.І.С., 2016. 189 с.

10. Стан прав людини в Європі: необхідність викоринення безкарності: резолюція 1675 (2009) Парламентської асамблеї Ради Європи // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1008_rez_1675.htm (дата звернення: 02.02.2017).

11. «Парламенты, объединенные в борьбе с бытовым насилием в отношении женщин»: среднесрочная оценка кампании: резолюция Парламентской ассамблеи Совета Европы 1582 (2007), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2007%5d/%5bOct2007%5d/Res1817_rus.asp (дата звернення: 02.02.2017).

12. О детях, ставших свидетелями бытового насилия: рекомендация Парламентской ассамблеи Совета Европы 1905 (2010), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2010%5d/%5bParis2010%5d/Res1905_rus.asp (дата звернення: 02.02.2017).

13. Трипольский Я. Домашнее насилие: Украина окончательно определилась с ратификацией Стамбульской конвенции // Главком: сайт/Українські медійні системи. 07.07.2015. URL: <http://glavcom.ua/publications/130411-domashnee-nasilie-ukraina-okonchatelno-opredelilas-s-ratifikatsiej-stambulskoj-konventsii.html> (дата звернення: 02.02.2017).

14. Преследование: резолюция Парламентской ассамблеи Совета Европы 1962 (2013), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5brussian_documents%5d/%5b2013%5d/Nov2013/Res1962_rus.asp (дата звернення: 02.02.2017).

15. Женщины в сельских районах в Европе: резолюция Парламентской ассамблеи Совета Европы 1806 (2011), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5brussian_documents%5d/%5b2011%5d/%5bApril2011%5d/Res1806_rus.asp (дата звернення: 02.02.2017).

16. Женщины и религия в Европе: резолюция Парламентской ассамблеи Совета Европы 1962 (2013), предварит. изд. // Совет Европы, Парламентская Ассамблея: сайт. URL: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2005%5d/%5bOct2005%5d/Res1464_rus.asp#TopOfPage (дата звернення: 02.02.2017).

Надійшла до редколегії 02.02.2017

ПРОНЕВИЧ А. С. АДАПТАЦИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ К АКТАМ ACQUIS COMMUNAUTAIRE В ОБЛАСТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НАСИЛИЮ В СЕМЬЕ: ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ

Осмыслены закреплённые в актах *acquis communautaire* антидискриминационные правовые императивы и выделены перспективные направления адаптации законодательства Украины к законодательству Европейского Союза в области противодействия насилию в семье (домашнему насилию). Определено, что перспектива новеллизации отечественного законодательства в области противодействия домашнему насилию состоит в обеспечении комплексной защиты прав уязвимых социальных групп.

Ключевые слова: адаптация законодательства, *acquis communautaire*, насилие в семье, домашнее насилие, Стамбульская конвенция.

PRONEVYCH O. S. ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE ACTS OF ACQUIS COMMUNAUTAIRE IN THE FIELD OF DOMESTIC VIOLENCE: THE MAIN PRIORITIES

Anti-discrimination legal imperatives enshrined in the acts of *acquis communautaire* have been comprehended; perspective areas of adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation in the field of family violence (domestic violence) have been singled out. Particular attention has been paid to the elucidation of the characteristic features of the negative social and legal phenomenon of domestic violence. It has been established that the conceptual principles of protecting a person from violence by the society and the immediate environment of this person (microcommunity) were first articulated by the United Nations in the context of building a global comprehensive system of protecting human rights based on the recognition of human rights of the third generation as special rights of certain social categories (children, women, seniors, disabled, etc.). EU legislation in the field of combating family violence (“domestic violence”) is generally grounded on international and legal platform. Modern European anti-discrimination legal paradigm is based on the postulate for the recognition of a family as the “basic organizational formation in a democratic society” and the need to protect all its members from existing forms of violence. Domestic violence is mostly considered as

a manifestation of discrimination based on gender feature. Instead the perspective of amending the national legislation in the sphere of combating domestic violence is in providing comprehensive protection of the rights of vulnerable social groups.

Keywords: *adaptation of legislation, acquis communautaire, family violence, domestic violence, Istanbul Convention.*

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.971

Я. О. ЛІХОВИЦЬКИЙ,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права

Жгородського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ КОРИСЛИВИХ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 364, 365 ТА 369-2 КК УКРАЇНИ, ВЧИНЮВАНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Встановлено, описано та пояснено особливості мотивації, а також етапів прийняття рішення про вчинення злочину, його реалізації, властивих для зловживання владою або службовим становищем, ненасильницьким їх перевищенням, а також зловживання впливом з боку працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. В основі цих злочинів лежить переважно корислива мотивація, обсяг і зміст службових повноважень у сфері кримінально-виконавчих відносин, оперативного управління майном, а також фактичні можливості, що зумовлені цими повноваженнями.

Ключові слова: працівник Державної кримінально-виконавчої служби, службові повноваження, механізм, зловживання, перевищення, злочин.

Likhovitskiy, Ya.O. (2017), "Features of the mechanism of lucrative non-violent crimes under the Articles 364, 365 and 369-2 of the Criminal Code of Ukraine committed by the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine" ["Osoblyvosti mekhanizmu koryslyvykh nenasyllytskykh zlochyniv, peredbachenykh stattiamy 364, 365 ta 369-2 KK Ukrainy, vchyniuvanykh pratsivnykamy Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 58–63.

Постановка проблеми. В умовах інтенсифікованих загроз національній безпеці проблеми належного функціонування органів державної влади набувають виняткової важливості. Останні, будучи об'єктами цілеспрямованого деструктивного впливу, виявляються водночас і єдиними інституційними утвореннями, здатними забезпечити стабілізацію кризової ситуації в її системному розумінні. Саме тому питання реформування публічної адміністрації наразі є одними з найбільш артикульованих на найвищому політичному рівні. Причому, незважаючи на безліч організаційно-правових аспектів цього процесу, наріжним каменем комплексних та ефективних змін лишається зниження кримінальної активності персоналу органів державної влади. Не є винятком у цьому сенсі й Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВС). Більше того: в умовах актуалізованих потреб у забезпеченні кримінологічної безпеки держави, стабілізації криміногенної обстановки на пенітенціарну систему покладаються надважливі завдання посткримінальної превенції широкого спектру дії, що є вагомим сегментом політики у сфері протидії злочинності загалом.

Водночас аналіз матеріалів судової практики засвідчує вельми високу кримінальну активність працівників ДКВС взагалі та корупційну активність зокрема. Корупційні практики в установах виконання покарань, як, власне, й у численних інших державних організаціях, є стійкими та неоднорідними. Протидія їм і запобігання їх проявам вимагає з'ясування їх специфічних причин та умов, проявів і механізму вчинення.

Стан дослідження. Проблеми протидії злочинності серед працівників правоохоронних органів, у тому числі й ДКВС, розглядалися О. М. Джужею, О. О. Дудоровим, В. О. Глушковым, М. І. Карпенком, О. Г. Кальманом, О. Г. Колбом, О. А. Мартиненком, М. І. Мельником, О. С. Новаковим, М. І. Хавронюком, О. В. Шевченком, О. Ю. Шостко, С. В. Якимовою та іншими науковцями. Визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди кримінологів, криміналістів, фахівців у галузі кримінально-виконавчого права в розробку заявленої проблематики, варто, однак указати на практичну відсутність окремої уваги до теоретико-прикладних аспектів механізму корупційних та інших корисливих злочинів, що вчиняються працівниками ДКВС у сфері їх

службової діяльності, а саме тих їх видів, ознаки складу яких передбачені ст. 364, 365 та 369-2 КК України. Останні не входять до змісту не так давно ще традиційного для вітчизняної правничої науки феномена хабарництва. Проте зважаючи на обсяг поняття «корупційний злочин», закріпленій у примітці до ст. 45 КК України, науково-дослідницька увага до них та антикорупційна практика щодо них є виправданими і такими, що потребують подальшого розвитку та вдосконалення. У своїй сукупності викладені обставини зумовлюють актуальність теми статті.

Метою нашого дослідження є встановлення, опис та пояснення особливостей механізму корисливих ненасильницьких злочинів, передбачених ст. 364, 365 та 369-2 КК України, вчинюваних працівниками ДКВС.

Виклад основного матеріалу. Корупційна злочинність серед працівників ДКВС є достатньо складним феноменом, який, з точки зору особливостей механізму індивідуальної злочинної поведінки, можливо умовно диференціювати на два блоки кримінальних практик: 1) *функціональні корупційні злочини* – ті, які до внесення відомих змін до КК України охоплювалися поняттям «хабарництво». Наразі перелік цих злочинів, суб'єктами яких є службові особи публічного права, складають ті, що передбачені ст. 368 та 369 КК України (про загальні особливості механізму вчинення цих злочинів працівниками ДКВС див. статтю автора [1]. До них доцільно долучити також і привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); 2) *позафункціональні корупційні та інші корисливі злочини у сфері службової діяльності* – ті, ознаки складу яких передбачені ст. 364, ч. 1, 3 ст. 365, ст. 366-1, 368-2, 369-2 КК України. З числа останніх судовою практикою в наявності тільки щодо зловживання владою або службовим становищем, ненасильницького перевищення влади або службових повноважень, зловживання впливом. Ці обставини дають підставу для об'єднання їх в умовно окрему групу – об'єкт кримінологічного дослідження та запобіжного впливу.

Що стосується зловживання владою або службовим становищем, то, як свідчать результати аналізу судової практики, переважна більшість їх випадків пов'язана зі злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Так, 78 % усіх

виявлених фактів вчинення працівниками ДКВС зловживання владою або службовим становищем відбувається в сукупності зі злочином, передбаченим ст. 307 КК України, ще 15 % – із шахрайством, 7 % – з іншими злочинами.

Прийняття рішення про вчинення зловживання владою або службовим становищем та пов'язаного з ним злочину загальнокримінальної спрямованості відбувається, як правило, як позитивна реакція на пропозицію вчинити неправомірні дії, що надходять до працівника ДКВС з боку засуджених чи інших осіб, які діють в інтересах засуджених (або утримуваних під вартою). Отже йдеться про ситуативність формування мотивації злочинної поведінки та прийняття відповідного рішення. Завчасне планування зловживання владою або службовим становищем працівником ДКВС відбувається у випадку вчинення цього злочину в сукупності із шахрайством та іншими злочинними діями, що зумовлені характером та обсягом службових повноважень.

У переважній більшості випадків незаконне придбання наркотичного засобу здійснюється працівником ДКВС не для власного споживання, а для подальшої передачі (з метою збуту) за винагороду з боку засуджених чи інших осіб, які діють в інтересах останніх. Таким чином, характерною є співучасть із третіми особами; контакт з ними у 95 % випадків відбувається поза установами виконання покарань. При цьому в 62 % випадків йдеться не про безпосередній, а про опосередкований контакт: для передачі працівникові ДКВС наркотичних засобів чи психотропних речовин використовуються схованки (тайники). В окремих випадках схованки облаштовуються навіть на території установ виконання покарань, що може свідчити або про залученість до системи злочинної діяльності кількох працівників ДКВС, які залишаються не відомими один одному, або про слабкий контроль перебування осіб в адміністративних будівлях установ виконання покарань.

Так, наприклад, вранці 27.04.2012 до начальника відділення соціально-психологічної служби відділу з соціально-виховної та психологічної роботи Керченської виправної колонії № 126 звернувся засуджений із проханням занести на територію, що охороняється, мобільний телефон і наркотичні засоби з метою подальшого збуту. Після отримання згоди засуджений вказав на місце

розташування схованки в адміністративній будівлі колонії, куди не встановлені досудовим розслідуванням особи поклали згортки з наркотичним засобом і мобільним телефоном. На виконання досягнутої домовленості в цей же день близько 14 год. 15 хв. начальник відділення соціально-психологічної служби відділу взяв зі схованки два згортки з особливо небезпечним наркотичним засобом канабіс масою 13,88 г і 3,05 г (у перерахунку на суху речовину), мобільним телефоном і здійснив перенесення цих предметів у режимний охоронюваний будинок колонії, де був затриманий [2].

У структурі наркотичних засобів, незаконний обіг яких забезпечується працівником ДКВС у поєднанні зі зловживанням владою або службовим становищем, переважає канабіс (92 % випадків), у 5 % – ацетильований та екстракційний опій, ще у 3 % – інші наркотичні засоби, психотропні речовини, зокрема синтетичні – екстазі, ЛСД (діетиламін d-лізергінової кислоти – у вигляді перфорованого паперу різного розміру (здебільшого 5x5 мм), що має пропитку відповідним наркотичним засобом; сленгові назви – «чеки», «марки» тощо), амфетаміни, бупренорфін та ін.

У поодиноких випадках трапляються прекурсори, зокрема ангідрид оцтової кислоти та фенілацетон. Ця обставина викликає особливий науковий та практичний інтерес, оскільки свідчить про певну поширеність фактів виготовлення наркотичних засобів безпосередньо на території виправних колоній. Зокрема, ангідрид оцтової кислоти використовується для виготовлення ацетильованого опію та героїну, а фенілацетон – для виготовлення амфетаміну, метамфетаміну. Це ставить на порядок денний проблему відтворення феномену наркозлочинності (практично замкненого циклу незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів) в установах виконання покарань та необхідність активізації діяльності щодо протидії їй. Розробку цієї проблематики, вважаємо, доцільно здійснити на рівні окремого монографічного дослідження.

Між етапами незаконного придбання наркотичного засобу, психотропної речовини чи прекурсору та перенесення на охоронювану територію установи виконання покарань, передачею іншій особі (зокрема з числа засуджених), у чому, власне, і виражається

діяльнісний аспект зловживання владою або службовим становищем, працівник ДКВС здійснює маскування вказаних засобів і речовин. Аналіз слідчої та судової практики дає можливість виділити такі способи маскування, до яких найбільш часто вдаються працівники ДКВС: а) поміщення наркотичного засобу, психотропної речовини чи прекурсору в пачку із цигарками (або з-під цигарок) – 75 % зафіксованих випадків; б) поміщення різного роду упаковок з такими речовинами та засобами (у переважній більшості – поліетиленових пакетів невеликого розміру) в шкарпетки шляхом прикріплення до ноги за допомогою липкої стрічки (скотча) – 10 % випадків; в) приховання у спідню білизну – 5 % випадків; г) у ручній поклажі – 5 %; д) у кишенях верхнього одягу – 4 %; е) 1 % – інші способи маскування: поміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів до флаконів з ліками (зокрема, з-під назальних спреїв, інших аерозолів для особистих лікувальних процедур протягом дня), до взуття, продуктів харчування тощо.

Щодо ненасильницького перевищення влади або службових повноважень (ч. 1, 3 ст. 365 КК України), то в основі цих злочинів, вчинюваних працівниками ДКВС, лежить у більшості випадків (приблизно у 85 %) корисливий мотив, а також обумовленість службовим становищем. Ці обставини дають підстави, по-перше, для їх віднесення до аналізованої кримінологічної групи позафункціональних службових злочинів та, по-друге, для постановки питання про визнання таких злочинів корупційними. Так само, як і при зловживанні владою або службовими повноваженнями, при їх перевищенні рішення про вчинення злочину здебільшого приймається працівником ДКВС не за власною ініціативою, а внаслідок отриманої пропозиції як з боку засуджених (утримуваних під вартою), так й інших осіб, які діють в інтересах останніх.

Змістом безпосередніх дій щодо перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС є: перенесення (занесення) на охоронювану територію (зону) заборонених та/або всупереч установленому порядку предметів – мобільних телефонів, зарядних пристроїв, цигарок, грошей (87 %); самовільне, всупереч установленому порядку надання дозволів засудженим на залишення встановленого місця перебування у зв'язку з виконанням певних робіт іншим цільовим виходом за межі установ виконання

покарань (13 %). В останньому випадку, як правило, не йдеться про корисливий мотив.

Так, наприклад, 08.10.2013 інспектор відділу нагляду і безпеки Бердичівського виправного центру № 108 УДПтС України в Житомирській області, здійснюючи нагляд за засудженими, які на підставі договору працювали поза межами виправного центру на контрагентському об'єкті у с. Борщів Радомишльського району Житомирської області, у вільний від роботи час, без дозволу адміністрації виправного центру, відпустив двох з них за межі охоронюваної території. У подальшому ці засуджені, скориставшись тим, що залишилися без нагляду з боку працівників Бердичівського виправного центру № 108, викликали таксі та поїхали в м. Радомишль Житомирської області, де вночі 09.10.2013 двічі вчинили відкрите викрадення чужого майна, тобто вчинили тяжкі злочини, передбачені ч. 2 ст. 186 КК України [3]. Як можна бачити, в цьому та подібному йому випадках працівники ДКВС виявляють легковажно-безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, необережно допускаючи настання суспільно небезпечних наслідків.

Натомість протилежними за значенням та наслідками є випадки зловживання впливом (ст. 369-2 КК України) з боку працівників ДКВС. За визначенням злочинна поведінка такого виду притаманна тим службовим особам, які обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків, передбачають наявність як офіційних повноважень, так і пов'язаних з ними фактичних можливостей щодо впливу на службову діяльність підлеглих. Аналіз судової практики щодо розгляду кримінальних справ (проваджень) про зловживання впливом працівниками ДКВС дозволяє стверджувати, що в більшості своїй вони пов'язані з неправомірним (всупереч установленому порядку, за відсутності належних і достатніх підстав) втручанням у процес оперативного управління майном, яке перебуває на балансі ДКВС та є власністю держави.

Мотивація цих злочинів – корислива. Рішення про їх вчинення приймаються працівником ДКВС за зверненнями приватних осіб, зацікавлених у користуванні державним майном на неправомірних, але вигідних для себе умовах (за заниженою вартістю оренди і т. п.). Характерним для злочинців цієї категорії є їх детальне планування, забезпечення юридичного прикриття у вигляді укладення угод тощо.

Показовим у цьому аспекті є випадок зловживання впливом начальником Перевальської виправної колонії № 15 УДДУПВП України в Луганській області, що відбулося за таких обставин: 11.03.2011 до нього звернувся приватний підприємець із проханням надати йому в оренду автокран, який перебував на балансі державного підприємства «Перевальська виправна колонія (№ 15)». Начальник колонії дав згоду приватному підприємцю вплинути на директора цього підприємства, який був його підлеглим по службі та перебував на посаді заступника начальника колонії, на умовах отримання щомісячної готівкової оплати особисто йому в розмірі 2000 грн. Для доведення свого умислу до кінця начальник колонії дав вказівку директору вказаного підприємства отримати в обласному Управлінні держгірпромнагляду дозвіл на початок експлуатації устаткування підвищеної небезпеки та укласти з приватним підприємцем відповідний договір про надання послуг автокраном. При отриманні грошової винагороди від підприємця начальник виправної колонії був затриманий [4].

Таким чином, стадія реалізації прийнятого рішення про зловживання впливом характеризується: по-перше, безпосереднім контактом працівника ДКВС зі своїм підлеглим по службі, висуненням йому відповідних вимог, постановкою завдань; по-друге, контактом з особою, на користь якої має діяти його підлеглий. Такий контакт відбувається, як правило, у службовому приміщенні установи виконання покарань та передбачає отримання неправомірної винагороди за своєрідне посередництво.

Здійснений аналіз особливостей механізму корисливих ненасильницьких злочинів, передбачених ст. 364, 365, 369-2 КК України, вчинюваних працівниками ДКВС, дає можливість дійти певних **висновків**.

По-перше, переважна більшість випадків зловживання владою або службовим становищем працівниками ДКВС є ситуативними злочинами, що пов'язані з незаконним придбанням, зберіганням, перенесенням ними наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів з метою збуту засудженим (або утримуваним під вартою). Рішення про вчинення злочину приймається як позитивна реакція на пропозицію вчинити неправомірні дії, що надходять до працівника ДКВС із боку засуджених чи інших осіб, які діють в

інтересах засуджених (або утримуваних під вартою). Етап реалізації рішення про вчинення злочину ускладнений взаємодією з третіми особами – наркокур'єрами. Контакт з ними у 95 % випадків відбувається поза установами виконання покарань. Для перенесення наркотичного засобу, психотропної речовини, їх аналога чи прекурсору на охоронювану територію установи виконання покарань працівник ДКВС здійснює маскування вказаних засобів і речовин.

По-друге, в основі більшості випадків ненасильницького перевищення влади або службових повноважень (ч. 1, 3 ст. 365 КК України), вчинюваних працівниками ДКВС, лежить корисливий мотив. Прийняття рішення про вчинення злочину відбувається внаслідок пропозиції з боку засуджених чи інших осіб, які діють в їх інтересах. Предмет злочину та способи реалізації прийнятого рішення зумовлюються службовим становищем. Змістом безпосередніх дій щодо перевищення влади або службових повноважень працівниками ДКВС є: перенесення на охоронювану територію заборонених та/або всупереч установленому порядку предметів – мобільних телефонів, зарядних пристроїв, цигарок, грошей (87 %); самовільне, всупереч встановленому порядку надання дозволів засудженим на залишення встановленого місця перебування (13 %). На підставі цього ненасильницьке перевищення влади або службових повноважень працівником

правоохоронних органів, вчинене з корисливих мотивів, вважаємо за доцільне включити до переліку корупційних злочинів, у зв'язку з чим – доповнити примітку до ст. 45 КК України відповідним змістом.

По-третє, зловживання впливом з боку працівників ДКВС у більшості своїй пов'язане з неправомірним втручанням у процес оперативного управління майном, яке перебуває на балансі ДКВС та є власністю держави. Мотивація цих злочинів – корислива. Рішення про їх вчинення приймаються працівником ДКВС за зверненнями приватних осіб, зацікавлених у користуванні державним майном на неправомірних умовах. Характерним є детальне планування злочину, забезпечення юридичного прикриття у вигляді укладення угод тощо. Етап реалізації прийнятого рішення про зловживання впливом характеризується: безпосереднім контактом працівника ДКВС зі своїм підлеглим по службі, висуненням йому відповідних вимог, постановкою завдань; контактом з особою, на користь якої має діяти його підлеглий.

Перспективи подальших досліджень за заданим напрямом вбачаються у виявленні, деталізованому описі, поясненні факторів зовнішнього середовища, в тому числі й типових криміногенних ситуацій, що сприяють прийняттю рішення про вчинення злочинів досліджуваної категорії та його безпосередній реалізації.

Список бібліографічних посилань

1. Ліховицький Я. О. Особливості механізму корупційної злочинної поведінки працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 119–130.
2. Вирок Керченського міського суду Автономної Республіки Крим, спр. № 108/5271/ // Єдиний державний реєстр судових рішень: сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24577590> (дата звернення: 05.12.2016).
3. Вирок Радомишльського районного суду Житомирської області, спр. № 1-кп/289/121/13 // Єдиний державний реєстр судових рішень: сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37407373> (дата звернення: 07.12.2016).
4. Вирок Перевальського районного суду Луганської області, спр. № 1-113/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень: сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24172539> (дата звернення: 07.12.2016).

Надійшла до редколегії 19.01.2017

ЛИХОВИЦКИЙ Я. А. ОСОБЕННОСТИ МЕХАНИЗМА НЕНАСИЛЬСТВЕННЫХ КОРЫСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, ПРЕДУСМОТРЕННЫХ СТАТЬЯМИ 364, 365 И 369-2 УК УКРАИНЫ, СОВЕРШАЕМЫХ РАБОТНИКАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ.

Установлены, описаны и объяснены особенности мотивации, а также этапов принятия решения о совершении преступления, его реализации, присущих злоупотреблению властью или служебным положением, ненасильственным их превышением, а также злоупотреблению влиянием со стороны работников Государственной исполнительной службы Украины. В основе этих преступлений находится преимущественно корыстная мотивация, объем и содержание служебных полномочий в сфере уголовно-исполнительных отношений, оперативного управления имуществом, а также фактические возможности, обусловленные этими полномочиями.

Ключевые слова: *работник Государственной уголовно-исполнительной службы, служебные полномочия, механизм, злоупотребление, превышение, преступление.*

LIKHOVYTSKYI Ya. O. FEATURES OF THE MECHANISM OF LUCRATIVE NON-VIOLENT CRIMES UNDER THE ARTICLES 364, 365 AND 369-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE COMMITTED BY THE EMPLOYEES OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

It has been found out that most cases of power abuse or official position by the employees of the State Penitentiary Service of Ukraine (hereinafter – SPSU), according to the results of the analysis of judicial practice, is mainly related to crimes in the sphere of trafficking in narcotics, psychotropic substances, their analogues and precursors. 78 % of all detected cases of the commission of power abuse or official position by the employees of the SPSU is executed in conjunction with the crime under the Art. 307 of the Criminal Code of Ukraine, 15 % – related to fraud, 7 % – to other crimes.

The decision to commit the power abuse or official position and related to it crime of the general orientation is usually a positive reaction to the proposition to commit misconduct received by the employee of the SPSU from the part of prisoners or other persons acting in the interests of prisoners. In most cases, illegal purchase of drugs is exercised by the employees of the SPSU not for their own consumption, but for further transfer (in order to sale) for the remuneration by prisoners or other persons acting in the interests of the latter. A characteristic feature is the participation of third parties; contact with them in 95 % of cases occurs out of penal institutions.

The content of the direct actions on non-violent power abuse or official position by the employees of the SPSU is: transfer (entry) on the protected area (zone) of prohibited items and/or against the established order like mobile phones, chargers, cigarettes, money (87 %); unauthorized, contrary to the established order permitting the convicted to leave the location in connection with performing certain works by other intended going beyond the limits of penal institutions (13 %).

Abuse of the influence by the employee of the SPSU in most cases is linked to illegal interference in the process of operative management of the property, which is on the balance of the SPSU and is the property of the state. The motivation of these crimes – is lucrative. The decision of their commission is made by the employee of the SPSU according to the appeals of individuals interested in the use of the state property within unlawful conditions. A characteristic feature is the detailed planning of the crime, provision of legal cover in the form of signing contracts, etc.

Keywords: *employee of the State Penitentiary Service, authorities, mechanism, misuse, abuse, crime.*

УДК 004.056

Ю. М. ОНИЩЕНКО,

*кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри кібербезпеки факультету № 4 (кіберполіції)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7755-3071>;*

К. Е. ПЕТРОВ,

*доктор технічних наук, професор,
професор кафедри штучного інтелекту
Харківського національного університету радіоелектроніки;*

І. В. КОБЗЕВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних технологій і систем управління
Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7182-5814>*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ЗА ДОПОМОГОЮ МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ В ІНТЕРНЕТІ

Досліджено найбільш поширені алгоритми злочинних дій у мережі Інтернет та визначено проблеми, що виникають під час профілактики та боротьби з кіберзлочинністю. Сформульовано пропозиції щодо протидії використанню різноманітних технік соціальної інженерії для здійснення шахрайських дій у мережі Інтернет.

Ключові слова: кіберзлочинність, соціальна інженерія, хакери, інтернет-ресурс, фішинг, web-caim.

Onyshchenko, Yu.N., Petrov, K.E. and Kobzev, I.V. (2017), "Counteraction crimes committed by the methods of social engineering in the Internet" ["Protydiia zlochynam, shcho vchyniaiuetsia za dopomohoiu metodiv sotsialnoi inzhenerii v interneti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 63–68.

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство охоплює всі сфери життєдіяльності людини та держави. Однак людство, широко користуючись телекомунікаційними та глобальними комп'ютерними мережами, не змогло передбачити те, які можливості для зловживань створюють ці технології. Сьогодні жертвами злочинців, які орудують у віртуальному просторі, можуть стати не лише люди, й держави. При цьому безпека тисяч користувачів може залежати від дій декількох злочинців. За таких умов особливого значення набуває пошук нових можливостей забезпечення безпеки у зв'язку з появою нової арени боротьби зі злочинністю – кіберпростору. Темпи зростання кількості злочинів, що здійснюються в цій сфері, збільшуються пропорційно кількості користувачів комп'ютерних мереж і, за оцінками Інтерполу, є найшвидшими на планеті [1, с. 1].

Соціальна інженерія – це метод керування діями індивіда без використання технічних засобів, що ґрунтується на використанні слабкостей людського фактора [2]. Найчастіше соціальну інженерію розглядають як незаконний метод отримання інформації, тому сьогодні її активно використовують в інтернеті для отримання закритої інформації або інформації, що має велику цінність.

Стан дослідження. Проблематика профілактики та боротьби зі злочинністю в кіберпросторі досить часто розглядається фахівцями в наукових статтях, на конференціях і круглих столах, у засобах масової інформації. Деякі аспекти попередження кіберзлочинності вивчали у своїх працях такі відомі вчені, як С. Битко, В. Бутузов, О. Волеводз, Д. Дубов, Н. Дубова, С. Кльоцкін, М. Литвинов, В. Мілашев, В. Мохор, О. Орлов, В. Топчій, Т. Тропіна, В. Хахановський та інші. Однак не вирішених проблем на сьогодні ще досить багато, адже реалією нашого часу є факт стабільного прогресивного зростання кількості злочинів, що вчиняються в кіберпросторі.

Метою статті є дослідження й аналіз найбільш поширених алгоритмів злочинних дій у мережі Інтернет, з виокремлення проблем, що виникають під час профілактики

та боротьби з кіберзлочинністю, та надання рекомендацій щодо протидії використанню різноманітних технік соціальної інженерії для здійснення шахрайських дій у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Основні техніки соціальної інженерії, що використовуються для реалізації шахрайських схем. Згідно зі світовою статистикою, кількість хакерських атак із використанням методів соціальної інженерії неухильно зростає [3], у 2015 році під такі атаки потрапили 37% фінансових установ світу [4]. Для підвищення ефективності захисту від характерних атак необхідно постійно досліджувати найпоширеніші види шахрайства, аналізувати дії зловмисників, а також вибудовувати відповідну систему безпеки.

Існує декілька поширених технік і видів атак, якими користуються соціальні інженери. Усі вони ґрунтуються на особливостях прийняття людиною рішень, відомих як когнітивні упередження. Ці забобони використовуються в різних комбінаціях з метою створення відповідної стратегії обману в кожному конкретному випадку. Спільною рисою всіх цих методів є введення в оману з метою змусити людину вчинити будь-яку дію, яка не вигідна їй, але потрібна соціальному інженерові. Для досягнення необхідного результату зловмисник використовує низку різноманітних тактик: видає себе за іншу особу, відвертає увагу, нагнічує психологічну напругу тощо. Кінцеві цілі обману також можуть бути дуже різними.

Соціальна інженерія є важливим аспектом у контексті роботи підприємства, установи чи організації, тому що системи захисту створюють для зловмисника бар'єр, який досить складно подолати без спеціальних знань і навичок. У цьому випадку неважливо, якого саме працівника вдалося ввести в оману зловмиснику, тому що результатом є доступ до всіх внутрішніх ресурсів з обминанням бар'єра захисту. Атаки за допомогою методів соціальної інженерії нерідко орієнтуються на працівників, які мають право доступу до конфіденційної інформації. Однією з важливих причин поширення соціальної інженерії як методу атаки є те, що це досить дешевий вид

нападу, при цьому зловмисник може не бути фахівцем у сфері інформаційних технологій.

Соціальна інженерія – це метод несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, що ґрунтується на особливостях психології людини. Головною метою соціальних інженерів, як і інших хакерів та зломщиків, є отримання доступу до захищених систем з метою крадіжки інформації, паролів, даних про кредитні картки тощо. Головною відмінністю від стандартної кібератаки є те, що в цьому випадку на роль об'єкта атаки вибирається не машина, а її оператор. Саме тому всі методи й техніки соціальних інженерів ґрунтуються на використанні слабкостей людського фактора. Зловмисник може отримати інформацію, наприклад, за допомогою звичайної телефонної розмови або шляхом проникнення в організацію під виглядом її співробітника.

Розглянемо відповідні техніки соціальної інженерії, що використовуються для здійснення відповідних злочинних дій, більш детально.

Фішинг – це схема, за якою хакери змушують користувачів передавати конфіденційну інформацію, наприклад, паролі та номери соціального страхування. Зазвичай вона передбачає надсилання користувачеві повідомлення, яке ніби походить із вартого довіри джерела, наприклад із банку (це наживка). У повідомленні міститься посилання на шахрайський web-сайт, що видається за варте довіри джерело (це пастка). Користувач спокійно вводить інформацію, яка цікавить хакерів, вважаючи, що перебуває на безпечному сайті [5]. На сьогодні це найпопулярніша схема соціальної інженерії. Жоден великий витік персональних даних не обходиться без хвилі фішингових розсилок, що йому передують. Опишемо декілька варіантів фішинг-атак.

«Фармінг (Pharming)». Замість того, щоб запрошувати користувача відвідати шахрайський web-сайт, за допомогою цього методу користувач автоматично перенаправляється на фальшивий сайт.

«Списовий фішинг (Spear phishing)». Якщо звичайний фішинг передбачає надсилання мільйонів згенерованих повідомлень електронної пошти різним користувачам, то цілями списового фішингу є лише конкретні користувачі. Електронні листи, що використовуються для списового фішингу, налаштовані на конкретних одержувачів із вказівкою на їх імена та особисту інформацію для того, щоб зробити повідомлення більш

легітимними та правдоподібними. Оскільки кількість електронних листів, що використовуються в разі списового фішингу, є значно меншою, ніж у звичайних фішинг-атаках, цей спосіб шахрайства важче виявити.

«Полювання на китів (Whaling)» – один із типів списового фішингу. Замість того, щоб домагатися «дрібних риб», «полювання на китів» орієнтується на «велику рибу», тобто на багатих людей, до банківських рахунків, яких зловмисник бажає отримати доступ. Зосередившись на цій невеликій групі, зловмисник може відвести більше часу на атаку й забезпечити чітке формування повідомлення, щоб досягти успіху з більшою ймовірністю.

Ще одним різновидом фішингу є так званий голосовий фішинг. Сутність його в тому, що зловмисник дзвонить жертві, яка, відповідаючи на дзвінок, чує записане повідомлення начебто з банку про те, що її кредитні картки використовуються в шахрайських схемах або банківський рахунок мав незвичайну активність. Жертві доручають негайно зателефонувати на відповідний номер (заздалегідь створений зловмисником). Коли вона дзвонить, їй на виклик відповідають і за допомогою автоматизованих інструкцій пропонують увести номер кредитної картки, номер банківського рахунку, номер соціального страхування або іншу інформацію за допомогою клавіатури телефона.

Протидіяти фішингу можна за допомогою навчання користувачів визначенню цих типів атак.

Розглянемо деякі ознаки фальшивих повідомлень.

Оманливі web-посилання. Посилання на web-сайт в електронному повідомленні не повинне містити знак «@» посеред адреси. Крім того, фішери люблять використовувати варіації справжньої адреси, наприклад, www.ebay_secure.com, www.e-bay.com або www.e-baynet.com. Не можна проходити авторизацію на web-сайті за посиланням у повідомленні електронної пошти, замість цього потрібно відкрити нове вікно браузера й увести справжню адресу.

Логотипи. Зловмисники часто використовують логотип виробника, намагаючись зробити електронний лист схожим на офіційне повідомлення і таким чином переконати одержувача, що повідомлення справжнє. Наявність логотипів не означає, що електронна пошта є законною.

Підроблена адреса відправника. Через те, що адресу відправника можна легко підробити, повідомленню електронної пошти не слід довіряти навіть тоді, коли вона здається коректною (наприклад, tech_support@ebay.com). Знак «@» в адресі відправника – це техніка, яка використовується, щоб приховати справжню адресу.

«Троянський кінь». Це шкідлива програма, що використовується зловмисником для збирання, видалення або модифікації інформації, порушення працездатності комп'ютера або використання ресурсів користувача у своїх цілях. Ця техніка часто експлуатує цікавість або інші емоції жертви. Найчастіше зловмисник відправляє жертві електронне повідомлення, що містить «цікавий» контент, оновлення антивірусу або іншу інформацію, здатну її зацікавити. Відкриваючи прикріплений до листа файл, жертва встановлює собі на комп'ютер шкідливе програмне забезпечення, що дозволяє зловмисникові одержати доступ до конфіденційної інформації.

«Дорожнє яблуко». Ця техніка є адаптацією «троянського коня» та полягає у використанні фізичних носіїв (CD-дисків, флеш-накопичувачів). Зловмисник зазвичай спеціально залишає такий носій у загальнодоступних місцях на території компанії (на парковці, в їдальні, на робочих місцях співробітників, у туалеті). Для того, щоб у працівника виникла цікавість до цього носія, зловмисник може нанести на носій логотип компанії та будь-який надпис, наприклад, «дані про продажі», «зарплата співробітників», «звіт у податкову» тощо.

«Зворотна соціальна інженерія». Цю технологію спрямовано на створення такої ситуації, за якої жертва змушена буде сама звернутися до зловмисника за «допомогою» [2]. Наприклад, зловмисник може надіслати лист із телефонами та контактами «служби підтримки» та через деякий час створити неполадки в комп'ютері жертви. Користувач у такому випадку телефонує або зв'язується за допомогою електронної пошти зі зловмисником, і в процесі «вирішення» проблеми зловмисник може отримати необхідні йому дані.

«Плечовий серфінг». Дає можливість отримати особисту інформацію від жертви шляхом підглядання за діями користувача через його плече, зокрема спостереження за тим, як людина друкує на клавіатурі свого

комп'ютера, щоб виявити й вкрасти її пароль або іншу призначену для користувача інформацію [6]. Цей тип атаки поширений у громадських місцях, таких як кафе, торговельні центри, аеропорти, вокзали, а також у громадському транспорті.

Останніми роками в мережі Інтернет дедалі частіше почали з'являтися сайти, головною функцією яких є негласний доступ до особистої інформації їх відвідувачів: до номерів платіжно-розрахункових карт і PIN-кодів до них, логінів і паролів, адресних книг, історій відвідувань і закладок у браузері, нещодавно збережених документів тощо. Автори таких сайтів-пасток використовують методи соціальної психології, зокрема метод заманювання відвідувачів різноманітними «вигідними» пропозиціями. Попри різноманітність, такі сайти об'єднують обіцянка безумовної вигоди за неадекватно низьких витрат. Принципи дії таких сайтів різні. Наприклад, користувач, працюючи в інтернеті, в разі переходу за посиланням або здійснивши клік «мишкою» по рекламному банеру потрапляє на сторінку, де спеціальна програма, користуючись уразливістю захисту операційної системи та (або) браузера, запускає завантаження програми-вірусу на комп'ютер жертви. Такий «комп'ютер-зомбі» може віддалено контролюватися хазяїном вірусу.

Використання методів соціальної інженерії для попередження злочинів у кіберпросторі. Сайти-пастки можуть також використовуватися для профілактики та боротьби з кіберзлочинністю. Обираються методи дій оперативних працівників залежно від поставлених цілей.

Розглянемо деякі методи роботи оперативних працівників.

Суттю методу встановлення IP-адреси користувача та подальшого встановлення його особи є створення сайту будь-якої тематики й виду з розміщенням на ньому програмного коду лічильника відвідувачів із можливістю фіксації IP-адреси та часу відвідування кожним користувачем мережі Інтернет. Стандартним лічильником фіксуються такі дані: IP-адреса комп'ютера користувача, точний час і дата відвідування сайту, деякі відомості про провайдера інтернет-послуг користувача, географічне положення комп'ютера користувача, тип підключення до інтернету, версія браузера (програми для перегляду інтернет-сторінок), версія операційної системи, установки розподільної здатності монітора тощо. Таким

чином, зазначену інформацію лічильника відвідувань можна використовувати з метою з'ясування інформації за IP-адресою зловмисника за умови, що він був відвідувачем сторінки, на якій заздалегідь був встановлений такий лічильник.

Для реалізації такого методу оперативному працівникові необхідно виконати такі дії: створити шаблон web-сторінки, встановивши на ньому код лічильника, і розмістити цей шаблон в інтернеті; надіслати зловмисникові послання (лист, посилання під час чату тощо) на цю сторінку з пропозицією її переглянути; перевірити статистику відвідувань створеної сторінки з лічильником на сайті з метою встановлення інформації про його IP-адресу; встановити провайдеру інтернет-послуг, до мережі якого належить IP-адреса; встановити місцезнаходження комп'ютера, що входив у кіберпростір в указаний час під встановленою IP-адресою. Цей метод виявиться дієвим для встановлення особи, автора анонімних повідомлень злочинного характеру на інтернет-ресурсах, наприклад, оголошень про надання послуг або товарів, заборонених законом.

Наступним методом є *залучення потенційних злочинців до спілкування на спеціально створеному тематичному ресурсі* з метою отримання від них оперативної інформації. Такий метод на практиці можна реалізувати кількома способами: створенням і розвитком інтернет-ресурсу подібного до Dark Market і (або) впровадженням (вербуванням) одного з активних учасників із правами адміністратора порталу.

Метод *дослідження актуальних методик хакерських атак* більше торкається фахівців безпеки інтернет-ресурсів і захисту інформації, оскільки в переважній більшості випадків має дослідницький характер. Суть методу полягає у створенні локальної мережі-приманки, тобто одного з різновидів пастки. Наживкою виступає захищений ресурс, призначення якого – виступати об'єктом зондування атак і зломів з боку хакерів. Із цією метою створюється сайт, на якому не ведеться жодна змістовна діяльність, тобто він не використовується. Це означає, що, якщо кимось в таку пастку передається пакет даних або хтось робить спробу отримати доступ до ресурсу, то, скоріше за все, ці дії є зондуванням, скануванням або атакою. Замість того, щоб генерувати, наприклад, 10 тис. повідомлень на день, як це відбувається в робочих мережах, пастка може генерувати всього лише п'ять або десять таких повідомлень, більшість з яких

буде повідомленнями про реальні спроби зондування або атаки.

Незважаючи на те, що сфера застосування таких пасток є досить обмеженою (вони здатні відстежувати лише ті атаки, які спрямовані безпосередньо на пастку), з їх допомогою можна досягти ефективнішого використання вже наявної архітектури системи захисту. Головне призначення таких ресурсів – стати об'єктом атак хакерів. Після кожного зареєстрованого факту атаки зібрана інформація ретельно аналізується.

Таким чином, не зважаючи на сформовану громадську думку про фішинг і соціальну інженерію як методи злочинної діяльності, вони можуть і мають використовуватися, насамперед, для профілактики та боротьби зі злочинністю в інтернеті. Безумовно, їх застосування, як і застосування будь-яких оперативно-розшукових заходів, вимагає попереднього узгодження всіх юридичних аспектів.

Слід зауважити, що сьогодні основним способом захисту від методів соціальної інженерії є здійснення профілактичних заходів, що полягають у навчанні громадян і працівників підприємств, установ та організацій. Користувальницькі облікові дані є власністю компанії (підприємства, установи, організації). Усім працівникам у день прийому на роботу потрібно пояснювати, що логіни і паролі, які вони отримали, не можна використовувати з іншого метою (на сторонніх web-сайтах, для особистої пошти тощо), передавати третім особам або іншим працівникам компанії, які не мають на них права. Наприклад, дуже часто працівник, ідучи у відпустку, передає свої авторизаційні дані своєму колезі для того, щоб той зміг виконати деяку роботу або подивитися певні дані під час його відсутності.

Необхідно проводити вступні та регулярні навчання працівників компанії, спрямовані на підвищення знань з інформаційної безпеки. Такі інструктажі дозволять працівникам мати актуальні дані про сучасні методи соціальної інженерії, а також не забувати головні правила з інформаційної безпеки. Обов'язковою є наявність регламентів з безпеки та інструкцій, до яких користувач повинен завжди мати доступ. В інструкціях повинні бути описані дії працівників у разі виникнення тієї чи іншої ситуації. Наприклад, у регламенті можна прописати, що необхідно робити і до кого звертатися в разі спроби третьої особи запросити конфіденційну інформацію або

облікові дані співробітників. Такі дії дозволять швидше визначити зловмисника й не допустити витоку інформації.

Також комп'ютерах працівників завжди повинні бути встановлені актуальне антивірусне програмне забезпечення та брандмауер. У корпоративній мережі компанії необхідно використовувати системи виявлення та запобігання атак, а також системи запобігання витокам конфіденційної інформації. Усе це дозволить знизити ризик виникнення фішингових атак.

Необхідно максимально обмежити права користувача в системі. Наприклад, можна обмежити доступ до web-сайтів і заборонити використовувати з'ємні носії інформації, адже, якщо працівник не зможе потрапити на фішинговий сайт або використати на комп'ютері флеш-накопичувач із «троянською програмою», то і втратити особисті дані він також не зможе.

Виходячи з викладеного, можна зробити **висновок**, що протидія кіберзлочинності – це важлива складова захисту національних інтересів держави. Кіберзлочинність уже стала великою проблемою для всього світу, яка потребує негайного вирішення. Правоохоронні органи намагаються перебувати на передньому

рубежі боротьби з цими злочинами: формуються спеціальні підрозділи з боротьби з кіберзлочинністю, законодавці ухвалюють нові закони, банківські та фінансові установи в межах своєї компетенції проводять профілактичну роботу з населенням, надаючи відповідні рекомендації для безпечного використання можливостей мережі Інтернет. Однак втрати громадян і збитки держави й приватного сектора від протиправних дій інтернет-шахраїв постійно зростають.

Кіберзлочин, як і будь-який інший злочин, є не лише правовою, й соціальною проблемою. Необхідно створити уніфіковану класифікацію та формальну модель кіберзлочинів, які полегшать і протидію кіберзлочинності, і розслідування кіберзлочинів. Організація системи забезпечення безпеки інформації повинна мати комплексний характер і ґрунтуватися на глибокому аналізі можливих негативних наслідків.

Основним способом захисту від методів соціальної інженерії є навчання працівників. Усі працівники компанії мають бути попереджені про небезпеку розкриття персональної інформації та конфіденційної інформації компанії, а також про способи запобігання витоку даних.

Список бібліографічних посилань

1. Орлов О. В., Онищенко Ю. М. Попередження кіберзлочинності – складова частина державної політики в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 1 (44). С. 9–15.
2. Соціальна інженерія // Вікі-знання/Тернопіл. нац. техн. ун-т ім. Івана Пулюя. URL: http://wiki.tstu.edu.ua/Соціальна_інженерія (дата звернення: 10.11.2016).
3. The Social Engineering Infographic // Security trough Education: a free learning resource/Social-Engineer, Inc. Apr. 28, 2014. URL: <http://www.social-engineer.org/social-engineering/social-engineering-infographic/> (дата звернення: 10.11.2016).
4. Gunn J. Social Engineering and How to Win the Battle for Trust // VASCO: blog. Nov. 5, 2015. URL: <http://blog.vasco.com/electronic-signature/social-engineering-win-battle-trust-infographic/> (дата звернення: 31.10.2016).
5. Що таке фішинг? // GoDaddy: сайт. URL: <https://ua.godaddy.com/help/sho-take-fishing-346> (дата звернення: 10.11.2016).
6. Плечовий серфінг. URL: <http://um.co.ua/4/4-5/4-57341.html> (дата звернення: 10.11.2016).

Надійшла до редколегії 27.01.2017

ОНИЩЕНКО Ю. Н., ПЕТРОВ К. Э., КОБЗЕВ И. В. ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СОВЕРШАЕМЫМ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДОВ СОЦИАЛЬНОЙ ИНЖЕНЕРИИ В ИНТЕРНЕТЕ

Исследованы наиболее распространённые алгоритмы преступных действий в сети Интернет и определены проблемы, возникающие при профилактике и борьбе с киберпреступностью. Сформулированы предложения по противодействию использованию различных техник социальной инженерии для осуществления мошеннических действий в сети Интернет.

Ключевые слова: киберпреступность, социальная инженерия, хакеры, интернет-ресурс, фишинг, web-сайт.

ONYSHCHENKO Yu. N., PETROV K. E., KOBZEV I. V. COUNTERACTION CRIMES COMMITTED BY THE METHODS OF SOCIAL ENGINEERING IN THE INTERNET

The authors have studied the concept of «social engineering», methods and techniques of social engineering, which are used for committing criminal activities in the Internet: Voice phishing, Pharming, Spear phishing, Whaling and others. The authors have determined the main features of the

false messages, which are necessary for early detection of phishing attacks like: fake Web-links, logos, sender's addresses of phishing messages. The authors have also considered techniques for obtaining illegal information online, which are used by cybercriminals like: «Trojan Horse», «The road apple», «Reverse social engineering», «shoulder surfing».

Based on the conducted research of the most spread algorithms of criminal acts in the Internet the authors have formulated some recommendations for the protection from social engineering techniques, primarily associated with training employees of companies, institutions, organizations and also ordinary citizens. The problems arising in the prevention and fighting against cybercrime have been defined; propositions (kinds of algorithms of the law enforcement employees' actions) on using the techniques of social engineering to combat fraud in the Internet have been formulated in the paper. Contrary to the formed public opinion about phishing and social engineering as methods of criminal activity, they can and should be used primarily for the prevention and the fight against crime in the Internet.

Keywords: *cybercrime, social engineering, hackers, online-resource, phishing, web-site.*

УДК 343.971

Ю. В. ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 (слідства)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1981-0794>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ»

У процесі кримінологічному аналізу положень проекту закону України «Про пенітенціарну систему» виявлено дві групи його недоліків – концептуального і техніко-юридичного характеру, надано їх опис та обґрунтування. Визначено шляхи вдосконалення законопроекту через усунення виявлених недоліків. Запропоновано закріпити в цьому законопроекті поняття пенітенціарної системи, під якою можливо розуміти цілісну, керовану систему державних органів та установ, що забезпечують формування і реалізацію державної політики у сфері виконання покарань, здійснення пробації.

Ключові слова: *законопроект, пенітенціарна система, кримінологічна ефективність, кримінологічне моделювання, оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, системно-правові зв'язки, пенітенціарна послуга.*

Orlov, Yu.V. (2017), "Criminological analysis of the draft of the Law of Ukraine «On the Penitentiary System»" ["Кримінологічний аналіз проекту закону України «Про пенітенціарну систему»"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 68–73.

Постановка проблеми. Пенітенціарний сегмент системи протидії злочинності вже тривалий час перебуває під нищівною критикою з боку як наукового кримінологічного співтовариства, так і неурядового правозахисного руху в Україні. І такий стан речей – не безпідставний. Дійсно, інститут виконання покарань на сьогоднішній день багато в чому є дисфункціональний; держава в особі органів та установ виконання покарань не досягає цілей, що поставлені перед покаранням. Серед іншого – несприятливі структура і динаміка рецидивної злочинності, а також пенітенціарної злочинності, в тому числі й тієї, що відтворюється персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС), – наочне тому підтвердження. Тож не

випадково Міністерством юстиції України в консолідації з окремими громадськими організаціями, спираючись на їх ініціативи, було розроблено проект закону України «Про пенітенціарну систему» [1], який 5 серпня 2016 року було надіслано до Секретаріату Кабінету Міністрів України й дано старт широкому громадському та експертному обговоренню його положень. Вітаючи такі ініціативи уряду України, вважаємо за можливе та необхідне долучитися до цього процесу, висловивши окремі міркування з приводу наукової обґрунтованості положень зазначеного законопроекту. Останні можуть суттєво вплинути на успішність реформування інституту виконання покарань. І вплив цей, поруч з позитивними ефектами, без належного

наукового супроводження, цілком імовірно, матиме й негативні наслідки, в тому числі й криміногенного характеру.

Стан дослідження. Різні аспекти реформування пенітенціарної системи України були предметом досліджень К. А. Автухова, І. Г. Богатирьова, О. М. Джузи, О. Г. Кальмана, О. Г. Колба, О. В. Лисодеда, І. С. Михалко, М. В. Романова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, С. В. Якимової, І. С. Яковець та інших науковців. Визнаючи їх суттєвий внесок у доктрину кримінально-виконавчого права і пенітенціарну практику, все ж зауважимо, що науковий аналіз проекту закону України «Про пенітенціарну систему», зважаючи на його новизну, не знайшов свого належного висвітлення в науковій літературі. Викладені обставини у своїй сукупності обґрунтовують актуальність теми статті.

Метою статті є виявлення, опис та пояснення недоліків проекту закону України «Про пенітенціарну систему» з точки зору прогнозованих параметрів його кримінологічної ефективності.

Виклад основного матеріалу. Будь-який науковий аналіз нормативно-правового акта чи його проекту – справа кропітка, вимагає застосування зваженої методики, відповідної юридико-галузевим предметним особливостям та методичним узвичаєнням. Кримінологічний же аналіз є комплексним та виявляє можливості міждисциплінарного дослідження, яке, зрештою, націлене на підвищення ефективності протидії злочинності і запобігання злочинам засобами правового регулювання (в тому числі й у сфері кримінально-виконавчих відносин), а також на зниження криміногенності його елементів. Отже, у поєднанні кримінологічних та кримінально-виконавчих правових засад наукової оцінки обґрунтованості і доцільності модельних нормативних положень, коректності системно-правових зв'язків та інших елементів теоретико-правової моделі правового регулювання відносин у сфері функціонування пенітенціарної системи виявляється можливим виділити дві умовні групи зауважень і відповідних пропозицій до проекту закону України «Про пенітенціарну систему».

I. Зауваження та пропозиції концептуального характеру.

1. Тлумачення норм проекту закону України «Про пенітенціарну систему» дає підстави стверджувати, що предметом його правового регулювання мають стати суспільні

відносини, що виникають, змінюються, припиняються у сфері функціонування пенітенціарної системи. Разом з тим визначення самої пенітенціарної системи не наводиться, що розмиває межі предмета правового регулювання, створює додаткові ускладнення у розумінні сутності, призначення та регулятивної спрямованості Закону, а також невизначеність меж указаної системи, її складових. Проект закону починається з опису завдань невідомого утворення (ст. 1). Як робочий варіант можливо запропонувати таке поняття пенітенціарної системи: це цілісна, керована система державних органів та установ, що забезпечують формування і реалізацію державної політики у сфері виконання покарань, здійснення пробації.

2. Необхідно визначитись із долею відомчих навчальних закладів, що здійснюватимуть підготовку персоналу пенітенціарної системи. Чи входитимуть вони до структури вказаної системи? Якщо так (і це більш доцільно, адже має бути збережена спеціалізація освіти з глибоким, здійснюваним на постійній основі вивченням та впровадженням у практику передового зарубіжного досвіду виконання покарань, здійснення пробації), – слід доповнити ч. 1 ст. 5 проекту закону України «Про пенітенціарну систему» п. 3 такого змісту: «Вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку персоналу пенітенціарної системи за державним замовленням».

У цьому аспекті принципово важливим моментом є реформування якості спеціальної (відомчої) освіти. Вже сьогодні необхідно здійснити наукову «ревізію» навчальних програм, тематичних планів окремих дисциплін на предмет переорієнтування підготовки майбутніх фахівців на засадах ліберально-гуманістичного світогляду, формування в них глибокого, усвідомленого бачення сервісної функції пенітенціарної системи взагалі та власної ролі як, передусім, соціальних працівників зокрема. Тож, відповідно, мова має йти про засвоєння специфічних соціальних технологій і технік роботи із засудженими, спрямованих на їх реальну ресоціалізацію не через дистанцію, диктат чи насильство, а через партнерство і допомогу. Ця ідея має проходити «червоною лінією» крізь весь освітній процес.

3. З огляду на означене, доцільно в текст проекту закону ввести категорію

«пенітенціарна послуга» на кшталт поліцейських послуг. Це підкреслюватиме переорієнтацію системи на сервісну модель, що максимально відповідатиме стандартам ліберального суспільства і демократичної держави, відкритості та соціальної спрямованості останньої. Як робочий варіант визначення вказаної категорії можемо запропонувати такий: «Пенітенціарна послуга – це здійснюваний установою пенітенціарної системи (їх службовою особою) захід чи комплекс заходів, спрямованих на зміцнення в суспільстві правової свідомості через нерепресивний вплив на засуджених з метою їх виправлення, ресоціалізації. Пенітенціарні послуги надаються в порядку, межах та формах, визначених чинним законодавством для виконання відповідних видів покарань, а також здійснення заходів пробації».

4. Заслуговують на увагу й засади функціонування пенітенціарної системи. Характер їх регулювання у ст. 2 проекту закону вважаємо не в повній мірі коректним із кількох причин. По-перше, «основні засади» – це тавтологія. Засади – це і є основні положення, принципи, керівні ідеї, на яких ґрунтується щось. По-друге, варто говорити про засади функціонування, а не про засади системи. Тож назву статті доцільно викласти в такій редакції: «Стаття 2. Засади функціонування пенітенціарної системи». Змістова частина цієї статті також не позбавлена окремих недоліків. Зокрема, деякі засади не відповідають вимогам юридичної техніки, є погано визначеними, залишають чимало можливостей для абсолютно різного їх тлумачення.

Так, засада «нормалізація» одразу викликає питання: 1) норма чого? 2) якою має бути ця норма, де межа з девіацією? 3) нормалізація як процес чи як результат? А якщо це засада (принцип), то це іманентна властивість усієї системи, тобто система постійно має прагнути до нормалізації. Таким чином, априорі передбачається те, що вона постійно буде ненормальною, дефективною.

Засаду «політична неупередженість» краще викласти як «політична нейтральність», що, по-перше, є більш усталеним для вітчизняного законодавчого дискурсу та, по-друге, має дещо ширший зміст. Неупередженість – це рівне ставлення до когось. При цьому сам суб'єкт ставлення може бути цілком політизований. Нейтральність же означає позаполітичність,

підкорення всієї діяльності виключно закону без урахування політичної кон'юнктури.

Кожен із принципів потребує деталізованого опису, роз'яснення, адже є орієнтиром для кожного працівника системи, визначає параметри соціального очікування, що має формуватися як результат функціонування системи. Це справедливо як для працівників системи, так і для сторонніх громадян. Саме цим створюватиметься фундамент для відкритості, формат діалогу. Знати, чого вимагати, – основа громадського контролю.

Доцільно, на нашу думку, кожній засаді приділити окрему статтю.

5. Ще одним принципово важливим, концептуальним, моментом реформи, який не віднайшов належного відображення в проекті аналізованого закону, вважаємо організацію роздільного тримання у виправних колоніях. Останнє, наразі, здійснюється виключно за критерієм статі та віку. Це не є ефективним. Відбувається активна призонізація особистості засудженого, його кримінальне зараження, інфільтрація до кримінально-субкультурного середовища, «злочинно-традиційна» стигматизація, що часто супроводжується насильством (психологічним, фізичним, сексуальним). Вочевидь, для організації роздільного тримання необхідно використовувати додаткові, кримінологічні, критерії – глибину та ступінь антисуспільної спрямованості особистості злочинця, за якими останні зазвичай поділяються на випадкових, ситуативних, нестійких, злісних, особливо злісних (професійних, так званих «блатних» або «чорних»). Немає потреби наводити додаткові аргументи на користь необхідності цього кроку. При цьому не обов'язково очікувати, аж доки не запрацює повноцінна тюремна система. В умовах «барачної» системи утримання засуджених зазначена пропозиція може бути реалізована через дрібнішу, групову диференціацію з відповідними інфраструктурними змінами, що не потребуватимуть надвисоких втрат: створення несудільних (гратованих) металевих переборок у житлових, виробничих, побутових приміщеннях, коридорах, секторах, дільницях, облаштування додаткових санвузлів там, де необхідно, тощо.

Це не є, як видається, надскладним завданням. Складнішим тут видається формалізація наукових критеріїв роздільного тримання у законодавчому тексті, навчання

персоналу застосовувати методики діагностики кримінологічно значущих особистісних якостей засуджених. Однак це цілком реально зробити за наявності політичної волі та відповідного організаційного забезпечення.

6. Ліквідацію інституту оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) у виправних колоніях вважаємо необґрунтованою. Вітчизняна злочинність, а надто професійний її сегмент, має суттєві відмінності від злочинності в інших країнах, принаймні тих, на які ми орієнтуємось у публічному реформаторстві. Слід бути свідомим того, що здійснення цього кроку перетворюватиме колонії на так звані «чорні», тобто такі, де ключові важелі управління *фактичним* станом справ належатимуть злочинним авторитетам, «злочодіям у законі».

Якщо ж за задумом розробників законопроекту йдеться про передачу повноважень щодо здійснення ОРД від установ виконання покарань до Національної поліції, то таку ініціативу слід у цілому підтримати, але з деякими застереженнями. По-перше, слід більш чітко цю ідею зафіксувати в самому Законі, адже в п. 4 Прикінцевих та перехідних положень аналізованого законопроекту йдеться не про передання повноважень, а про «передання Національній поліції відповідних засобів зв'язку, спеціальної техніки, іншого майна та відповідних інформаційних баз» [1]. Повноваження, з одного боку, та техніка і майно, з іншого, – різні категорії. Також необхідно буде внести зміни до ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України [2], де серед оперативних підрозділів указано й оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

По-друге, наразі така пропозиція не узгоджується із логікою правового забезпечення правоохоронної діяльності, відповідно до якої на Державній кримінально-виконавчій службі замикається практично весь цикл стадії досудового розслідування. Так, зокрема, згідно з абз. «а» та «б» п. 6 Перехідних положень закону України «Про Вищу раду правосуддя» [3] ст. 3 та 38 КПК України доповнено відповідними вказівками на орган ДКВС як орган досудового розслідування. Тож маємо констатувати зворотню тенденцію спеціального правового регулювання відносин у сфері протидії злочинності, яка виявляє чіткі сигнали посилення ролі ДКВС в антикримінальній

діяльності, в тому числі і юрисдикційними засобами.

У цій ситуації, коли створюються підрозділи досудового розслідування ДКВС, передача повноважень щодо здійснення ОРД в установах виконання покарань Національній поліції видається необґрунтованою. Хоча, звісно, питання тут радше стоїть не про узгодження кількох нормативно-правових актів, їх проектів, а про концепцію реформування пенітенціарної системи: чи варто за майбутньою демілітаризованою структурою сервісного зразка залишати і навіть розширювати функції кримінального переслідування? Гадаємо, що ні. Більше того: слід висловитись категорично проти наділення ДКВС функціями досудового розслідування. Поєднання останніх з пенітенціарними, кримінально-виконавчими функціями є юридичним нонсенсом і структурно-функціональним гротеском у системі протидії злочинності, яким підриваються засади об'єктивності, неупередженості розслідування, закладаються вельми серйозні ризики погіршення фактичного становища гарантування прав і свобод засуджених, їх захисту від неналежного поведіння з боку працівників ДКВС. При тому ми вже не порушуємо питання об'єктивної здатності ДКВС забезпечити здійснення досудового розслідування необхідними кадровими і матеріальними ресурсами. Хоча і цей аспект, вочевидь, є вагомою перепорою на шляху до реалізації вказаної законодавчої новели.

Виходячи з цих підстав, вважаємо за доцільне відмовитись від нещодавніх доповнень КПК України шляхом внесення відповідних змін до закону України «Про Вищу раду правосуддя» та до самого КПК стосовно здійснення органами ДКВС досудового розслідування. Переконані, варто зосередити зусилля на подальшому вдосконаленні концепції демілітаризації пенітенціарної системи, утвердженні за нею ролі суб'єкта надання особливого роду пенітенціарних послуг.

II. Зауваження та пропозиції техніко-юридичного і системно-правового характеру.

1. У статті 23 Кримінально-виконавчого кодексу України [4], яка має назву «Контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань», викладена загальна норма, в якій фіксується можливість здійснення лише відомчого контролю. Натомість у ст. 24, у спеціальній нормі, визначаються суб'єкти

позавідомчого та громадського контролю. Вочевидь, у ст. 23 варто передбачити можливість проведення також і вказаних видів контролю з подальшим уточненням порядку та інших особливостей їх здійснення в наступних статтях. Тим більше, у проекті закону «Про пенітенціарну систему» [1] серед засад пенітенціарної системи прямо передбачено відкритість для громадського контролю (п. 9 ч. 1 ст. 1).

2. Недоцільним видається виключення зі ст. 106 КВК України норми щодо застосування до засуджених заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, зброї. Більше того, така норма перехідних положень проекту закону «Про пенітенціарну систему» прямо суперечить п. 3 ч. 1 ст. 32 цього ж законопроекту, де зазначено, що підстави застосування персоналом пенітенціарної системи фізичного впливу визначені КВК.

3. Зауваження до проекту доповнень до закону України «Про попереднє ув'язнення». Йдеться, зокрема, про доповнення ч. 2 ст. 5-1 закону України «Про попереднє ув'язнення», де зазначено таке: «Інші особи, а також близькі родичі осіб, взятих під варту, можуть відвідувати установи попереднього ув'язнення за спеціальним дозволом адміністрації цих установ або органу управління зазначеними установами» [5]. Звернімо увагу, що термін «відвідування» не відповідає вживаному в указаному Законі терміну «побачення». Що слід розуміти під відвідуванням і чим воно відрізняється від побачення? З якою метою провадиться відвідування, – не визначено.

Якщо все ж таки йдеться про побачення родичів з утримуваним під вартою, то побачення з родичами та іншими особами здійснюється з письмового дозволу слідчого або суду (ч. 1 ст. 12 Закону), що продиктовано логікою та метою обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Тож адміністрація слідчого ізолятора, яка в принципі не може володіти інформацією про хід досудового розслідування, не може і не повинна приймати

рішення про дозвіл. Якщо ж відвідування – це не побачення і має на меті, все ж таки, здійснення контролю за діяльністю установ (про що, до речі, в Законі нічого не зазначається), то варто зауважити, що не визначено підстав для відмови у наданні дозволу на відвідування з боку адміністрації установи. Така дискреція, по-перше, містить у собі елементи корупціогенності та, по-друге, може зробити цю норму «мертвонародженою», адже не обмежує адміністрацію в переліку підстав для відмови у відвідуванні.

4. Не зовсім зрозумілою є мотивація заміни в тексті проекту закону терміна «покарання» на «кримінальні покарання». Покарання – категорія, що визначається КК України. Тож слід дотримуватись існуючої термінології в чинному законодавстві. Цілком зрозумілою є та обставина, що в Україні не існує інших видів покарань, окрім тих заходів державного примусу, що призначаються, застосовуються за вчинення злочину, тобто кримінальних. Вчинення інших правопорушень, як відомо, тягне за собою не покарання, а стягнення. Тому варто, на нашу думку, використовувати термін «покарання» замість терміна «кримінальні покарання».

Викладене дає підстави для **висновку**, що запропонований Міністерством юстиції України законопроект потребує подальшого системного доопрацювання. Метою останнього має бути як забезпечення належної кримінологічної ефективності, так і узгодження з базовими цілями й принципами кримінально-виконавчої політики України. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються у виявленні, аналізі та забезпеченні коректності системно-правових зв'язків проекту закону України «Про пенітенціарну систему» та закону України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII «Про пробацію».

Список бібліографічних посилань

1. Проект Закону України «Про пенітенціарну систему»: від 05.08.2016 // Сайт Дмитра Ягунова. URL: <http://www.yagunov.in.ua/?p=682> (дата звернення: 18.01.2017).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2017).
3. Про Вищу раду правосуддя: закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 18.01.2017).

4. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 18.01.2017).

5. Про попереднє ув'язнення: закон України від 30.06.1993 № 3352-ХІІ // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (дата звернення: 18.01.2017).

Надійшла до редколегії 19.01.2017

ОРЛОВ Ю. В. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОЕКТА ЗАКОНА УКРАИНЫ «О ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЕ»

В процессе криминологического анализа положений проекта закона Украины «О пенитенциарной системе» выявлено две группы его недостатков – концептуального и технико-юридического характера, дано их описание и обоснование. Определены пути усовершенствования законопроекта устранением выявленных недостатков. Предложено закрепить в этом законопроекте понятие пенитенциарной системы, под которой возможно понимать целостную, управляемую систему государственных органов и учреждений, обеспечивающих формирование и реализацию государственной политики в сфере исполнения наказаний, осуществления probation.

Ключевые слова: законопроект, пенитенциарная система, криминологическая эффективность, криминологическое моделирование, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование, системно-правовые связи, пенитенциарная услуга.

ORLOV Yu. V. CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE DRAFT OF THE LAW OF UKRAINE “ON THE PENITENTIARY SYSTEM”

The article's objective is to detect, describe and explain the shortcomings of the draft of the Law of Ukraine “On the Penitentiary System” in terms of the predictable parameters of its criminological efficiency. A number of shortcomings of the draft of the Law of Ukraine “On the Penitentiary System” has been revealed in the combination of criminological, penal legal principles of scientific evaluation of the reasonableness and appropriateness of model regulations, accuracy of system and legal relations and other elements of theoretical and legal model of legal regulation of relations in the sphere of functioning of the penitentiary system. These shortcomings were divided into two groups – of the conceptual, technical and legal nature.

The author has emphasized on the uncertainty of the main component of the object of legal regulation – the penitentiary system. The latter has been offered to be perceived as an integrated, manageable system of state agencies and institutions that provide the formation and realization of the state policy in the field of the execution of sentences, probation implementation. To ensure continuity, stability and adaptability of the functioning of the penitentiary system the author has suggested to amend p. 1 of the Art. 5 of the draft of the Law “On the Penitentiary System” with the paragraph 3 as follows: “Higher Educational Institutions with Specific Terms of Training, which Realize the Training of the Penitentiary System Personnel According to the State Order”.

To reorient the penitentiary system for the service model that best meets the standards of a liberal society and democratic country, transparency and social orientation of the latter, the author has offered to determine and develop the category of “the penitentiary service”. The author has formulated the model of the appropriate standard for the consolidation in the draft of the Law of Ukraine “On the Penitentiary System”, namely: The Penitentiary Service – is the measure or set of measures carried out by the penitentiary institutions (their officials) aimed at strengthening legal awareness in the society through the non-repressive impact on prisoners in order of their correction, re-socialization. The penitentiary services are provided in the manner, in terms and forms prescribed by the current legislation for the implementation of appropriate types of penalties, as well as taking the measures of probation”.

Keywords: bill, penitentiary system, criminological efficiency, criminological modeling, operative and search activities, pre-trial investigation, system and legal relations, penitentiary service.

А. А. РУСЕЦЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
депутат Харківської обласної ради VII скликання;

Д. А. КУЦОЛАБСЬКИЙ,

курсант факультету № 4 (кіберполіції)
Харківського національного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КІБЕРЗЛОЧИН» І «КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ»

Проаналізовано поняття «кіберзлочин» і «кіберзлочинність», які використовуються в науковій юридичній літературі, та охарактеризовано основні види кіберзлочинів.

Ключові слова: кіберзлочин, кіберзлочинність, віртуальний простір, кібертероризм, комп'ютерні мережі.

Rusetskiy, A.A. and Kutsolabskiy, D.A. (2017), "Theoretical and legal analysis of the concepts of «cybercrimes» and «cybercrime» ["Teoretyko-pravovyi analiz poniat «kiberzlochyn» i «kiberzlochynnist»"]], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 74–78.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні та світі спостерігається стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, який призводить до змін в економічній, соціальній, культурній і політичній сферах. З одного боку, такий динамічний розвиток є дуже позитивним, однак з іншого, використання комп'ютерних технологій із корисливих та інших мотивів може становити не лише особисту небезпеку для громадян, їх службової діяльності, суспільного порядку, моральності, а й створювати загрозу національній безпеці держави та світу в цілому.

Про небезпечність, значущість та актуальність дослідження феномена кіберзлочинності також свідчать положення законів України «Про боротьбу з тероризмом» і «Про основи національної безпеки України». Так, згідно зі ст. 1 закону України «Про боротьбу з тероризмом» технологічний тероризм як злочин, що вчиняється з терористичною метою із застосуванням комп'ютерних систем і комунікаційних мереж, створює умови для аварій і катастроф техногенного характеру [1]. Відповідно до ст. 7 закону України «Про основи національної безпеки України» на сучасному етапі одними з основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві та в інформаційній сфері є комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм [2].

Слід також звернути увагу, що на сьогодні цей вид злочинності набуває глобального масштабу, оскільки необмежений доступ до мережі Інтернет, використання інформаційних технологій у повсякденному житті, легкість

швидкого збагачення зваблюють все більше людей долучатися до такої злочинної діяльності.

Стан дослідження. Окремі питання кіберзлочинності неодноразово були предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, цій проблематиці присвячені праці О. Амеліна, Ю. Батуріна, В. Бутузова, В. Голубєва, О. Дзьобаня, В. Дзюндзюка, Р. Калюжного, М. Карчевського, М. Кравцової, В. Лісового, В. Навроцького, В. Номоконова, Д. Пашнева, В. Пилипчука, М. Погорецького, В. Сташиса, В. Шеломенцева, О. Юрасова та інших.

Отже, метою нашої статті є проведення аналізу наукових праць і норм чинного законодавства щодо визначення понять «кіберзлочин» та «кіберзлочинність» і характеристика основних видів кіберзлочинів.

Виклад основного матеріалу. У чинному законодавстві України на сьогодні відсутнє нормативно-правове закріплення ключових термінів «кіберзлочин» і «кіберзлочинність», що спричиняє численні наукові дискусії серед дослідників сучасності. Науковці приділяють багато уваги дослідженню зазначеної проблематики та пропонують власні визначення цих понять. Так, кіберзлочином слід вважати втручання в роботу телекомунікаційних мереж, комп'ютерних програм, що функціонують в їх середовищі, або несанкціоновану модифікацію комп'ютерних даних, зухвалу дезорганізацію роботи критично важливих елементів інфраструктури держави, що створює небезпеку загибелі людей, завдання значної майнової шкоди або настання інших суспільно небезпечних наслідків, здійснювані з метою

порушення суспільної безпеки, залякування населення або впливу на ухвалення органами влади вигідних злочинцям рішень, задоволення їхніх майнових або інших інтересів [3, с. 12].

Крім того, кіберзлочини визначають як сукупність передбачених чинним законодавством кримінально караних суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення та використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію [4, с. 7].

Варто звернути увагу, що в науковій юридичній літературі наведені такі ознаки кіберзлочинів, що відрізняють їх від «звичайних» злочинних посягань і значно підвищують їх суспільну небезпечність. По-перше, кіберзлочин не вимагає фізичного зближення жертви та суб'єкта злочину в момент вчинення такого. По-друге, кіберзлочин є «автоматизованим» злочином (суб'єкт злочину за допомогою комп'ютерних технологій протягом короткого періоду часу може збільшити кількість протиправних діянь до декількох тисяч). По-третє, суб'єкт кіберзлочину не підвладний обмеженням, які існують у реальному, фізичному світі. Так, кіберзлочини можуть бути вчинені миттєво, а тому потребують швидкої реакції на них. По-четверте, кіберзлочинність і досі залишається новим феноменом, і наука ще не здатна встановлювати моделі розповсюдження різних видів злочинів географічно та демографічно, як це можливо стосовно злочинів, що вчиняються у реальному, фізичному світі [5, с. 130].

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що кіберзлочин – це протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), яке передбачає втручання в дані персональних комп'ютерів, комп'ютерних програм і комп'ютерних мереж, або діяння, вчинене за допомогою комп'ютерів та інших сучасних технологій, за яке передбачається кримінальна відповідальність та яке може створювати особисту небезпеку для громадян, загрозу національній безпеці держави та світовій безпеці.

Таким чином, кіберзлочинність – це сукупність злочинів, що вчиняються у віртуальному просторі за допомогою комп'ютерних систем або шляхом використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору в межах комп'ютерних мереж, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних [6, с. 332]. Крім того, кіберзлочинність визначають як соціально-правовий феномен, що проявляється в забороненій законом про кримінальну відповідальність предметній діяльності (кримінальній активності) частини населення з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [7, с. 12].

Сучасні дослідники нерідко вважають поняття «кіберзлочинність», «комп'ютерна злочинність», «злочинність у сфері високих (інформаційних) технологій», «високотехнологічна злочинність» синонімами, однак існують і інші точки зору, за якими поняття «кіберзлочинність» є найширшим та охоплює найбільшу кількість злочинних посягань у віртуальному середовищі. Також використання поняття саме «кіберзлочинність» передбачає міжнародне законодавство [8, с. 173].

На наш погляд, справедливим є твердження, що кіберзлочинність є набагато ширшою за комп'ютерну злочинність, оскільки відображає не лише ті злочини, об'єктом і засобом посягання яких є комп'ютери, а й злочини, об'єктом посягання яких є інформація взагалі.

Основними ознаками кіберзлочинності є те, що:

- 1) кіберзлочини вчиняються у віртуальному просторі або в межах комп'ютерних мереж. Віртуальний простір – це модульований за допомогою комп'ютера інформаційний простір, в якому містяться дані про осіб, факти, явища, процеси, представлені в математичному, символічному чи іншому вигляді. Ці відомості знаходяться в процесі руху локальними і глобальними комп'ютерними мережами, зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристроїв, спеціально призначених для їх зберігання, переробки та передачі. Крім того, кіберзлочини можуть вчинятися за допомогою комп'ютерних систем або шляхом використання комп'ютерних мереж та інших засобів

доступу до віртуального простору, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних. Таким чином, електронно-обчислювана техніка може бути як засобом вчинення, так і предметом злочину [6, с. 332];

2) кіберзлочинність має інтелектуальний характер – здійснення кіберзлочину вимагає певного набору знань, крім того інтелектуальність серед кіберзлочинців пропагується субкультурою хакерів, що дає їм стимул до розумового саморозвитку;

3) кіберзлочини, на відміну від інтелектуальних злочинів, доступні людям невисоких соціальних і вікових можливостей;

4) кіберзлочини є анонімними та неперсоніфікованими;

5) злочинця та жертву можуть розділяти тисячі кілометрів (віддаленість кіберзлочинів);

6) збиток від кіберзлочину часто здається жертві незначним порівняно з процедурою розслідування, яка здатна забрати час, але не гарантує притягнення до відповідальності винного та компенсації збитку (висока латентність кіберзлочинності) [9, с. 8].

Щодо класифікації кіберзлочинів, то вона також не має чіткого нормативно-правового закріплення. Так, відповідно до розділу XVI Кримінального кодексу України [10], який має назву «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин

(комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», основними такими злочинами є: несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361); створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361¹); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361²); несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362); порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (ком-

п'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363); перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363¹).

Відповідно до Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність кіберзлочини можна умовно поділити на чотири групи: 1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем (незаконний доступ, нелегальне перехоплення комп'ютерних даних, втручання в дані, втручання в систему, зловживання пристроями); 2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами (підробка, пов'язана з комп'ютерами, та шахрайство, пов'язане з комп'ютерами); 3) правопорушення, пов'язані зі змістом (правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією); 4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав [11, ст. 2–10].

Деякі науковці пропонують поділити кіберзлочини на агресивні та неагресивні. Так, до першої групи належать кібертероризм, погроза фізичної розправи (наприклад, передана через електронну пошту), кіберпереслідування, кіберсталкінг (протиправне сексуальне домагання та переслідування іншої особи через Інтернет), дитяча порнографія (створення порнографічних матеріалів, виготовлених із зображенням дітей, розповсюдження цих матеріалів, отримання доступу до них). Друга група охоплює кіберкрадіжку, кібервандалізм, кібершахрайство, кібершпигунство, розповсюдження спаму та вірусних програм [6, с. 333].

Дуже цікавою, на нашу думку, є класифікація кіберзлочинів, запропонована В. Б. Дзюндзюком і Б. В. Дзюндзюком:

1) злочини проти конституційних прав і свобод людини та громадянина, такі як порушення недоторканості приватного житла, порушення таємниці листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, порушення авторських і суміжних прав;

2) злочини проти життя та здоров'я. Загрозливих масштабів у мережі Інтернет набуває наявність сайтів, які пропагують наркоманію, публікують технологію виготовлення наркотичних препаратів у

домашніх чи промислових масштабах або які розповсюджують наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги;

3) злочини проти честі та гідності особи. Анонімність і широка аудиторія користувачів Інтернету дають безмежні можливості для розповсюдження інформації будь-яких видів, у тому числі наклепницької, такої, що порочить честь і гідність особи;

4) злочини проти власності. Одним із найпоширеніших видів злочинів на сьогодні є інтернет-шахрайство, нові форми, види і способи якого з'являються кожного дня;

5) злочини у сфері комп'ютерної інформації, такі як неправомірний доступ до інформації, створення, використання та розповсюдження шкідливих програм;

6) злочини проти суспільної моральності;

7) злочини проти безпеки держави. Із зростанням використання мережі Інтернет у державних структурах стає можливим нелегально дістати доступ не лише до приватної та корпоративної інформації, а й до інформації, що є державною таємницею, також стає можливим скоювати такі злочини, як шпигунство, державна зрада або розголошення державної таємниці [9, с. 9–10].

Найпоширенішими видами кіберзлочинів у сучасному світі є:

– кардинг – використання в операціях реквізитів платіжних карт, отриманих зі зламаних серверів інтернет-магазинів, платіжних і розрахункових систем, а також із персональних комп'ютерів (безпосередньо або через програми віддаленого доступу, «трояни», «боти»);

– фішинг – клієнтам платіжних систем надсилаються повідомлення електронною поштою нібито від адміністрації або служби безпеки цієї системи із проханням вказати свої рахунки та паролі;

– вішинг – у повідомленнях міститься прохання зателефонувати на певний міський номер, а під час розмови запитуються конфіденційні дані власника картки;

– онлайн-шахрайство – несправжні інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку;

– піратство – незаконне розповсюдження інтелектуальної власності в Інтернеті;

– кард-шарінг – надання незаконного доступу до перегляду супутникового та кабельного телебачення;

– соціальна інженерія – технологія управління людьми в інтернет-просторі;

– мальваре – створення та розповсюдження вірусів і шкідливого програмного забезпечення;

– протиправний контент – контент, що пропагує екстремізм, тероризм, наркоманію, порнографію, культ жорстокості та насильства;

– рефайлінг – незаконна підміна телефонного трафіка [12].

Варто взяти до уваги, що головне місце серед кіберзлочинів посідає кібертероризм як самостійний вид злочинної діяльності, який відрізняється від кіберзлочинності передусім своєю політичною спрямованістю, властивою тероризму в цілому [3, с. 12]. Під кібертероризмом слід розуміти навмисну політично вмотивовану атаку на об'єкти інформаційного простору (інформацію, що обробляється, комп'ютерну систему, мережу, а також на людину), що створює небезпеку для життя та/або здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були здійсненні з метою порушення державної або суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, чи загрозу вчинення таких дій [3, с. 13].

Отже, така значна кількість видів кіберзлочинів свідчить про те, що масштаби кіберзлочинності збільшуються. Тим самим зростає необхідність взаємодії держави із суспільством і міжнародною спільнотою з метою подолання цього негативного явища.

Висновки. Кіберзлочинність є вкрай небезпечним соціальним явищем, яке становить загрозу світового масштабу. На сьогодні боротьба з кіберзлочинністю є одним із пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів держави, але для комплексної протидії їй необхідно, перш за все, узгодити на національному рівні та законодавчо закріпити термінологію, яка безпосередньо стосується кіберзлочинності, зокрема визначення ключових понять «кіберзлочин» і «кіберзлочинність».

Таким чином, удосконалення чинного законодавства дозволить визначити межі кіберзлочинності в Україні та правильно кваліфікувати дії осіб, які причетні до скоєння кіберзлочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 01.02.2017).

2. Про основи національної безпеки України: закон України від 19.06.2003 № 964-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 01.02.2017).
3. Пилипчук В. Г., Дзюбань О. П. Теоретичні та державно-правові аспекти протидії інформаційному тероризму в умовах глобалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 12–17.
4. Амелін О. Визначення кіберзлочинів у національному законодавстві. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 1–10. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/11-2016/amelin.pdf> (дата звернення: 05.02.2017).
5. Європіна І. В. Види протиправних діянь у сфері новітніх інформаційних технологій. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3 (19). С. 129–136.
6. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 513 с.
7. Кравцова М. О. Кіберзлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 16 с.
8. Іванченко О. М. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності, запобігання кіберзлочинності на національному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 172–177.
9. Дзюндзюк В. Б., Дзюндзюк Б. В. Поява і розвиток кіберзлочинності. *Державне будівництво*. 2013. № 1. 12 с. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2013_1_3.pdf (дата звернення: 23.02.2017).
10. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.01.2017).
11. Конвенція про кіберзлочинність: від 23.11.2001 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 17.01.2017).
12. Голуб А. Кіберзлочинність у всіх її проявах: види, наслідки та способи боротьби // Ресурсний центр ГУРТ: сайт. URL: <http://www.gurt.org.ua/articles/34602> (дата звернення: 23.01.2017).

Надійшла до редколегії 06.02.2017

РУСЕЦКИЙ А. А., КУЦОЛАБСКИЙ Д. А. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ «КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЕ» И «КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ»

Проанализированы понятия «киберпреступление» и «киберпреступность», которые используются в научной юридической литературе, и охарактеризованы основные виды киберпреступлений.

Ключевые слова: киберпреступление, киберпреступность, виртуальное пространство, кибертерроризм, компьютерные сети.

RUSETSKYI A. A., KUTSOLABSKYI D. A. THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF “CYBERCRIMES” AND “CYBERCRIME”

There is a rapid development of information technologies, which leads to changes in the economic, social, cultural and political spheres in the world including Ukraine. On the one hand, such dynamic development is very positive, but, on the other hand, the use of computer technologies can lead to harm to people, violation of public order, creating a threat to the national security of the country and the world in the whole.

The authors of the article point out that due to the lack of definitions of such key concepts as “cybercrimes” and “cybercrime” in the current Ukrainian legislation, scholars pay much attention to the research of these terms. Thus, cybercrimes they determine as: 1) interference in the work of telecommunication networks, computer software that function in their environment; 2) unauthorized modification of computer data; 3) the totality of socially dangerous actions connected with the violation of the right of ownership on information and information technologies, the right to receive and disseminate in time the reliable and complete information, etc.

Thus, cybercrime is understood as the totality of crimes that are committed in virtual space with the assistance of computer systems or by using computer networks and other ways of access to virtual space, as well as against computer systems, computer networks and computer data.

The improvement of the current legislation through the harmonization and consolidation of the main key concepts such as “cybercrime”, “cybercrimes”, “cyberterrorism”, will allow us to define the boundaries of cybercrime as one of the dangerous social phenomenon on a global scale and adequately assess the actions of persons, who are involved in the commission of cybercrimes.

Keywords: cybercrimes, cybercrime, virtual space, cyberterrorism, computer networks.

О. О. ЮХНО,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства

факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4771-0531>**ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ
ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ**

Розглянуто застосування кримінальної процесуальної складової при здійсненні кваліфікації злочинів. Проаналізовано застосування та співвідношення норм матеріального та процесуального права при кваліфікації злочинів і при виконанні завдань і мети конкретного кримінального провадження.

Ключові слова: кваліфікація злочинів, правозастосовна діяльність, норми матеріального права, норми процесуального права, закон про кримінальну відповідальність.

Yukhno, O.O. (2017), "Some aspects of criminal procedural component while qualifying crimes" ["Okremi aspekty kryminalnoi protsesualnoi skladovoi pry kvalifikatsii zlochyniv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 78–83.

Постановка проблеми. За результатами нашого дослідження встановлено, що зазвичай кваліфікація злочинів як навчальна дисципліна викладається кафедрами кримінального права навчальних закладів юридичної спрямованості після вивчення й опанування курсантами та студентами основного курсу з Кримінального права. Право, за визначенням О. О. Сидоренка, – це багатовимірне явище, а одним із його проявів є поєднання матеріальних і процесуальних норм [1, с. 4–5]. Як зазначає А. П. Гетьман, взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм забезпечує головна властивість права – його системність. Тільки спільно матеріальне та процесуальне право забезпечують регулятивну роль права. Відносна самостійність матеріальних і процесуальних норм і в той же час їх взаємозалежність, обумовлена службовою роллю процесуальних норм відносно норм матеріальних і можливістю реалізації останніх через застосування процесуальних норм, являє собою критерій розмежування і водночас співвідношення названих норм [2, с. 26–27], що ми підтримуємо. Та все ж окремі питання кримінально процесуальної складової при кваліфікації злочинів досліджувались фрагментарно, що вимагає окремого дослідження.

Стан дослідження. Питання кваліфікації злочинів розглядалися в основному вченими з кримінального права, зокрема М. І. Бажановим, А. П. Гетьманом, М. Й. Коржанським, О. В. Мальком, В. О. Навроцьким, М. І. Пановим, О. О. Сидоренком, С. А. Тарарухіним, В. Я. Тацієм та ін. Указаними вченими зроблено вагомий внесок в дослідження загальних проблем кваліфікації злочинів, однак вважаємо доцільним висвітлити додатково питання кримінальної

процесуальної складової при кваліфікації злочинів, оскільки в попередніх доктринальних дослідженнях увага в основному приділялась саме складовій з кримінально-правового напрямку.

Мета статті – визначити окремі аспекти кримінальної процесуальної складової при здійсненні кваліфікації злочинів і особливості співвідношення матеріального та процесуального права в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням указаних та інших наукових позицій учених М. І. Панов визначає, що ключова роль кваліфікації злочинів лежить в основі застосування й реалізації низки інститутів і норм закону про кримінальну відповідальність та положень кримінального процесу, складає підґрунтя низки кримінологічних проблем і тому її слід відносити до міжгалузевої категорії наук кримінального циклу [3, с. 99], що ми підтримуємо.

Відзначаючи значення кваліфікації злочинів, професор В. Я. Тацій наголошує, що правильна кваліфікація є необхідною умовою забезпечення законності в боротьбі зі злочинністю. У свою чергу, неправильна кваліфікація призводить до порушення прав і законних інтересів як держави, так і окремих громадян, перешкоджає нормальному відправленню правосуддя, підриває авторитет органів досудового розслідування й суду, а в кінцевому підсумку – авторитет держави. Така кваліфікація може призвести до притягнення невинуватого до кримінальної відповідальності або призначення винному покарання, що не ґрунтується на законі. Помилкова кваліфікація також може спричинити необґрунтоване звільнення винного від кримінальної

відповідальності або покарання. Тому вирок суду, що ґрунтується на неправильній кваліфікації, підлягає зміні або скасуванню [4].

У свою чергу, підтримуючи його наукову позицію з цих питань, В. О. Навроцький наголосив, що кваліфікація злочинів становить надзвичайно важливий, навіть один із центральних елементів у системі заходів застосування норм кримінального законодавства, виступає його серцевиною [5, с. 82–83]. Кваліфікація злочинів «пронизує» майже всі інститути й норми як кримінального права, так і кримінального процесу, в багатьох випадках виступає необхідною умовою належного їх застосування.

Підсумовуючи позиції вчених із досліджених питань загальної теорії права, О. В. Мальком зазначено, що вони зводяться до виокремлення як стадій у правозастосовній діяльності трьох таких елементів: 1) установлення фактичних обставин кримінального провадження, куди відносяться дії, пов'язані з аналізом фактів, із доказуванням їх повноти й достовірності; 2) вибір і аналіз норми права, при цьому їх дії пов'язані з вивченням правових норм, зі встановленням їх юридичної сили тощо; 3) вирішення кримінального провадження виражене в акті застосування права [6, с. 189–190].

Маючи певний практичний досвід правоохоронної діяльності, зокрема слідчої діяльності, ми робимо висновок, що однією з головних проблем у навчальному процесі та під час досудового розслідування кримінальних правопорушень є засвоєння поряд із правильністю складання певних процесуальних документів також і основ та особливостей здійснення правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, що у правозастосовній діяльності слідчих в окремих випадках викликає затруднення. У навчальному процесі кримінально-правової спрямованості необхідно, щоб курсанти, студенти, магістри, ад'юнкти, аспіранти, студенти і працівники поліції, котрі підвищують кваліфікацію, оволодівали більшим обсягом знань із кримінального права, яке є підґрунтям таких навчальних дисциплін кримінального циклу, як «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Кримінологія» та ін., і при цьому в них повинні формуватись необхідні професійні уміння й навички практичної діяльності із кваліфікації злочинів як обов'язкової та важливої складової в системі правозастосовної

діяльності органів поліції, інших правоохоронних органів та суду.

Термін «кваліфікація злочинів» досить розповсюдженим і використовується у законодавчих актах, зокрема у ст. 9, 29, 33, 35, 66, 67 Кримінального кодексу України та п. 5 ч. 5 ст. 214, п. 5 ч. 1 ст. 277, п. 5 ч. 2 ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України та ін.

За своєю суттю і змістом кваліфікація злочинів завжди пов'язана з необхідністю обов'язкового встановлення й доказування кримінальними процесуальними та криміналістичними засобами двох надзвичайно важливих обставин: 1) факту вчинення особою (суб'єктом злочину) суспільно небезпечного діяння, тобто конкретного акту її поведінки (вчинку) у формі дії чи бездіяльності; 2) точної відповідності ознак цього діяння ознакам складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Указані обставини в науковій літературі прийнято називати «підстави кримінально-правової кваліфікації». Слід розглянути їх детальніше. Такий процес можна умовно назвати за такою спрощеною схемою: вибір, оцінка та застосування певної кримінально-правової норми до конкретної події.

Суспільно небезпечне діяння виступає як фактична підстава кваліфікації злочинів. Учинене особою суспільно небезпечне діяння є об'єктом кваліфікації з точки зору визнання (чи невизнання) його злочином. Указана фактична підстава знаходиться у певному співвідношенні з обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (предмет доказування). Ними згідно із ч. 1 ст. 91 КПК України, зокрема, є: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної

відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Аналізуючи в цілому вимоги кримінального процесуального законодавства України щодо предмета доказування у кримінальному провадженні, які є як імперативні, так і такі, що підлягають обов'язковому виконанню, все ж слід відзначити, що, з точки зору змісту поняття «кримінально-правова кваліфікація», основоположною одиницею злочину як факту (явища) реальної дійсності є суспільно небезпечне діяння, яке є обов'язковим (конститутивним) і визначальним елементом поняття злочину (ч. 1 ст. 11 КК України) і тому, в першу чергу, має бути встановлено та доведено кримінальними процесуальними і криміналістичними засобами у кожному кримінальному провадженні. По суті, встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння повинно передувати у часі самій процедурі кваліфікації злочину, як специфічної логіко-гносеологічної та оцінювально-пізнавальної (з точки зору кримінального права) діяльності. Відсутність суспільно небезпечного діяння як факту реальної дійсності, безумовно, виключає і саму процедуру кваліфікації.

У кримінальному праві висловлюються наукові позиції, зокрема С. А. Тарарухінім, про наявність підстав виокремлювати етапи (стадії) кваліфікації злочинів залежно від характеру виконуваних кримінальних процесуальних дій [7, с. 9–10]. На нашу думку, таку наукову позицію слід підтримати, оскільки положення чинного КПК України детально регламентують кваліфікацію кримінальних правопорушень на всіх основних етапах кримінального провадження, що відрізняються між собою, в тому числі за обсягом

повноважень суб'єктів кваліфікації, зокрема на стадіях: досудового провадження; судового розгляду й ухвалення судових рішень; апеляційного провадження; касаційного провадження; перегляду судових рішень Верховним Судом України. Доцільно визначити й розглянути вказані етапи.

1. Кваліфікація злочинів органами досудового розслідування у кримінальному провадженні здійснюється: особою, котра проводить дізнання; слідчим; прокурором. Кримінальну процесуальну регламентацію кваліфікації злочинів досить чітко можна простежити на стадії досудового розслідування. Чинний КПК України виокремлює такі види обов'язкової на цій стадії кваліфікації:

а) кваліфікацію кримінального правопорушення (злочину) при внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що є нормативною підставою для початку досудового розслідування, – «попередня правова кваліфікація» (п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України). Зокрема, положення п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України, регламентуючи початок досудового розслідування, визначає, що до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про попередню кваліфікацію конкретного кримінального правопорушення із зазначенням частини і статті закону про кримінальну відповідальність;

б) при повідомленні про підозру (п. 5, 6 ч. 1 ст. 277 КПК України). У письмовому повідомленні про підозру, що складається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 277 КПК мають міститися: стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, в тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру. Крім того, відповідно до положень п. 5 ч. 1 вказаної статті КПК України у такому повідомленні має міститися правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого особа підозрюється, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

в) кримінально-процесуальний закон вимагає належної кваліфікації злочину при закінченні досудового розслідування. Зокрема, при звільненні від кримінальної відповідальності у клопотанні прокурора про таке звільнення згідно із п. 4 ч. 1 ст. 287 КПК України мають бути вказані фактичні

обставини кримінального правопорушення та надана його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;

г) при закритті кримінального провадження (ст. 284 КПК України);

г) при зверненні до суду з обвинувальним актом, що складається слідчим (або в окремих випадках прокурором). У ньому згідно з п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК мають міститися такі відомості: виклад фактичних обставин кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення.

2. Не менш детально в КПК України регламентуються питання кваліфікації правопорушень (злочинів) і на інших подальших стадіях (етапах) кримінального провадження, зокрема: на стадії судового розгляду і ухвалення судових рішень (вироку) суду – ст. 374 КПК; апеляційного провадження – ст. 408, 409, 413 КПК; касаційного провадження – ст. 433, 438 КПК; перегляду судових рішень Верховним Судом України – ст. 445, 449, 455 КПК України. Слід розглянути кваліфікацію злочинів судом (судова кваліфікація) на різних стадіях судового провадження при ухваленні судових рішень: 2.1) кваліфікація злочинів при судовому провадженні судами першої інстанції при ухваленні рішень і вироків (ст. 368 КПК України); 2.2) кваліфікація судом апеляційної інстанції при перегляді судових рішень (ухвал та вироків), ухвалених судами першої інстанції, та правильності здійснення ними кваліфікації (ст. 392, 408, 409, 413 КПК України); 2.3) кваліфікація злочинів судом касаційної інстанції при перевірці правильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального (кримінального) права та здійсненої кваліфікації (ст. 424, 433, 438 КПК України); 2.4) кваліфікація злочинів Верховним Судом України при перегляді судових рішень в особливому порядку, встановленому КПК України, та правильності здійсненої кваліфікації в цих інстанціях (ст. 445, 448, 449, 455 КПК України); 2.5) кваліфікація злочинів, що надається в окремих роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України у відповідних його постановках, та визначення допущених помилок при цьому.

Сприймаючи в цілому вказану типологію етапів кваліфікації злочинів, відзначимо, що вона ґрунтується на нормах кримінального процесуального права, які є обов'язковими до виконання. Таким чином, вказані види офіційної кваліфікації злочинів мають певні особливості, що обумовлено відповідною стадією кримінального провадження, а також обсягом і змістом повноважень державних органів та їх посадових осіб, на яких покладено такий обов'язок.

За дослідженням М. І. Панова, певне значення правильна кваліфікація злочинів має також для призначення справедливого покарання. Учений наголошує, що загальним правилом призначення покарання є призначення його в межах, установлених у санкції статті або санкції частини статті Особливої частини закону про кримінальну відповідальність України. Тому кваліфікація злочину та призначення покарання знаходяться між собою у тісному й логічному зв'язку. Виходячи з указаного, він доречно наводить, що у свій час про цю обставину підставно й аргументовано підкреслював і професор М. І. Бажанов, який указував, що необхідною та обов'язковою основою застосування покарання є встановлення в діяннях особи ознак відповідного складу злочину та здійснення правильної кваліфікації діяння, у вчиненні якого підсудного визнано винним [3, с. 98–99; 8]. Підтримуючи вказане, ми вважаємо за доцільне додавати з указаного питання, що при цьому знаходить свою реалізацію засада (принцип) кримінального процесу про презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини, яку визначено у положеннях п. 10 ч. 1 ст. 7 «Загальні засади кримінального провадження» чинного КПК України та яка серед іншого означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [9].

Висновки. Досліджені питання і, зокрема, види офіційної кваліфікації злочинів мають певні особливості, що обумовлено відповідною стадією кримінального провадження, а також обсягом і змістом повноважень державних органів та їх посадових осіб, на яких покладено такий обов'язок. Кваліфікація злочинів становить надзвичайно важливий і один із центральних елементів у системі заходів

застосування норм закону про кримінальну відповідальність у кримінальному провадженні. Вона лежить в основі застосування й реалізації певних інститутів і норм закону про кримінальну відповідальність та положень кримінального процесуального законодавства, складає

підгрунття низки кримінологічних проблем, і тому її слід відносити до міжгалузевої категорії наук кримінального циклу. Втім, порушені питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список бібліографічних посилань

1. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди: монографія. Харків : Право, 2014. 192 с.
2. Гетьман А. П. Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1995. 32 с.
3. Панов М. І. Загальні засади кваліфікації злочинів: лекція. Харків : Право, 2016. 104 с.
4. Тацій В. Я. Склад злочину // Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 108–109.
5. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
6. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах: учеб.-метод. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2002. 298 с. (Institutiones).
7. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. Киев : Юринком, 1995. 208 с.
8. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву: монография. Киев : Вища шк., 1980. 216 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.

Надійшла до редколегії 13.01.2017

ЮХНО А. А. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНОЙ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Рассмотрено применение уголовной процессуальной составляющей при осуществлении квалификации преступлений. Проведён анализ применения и соотношения норм материального и процессуального права при квалификации преступлений и при выполнении задач и цели конкретного уголовного производства.

Ключевые слова: квалификация преступлений, правоприменительная деятельность, нормы материального права, нормы процессуального права, закон об уголовной ответственности.

YUKHNO O. O. SOME ASPECTS OF CRIMINAL PROCEDURAL COMPONENT WHILE QUALIFYING CRIMES

The author of the article has studied and established the importance and need for the correct qualification of crimes during the pre-trial investigation; has determined the feature of its separate stages. It has been emphasized that the proper qualification of criminal offenses is the necessary condition for the realization of the constitutional principle of legality in criminal proceedings, perfect and considerate pre-trial investigation and consideration of criminal proceedings in the courts, sentencing just and reasonable punishment for persons convicted by the court or their dismissal from prosecution or from punishment.

The author has determined the results of the study revealed concerning defined criminal procedural component while implementing the qualification of crimes. Application and correlation of substantive and procedural law norms while qualifying the crimes and executing the tasks and objective of the certain criminal proceedings have been analyzed and determined.

The issue about the process of qualification of crimes has been primarily considered within criminal procedural area. Scientific positions of individual scholars both from the point of view of law on criminal liability and from the point of view of the criminal procedural law and their correlation have been analyzed. The author has determined controversial issues arising in the theory and law-enforcement activity; has provided propositions for their solution. The author has separately researched the issues of correlation between accuracy of qualification of crimes on pre-trial investigation and while sentencing just punishment or exemption from criminal liability or court punishment, assessment of their correctness while further consideration by different courts.

It has been concluded that the proper qualification of criminal offenses at the stage of pre-trial investigation can be provided only in terms of the compliance and the correct application of the law norms on criminal liability and the provisions of criminal procedural legislation of Ukraine within

criminal proceedings that will ensure the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals.

Keywords: *qualification of crimes, law-enforcement activity, substantive law, standards of procedural law, law on criminal liability.*

КАДРОВА РОБОТА В ОРГАНАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ, ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2:351.74

С. М. БОРТНИК,

кандидат юридичних наук,

декан факультету № 2 (кримінальної поліції)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5281-6007>

СПЕЦІАЛЬНА ТРУДОВА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто вимоги до трудової правосуб'єктності поліцейських, встановлені українським законодавством. Відзначено, що такі вимоги є виправданими з огляду на специфіку професійної діяльності поліцейських і значення їх служби для держави та суспільства. Проаналізовано досвід різних країн щодо окремих вимог до кандидатів на посади поліцейських. Надано рекомендації з удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: трудова правосуб'єктність, поліцейський, трудові правовідносини, працівник, фізична підготовка, обмеження.

Bortnik, S.M. (2017), "Special labor legal personality of police officers" ["Spetsialna trudova pravosubiektnist politseiskikh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 84–88.

Постановка проблеми. Сьогодні поліцейські виконують надважливі для суспільства та держави завдання, зокрема забезпечують публічну безпеку та порядок, охороняють права та свободи людини, інтереси суспільства й держави, протидіють злочинності, надають у межах, визначених законом, послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. З огляду на це національним законодавством встановлені спеціальні вимоги до трудової правосуб'єктності цієї категорії працівників.

Стан дослідження. Відзначимо, що проблематика трудової правосуб'єктності працівника є доволі розробленою в теорії трудового права. До цього доклали свої зусилля такі відомі вчені, як М. Г. Александров, Б. К. Бегічев, В. С. Венедіктов, Л. Я. Гінцбург, В. В. Жернаков, С. О. Іванов, М. І. Іншин, М. П. Карпушин, І. Я. Кисельов, В. Л. Костюк, Р. З. Лівшиць, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, С. П. Маврін, А. Р. Мацюк, К. Ю. Мельник, В. І. Нікітінський, Ю. П. Орловський, А. Ю. Пашерстник, О. С. Пашков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, О. В. Смирнов, В. І. Смолярчук, В. М. Толкунова, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Аналіз наукових публікацій свідчить, що проблема трудової

правосуб'єктності працівників переважно досліджувалася загально, правосуб'єктності окремих категорій працівників не завжди приділялася достатня увага. Наприклад, проблематика трудової правосуб'єктності поліцейських, враховуючи на достатньо «молоде» національне законодавство в цій сфері, поки що не розроблена вітчизняною наукою трудового права.

Отже, **метою** статті є визначення доцільності існування спеціальних вимог до трудової правосуб'єктності поліцейських і надання рекомендацій з удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Традиційно під правосуб'єктністю розуміють можливість тієї чи іншої особи бути суб'єктом певних правовідносин. Як зазначає О. Ф. Скакун, щоб стати учасником правовідносин, суб'єкти повинні пройти два етапи наділення їх юридичними властивостями: 1) набути властивостей суб'єктів права як потенційних суб'єктів (учасників) правовідносин – через відповідність певним правовим вимогам щодо правосуб'єктності; 2) набути додаткових властивостей юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, що надаються їм правовими нормами. Саме вони визначають власне правові зв'язки, відносини між суб'єктами [1, с. 355].

Для вступу в галузеві правовідносини, зокрема трудові, особі необхідно володіти відповідною галузевою правосуб'єктністю. Б. К. Бегічев свого часу відзначав, що необхідною умовою участі громадян і організацій у трудових правовідносинах є володіння ними трудовою правосуб'єктністю, тобто здатністю бути учасниками трудових правовідносин. Правосуб'єктність включає в себе два структурні елементи – правоздатність і дієздатність. Правоздатність – забезпечена державою можливість мати трудові права та нести юридичні обов'язки; дієздатність – здатність своїми особистими діями здобувати, здійснювати та нести відповідальність за неправомірне здійснення трудових прав і обов'язків [2, с. 108–109]. К. Ю. Мельник також звертає увагу на те, що для того, щоб фізична особа могла стати працівником, уклавши трудовий договір, вона повинна володіти трудовою правосуб'єктністю. Трудова правосуб'єктність складається з двох елементів – трудової правоздатності й трудової дієздатності. Трудова правоздатність – це здатність фізичної особи мати трудові права і трудові обов'язки. Трудова дієздатність – це здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе трудових прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе трудові обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання або неналежного виконання [3, с. 17].

У праці трудового права неодноразово було доведено, що трудова правоздатність і трудова дієздатність є нероздільними категоріями. Так, М. Г. Александров вів мову про трудову правоздатність як єдину властивість, що надається трудовим правом фізичній особі, на відміну від цивільного права, де, як відомо, правоздатність і дієздатність є різними правовими властивостями суб'єкта, а правоздатністю можуть володіти недієздатні суб'єкти [4, с. 172–173].

Слід відзначити, що різноманіття професій і посад в Україні обумовлює наявність спеціальних підходів до трудової правосуб'єктності працівників. Для кандидатів на зайняття певних посад національне законодавство та локальні нормативні акти роботодавця встановлюють додаткові вимоги. Як зазначає К. Ю. Мельник, ці вимоги обумовлені особливістю видів трудової діяльності. Це можуть бути вимоги щодо віку,

освіти, стану здоров'я, стажу роботи, ділових і моральних якостей, фізичної та психологічної підготовки тощо. Зазначене в юридичній літературі отримало назву «спеціальна трудова правосуб'єктність» [5, с. 619].

Отже, володіння спеціальною трудовою правосуб'єктністю необхідне для вступу в певні трудові правовідносини. Служба в Національній поліції України є надзвичайно специфічним та відповідальним різновидом трудової діяльності, що визначає і особливе правове становище службовців цього правоохоронного органу та вимоги до їх трудової правосуб'єктності. Вимоги до кандидатів на посади поліцейських встановлено ст. 49 та ч. 2 ст. 61 закону України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію» [6]. Так, національний законодавець передусім встановлює для кандидата на посаду поліцейського вимогу щодо належності до громадянства України.

Практика різних країн свідчить переважно про аналогічний підхід. Так, у США до більшості поліцейських департаментів приймаються на службу тільки громадяни США [7, с. 109]. У більшості країн Європейського союзу, зокрема в Італії, Іспанії та Португалії, національним законодавством також передбачено вимогу щодо наявності громадянства у кандидатів на посади в поліції [8, с. 151].

Загалом слід підтримати встановлення зазначеної вимоги для кандидатів на посади поліцейських в Україні, адже від іноземця не можна вимагати присяги на вірність Україні. Також важливим питанням є проблема збереження державної таємниці.

Наступною вимогою до кандидатів на службу в Національній поліції України, виходячи зі змісту ч. 1 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію», є досягнення громадянином України 18-річного віку. Слід звернути увагу на те, що з 18 років у фізичної особи в Україні настає повноліття.

Встановлення лише нижньої межі вікового критерію прийняття на службу в поліції України відповідає практиці загального трудового законодавства, яке для всіх претендентів на роботу встановлює лише нижню вікову межу. Так, відповідно до ст. 188 КЗпП України не допускається прийняття на роботу осіб, яким немає 16 років. За згодою одного з батьків або особи, яка його замінює, можуть, як виняток,

прийматися на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю та не заважає процесу навчання, у вільний від навчання час після досягнення ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, яка його замінює.

Із наведеного випливає, що національний законодавець для кандидатів на посади поліцейських установив дещо вищий віковий критерій, ніж для кандидатів на інші посади.

Практика інших країн також свідчить про загальну тенденцію підвищеного вікового критерію для кандидатів на службу в поліції. Так, поліцейські департаменти США встановлюють вимогу до віку кандидатів на службу, як правило, не менше, ніж 21 рік. Вважається, що більш молоді кандидати мають недостатній життєвий досвід і менший ступінь визначеності у виборі професії. Наприклад, поліцейські департаменти Нью-Йорка та Лос-Анджелеса встановлюють мінімальний вік прийняття на службу 21 рік [9, с. 134–136]. Особи, які бажають вступити на службу в поліцію Великобританії, повинні бути віком від 18,5 до 30 років [10, с. 45]. У Німеччині, яка складається з 16 федеральних земель, кожна з них має власну поліцію та встановлює власні вимоги до кандидатів на посади поліцейських. Наприклад, у федеральній землі Гамбург поліція підрозділяється на загальну поліцію (поліцію громадської безпеки), річкову та кримінальну поліцію. На службу в загальній поліції приймаються особи, яким не менше 18 років [11, с. 355].

В юридичній літературі висловлювалася позиція про доцільність встановлення поряд з нижньою віковою межею прийняття на службу в Національній поліції України ще й верхньої межі. Так, О. В. Худякова зазначає, що для громадян України, які призначаються на посади молодшого складу поліції, повинен встановлюватися вік від 18 до 35 років, а для громадян України, які призначаються на посади середнього та вищого складу поліції, – від 21 до 40 років [12, с.13]. У цілому ми погоджуємося з такою пропозицією, однак не вважаємо доцільним проводити вказану диференціацію. Більш правильним є встановлення загальної вікової вимоги для прийняття на всі посади в поліції – від 18 до 35 років. У випадку необхідності прийняття

інших категорій осіб на службу в поліції можна завжди врегулювати це питання окремо в законодавчому порядку.

Ще однією вимогою до кандидатів на посади поліцейських є рівень освіти. Так, відповідно до ч. 1 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» на службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України, які мають повну загальну середню освіту. Разом із тим, такого рівня освіти буде замало для прийняття на посади середнього складу поліції. Посадові інструкції для таких посад передбачають необхідність наявності в кандидата вищої освіти. Вважаємо, що соціально-правова природа функцій, які виконують слідчі, оперативні працівники тощо, пов'язана із застосуванням національного законодавства та зумовлює потребу в різнобічній підготовці в галузі права, зокрема в теорії права, адміністративного права, кримінального права та процесу, яку можна одержати тільки в юридичному вищому навчальному закладі.

Частина 1 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» як вимогу встановлює володіння українською мовою. Відповідно до ст. 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні [13]. Стаття 6 закону України «Про засади державної мовної політики» передбачає, що українська мова як державна мова обов'язково повинна застосовуватися на всій території України під час здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі в навчальних закладах у межах і порядку, визначених законом. Держава повинна сприяти використанню державної мови в засобах масової інформації, науці, культурі, інших сферах суспільного життя [14]. З огляду на зазначене вважаємо, що ця вимога є обґрунтованою.

Частина 2 ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» передбачає необхідність наявності в кандидата на посаду в поліції певного рівня фізичної підготовки. Конкретні вимоги до рівня фізичної підготовки закріплені в наказі Міністерства внутрішніх справ України від 09.02.2016 № 90 «Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України». Рівень фізичної підготовленості кандидатів визначається за результатами виконання таких контрольних

вправ: 1) згинання та розгинання рук в упорі лежачи (для жінок); 2) комплексної силової вправи (для чоловіків); 3) бігу на 100 метрів (для жінок і чоловіків); 4) бігу на 1000 метрів (для жінок і чоловіків). Рівень фізичної підготовленості кандидатів на службу до підрозділів поліції особливого призначення незалежно від статі визначається за результатами виконання таких контрольних вправ: 1) підтягування на перекладині; 2) комплексної силової вправи; 3) бігу на 100 метрів; 4) бігу на 3000 метрів [15].

Слід звернути увагу на те, що ст. 49 закону України «Про Національну поліцію» не передбачає вимог до особистих, ділових і моральних якостей кандидата на посаду поліцейського. Необхідно нагадати, що такі вимоги передбачав навіть закон України «Про міліцію».

Як відзначає К. Ю. Мельник, особисті якості та здібності конкретного службовця значною мірою впливають на процес здійснення ним своїх посадових повноважень. Так, службовці правоохоронних органів повинні володіти підвищеною працездатністю, гарною загальною та вибірковою пам'яттю, увагою, розвиненим мисленням та уявою, високим рівнем емоційної стійкості, що проявляється в умінні працювати в екстремальних ситуаціях, здатністю в умовах перевантажень самостійно і швидко приймати доцільні й ефективні рішення та здійснювати їх тощо. Крім того, особа, яка працює в правоохоронному органі, повинна бути моральною та своїми діями підтримувати авторитет державного органу на належному рівні [16, с. 150–151]. Підтримуючи наведену позицію, ми пропонуємо відповідним чином удосконалити ст. 49 закону України «Про Національну поліцію», зокрема викласти ч. 1 та 2 зазначеної статті в такій редакції: «1. На службу в поліції можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 до 35 років (крім випадків, встановлених законодавством), які мають повну загальну середню освіту, володіють українською мовою, здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, фізичною підготовкою та станом здоров'я виконувати покладені на поліцію завдання. 2. Прийняття на службу в поліцію здійснюється незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану та місця проживання».

Національний законодавець закріплює перелік осіб, які не можуть бути прийняті на службу до Національної поліції України. Передусім це передбачено в ч. 2 ст. 61 закону України «Про Національну поліцію». Так, не може бути поліцейським: 1) особа, визнана недієздатною або обмежено дієздатною; 2) особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку; 3) особа, яка має непогашену або незняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої; 4) особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав; 5) особа, до якої були застосовані заходи адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; 6) особа, яка відмовляється від процедури спеціальної перевірки під час прийняття на службу в поліції або від процедури оформлення допуску до державної таємниці, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск; 7) особа, яка має захворювання, що перешкоджає проходженню служби в поліції; 8) особа, яка втратила громадянство України та/або має громадянство (підданство) іноземної держави, або особа без громадянства; 9) особа, яка надала завідомо неправдиву інформацію під час прийняття на службу в поліції. Так само ч. 3 ст. 49 цього Закону передбачає, що на службу в поліції не можуть бути прийняті особи, які: 1) відмовляються від взяття на себе зобов'язань дотримуватись обмежень та/або від складання Присяги поліцейського, визначених законом; 2) особи, які звільнені або мали бути звільнені з посад на підставі закону України «Про очищення влади».

Висновок. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що вимоги до трудової правосуб'єктності поліцейських, встановлені національним законодавством, є виправданими з огляду на специфіку їх професійної діяльності та значення їх служби для держави та суспільства. На наш погляд, існує доцільність у майбутньому дещо посилити відповідні вимоги. Так, враховуючи курс України на членство в Європейському Союзі, вважаємо за доцільне як вимогу передбачити для кандидатів на службу в поліції необхідність володіння англійською мовою. Також вважаємо важливим передбачити для зайняття посади поліцейського необхідність

проживання особи в Україні не менше 10 років.

Список бібліографічних посилань

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
2. Советское трудовое право: учебник / под ред. Б. К. Бегичева, А. Д. Зайкина. 2-е изд. М. : Юрид. лит., 1985. 552 с.
3. Мельник К. Ю. Трудове право України: підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
4. Александров Н. Г. Трудовое правоотношение. М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. 336 с.
5. Мельник К. Ю. Загальна та спеціальна трудова правосуб'єктність працівників. *Форум права*. 2012. № 1. С. 617–624. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_1_95.pdf (дата звернення: 23.02.2017).
6. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.02.2017).
7. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России / под общ. ред. В. П. Сальникова. СПб. : Алетейя, 2000. 288 с.
8. Быков А. В. Основы кадровой политики в полиции и жандармерии отдельных западноевропейских стран. *Вестник Московского университета МВД России*. 2008. № 1. С. 150–152.
9. Джурканин Т., Негодченко А., Сергеев В. Кадровое обеспечение полиции США: монография/под ред. А. В. Негодченко. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел; Дніпропетровськ: Лира ЛТД, 2003. 360 с.
10. Матюхіна Н. П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління: монографія/за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Консум, 2001. 131 с.
11. Аврутин Ю. Е., Кикоть В. Я., Сыдорук И. И. Правопорядок: организационно-правовое обеспечение в Российской Федерации. Теоретическое административно-правовое исследование: монография. М. : Юнити-Дана; Закон и право, 2003. 456 с.
12. Худякова О. В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з поліцейськими: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2016. 18 с.
13. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
14. Про засади державної мовної політики: закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // БД «Законодавство України/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 23.02.2017).
15. Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України: наказ МВС України від 09.02.2016 № 90 // БД «Законодавство України/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16> (дата звернення: 23.02.2017).
16. Мельник К. Ю. Проблемы правового регулирования трудовых отношений службовцев правоохранных органов: монография. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.

Надійшла до редколегії 24.02.2017

БОРТНИК С. Н. СПЕЦИАЛЬНАЯ ТРУДОВАЯ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Рассмотрены требования к правосубъектности полицейских, установленные украинским законодательством. Отмечено, что такие требования являются оправданными, учитывая специфику профессиональной деятельности полицейских и значение их службы для государства и общества. Проанализирован опыт разных стран относительно отдельных требований к кандидатам на должности полицейских. Даны рекомендации по усовершенствованию национального законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: трудовая правосубъектность, полицейский, трудовые правоотношения, работник, физическая подготовка, ограничения.

BORTNIK S. M. SPECIAL LABOR LEGAL PERSONALITY OF POLICE OFFICERS

The author has considered the requirements for labor legal personality of police officers established by Ukrainian legislation. It has been noted that such requirements are justified in view of the specifics of professional activity of police officers and importance of their service for the state and society. The experience of different countries concerning some requirements for the candidates for the police positions.

The author has provided recommendations to improve national legislation in this area. In particular, the author has offered to read paragraphs 1 and 2 of the Art. 49 of the Law of Ukraine “On the National Police” as follows: “1. Citizens of Ukraine in the age from 18 to 35 years (except cases established by the law), who have complete secondary education, speak Ukrainian, capable to perform police tasks according to their personal, business and moral qualities, physical training and

health can be recruited for the police service. 2. Recruitment for police service is carried out regardless of the race, skin color, political, religious and other beliefs, sex, ethnic or social origin, property status and residence”.

Taking into account Ukraine’s course towards European Union membership, we consider it appropriate to provide the ability to speak English as a requirement for future candidates to serve within the police force. Besides, we consider it important to stipulate for the police positions the requirement to reside in Ukraine for at least 10 years.

Keywords: labor legal personality, police officer, labor legal relations, employee, physical training, restrictions.

УДК 351.74(477)

В. С. ВЕНЕДІКТОВ,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший проректор Харківського економіко-правового університету

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ: ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЯК ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розглянуто конкурентоспроможність і професіоналізм як перспективи якісного становлення й подальшого розвитку Національної поліції України та надано відповідні пропозиції з метою поліпшення її діяльності.

Ключові слова: працевлаштування, працівник поліції, кадрова політика, конкурентоспроможність, професіоналізм.

Venediktov, V.S. (2017), “National Police of Ukraine: professionalism and competitiveness as development perspectives” [“Natsionalna politsiia Ukrainy: profesionalizm ta konkurentospromozhnist yak perspektyvy rozvytku”], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 89–93.

Постановка проблеми. Конституція України в ст. 1 зазначає, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1]. Тому і перші здобутки України щодо побудови правової та соціальної держави закономірно поставили питання про державне управління процесами фаховості і конкурентоспроможності працівників поліції, які за відсутності цілеспрямованого впливу можуть в деякій мірі гальмувати процеси демократизації суспільних відносин.

Стан дослідження. Треба зазначити, що багато наукових праць українських вчених присвячено діяльності міліції та інших підрозділів органів внутрішніх справ України. Але проблеми конкурентоспроможності та професіоналізму працівників новоствореної поліції ще не досліджувалися фундаментально в юридичній науці. Тому **метою** цієї статті є усунення вказаного недоліку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України – центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення прав і свобод людини, протидії злочинності,

підтримання публічної безпеки і порядку [2]. Це, в свою чергу, свідчить про те, що головний чинник створення міцної поліцейської системи вбачається у новій кадровій політиці, де особлива увага приділяється підвищенню професіоналізму працівників, їх специфічній діяльності в умовах розбудови правової та соціальної держави.

Сьогодні одним із головних завдань сучасної кадрової політики Міністерства внутрішніх справ України є створення сприятливих умов для інноваційного зростання людини для виконання нею більш складних завдань, обумовлених сучасністю, що, в свою чергу, потребує виконання складнішої інтелектуальної і творчої роботи, яка покладається на працівників Національної поліції, виявлення та реалізації особистісного конкурентоспроможного потенціалу.

В державах з розвинутою економікою конкурентоспроможність як поняття вже давно ототожнюється з поняттям «якість робочої сили» та є одним з головних показників якісного стану соціально-трудової діяльності особи, в тому числі і працівників поліції.

Поняття конкурентоспроможності в діяльності працівників поліції може бути

проаналізовано в аспекті реалізації потенційних можливостей працівників як з погляду відповідності якісним і вартісним характеристикам робочої сили, що користуються попитом на ринку праці у певний проміжок часу, так і з погляду відповідного попиту на поліцейські кадри як на робочу силу певного професійно-кваліфікаційного рівня з боку держави. З цих позицій можливе виділення змісту: конкурентоспроможності працівників Національної поліції в процесі їх діяльності як поняття, що характеризує сукупність її потенційних характеристик, які відповідають умовам сучасної соціальної та економічної кон'юнктури; конкурентоздатності робочої сили як поняття, що характеризує реальні можливості реалізації цих потенційних характеристик в умовах коливання попиту на робочу силу та її пропозиції, що залежать загалом від рівня конкурентоспроможності у сфері професійної діяльності поліції.

Ось чому головний чинник створення міцної правоохоронної системи і вбачається в новій кадровій політиці, де особлива увага повинна приділятися підвищенню професіоналізму працівників Національної поліції України. Саме брак у роботі недавно створеної Національної поліції нерідко коштує не тільки здоров'я, а й життя як пересічному громадянину, так і самому працівнику поліції. З огляду на означене одним із головних завдань сучасної кадрової політики в органах внутрішніх справ є створення високопрофесійного кадрового корпусу Національної поліції України.

Специфіка контингенту молоді, яка здобуває професію працівника поліції в сучасних умовах, висуває особливі вимоги до процесу її навчання. Ця обставина зумовлює постановку питання щодо впровадження у процес навчання інноваційних педагогічних технологій. Важливими напрямками у розвитку та використанні інноваційних технологій набуття знань є: розробка інтенсивних методів навчання, навчальних курсів і програм; системи модульного навчання; науково-методичне забезпечення навчального процесу; комплексні діагностичні методики, тести з професійної орієнтації, методики соціально-психологічної оцінки. При використанні різних педагогічних технологій доцільно керуватись такими принципами:

1. Принцип особистісного підходу, сутність якого полягає у включенні індивіда у ситуації,

в яких він може виявити і реалізувати себе як особистість.

2. Принцип конкретизації системи дій, який полягає в детальному описуванні дій інтелектуального і практичного плану, використанні алгоритмів для формування майбутньої інтелектуальної та практичної діяльності.

3. Принцип функціонального призначення, завдяки якому досягається оптимальність та економічність дій педагога з метою отримання бажаного результату, а також одних і тих же результатів різними педагогами, які працюють з різним складом курсантів (слухачів) [3].

Умовами побудови оптимальних педагогічних технологій є:

– прогнозування, педагогічне передбачення особливостей проходження процесу набуття знань, який будується на основі врахування особливостей тих, хто навчається, а також змісту навчання;

– конструювання практичної діяльності суб'єктів навчального процесу на основі теоретичного уявлення про сутність педагогічного процесу, принципів його організації, нормативні критерії оцінки діяльності викладачів та їх об'єктів впливу.

У ситуації, коли необхідно забезпечити найбільш ефективну адаптацію курсантів (слухачів) до майбутньої праці поліцейського в ринкових умовах, особливої актуальності набуває такий підхід, який: 1) з перших років навчання дає можливість навчити майбутнього спеціаліста співвідносити всі його знання, набуті за час освіти, з кінцевою метою навчання; 2) дає можливість ознайомити суб'єкта навчання з його індивідуальними, особистісними та суб'єктно-діяльними характеристиками порівняно з вищими рівнями професіоналізму; 3) на основі такого зіставлення та усвідомлення його потенціалу допомагає курсанту (слухачу) виробити власний план сходження на вершину професійної поліцейської діяльності, допомагає йому прогнозувати свій розвиток з урахуванням своїх індивідуальних властивостей, визначити головну мету й цілі кожного етапу, методи і технології досягнення професійної майстерності. Орієнтація на використання у процесі різних категорій перспективної професіограми, спрямованої на «зону найближчого професійного розвитку», дасть можливість комплексно та регульовано здійснювати підготовку конкурентоспроможних спеціалістів у системі

вищих навчальних закладів системи МВС України.

Таким чином, сучасні технології підготовки конкурентоспроможного спеціаліста вимагають моделювання особи курсанта (слухача) як майбутнього професіонала. Це допоможе не лише визначити інваріантні, ідеалізовані параметри особи та професійної діяльності спеціаліста, а й простежити процес його особистісного формування. Вважаю, що основним критерієм моделювання діяльності конкурентоспроможного спеціаліста є професійна готовність до своєї діяльності, яка виступає інтегративним показником особи та об'єднує в собі мотиваційно-ціннісне ставлення до професії та володіння елементами діяльності на раціональному рівні. Одним з ефективних шляхів вирішення цієї проблеми може стати створення особистісно-орієнтованих технологій навчання, в центрі уваги яких має бути унікальна цілісна особистість, котра прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкрита для сприйняття нового досвіду, здатна на свідомий і відповідальний вибір у різноманітних професійних ситуаціях.

Іншим напрямком підвищення професіоналізму працівників поліції як важливого чинника їх конкурентоспроможності є адекватна умовам ринкової економіки система професійного відбору кандидатів на посади працівників ОВС. Протягом останнього десятиріччя значно змінилися форми пошуку роботи. Аналіз сучасних тенденцій у кадровому забезпеченні органів поліції свідчить, що сьогодні кандидати на службу в поліцію або на навчання у вищих відомчих навчальних закладах використовують три основні способи. По-перше, через так звані «контактні аудиторії». На жаль, доводиться констатувати, що роль особистих зв'язків у працевлаштуванні в нашій країні є гіпертрофованою. Можна виділити кілька їх варіантів: пряма допомога у працевлаштуванні на службу в поліцію або в прийомі на навчання у вищих навчальних закладах системи МВС України – протекція; надання інформації про робоче місце – рекомендація; працевлаштування за професійними контактами. Протекцію найчастіше надають близькі родичі, які проходять або проходили службу в тих же органі, службі, підрозділі внутрішніх справ, куди має намір влаштуватися кандидат. Як правило, допомога полягає в тому, щоб домовитися про прийом на службу (навчання) свого протеже й

допомогти пройти процедури оформлення. Родич, добре знаючи всі обставини, може клопотатися не прямо, а порадити, до кого звернутися, задіяти посередників. У цьому разі допомога полягає в організації зустрічі з посадовою особою, котра приймає рішення про прийом на службу (навчання). Рекомендація передбачає надання інформації про вакансії, умови служби або навчання, даних про керівників, атмосферу в колективі, тобто неформальну характеристику робочого місця в повному обсязі. Основним джерелом інформації про вакансії є друзі, родичі, знайомі. Безсумнівно, це найефективніший шлях, оскільки відомості досить змістовні, достовірні й емоційно забарвлені. Володіючи конкретною інформацією, кандидат приходиться у відділ кадрів або до керівника органу, служби чи підрозділу, ні на кого не посилаючись. Працевлаштування за професійними контактами означає використання не стільки особистих, скільки професійних зв'язків. Такий варіант характерний для висококваліфікованих працівників, які відомі у професійному середовищі або мають певні життєві досягнення тощо. Їх запрошують з інших органів, служб та підрозділів або з інших сфер суспільної діяльності, пропонуючи вигідніші індивідуальні умови. При цьому факт особистого знайомства відіграє не останню роль (але не основну). Вирішальне значення мають ділові ознаки працівника. Такий спосіб добору кадрів більшою мірою характерний для новостворюваних підрозділів Національної поліції.

По-друге, кандидат може потрапити на службу до органів поліції або на навчання до вищого відомчого навчального закладу шляхом самостійного працевлаштування. Якщо звернутися до практики часів СРСР, то пряма протекція, як правило, була необхідна для працевлаштування на найпрестижніші робочі місця. Для більшості ж найпоширенішим способом знайти роботу було звернення безпосередньо у відділ кадрів органів внутрішніх справ. Деякі кандидати на службу приходили, взагалі не маючи попередньої інформації, твердо знаючи, що вакансії завжди є, а які – з'ясовували на місці. Можливості самостійного працевлаштування до органів внутрішніх справ значно скоротилися з початку 90-х років і з об'єктивним зменшенням кількості робочих місць, і з тим, що така практика стримується протекціоністською політикою керівництва

органів, служб та підрозділів, орієнтованою на залучення певної категорії з числа родичів і близьких персоналу. Тепер самостійно працевлаштуватися, як правило, можна тільки на малооплачувані посади, служба на яких не потребує високої кваліфікації. Останнім часом з'явилися дещо нові варіанти самостійного працевлаштування, один з яких – участь у конкурсах. Однак необхідно визнати, що відкриті конкурси на заміщення вакантної посади в органах поліції практично потребують свого вдосконалення. Проте їх безсумнівною перевагою є те, що кандидати, крім професійних знань, повинні володіти певним набором особистісних і кваліфікаційних ознак (наприклад, знання іноземних мов, володіння комп'ютером тощо), що часто ігнорується.

По-третє, працевлаштування через формальні канали (службу зайнятості та приватні агентства за наймом). Практика свідчить, що цей спосіб в аспекті кадрового забезпечення органів Національної поліції не має значного поширення. Не останню роль в недостатній популярності цього каналу відіграє глибоко вкорінена думка, що гарну роботу можна знайти лише за знайомством. Звернення у службу зайнятості багато хто розглядає як крайній захід тоді, коли всі інші способи не спрацьовують, що обумовлює недостатній рівень професійної кваліфікації осіб, які врешті-решт користуються її послугами. Приватні агентства за наймом існують поки що тільки у великих містах. Вони досить швидко реагують на кон'юнктуру ринку, активно приваблюють клієнтів. Агентства більшою мірою орієнтовані на добір висококваліфікованих фахівців та управлінського персоналу. Проте отримати роботу, так само, як і підібрати працівника, тут можна лише завдяки значним фінансовим витратам, що й обумовлює відсутність відповідних зв'язків у сфері підбору персоналу між агентствами з працевлаштування та органами, службами й підрозділами поліції.

Таким чином, практика кадрового забезпечення органів Національної поліції України сьогодні свідчить про певну однобічність вирішення кадрових питань, що знаходить свій вияв у недостатньому професіоналізмі працівників поліції та високій плинності кадрів, зростанні кількості звільнених за негативними мотивами. Вказане обумовлює необхідність стимулювання пропозиції робочої сили для органів, служб та підрозділів Національної поліції.

Першим і основним напрямком політики стимулювання пропозиції робочої сили має бути сприяння професійній підготовці й перепідготовці працівників поліції, кваліфіковане здійснення профорієнтації та професійного консультування молоді щодо професії працівника поліції. По-друге, обмеженість пропозиції робочої сили кандидатів на посади поліцейських, на нашу думку, вимагає ширшого використання реклами. При цьому необхідно зауважити, що реклама щодо прийому на службу в органи Національної поліції України (навчання у вищих відомчих навчальних закладах) за своєю сутністю є інформацією, спрямованою на досягнення суспільно корисних цілей, розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку, тобто, виходячи зі змісту ст. 1 закону України «Про рекламу», є соціальною рекламою. При цьому згідно із ч. 4 ст. 12 вказаного Закону засоби масової інформації – розповсюджені реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевого бюджетів, зобов'язані розмішувати соціальну рекламу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій безкоштовно в обсязі не менше 5 % ефірного часу, друкованої площі, відведених для реклами [4]. До того ж будь-який канал поширення рекламних посилань слід вибирати, виходячи з його раціональності, тобто поширенню реклами повинна передувати спеціальна робота з аналізу особливостей каналів масової інформації за такими критеріями: охоплення (тобто до якого можливого числа адресатів (потенційних кандидатів на службу або навчання) вдається донести інформацію за звичайних середніх умов); доступність (іншими словами, чи зможе рекламодавець скористатися даними каналами в потрібний момент, а якщо ні, то наскільки ці обмеження знизять ефективність реклами); керованість (тобто чи отримає рекламодавець можливість передавати цим каналом повідомлення саме для тієї цільової групи впливу, яка необхідна); авторитетність (наскільки цей канал користується повагою серед суб'єктів ринку праці).

Висновок. Використання запропонованих заходів, на мою думку, дозволить значно збільшити кількість потенційних кандидатів на службу в поліцію та навчання у вищих відомчих навчальних закладах за рахунок раніше не охоплених заходами професійної інформації верств населення і на цій підставі

підвищити вимоги до рівня професіоналізму органів Національної поліції України. працівників поліції, служб та підрозділів

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
 2. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 63. Ст. 2075.
 3. Смуценко В. И. МОП – новая технология обучения. *Профессионально-техническое образование*. 1991. № 1. С. 41–46.
 4. Про рекламу: закон України від 03.07.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 39. Ст. 181.
- Надійшла до редколегії 08.02.2017*

ВЕНЕДИКТОВ В. С. НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИЦИЯ УКРАИНЫ: ПРОФЕССИОНАЛИЗМ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАК ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Рассмотрены конкурентоспособность и профессионализм как перспективы качественного становления и дальнейшего развития Национальной полиции Украины, а также предоставлены соответствующие рекомендации с целью улучшения её деятельности.

Ключевые слова: *трудоустройство, сотрудник полиции, кадровая политика, конкурентоспособность, профессионализм.*

VENEDIKTOV V. S. NATIONAL POLICE OF UKRAINE: PROFESSIONALISM AND COMPETITIVENESS AS DEVELOPMENT PERSPECTIVES

The author has considered competitiveness, professionalism and perspectives of quality formation and further development of the National Police of Ukraine and has provided appropriate propositions in order to improve its operations.

The concept of competitiveness within police officers' activities has been analyzed in terms of realization of potential abilities of the employees both in terms of compliance with quality and cost characteristics of man power that are in demand at the labor market in a certain period of time and in terms of the corresponding the state demand for police personnel as man power of the certain professional and qualified level. From these perspectives, the author has outlined the content: of the competitiveness of the employees of the National Police in the process of their activities as a concept that characterizes a set of its potential features that meet the requirements of the modern social and economic conditions; of competitiveness of man power as a concept that characterizes the real possibilities of realizing these potential features in terms of fluctuations for man power demand and its offers, which generally depends on the level of competitiveness in the field of professional policing.

The main factor for creating a strong law enforcement system according to the author is the new personnel policy, where the particular attention should be paid to increasing the professionalism of the employees of the National Police. It is the fozzle in the newly established National Police is often the reason for not only the health, but life both for an ordinary citizen, and for a police officer. It has been emphasized that the creation of highly skilled personnel of the National Police of Ukraine should be implemented through the acquisition of relevant knowledge and practical skills using modern innovative technologies.

Keywords: *employment, a police officer, personnel policy, competitiveness, professionalism.*

УДК 349.2

Н. В. КУШНИР,

аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Проаналізовано міжнародний досвід законодавчого забезпечення гендерної рівності з метою імплементації міжнародно-правових норм в українське національне законодавство. Наголошено на тому, що досягнення гендерної рівності більшою чи меншою мірою охоплює процеси реформування національних законодавств, а практичні результати можливі лише

через створення правового забезпечення рівності, відповідних державних механізмів правового забезпечення та через активну участь громадянського суспільства в цих процесах.

Ключові слова: міжнародний досвід, законодавче забезпечення, гендерна рівність, імплементація правових норм, трудове право.

Kushnir, N.V. (2017), "International experience of legislative provision of gender equality" ["Mizhnarodnyi dosvid zakonodavchoho zabezpechennia hendernoї rıvnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 93–98.

Постановка проблеми. Вступивши у XXI століття, світова спільнота поставила своїм головним завданням створення найкращих умов життя для всіх людей світу, в якому не буде місця будь-якій нерівності – класовій, гендерній, расовій чи етнічній. Йдеться про стратегії, завдяки яким проблеми, що постають перед людьми, та накопичений ними досвід повинні стати одним із невід’ємних напрямів діяльності в процесі розробки, здійснення, контролю й оцінки політики і програм в усіх сферах політичного, економічного та громадського життя. **Метою** цього є те, щоб і жінки, і чоловіки в рівній мірі користувалися плодами таких зусиль, і тоді для нерівності не залишилось би місця.

Виклад основного матеріалу. Шлях самих жінок до визнання своїх прав був дуже довгим і розпочався ще наприкінці XIX – у першій половині XX століття з суфражізму – жіночого руху за отримання права голосу на виборах. Суттєвий злам у цій ситуації припадає на часи активного розвитку капіталізму – першу половину XIX століття. Саме в ці часи розгорталися два різні, але рівною мірою значущі як для суспільства в цілому, так і для жінок зокрема процеси – масове поширення жіночої праці та поступове встановлення контролю за народжуваністю. Перший процес супроводжувався кризою родини в найнижчих прошарках територіальної громади, а також робив жінку конкурентом чоловікові на ринку праці, загострював напруженість у соціальних відносинах між статями. «Протягом дев’ятого століття жінки в багатьох країнах домоглися: права на освіту; права на рівну з чоловіками працю та заробітну плату; права голосу та права бути обраними до різних гілок влади спочатку на місцевому, локальному рівнях, а потім й до вищих ешелонів влади; права брати участь у діяльності професійних та громадських організацій, а також права на утворення власних жіночих організацій; права на розлучення та рівних прав у шлюбі; права на використання контрацептивів; права на

державну допомогу по вагітності та пологах, відпустку по нагляду за дитиною» [1, с. 35].

Широке застосування «концепції гендеру», гендерних досліджень у США, Канаді, скандинавських країнах мало вагомий вплив на еволюцію суспільних норм і уявлень про стосунки між статями та призначення жінки. Наукові знання, в свою чергу, стимулювали зміну масової свідомості, сприяли утвердженню відповідних цінностей і норм, визначали зміст нових законів, сприяли трансформації моралі, традицій, інститутів, у тому числі в діяльності Міжнародної організації праці (МОП).

Базовий принцип рівного ставлення та рівних можливостей для жінок і чоловіків, проголошений Міжнародною організацією праці, реалізується у трьох аспектах. По-перше, шляхом дотримання прав людини і забезпечення умов, необхідних для досягнення демократії. Боротьба проти дискримінації щодо статі вважається наріжним питанням у захисті прав людини, у зв’язку з чим особлива увага приділяється правам жінки й усуненню випадків дискримінації під час працевлаштування або вибору виду діяльності. По-друге, шляхом проголошення соціальної справедливості та зменшення рівня бідності, забезпечуючи жінкам можливість працевлаштування і навчання та поліпшуючи їх умови праці й соціальний захист. По-третє, шляхом соціального й економічного розвитку, сприяючи участі жінок у прийнятті рішень, формуванні та розвиткові політики праці, реалізації заходів, спрямованих на досягнення рівності. Статут Міжнародної організації праці визнає, що праця не є товаром, і підтверджує, що всі люди незалежно від раси, релігії чи статі мають право на здійснення свого матеріального добробуту та духовного розвитку в умовах свободи і гідності, економічної усталеності та рівних можливостей [2].

Поняття «рівність» розглядається не тільки як суто правове, що виключає формальну нерівність, а й як комплексне поняття, що охоплює рівність прав, обов’язків і можливостей. Аналізуючи соціальний стан і політичне забезпечення прав жінок і чоловіків

у сучасному суспільстві, можна запропонувати такі формулювання сучасної концепції гендерної рівності:

- законодавче закріплення прав жінок і чоловіків;
- рівний розподіл економічних, політичних і соціальних ресурсів суспільства між чоловіками та жінками – громадянами однієї держави;
- подолання структурної нерівності положення окремих соціальних груп жінок і чоловіків, що бідують у додаткових гарантіях для захисту своїх прав та інтересів.

Сьогодні можна говорити тільки про реалізацію першої складової даної концепції – законодавчо закріплених прав жінок і чоловіків. Ці права закріплені як у конституціях більшості країн світу, так і в міжнародних правових документах, обов'язкових для виконання державами, які підписали та ратифікували їх. Щодо рівного забезпечення та розподілу економічних, політичних і соціальних ресурсів суспільства між чоловіками та жінками, то ця складова концепції гендерної рівності зважається в рамках побудови соціальної держави. Здійснення політики гендерної рівності прямо пов'язане з практикою соціальної політики держави, що існує за системою цивільних прав у суспільстві та системою соціальних практик і уявлень про працюючих жінок, про соціальне забезпечення материнства, про батьківство тощо.

До принципу рівності між чоловіком і жінкою світове співтовариство активно звернулося вже в післявоєнний період. Вперше права людини були систематизовані в Декларації ООН (1945 р.), яка стала міжнародною правовою основою для розвитку принципу рівності між чоловіком і жінкою. У 1946 р. була створена спеціальна Комісія зі статусу жінки, яка визначила своїм завданням політичні, економічні та соціальні права жінок. Загальна декларація прав людини, ухвалена у 1948 р., підтвердила принцип рівності прав і свобод для всіх людей незалежно від їх статі. Загальна декларація, доповнена двома статутами (перший – із громадських і політичних, другий – з економічних, суспільних та культурних прав), є широкою законодавчою основою для визначення та пояснення прав людини, її основних свобод [3].

На Європейському рівні доречно також згадати Європейську Конвенцію про права людини 1950 р., а також наступні протоколи до

неї, які висвітлюють фундаментальні права і свободи людей у суспільстві, в тому числі принцип недискримінації за статтю. До таких міжнародних документів слід віднести і Європейську Соціальну Хартію 1961 р. із протоколами до неї, що встановила основні права жінок (Протокол 1988 р.). Пекінська декларація, ухвалена 15 вересня 1995 р. на 16-му пленарному засіданні IV Всесвітньої конференції про становище жінок, визнала, що за останнє десятиліття становище жінок у багатьох аспектах істотно покращилось, але цей прогрес був нерівномірним; нерівність між чоловіками та жінками, як і раніше, існує, а основні перешкоди зберігаються, що серйозно впливає на добробут людей. Ситуація ускладнюється також посиленням убогості, що позначається на житті більшості людей у світі, особливо жінок і дітей, та походження якої варто шукати як у внутрішньодержавній, так і в міжнародній сферах. Пекінська декларація підтвердила прихильність до рівноправності жінок і чоловіків і інших цілей і принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Загальній декларації прав людини й інших міжнародних документах у сфері прав людини, зокрема в Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок, Конвенції про права дитини, Декларації про викорінювання насильства стосовно жінок, Декларації про право на розвиток, до забезпечення повного здійснення прав жінок і дівчат як невід'ємної, складеної та неподільної частини загальних прав людини й основних свобод, для того щоб домогтися цілей рівності, розвитку і миру, розширенню можливостей і поліпшенню положення жінок, сприяючи таким чином задоволенню моральних, етичних, духовних та інтелектуальних потреб жінок і чоловіків, чи індивідуально разом з іншими, і за допомогою цього гарантуючи їм можливість повної реалізації свого потенціалу в суспільстві при формуванні свого життя у відповідності зі своїми власними сподіваннями [4].

Однак події XX століття все більше переконували, що рівність у правах (де-юре) не обов'язково призводить до фактичної рівності (де-факто). Для розвитку суспільству необхідно використовувати всі свої ресурси й усіх своїх членів, що означає повну та всеосяжну участь у цих процесах як чоловіків, так і жінок. Отже, принцип рівності, як доводив історичний досвід, повинен містити в собі право на відмінність, що припускає необхідність враховувати відмінні риси,

характерні для жінок і чоловіків, тому що умови життя жінок і умови життя чоловіків значно відрізняються через репродуктивну функцію жінок. Питання не в наявності цих відмінностей, а в тому, що вони не повинні негативно впливати на умови життя жінок і чоловіків, вести до дискримінації. Навпаки, ці відмінності відповідним чином повинні враховуватися, знаходити своє відображення в рівному розподілі економічних, соціальних і політичних можливостей. Рівність жінок і чоловіків, як і права людської особистості, складовою частиною яких вона є, – той принцип, який потрібно постійно захищати, охороняти та зміцнювати.

Потрібно зазначити, що період кінця ХХ – початку ХХІ століття відзначився на міжнародній арені розвитком нових підходів і шляхів у досягненні гендерної рівності. ІV Міжнародна конференція з проблем жінок (Пекін, вересень 1995 р.), Рада Європи у Страсбурзі (1997 р.), ІV Європейська конференція міністрів з питань рівноправності між чоловіками і жінками (Стамбул, 1997 р.), регіональні конференції ЮНІФЕМ з проблем рівноправності (Будапешт, Алма-Ата), Женевська регіональна підготовча нарада ЄЕК «Пекін» (січень 2000 р.), спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і світ у ХХІ столітті» (Нью-Йорк, червень 2000 р.), яка проаналізувала реалізацію Пекінської платформи за 5 років та визнала, що концепція комплексного підходу до проблеми рівності чоловіка і жінки – стратегічна концептуальна лінія розвитку ХХІ століття, – усі зазначені міжнародні правові документи стали основою встановлення гендерної рівності у світовому масштабі.

Велике значення в забезпеченні гендерної рівності в міжнародному співтоваристві має Комісія ООН з питань становища жінок, яка комісія була створена Економічною і Соціальною Радою в 1946 р. До її функцій входять: а) підготовка рекомендацій і доповідей Раді про підтримку прав жінок у політичній, економічній, громадянській, соціальній галузях і сфері освіти; б) внесення рекомендацій Раді щодо найважливіших проблем, які потребують негайного розгляду, у сфері прав жінок з урахуванням необхідності застосування принципу рівності у правах чоловіків і жінок; в) підготовка пропозицій щодо здійснення цих рекомендацій. Тобто Комісія приймає власні резолюції та рішення, а

також готує проекти резолюцій і рішень для розгляду Економічною і Соціальною Радою. Комісія складається із представників 32 держав – членів Організації Об'єднаних Націй, що обираються Радою на чотири роки. Як правило, Комісія раз на два роки проводить у Нью-Йорку або Женеві сесію протягом трьох тижнів [5].

Ще однією міжнародною інституцією, яка має безпосередній стосунок до забезпечення гендерної рівності, є Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, який був створений у 1982 р. відповідно до ст. 17 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. До його складу входять 23 експерти, які мають високі моральні якості та компетенцію в галузі, що охоплює конвенція. Експерти обираються державами-учасницями серед своїх громадян строком на 4 роки. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок проводить засідання один раз на рік, збираючись на два тижні у Відні або Нью-Йорку [6].

Якщо говорити про здійснення політики гендерної рівності в країнах ЄС (де вона проводиться цілеспрямовано), то можна виділити два основні напрямки, в межах яких здійснюється політика гендерної рівності: оплата й умови праці жінок і чоловіків, усунення перешкод у просуванні жінок. Ці напрямки пов'язані з практикою цілеспрямованої державної та наддержавної політики, яка здійснюється в межах багаторівневої системи соціальної підтримки, оскільки на сьогодні визнано неадекватність ринкових механізмів вирішувати проблеми, що виникають між владою й індивідами.

Таким чином, можна відзначити той факт, що в країнах Західної Європи сама ідея рівного забезпечення та розподілу економічних, політичних і соціальних ресурсів суспільства між чоловіками та жінками під тиском низки обставин призвела до внутрішньо суперечливої моделі жіночого громадянства, що спирається на оплачувану зайнятість, зосередженої на побудові національних антидискримінаційних механізмів. Якщо говорити про проблему подолання структурної нерівності становища окремих соціальних груп жінок і чоловіків, які відчувають потребу в додаткових гарантіях захисту своїх прав і інтересів, то вона пов'язана з питанням визнання існуючих соціальних розходжень у способі життя різних соціальних груп жінок і чоловіків. Однак подолання очевидної структурної нерівності окремих груп жінок і чоловіків пов'язано, в першу чергу, з усвідомленням ними своєї колективної

ідентичності та колективної рефлексії цієї проблеми в публічній сфері. Цей етап, на наш погляд, є первісним у соціальному механізмі реалізації та просування політики гендерної рівності.

У процесі історичного розвитку жіноча праця перетворилася на значну силу, яка відіграє важливу роль в економіці та постійно зростає. Якщо у 1950 р. на Заході рівень економічної активності жінок становив 29,4 %, то у 1980 р. – вже близько 40 %, а в деяких країнах, наприклад у Фінляндії, – 50 %. У середньому показники професійної зайнятості заміжніх жінок віком від 25 до 55 років підвищилися з 1960 по 1980 рр. на 30 %, причому здебільшого за рахунок жінок, які працювали повний робочий день. Особливо це характерно для таких країн, як Франція, Великобританія, Фінляндія, Швеція. Трудова діяльність для більшості жінок не є безперервною та припиняється з народженням дитини. Згодом, коли діти підрастають, жінки повертаються або намагаються повернутися на роботу. Приблизно у віці 50–55 років їхня трудова активність різко знижується. Для 60-х років ХХ ст. ця тенденція вважалася усталеною та характерною для всіх країн Західної Європи. Наприкінці 70-х років виявилася нова тенденція підвищення економічної активності жінок віком понад 50 років [7].

Отже, особливістю сучасного періоду творення й функціонування міжнародних гендерних структур та їхнього впливу на становище жінок у суспільстві є те, що це відбувається в умовах, коли вже набрали розвитку міжнародні механізми правового захисту прав жінок як людини. Чинні гарантії захисту прав жінки можуть стати важливим інструментом забезпечення становлення гендерної рівності у світовому просторі, певною гарантією правозахисних гендерних перетворень. До найважливіших міжнародних інституцій у цій сфері належать органи ООН, які займаються правами людини, зокрема правами жінок: Комісія ООН з прав людини, Комісія ООН зі статусу жінок, Генеральна Асамблея ООН, Економічна і Соціальна Рада, Верховний комісар з прав людини, Комітет з прав людини, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації стосовно жінок, Комітет проти катувань, Комітет з прав дитини. Наприклад, у червні 2001 р. Економічна і Соціальна Рада ООН ухвалила

резолуцію про врахування гендерних аспектів у всіх основних сферах діяльності ООН. Крім того, необхідно назвати ще й загальноєвропейські інституції: Європейську комісію з прав людини, Європейський суд з прав людини та Комітет міністрів.

Зазначений перелік міжнародно-правових гарантій захисту прав жінок не можна вважати вичерпним, він вказує лише найбільш важливі, на нашу думку, гарантії, що складають міжнародний механізм захисту прав жінок. Дослідження міжнародних гарантій прав жінок має велике значення для України як з точки зору найбільш повного виконання нею своїх міжнародно-правових зобов'язань та їх додержання, так і з погляду внесення можливих пропозицій щодо покращення цих стандартів і формування ефективних заходів для їх імплементації на національному рівні.

Слід звернути увагу на те, що Конституція України у ст. 24 закріплює принцип рівності, зокрема гендерної. Зазначений принцип знаходить своє відображення у нормах інших галузей національного законодавства, зокрема трудового. Як відзначає К. Ю. Мельник, усі фізичні особи в Україні мають рівні можливості для реалізації своїх трудових прав (вступати у трудові правовідносини, одержувати рівну оплату за працю рівної цінності, мати рівні можливості щодо професійного зростання тощо), і ніхто не може бути обмежений в їх реалізації або одержувати які-небудь переваги залежно від обставин, не пов'язаних із діловими якостями [8, с. 37].

Все це свідчить про те, що більшість міжнародно-правових норм щодо гендерної рівності вже імплементовано в національне законодавство. Однак, як правильно зазначають Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко й О. Л. Львова, лише імплементація міжнародно-правових норм у національне законодавство не може забезпечити ефективне правове регулювання, тому що такі норми є здебільшого декларативними, мають загальний характер і не враховують потенціал окремої правової системи для їх реалізації. Таким чином, для прогресивного розвитку української правової системи у сфері регулювання гендерних відносин необхідно розробити національну концепцію гендерного законодавства, яка б визначила форми закріплення та послідовність становлення інституту гендеру у вітчизняному праві [9, с. 12].

Висновок. Викладене свідчить, що досягнення гендерної рівності більшою чи

меншою мірою охоплює процеси реформування національних законодавств, а практичні результати можливі лише через створення правового забезпечення рівності, відповідних державних механізмів правового забезпечення та через активну участь громадянського суспільства в цих процесах. Варто зазначити, що всі правові системи формувалися насамперед у зв'язку з великим поділом праці (зростанням її продуктивності, створенням надлишкового продукту та необхідності його закріплення за певними власниками тощо). Напрацювання більш-

менш виразної схеми, структури напрямів реалізації гендерного принципу в нормах трудового права, дотримання його в реальних суспільних відносинах та визначення заходів щодо вдосконалення правових механізмів його забезпечення вимагає побудови системи поглядів, загальної їх моделі, концепції формування правового механізму дотримання принципу рівних можливостей саме в межах трудових правовідносин, оскільки саме у сфері продуктивної праці розвиваються найкращі надбання людства в галузі прав, свобод і законних інтересів громадян.

Список бібліографічних посилань

1. Левченко К. Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: монографія. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 348 с.
2. Устав Международной организации труда: от 28.06.1919 // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_154 (дата звернення: 09.01.2017).
3. Загальна декларація прав людини: від 10.12.1948 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 09.01.2017).
4. Пекінська декларація: від 15.09.1995 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507 (дата звернення: 09.01.2017).
5. Комісія ООН з питань становища жінок // Міжнародне публічне право: підручник/за ред. В. М. Репецького. Київ: Знання, [2011?]. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/65315-3-komsya-oon-z-pitanstanovischa-jnok-.html> (дата звернення: 09.01.2017).
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: від 18.12.1979 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 09.01.2017).
7. Современное женское движение в развитых капиталистических странах (США и Западная Европа) / сост.: И. В. Случевская; АН СССР, ИНИОН. М., 1986. 57 с.
8. Мельник К. Ю. Трудове право України: підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
9. Оніщенко Н. М., Макаренко Л. О., Львова О. Л. Гендерні паритети сучасного етапу правового розвитку в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012/3. С. 10–14.

Надійшла до редколегії 06.01.2017

КУШНИР Н. В. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

Проанализирован международный опыт законодательного обеспечения гендерного равенства с целью имплементации международно-правовых норм в украинское национальное законодательство. Отмечено, что достижение гендерного равенства в большей или меньшей степени охватывает процессы реформирования национальных законодательств, а практические результаты возможны только через создание правового обеспечения равенства, соответствующих государственных механизмов правового обеспечения и через активное участие гражданского общества в этих процессах.

Ключевые слова: *международный опыт, законодательное обеспечение, гендерное равенство, имплементация правовых норм, трудовое право.*

KUSHNIR N. V. INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGISLATIVE PROVISION OF GENDER EQUALITY

The research of international guarantees of women rights is of great importance for Ukraine both in terms of the most complete performance of its international and legal obligations under their observance, and in terms of making possible propositions to improve these standards and the formation of effective measures for their implementation at the national level. Therefore, in order to implement international and legal norms into Ukrainian national legislation the author of the article has analyzed international experience of legislative provision of gender equality.

The author has emphasized on the fact that gender equality more or less covers the processes of the reform of national legislations and the practical results are only possible through the establishment of legal equality guaranteeing, appropriate legal mechanisms of legal provision and through the active participation of civil society in these processes. All legal systems were primarily formed due to the

great division of labor (increase of its productivity, the creation of excess product and the need of its fixing by certain holders, etc.). Best practices of more or less coherent scheme, structure of directions of implementing the gender principle within the norms of labor law, its compliance in real social relations and determining the measures to improve legal mechanisms of its provision requires the building of a system of views, their general model, the concept of forming the legal mechanism for the compliance with the principle of equal opportunities within the employment relationships, as the best achievements of mankind in the sphere of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens are developed.

Keywords: *international experience, legislative provision, gender equality, implementation of legal norms, labor law.*

ЕКОНОМІКА, ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 349.6:347.43

І. В. КИРСЄВА,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6 (права та масових комунікацій)**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5447-4314>*

РОЛЬ ПОДІЙ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ, СПЕЦИФІКА ПРИПИНЕННЯ ІСНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

На підставі аналізу норм, які визначають підстави припинення різноманітних видів природокористування, встановлено, що події, пов'язані із припиненням суб'єктів природокористування, недостатньо чітко визначені природоресурсним законодавством і потребують повного законодавчого закріплення. Зроблено висновок про доцільність внесення змін до чинного законодавства з метою більш повного та чіткого формулювання суті юридичного факту – події, яка покладена в саму суть підстави припинення правовідносин – припинення існування суб'єкта права.

Ключові слова: юридичні факти, юридичні події, природокористування, припинення права природокористування, припинення права землекористування, припинення діяльності особи.

Кургуєєва, І.В. (2017), "The role of events in legal regulation of the right on natural resources management, the specificity of terminating the existence of a subject of natural resources management" ["Rol podii u pravovomu rehuliuванні prava pryrodokorystuvannia, spetsyfika pryupynennia isnuvannia subiekta pryrodokorystuvannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 99–103.

Постановка проблеми. Правове регулювання права природокористування відбувається за допомогою системи юридичних фактів. Так, у теорії екологічного права, загальновізнано що головними підставами виникнення права природокористування є юридичні дії [1, с. 148]. Аналіз нормативно-правових актів, які регулюють право природокористування, показав, що вони містять значну кількість саме правомірних і неправомірних діянь як підстав виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин. Разом із тим, незважаючи на іноді зовсім недостатню увагу з боку законодавця, юридичні події також мають велике значення для правового регулювання права природокористування.

Стан дослідження. Проблеми події як юридичного факту, що безпосередньо впливає на виникнення, розвиток і припинення правовідносин, були об'єктом досліджень таких учених як С. С. Алексєєв, О. А. Красавчиков, О. В. Петришин, В. Д. Ткаченко, В. Ю. Юркевич, М. В. Цвік та ін. Ці дослідження охоплювали або загальнотеоретичні питання, або вузькоспеціальні. Чинне природоресурсне законодавство іноді просто ігнорує наявність фактів припинення

існування суб'єкта права природокористування як підстави припинення відповідних суб'єктивних прав. Деякі юридичні факти, що мають значення для правового регулювання права природокористування, у правовій літературі не знаходять достатнього обґрунтування для віднесення їх до групи юридичних подій. Коло подій, які впливають на припинення, а іноді й на зміну права природокористування, є досить різноманітним, для детального його дослідження необхідно опрацювати значний обсяг, що неможливо зробити в межах однієї публікації. Тому вбачається доцільним висвітлити питання саме припинення існування суб'єкта права природокористування як події, що знаходить своє відображення в окремих природоресурсних нормативно-правових актах.

Метою нашої статті є встановлення ролі подій у припиненні права природокористування, виявлення певних неточностей у характеристичній припинення існування суб'єкта природокористування як одного з різновидів подій у відносинах щодо реалізації суб'єктивного права природокористування.

Виклад основного матеріалу. Події в механізмі правового регулювання права

природокористування мають самостійне значення. Юридичні події визначаються як обставини, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини незалежно від волі людей (наприклад, стихійні лиха, пожежі, землетруси тощо) [2, с. 346]. Однак варто зауважити, що навіть пожежі можуть бути викликані свідомою, цілеспрямованою поведінкою людей. Тому під час дослідження подій – підстав припинення прав на природні ресурси доцільно керуватися запропонованого О. О. Красавчиковим диференціацію юридичних подій на відносні та абсолютні [3, с. 10].

У правовій літературі існує багато визначень «понятті юридичних факти». Так, юридичні факти визначаються як конкретні соціальні обставини (події, дії, стани), що викликають відповідно до норм права виникнення певних правових наслідків – виникнення, зміну чи припинення правових відносин [4, с. 281]. В. Б. Ісаков під юридичними фактами розуміє явища об'єктивної реальності, відображені у специфічній ідеальній системі – законодавстві [5, с. 11]. О. О. Красавчиков вважає, що юридичні факти виступають зв'язуючою ланкою між нормою права та суб'єктивними правами (обов'язками) конкретного суб'єкта [6, с. 27]. На думку вченого під юридичним фактом (складом) варто розуміти факт (сукупність фактів), з яким норма права (загальний припис) пов'язує юридичні наслідки, тобто: або виникнення (зміну) конкретного правовідношення з покладенням відповідних обов'язків на одних і наділенням правами інших, реалізація яких забезпечується примусовою силою держави з метою охорони, закріплення та розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних панівному класу; або припинення правовідносин зі звільненням зобов'язаних осіб від покладених на них обов'язків [6, с. 7]. Дослідник В. С. Нерсисянц вважає, що юридичні факти – це факти (фактичні обставини), що мають, відповідно до закону, юридичне значення як правову підставу (умову), необхідну для реалізації норми права [7, с. 506].

В. Ю. Уркевич, посилаючись на позицію С. С. Алексєєва, під час розгляду припинення членства в сільськогосподарських підприємствах юридичний факт визначає як конкретну життєву обставину, з якою юридична норма пов'язує виникнення, зміну чи припинення правових наслідків (правовідношення) [8, с. 121].

О. Р. Дашовська аналогічним чином визначає юридичні факти як конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин [2, с. 345].

На основі наведених позицій можна зробити висновок, що юридичні факти – це індивідуально визначені обставини реальної дійсності, об'єктивна наявність або відсутність яких пов'язується із закріпленою правовою нормою можливістю виникнення, зміни або припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Тобто в механізмі правового регулювання події як юридичні факти мають виконувати роль підстав виникнення зміни та припинення правовідносин. Слід погодитися з думкою С. С. Алексєєва, що юридичні факти виступають у ролі важелів, що приводять у дію норми права [9, с. 152].

Роль підстав у механізмі виникнення права природокористування не є досить значною. Основними підставами його виникнення є юридичні дії. Більш вагоме значення юридичні події мають саме під час припинення названих прав. Однак в юридичній літературі висловлені й інші думки, зокрема С. С. Алексєєв вважає, що правоприпиняючі факти – це, в більшості, акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, акти, за допомогою яких правове регулювання досягає своїх цілей [10, с. 343].

На наш погляд, тлумачення правоприпиняючих юридичних фактів як актів реалізації суб'єктивних прав та обов'язків є завузьким, оскільки враховує лише ті юридичні факти, які відображають прояв волі носія відповідних прав та обов'язків. Для припинення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків значення мають й інші юридичні факти, зокрема події. Так, виходячи з того, що «невід'ємними елементами правовідносин є суб'єкт, об'єкт, суб'єктивне право та юридичний обов'язок» [11, с. 514], відсутність хоча б одного з них робить правовідношення неможливим. З припиненням існування суб'єкта правовідносин перестає існувати й конкретне суб'єктивне право та юридичний обов'язок. Зазвичай, припинення існування суб'єкта правовідносин – це юридичні події, «явища, що не залежать від волі людини» [6, с. 10]. Підставами припинення права спеціального природокористування громадян можуть бути й інші події.

Отже, роль подій у механізмі правового регулювання права природокористування є особливо помітного під час припинення відповідних суб'єктивних прав. Одним із

найбільш яскравих проявів подій як підстав припинення прав на природні ресурси в чинному природоресурсному законодавстві України є припинення існування суб'єкта відповідних прав. Слід зазначити, що припинення існування суб'єкта права на природний ресурс закріплено не у всіх природоресурсних нормативно-правових актах з однаковою повнотою. Основним фактом, який відображає припинення існування суб'єкта правовідносин – фізичної особи, є її смерть.

Деякими поресурсовими нормативно-правовими актами факт смерті фізичної особи (суб'єкта відповідних прав на природні ресурси) не визначається правовою підставою припинення згаданих відносин. Так, п. 3 ст. 55 Водного кодексу України [12] підставу припинення права водокористування передбачає ліквідацію підприємств, установ чи організацій. Відповідно до ч. 1 ст. 42 Водного кодексу України водокористувачами в Україні можуть бути підприємства, установи, організації та громадяни, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства. Таким чином, факт припинення існування суб'єкта розкривається лише ліквідацією підприємств, установ чи організацій, тобто припиненням існування лише окремої групи природокористувачів, а саме юридичних осіб, що не можна вважати цілком виправданим і справедливим. Припинення існування водокористувачів не обмежується лише ліквідацією підприємств, установ чи організацій (ліквідацією юридичних осіб), оскільки водокористувачами є також фізичні особи. Підстава припинення права спеціального водокористування, що відображає факт припинення існування суб'єкта цих правовідносин, передбачена п. 3 ст. 55 Водного кодексу України, повинна передбачати як ліквідацію юридичних осіб, так і смерть фізичних осіб (суб'єктів спеціального водокористування).

У багатьох природоресурсних нормативних актах однією з підстав припинення прав на природні ресурси названо припинення діяльності користувачів відповідними природними ресурсами. Наприклад, п. 3 ст. 26 Кодексу України про надра [13] передбачає припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування; а п. 3 ст. 78 Лісового кодексу України [14] закріплює припинення діяльності лісокористувачів, яким було надано право використання лісових ресурсів. Саме

формулювання «припинення діяльності» щодо здійснення того чи іншого різновиду природокористування, на наш погляд, не зовсім точно передає сутність юридичного факту, покладеного в основу таких підстав припинення прав на природні ресурси.

Слово *припинення* тлумачиться як дія за значенням припинятися, тобто переставати відбуватися, переривати яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває; переставати виконувати яку-небудь дію, діяльність, якийсь процес [15, с. 943]. *Діяльність* тлумачиться як застосування своєї праці до чого-небудь, робота, функціонування якоїсь організації, установи і т. ін. [15, с. 228]. Тобто припинення діяльності фактично може означати як переривання функціонування організації, установи тощо, так і переривання безпосередньої роботи суб'єктів природокористування, інакше кажучи, переривання активних дій щодо виконуваної ними роботи, в тому числі експлуатації природних ресурсів при продовженні існування відповідних суб'єктів прав на природні ресурси.

На наш погляд, у підставах, де має місце формулювання «припинення діяльності» суб'єктів відповідних прав, йдеться не про фактичну відсутність активних дій суб'єктів, спрямованих на використання природних ресурсів з метою експлуатації їх корисних властивостей у своїх інтересах, а про припинення існування цих суб'єктів.

Сама назва ст. 104 Цивільного кодексу України [16] «Припинення юридичної особи» вказує на те, що, якщо йдеться про припинення існування юридичної особи, то з боку юридичної термінології більш правильним є розкриття цього юридичного факту без включення слова *діяльність*.

Вбачається, що названі підстави припинення надкористування та лісокористування не включають у свій зміст факт смерті фізичної особи (відповідного природокористувача). Хоча, наприклад, ст. 19 у ч. 1 закону України «Про тваринний світ» [17] підставою припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу передбачає припинення діяльності підприємств, установ, організацій і громадян, які використовували об'єкти тваринного світу, що на нашу думку, юридично та етично не коректно.

Підстава припинення права землекористування, зазначена в п. «в» ст. 141 Земельного кодексу України «Припинення

діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій» [18], насамперед стосується припинення права постійного землекористування. Останні зміни до цього пункту були внесені у 2009 р., тоді як останні зміни до ст. 92, яка визначає перелік суб'єктів постійного землекористування, внесені порівняно нещодавно, у 2015 р. з 2009 р. до суб'єктів постійного землекористування було додано: публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування; вищі навчальні заклади незалежно від форми власності; співвласників багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир і нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку.

Висновки. Таким чином, підстава припинення права землекористування, що вочевидь відображає таку подію, як припинення існування суб'єктів постійного землекористування, не охоплює всього кола цих суб'єктів. Отже, необхідно сформулювати зміст п. «в» ст. 141 Земельного кодексу України таким чином, щоб він відображав суть юридичного факту, події, яка покладена в саму суть цієї підстави – припинення існування суб'єкта права землекористування, зокрема, права постійного землекористування. Такою підставою може бути названа сама подія –

припинення існування суб'єкта землекористування – без уточнення тих чи інших обставин, що реалізують цю подію стосовно кожного окремого різновиду суб'єкта землекористування.

Таким чином, думки деяких учених про те, що правоприпиняючими юридичними фактами є виключно вольові акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, не відображають всю повноту правоприпиняючих обставин, які не залежать від волі суб'єктів природокористування, оскільки залишають поза цими межами юридичні події. Юридичні події, що лежать в основі припинення права природокористування, можна охарактеризувати як індивідуально визначені обставини реальної дійсності, що не залежать від волі природокористувачів, об'єктивна наявність яких пов'язується із закріпленою правовою нормою можливістю припинення відносин природокористування.

Події, пов'язані із припиненням суб'єктів природокористування, недостатньо чітко визначені природоресурсним законодавством і потребують законодавчого закріплення. Події, які реалізують припинення права природокористування, не вичерпуються припиненням суб'єкта природокористування, особливі прогалини в нормативно-правовому регулюванні подій як підстав припинення природокористування стосуються припинення існування об'єкта таких прав, що потребує подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Экологическое право Украины: учеб. пособие / отв. ред. А. П. Гетьман, Н. В. Шульга. Харьков : Одиссей, 2007. 464 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник/за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
3. Красавчиков О. А. Теория юридических фактов в советском гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Свердловск, 1950. 15 с.
4. Общая теория государства и права: Акад. курс в 2 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 1998. Т. 2: Теория государства. 639 с.
5. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве. М. : Юрид. лит., 1984. 144 с.
6. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. М. : Госюриздат, 1958. 183 с.
7. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. М. : Норма, 2001. 552 с.
8. Уркевич В. Ю. Припинення членства в сільськогосподарських підприємствах як юридичний факт. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Вип. 10. С. 120–126.
9. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2 т. М. : Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.
10. Алексеев С. С. Проблемы теории права: курс лекций в 2 т. Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1972. Т. 1. 396 с.
11. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. 2-е изд. перераб. и доп. М. : Юрист, 2001. 776 с.
12. Водний кодекс України: закон України від 04.06.1995 № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
13. Кодекс України про надра: закон України від 27.07.1994 № 132/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.
14. Лісовий кодекс України: закон України від 08.02.2006 № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст. 170.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

16. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.

17. Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.

18. Земельний кодекс України: закон України від 25.10.2001 № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

Надійшла до редколегії 14.02.2017

КИРЕЕВА И. В. РОЛЬ СОБЫТИЙ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ПРАВА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ, СПЕЦИФИКА ПРЕКРАЩЕНИЯ СУЩЕСТВОВАНИЯ СУБЪЕКТА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

На основании анализа норм, определяющих основания прекращения разнообразных видов природопользования, установлено, что события, связанные с прекращением субъектов природопользования, недостаточно чётко определены природоресурсным законодательством и нуждаются в более полном законодательном закреплении. Сделан вывод о целесообразности внесения изменений в действующее законодательство с целью более полной и чёткой формулировки юридического факта – события, которое положено в саму суть основания прекращения правоотношений – прекращения существования субъекта права.

Ключевые слова: юридические факты, юридические события, природопользование, прекращение права природопользования, прекращение права землепользования, прекращение деятельности лица.

KYRYEYeva I. V. THE ROLE OF EVENTS IN LEGAL REGULATION OF THE RIGHT ON NATURAL RESOURCES MANAGEMENT, THE SPECIFICITY OF TERMINATING THE EXISTENCE OF A SUBJECT OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT

Legal regulation of the right to natural resources management is realized through the whole system of legal facts and the current natural resource legislation sometimes ignores the existence of facts of terminating the existence of a subject of the right on natural resources management as a ground for termination of the corresponding subjective rights. So the purpose of this article is to establish the role of events in terminating the right on natural resources management, detecting inconsistencies in the characteristics of the termination of the existence of a subject of natural resources management as one of the kinds of events within relations to implement the subjective right of natural resources management.

On the basis of analyzing the norms that determine the grounds for termination of various types of natural resources management the author has found out that the events associated with the termination of the subjects of natural resources management are not clearly defined by the natural resource law and require full legislative consolidation. Thus, one of the grounds for termination of the rights to natural resources in many natural resource regulations is called the termination of the users' activities of the respective natural resources. Considering this it has been found out that the grounds, where there is the phrase "termination of activities" of the subjects of relevant rights, we talk not about the actual lack of the subjects' actions aimed at using natural resources for exploitation of their mineral properties in own interests, but the termination of the existence of these subjects.

It has been concluded about the advisability of amending the current legislation to a full and clear statement of a legal fact – an event that laid into the very essence of the ground for termination of legal relations – the termination of a law subject's existence.

Keywords: legal facts, legal events, natural resources management, termination of the right on natural resources management, termination of land use right, termination of an individual's activities.

Ю. В. МОРОЗОВА,

аспірантка кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3218-310X>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ НЕЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ, БУДІВЕЛЬ, СПОРУД

Проаналізовано та визначено спеціальну цивілістичну категорію, розглянуто характеристики окремих видів договору оренди. Встановлено зв'язок між учасниками договорів та правове регулювання останніх. Проаналізовано поняття «будівля», «споруда», «нежитлове приміщення» залежно від мети використання та встановлено співвідношення цих категорій.

Ключові слова: будівля, оренда, цивільно-правове регулювання, нежитлові приміщення, споруди, галузева належність, правова регламентація, стандарти будівництва, земельна ділянка, майно.

Morozova, Yu.V. (2017), "Problems of determining and characterizing the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures" ["Problemy vyznachennia ta kharakterystyky dohovoru orendy nezhytlovykh prymishchen, budivel, sporud"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 103–109.

Постановка проблеми. Договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд є одним із найбільш поширених договорів між суб'єктами цивільних правовідносин. Його розповсюдженість пов'язана з тим, що він, з одного боку, є елементом механізму здійснення підприємницької діяльності, з іншого, – надає можливість за допомогою користування майном іншої особи формувати власний бізнес. При цьому договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд виокремлюється як самостійний вид договору оренди, оскільки його об'єктом виступають нерухомі речі, що мають власний правовий режим. Самостійність цього виду договору вказує на наявні особливі характеристики цієї цивілістичної категорії, що потребує окремого дослідження.

Мета статті – встановити характеристики договору оренди нежитлового приміщення, будівлі, споруди як цивілістичної категорії. Цей договір має власне поняття, що може бути сформульовано через більш широке визначення «договір оренди» і надасть можливість отримати характеристики спеціальних категорій, що стосуються окремих видів договору оренди, зокрема договору оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд.

Виклад основного матеріалу. На думку В. В. Луця, договір оренди належить до договорів майнового найму, що пов'язані з передачею майна у платне тимчасове володіння та користування. Сутність цих відносин полягає в тому, що власник або інший законний володілець майна на платних засадах дозволяє господарську або іншу експлуатацію свого майна іншими особами,

зберігаючи за собою правочасності або інше речове право [1, с. 139]. Варто звернути увагу, що позиція науковця щодо договору оренди базується на речовому розумінні відносин оренди, та можна констатувати його відходження від класичного зобов'язального розуміння договору оренди, що розглядає цей договір як зобов'язання, а не тимчасове користування власністю. Крім того, В. В. Луць розуміє оренду не лише як користування, що встановлюється зі змісту ст. 729 ЦК України, а й як володіння. Такий підхід до договору оренди існував до 1995 р., коли оренда розглядалася з точки зору володіння та користування об'єктом, а з 1995 р. оренда згідно зі ст. 2 закону України «Про оренду державного майна» стала розглядатися лише як користування майном.

До позиції В. В. Луця близьким є розуміння договору оренди, запропоноване російськими вченими М. І. Брагінським та В. В. Вітрянським, які розуміють договір оренди як цивільно-правовий договір, за яким орендодавець зобов'язується надати орендарю певне майно у тимчасове володіння та користування або в тимчасове користування, а орендар за це сплачує орендну плату [2, с. 437]. У цьому визначенні науковці встановлюють дві моделі змісту договору оренди: 1) тимчасове володіння та користування майном; 2) тимчасове користування. Українське цивільне право пішло другим шляхом, розглядаючи оренду лише через користування, при цьому володіння віднесло до системи речових прав на чуже майно, яке є елементом речового права.

Співвідношення речового та зобов'язального прав у договорі оренди є предметом певної

дискусії цивілістів. Це цілком логічно, оскільки англосаксонська система розглядає договір оренди крізь призму правомочностей власності: володіння, користування. У наведеній дискусії особливо постає думка І. Р. Калаура, котрий вказує, що поняття «користування» щодо договору найму не тотожне такому ж синонімічному поняттю, яким визначена одна із правомочностей власника. Основними критеріями їх розмежування є свобода здійснення цих прав та змістове навантаження кожного з них. Аналізуючи це, вчений зазначає, що у відносинах найму є як зобов'язальні, так і речові правовідносини (можливості володіння, користування, розпорядження об'єктом найму) [3, с. 182]. Близьким до наведеної думки є твердження Л. Т. Кокосвої, що цивільно-правові відносини між орендарем та орендодавцем становлять два різні за правовою характеристикою зв'язки. З моменту набуття чинності договору виникають виключно зобов'язальні відносини, надання орендареві об'єкта породжує і речові відносини. Визначити ці правовідносини й відповідні їм права як змішані («речово-зобов'язальні») не видається можливим. Такого роду система взаємозв'язку учасників договору оренди може бути кваліфікована як особливе правове становище («правовий стан»), для якого характерна певна залежність і зумовленість зобов'язань та речових прав [4, с. 9]. Дійсно, орендні правовідносини, що виникають з договору оренди, можуть мати поєднання елементів речових та зобов'язальних відносин. Однак такий стан не впливає на природу договору оренди.

Щодо цього питання О. В. Розгон зазначає, що найм та оренда не можуть бути віднесені до категорії речових прав, хоча права наймача (орендаря) як користувача чужого майна мають певні ознаки речового права. Однак права наймача носять зобов'язальний характер, оскільки завжди виникають із договору та їх зміст визначено виключно договором [5, с. 84]. Поділяючи наведене твердження, також зазначимо, що оренда є окремим видом зобов'язання. На цю конструкцію вказує С. В. Кривобок. Дослідник зазначає, що основними ознаками договору оренди є передання майна у користування на певний строк, що й виокремлює оренду в окремий вид зобов'язань [6, с. 275]. Отже, договір оренди має зобов'язальну природу.

Із приводу наведеної дискусії звернемось до правової регламентації цього питання. У п. 2

ч. 1 ст. 4 закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлено, що до речових прав, похідних від права власності серед інших відноситься право користування (найму, оренди) будівлею або іншою капітальною спорудою (їх окремою частиною), що виникає на підставі договору найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), укладеного на строк не менш як три роки [7]. Із цього випливає, що користування на підставі оренди нежитловим приміщенням, будівлею, спорудою більше трьох років є похідним від права власності і належить до речових прав. Така позиція надає можливість виокремити дві моделі договору оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд за правовою природою: 1) зобов'язальна модель, що співвідносить договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд виключно із зобов'язальним правом (застосовується до цього договору, якщо він укладений на строк до трьох років); 2) комплексна модель, що розглядає договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд як комплексне утворення зобов'язального та речового прав (застосовується до цього договору, якщо він укладений на строк не менш як три роки).

Встановлюючи характеристики договору оренди, варто звернути увагу, що в ч. 1 ст. 759 та у главі 58 Цивільного кодексу України [8] використовуються два терміни – «найм» та «оренда». Таке понятійне розмежування, на думку Т. П. Базової та О. В. Дзери, не має самостійного значення та є вказівкою законодавця на тотожні терміни [9, с. 412].

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що договір оренди – це зобов'язання щодо передачі майна за плату в тимчасове користування, він є самостійним видом цивільно-правового договору. Договір оренди може розглядатися як: зобов'язання з передачі майна в користування; юридичний факт щодо виникнення орендних відносин, які мають зобов'язально-речовий характер; документ. Що стосується правової природи цього договору, то вона має дві характеристики, що залежить від об'єкта і строку договору оренди.

Окремою характеристикою договору оренди є визначення видів цього договору. Для встановлення видів договору оренди необхідно враховувати поділ цивільно-правових договорів, що можуть бути застосовані й до договору оренди. Так, Р. Б. Шишка визначає такі види цивільно-правових договорів: за

моментом виникнення зобов'язання: основні, які породжують суб'єктивні права та юридичні обов'язки; попередні чи форвардні; додаткові, які уточнюють умови основного договору; залежно від строку дії договору: короткострокові – строком до одного року; річні – строком один рік; середньострокові – строком понад один рік і до 5 років; довготривалі – строком більше 5 років [10]. І. В. Спасибо-Фатєєва звертає увагу на існування уніфікованих (типових, зразкових) та фактичних договорів (при яких продовжується користування майном після закінчення строку дії договору, який не вважається пролонгованим) [11]. Наведений поділ цивільно-правових договорів варто використовувати і для групування видів договору оренди.

Види договору оренди можуть визначатися за об'єктом договору оренди: прокату, оренди транспортних засобів; оренди будівель та споруд; оренди підприємств [2, с. 491]. Зокрема, В. О. Белов виокремлює такі типи договору оренди: договори оренди рухомого майна та договір оренди нерухомого майна. В останньому типі договору виокремлюється договір оренди будівель та споруд як особливих об'єктів, що мають нерозривний зв'язок із землею [12, с. 2260]. Таким чином, договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд має самостійне значення в системі договорів оренди.

Науковець В. Я. Романів підкреслює, що до складу договорів оренди нерухомого майна належать договори оренди земельної ділянки, будівлі та іншої капітальної споруди, єдиного майнового комплексу підприємства. Характерними ознаками таких договорів є їх довгостроковість, наявність правого регулювання, спрямованість на забезпечення підвищеного рівня стабільності відносин з оренди нерухомого майна, особливі вимоги до змісту таких договорів [13, с. 6]. Під «будівлею або спорудою» як предметом договору оренди нерухомого майна, вчений розуміє об'єкт, що є штучно створеним людьми на земельній ділянці, збудований на фундаменті та має таким чином міцний зв'язок із земельною ділянкою або такий, який в силу розвитку сучасних технологій може бути збудованим і без фундаменту, проте звичний порядок будівництва якого передбачає його наявність, і характеризується при цьому індивідуальними ознаками [13, с. 9]. І. І. Борщевський також зазначав, що особливістю предмета договору оренди нерухомості є: нерозривний зв'язок із

землею; створення людьми (штучно зведені об'єкти); завершені будівництвом та можуть бути використані за призначенням [14, с. 4]. На особливість договору оренди нежитлових приміщень, будівель та споруд звернено увагу О. В. Дзєрою та Н. С. Кузнецовою. Науковці виокремили об'єкт цього договору: будинки, склади, гаражі та інші об'єкти капітального будівництва, а також окремі приміщення, в тому числі у будинках житлового фонду – нежилі приміщення, які належать до житлового комплексу, але не до житлового фонду, і є самостійними об'єктами цивільно-правових відносин [15, с. 420]. Цінність їх висновку полягає в тому, що вчені підкреслили, що будівля, споруда та інше нежитлове приміщення повинно розглядатися як самостійний об'єкт цивільних правовідносин.

Таким чином, предметом договору оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд будуть виступати конкретно визначені нежитлові приміщення, будівлі, споруди. Наведені об'єкти розглядаються науковцями по-різному. Так, позиція П. М. Виноградова зводиться до того, що це видові поняття, та їх розмежування носить технічну особливість і юридичного значення не має. Його думка базується на тому, що будівлі призначені для життя і діяльності людини, а споруди призначені для функцій, забезпечуваних переважно конструкціями, машинами та устаткуванням за епізодичної і маломасштабної участі людини [16, с. 120]. На думку І. М. Отрош, будівлі, споруди, окремі приміщення є нерухомістю, створеною людиною, що розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (будівлі, споруди, окремі приміщення тощо). Приміщення є самостійним, відокремленим від будівлі об'єктом нерухомості, але при цьому воно нерозривно пов'язане з будівлею технічно [17, с. 10]. Отже, серед науковців сформовано дві позиції: 1) будівлі, споруди, нежитлові приміщення є видовими об'єктами; 2) будівлі, споруди, нежитлові приміщення є самостійними об'єктами цивільних прав. Для приєднання до однієї з цих думок звернемось до дослідження цих об'єктів.

Отже, в Національному стандарті № 2 «Оцінка нерухомого майна», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1442, виокремлено поняття «будівлі», «споруди», «приміщення», зокрема:

– будівлі – земельні поліпшення, в яких розташовані приміщення, призначені для перебування людини, розміщення рухомого майна, збереження матеріальних цінностей, здійснення виробництва тощо;

– приміщення – частина внутрішнього об'єму будівлі, обмежена будівельними елементами, з можливістю входу і виходу;

– споруди – земельні поліпшення, що не належать до будівель та приміщень, призначені для виконання спеціальних технічних функцій (дамби, тунелі, естакади, мости тощо) [18].

Із цих трьох об'єктів звернемо увагу на приміщення, яке може бути нежитловим та житловим. Визначення нежитлового приміщення закріплено у п. 3 ч. 1 ст. 1 закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку»: нежитлове приміщення – ізольоване приміщення в багатоквартирному будинку, що не належить до житлового фонду і є самостійним об'єктом нерухомого майна [19]. Можна також підкреслити, що нежитлові приміщення можуть бути як розташовані, так і не розташовані в багатоквартирних будинках. Така позиція пов'язана з тим, що головною ознакою нежитлового приміщення є його неналежність до житлового фонду. Звернемо увагу, що згідно з ч. 4 ст. 4 Житлового кодексу УРСР до житлового фонду не входять нежилі приміщення в жилих будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру [20]. Таким чином, нежитлові приміщення – це ізольовані приміщення у будівлях, що призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру.

Аналізуючи наведені поняття, звернемо увагу, що розуміння будівлі та споруди в Національному стандарті № 2 «Оцінка нерухомого майна» побудовано не за традиціями українського приватного права, а більш за германськими, оскільки § 905 Германського Цивільного уложення встановлює, що право власника земельної ділянки розповсюджується як на простір, що знаходиться над поверхнею, так і на надра землі [21, с. 42]. Отже, германське цивільне право поняття «нерухомість» поширює на земельні ділянки та майно, що розташовано на земельній ділянці, зокрема будівлі та споруди. Для українського цивільного права будівлі та споруди – це окремі та самостійні об'єкти нерухомого майна. Тому вказувати, що будівля та споруда – це земельне поліпшення, є

порушенням цивільного розуміння об'єкта цивільного права, що встановлено у ст. 186 ЦК України «Головна річ і приналежність»: 1. Річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її приналежністю. 2. Приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом [8]. Отже, якщо розглядати будівлю та споруду поліпшенням земельної ділянки, то виникає така конструкція: земельна ділянка – головна річ, а споруда, будівля – це її приналежність. Однак це недопустимо, оскільки згідно з п. 1 ч. 1 ст. 181 ЦК України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. З цієї правової норми випливає, що споруди, будівлі, будинки є самостійними об'єктами цивільних прав, які не можуть розглядатися як поліпшення земельної ділянки.

Розмежування понять «будівлі» та «споруди» також установлено в Державному класифікаторі будівель та споруд (далі – ДК БС), який є складовою частиною Державної системи класифікації та кодування техніко-економічної та соціальної інформації. У вступі ДК БС надано такі визначення:

– споруди – це будівельні системи, пов'язані із землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт. Інженерні споруди – це об'ємні, площинні або лінійні наземні, надземні або підземні будівельні системи, що складаються з несучих та в окремих випадках огорожувальних конструкцій і призначені для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення устаткування, матеріалів та виробів, для тимчасового перебування і пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних продуктів тощо (транспортні споруди (залізниця, шосейні дороги, злітно-посадкові смуги, мости, естакади тощо), трубопроводи та комунікації, дамби, комплексні промислові споруди, спортивні та розважальні споруди тощо);

– будівлі – це споруди, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несучо-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів. До будівель

належать: житлові будинки, гуртожитки, готелі, ресторани, торговельні будівлі, промислові будівлі, вокзали, будівлі для публічних виступів, для медичних закладів та закладів освіти тощо [22].

Наведені визначення надають можливість розмежовувати ці об'єкти за метою. Будівлі – призначені для діяльності людини, зокрема проживання, роботи, відпочинку, тимчасового знаходження тощо (нежитлові та житлові приміщення). Мета споруди допоміжна щодо діяльності людини, зокрема надання можливості здійснювати діяльність перевезення, пересування (дамби, тунелі, естакади, мости, шосейні дороги). Ці конструкції повинні відповідати загальним стандартам, які встановлені в національному законодавстві стандартизації та Директиві № 89/106/ЄЕС Ради ЄС про зближення законодавчих, нормативних та адміністративних положень держав – членів ЄС стосовно будівельних матеріалів від 21 грудня 1988 р. Згідно з абз. 1 розділу I Додатку до Директиви будівельні споруди мають бути спроектовані і побудовані таким чином, щоб навантаження на них під час будівництва і використання не призвело до: а) обвалення всієї споруди або його частини; б) деформацій до неприпустимих значень; с) пошкодження інших частин споруди, освітлювальних приладів або вбудованого обладнання внаслідок значної деформації силових елементів конструкції; d) випадкового ушкодження, ступінь якого не відповідає причині його виникнення [23]. Таким чином, будівля – це стандартизована єдина система будівельних матеріалів у вигляді конкретної конструкції, що призначена для проживання та діяльності людини (нежитлові та житлові приміщення). Споруда – це конструкторська стандартизована система будівельних матеріалів, що виконує допоміжну функцію щодо діяльності людини, зокрема надання можливості здійснювати діяльність перевезення, пересування, виробничу діяльність тощо.

Для встановлення понять «будівля», «споруда», «нежитлове приміщення»

необхідно також здійснити співвідношення цих категорій. Оскільки, як нами було визначено, нежитлові приміщення – це ізольовані приміщення у будівлях, що призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру, то вони є елементом більш широкої категорії будівлі. Незважаючи на їх взаємозв'язок, будівля та нежитлове приміщення розглядаються як самостійні об'єкти цивільних прав, із власними характеристиками та особливостями. Це надає можливість виявити специфіку договору оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд саме за його об'єктом. Специфіка розташування на землі, побудова та мета в користуванні остаточно виокремили ці об'єкти з інших об'єктів нерухомості.

Висновки. На підставі проведеного дослідження запропоновано дві моделі договору оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд за правовою природою: 1) зобов'язальна модель, що співвідносить договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд виключно із зобов'язальним правом (застосовується до цього договору, якщо він укладений на строк до трьох років); 2) комплексна модель, що розглядає договір оренди нежитлових приміщень, будівель, споруд як комплексне утворення зобов'язального та речового прав (застосовується до цього договору, якщо він укладений на строк не менш як три роки). Запропоновано позицію щодо розмежування понять «будівля», «споруда», «нежитлове приміщення» за метою використання та за стандартами будівництва. При цьому нежитлове приміщення є елементом більш широкої категорії будівлі. Спільними ознаками для будівлі, споруди, нежитлового приміщення є зв'язок із земельною ділянкою; вони є будівельною конструкцією.

Наведені висновки дають можливість стверджувати про необхідність подальших наукових досліджень характеристики договору оренди нежитлових приміщень, будівель та споруд.

Список бібліографічних посилань

1. Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 2: Договоры о передаче имущества. М. : Статут, 2000. 800 с.
3. Калаур І. Р. До питання про правомочності наймача та їхню правову природу // Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (7 черв. 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 181–184.

4. Кокоева Л. Т. Основные проблемы гражданско-правового регулирования арендных отношений: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 2004. 452 с.
5. Розгон О. В. Щодо правової природи орендних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2007. № 757, вип. 1 (2). С. 81–85.
6. Цивільне право: підручник: у 2 т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.
7. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 08.02.2017).
8. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 08.02.2017).
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О. Дзери (кер. авт. кол.), Н. Кузнецової, В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. Т. 2. 1088 с.
10. Шишка Р. Б. Характеристика договорів: до запитання // Актуальні проблеми приватного права: Договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 69.
11. Спасиво-Фатеева І. В. Договір як універсальна правова категорія: договір у цивільному та публічному праві, адміністративний, рамковий, фактичний та інші // Актуальні проблеми приватного права: Договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 58.
12. Белов В. А. правовое регулирование договора аренды: анализ общего и специального законодательства в сфере арендных отношений. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. Вып. 10. С. 2258–2264.
13. Романів В. Я. Договір оренди нерухомого майна за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 19 с.
14. Борщевський І. І. Договір найму (оренди) нерухомого майна: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 19 с.
15. Цивільне право України. Особлива частина/О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик та ін. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
16. Виноградов П. Н. Правовое регулирование природной и рукотворной недвижимости: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 169 с.
17. Отрош І. М. Право власності на об'єкти нерухомості за законодавством України: охорона та захист: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2012. 10 с.
18. Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна»: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 № 1442 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п> (дата звернення: 08.02.2017).
19. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: закон України від 14.05.2015 № 417-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19> (дата звернення: 08.02.2017).
20. Житловий кодекс Української РСР: закон України від 30.06.1983 № 5464-X // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 08.02.2017).
21. Савельев В. А. Германское Гражданское уложение: учеб. пособие/Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. М., 1983. 62 с.
22. ДК 018-2000. Державний класифікатор будівель та споруд // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://www.dnaop.com/html/32977/doc-ДК_018-2000 (дата звернення: 08.02.2017).
23. Директива № 89/106/ЕЭС Совета ЕС о сближении законодательных, нормативных и административных положений государств – членов ЕС относительно строительных материалов (Брюссель, 21 дек. 1988 г.) // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b03 (дата звернення: 08.02.2017).

Надійшла до редколегії 24.02.2017

МОРОЗОВА Ю. В. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОГОВОРА АРЕНДЫ НЕЖИЛЫХ ПОМЕЩЕНИЙ, ЗДАНИЙ, СООРУЖЕНИЙ

Проаналізовано і определено спеціальну цивилістическу категорію, рассмотрены характеристики отдельных видов договора аренды. Установлена связь между участниками договоров и правовое регулирование последних. Проанализированы понятия «здание», «сооружение», «нежилое помещение» в зависимости от цели использования и установлено соотношение этих категорий.

Ключевые слова: здание, аренда, гражданско-правовое регулирование, нежилые помещения, сооружения, отраслевая принадлежность, правовая регламентация, стандарты строительства, земельный участок, имущество.

MOROZOVA Yu. V. PROBLEMS OF DETERMINING AND CHARACTERIZING THE CONTRACT FOR THE LEASE OF NON-RESIDENTIAL PREMISES, BUILDINGS, STRUCTURES

The author has analyzed and determined the special civil law category, has considered the characteristics of the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures, that is one of the most common agreements between the subjects of civil legal relations. The need for its research is due to the fact that the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures is singled out as an independent type of the contract for the lease and has its own concept that can be formulated through a broader definition of “the contract for the lease” and will provide an opportunity to get the characteristics of special categories concerning certain types of the contract for the lease, including the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures.

Based on the conducted research the author has suggested two models of the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures according to legal nature: 1) binding model that relates the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures exclusively with the law of obligations (applicable to this contract, if it is signed up to three years term); 2) a comprehensive model that considers the contract for the lease of non-residential premises, buildings, structures as a complex formation of the law of obligations and property law (applicable to this contract, if it is signed for a term not less than three years). The author has formed the position on the allocation of the concepts of “building”, “construction”, “non-residential premises” according to the purpose of usage and according to the standards for the construction. Herewith the non-residential premises are the element of a broader category – buildings. Common features for buildings, constructions, non-residential premises are the relationship with the land plot; they are constructions.

Keywords: *tenancy, contract, usage, holder, building, non-residential premises, buildings, industry affiliation, legal regulation, standards of construction, land plot, property.*

УДК 347.254

О. М. ОДЕРІЙ,

юрисконсульт Головного управління Держпродспоживслужби в Харківській області

СУБ'ЄКТИ ПРАВ НА НЕЖИТЛОВІ ПРИМІЩЕННЯ У БАГАТОКВАРТИРНИХ БУДИНКАХ

Встановлено суб'єктів прав на нежитлові приміщення у багатоквартирних будинках. Зазначено, що такі суб'єкти прав на нежитлові приміщення – це особи, які можуть бути учасниками правовідносин, що виникають навколо нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку, зокрема цивільних, що охоплюють відносини власності та користування цим об'єктом, та адміністративних, що виникають з приводу управління нежитловим приміщенням. Існують такі суб'єкти: суб'єкти – власники нежитлових приміщень; суб'єкти-користувачі; суб'єкти – управителі нежитлового приміщення багатоквартирного будинку.

Ключові слова: *суб'єкти, багатоквартирний будинок, право власності, сервітут, нежитлове приміщення.*

Oderiy, O.M. (2017), “The Subjects of the rights to non-residential premises in apartment buildings” [“Subiekty prav na nezhytlovi prymishchennia u bahatokvartyrnykh budynkakh”], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 109–113.

Постановка проблеми. Нежитлові приміщення багатоквартирного будинку є об'єктами багатьох відносин, зокрема власності, користування, управління. Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» у здійсненні права власності прирівняв до співвласників квартир власників нежитлових приміщень, які розташовані в багатоквартирному будинку. Незважаючи на це, статус суб'єктів прав на нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку все

ще залишається не визначеним, оскільки права на нежитлові приміщення мають як приватний так і публічний характер.

Стан дослідження. Суб'єктів правовідносин у сфері нерухомості досліджували такі науковці, як О. Є. Аврамова, М. К. Галянтич, А. Г. Дорошкова, П. В. Крашенінніков, Л. Г. Лічман, Є. О. Мічурін, М. П. Рубанова, С. О. Сліпченко, Ю. К. Толстой та інші. У працях вказаних учених розглядалися питання щодо визначення та класифікації суб'єктів житлових правовідносин. Однак окремої характеристики

суб'єктів прав на нежитлові приміщення у багатоквартирних будинках в юридичній літературі немає.

Метою статті є визначення суб'єктів прав на нежитлові приміщення у багатоквартирних будинках.

Виклад основного матеріалу.

Характеристика суб'єктів права на нежитлові приміщення безпосередньо пов'язана з особливостями об'єкта, стосовно якого учасники вступають у правовідносини. Тому цілком логічно розглянути в межах цього дослідження категорію «нежитлове приміщення». Відповідно до ст. 1 закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» у редакції, що діяла до 1 липня 2015 р., нежиле приміщення – це приміщення, яке належить до житлового комплексу, але не відноситься до житлового фонду та є самостійним об'єктом цивільно-правових відносин [1]. Із набуттям чинності закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» термін «нежитлове приміщення» став означати ізольоване приміщення в багатоквартирному будинку, що не належить до житлового фонду і є самостійним об'єктом нерухомого майна [2, п. 3 ч. 1 ст. 1]. З обох визначень випливає, що нежитлове приміщення в багатоквартирному будинку є об'єктом цивільних правовідносин, зокрема речових і зобов'язальних. Згідно з п. 2.50 ДБН В.2.2-15-2005 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення» не допускається використання приміщень нежитлового призначення в житлових будинках для розміщення: а) підприємств громадського харчування з кількістю місць більше 50 (крім гуртожитку) та домових кухонь продуктивністю більше 500 обідів на день; б) пунктів приймання склотари, а також магазинів сумарною торговельною площею більше 1000 м²; в) спеціалізованих закладів і підприємств, експлуатація яких може призвести до забруднення території та повітря житлової забудови і квартир із підвищенням понад допустимі рівні шуму, вібрації, іонізуючого та неіонізуючого випромінювання, в тому числі казино та залів ігрових автоматів, та ін. [3]. Отже, використання нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку має певні обмеження, які природно пов'язані з функціональним призначенням багатоквартирного будинку.

В. С. Логвін вважає, що нежитлове приміщення – це відокремлене в натурі приміщення, призначене для використання в цілях, не пов'язаних із проживанням у цьому

приміщенні та/або обслуговуванням інших приміщень будівлі, та є самостійним нерухомим майном і об'єктом цивільних прав [4, с. 198]. Погоджуючись із цим визначенням, окремо підкреслимо, що нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку мають техніко-правовий зв'язок з усією будівлею багатоквартирного будинку. На зв'язок приміщення з будівлею вказує І. В. Спасиво-Фатєєва, яка зазначає, що приміщення – це одиниця комплексу нерухомого майна (частина житлового будинку або іншого об'єкта нерухомості), відокремлена в натурі та використовується за певним призначенням [5, с. 11]. Наведені позиції вчених дають можливість стверджувати, що нежитлове приміщення у багатоквартирному будинку – це приміщення, що входить у структуру багатоквартирного будинку, призначене для задоволення нежитлових потреб, які визначаються законодавством, не належить до житлового фонду та є об'єктом цивільного обігу.

Враховуючи наведене, можна стверджувати, що стосовно цього об'єкта у правовідносини може вступати певне коло суб'єктів. У межах цього дослідження ми розглядаємо групу суб'єктів, які мають права на цей об'єкт. На думку В. Я. Бойцова, суб'єкт права це особа, яка наділена правосуб'єктністю, тобто особа, яка потенційно здатна бути учасником правовідносин. А суб'єкт правовідносин – це реальний їх учасник [6, с. 12]. Суб'єкти права – це особи, які можуть бути носіями прав та обов'язків, бути учасниками правовідносин [7, с. 36]. Керуючись такою позицією можна дати визначення, що суб'єкт права на нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку – це особи, які можуть бути учасниками правовідносин, що виникають навколо нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку, зокрема цивільних, що охоплюють відносини власності та користування цим об'єктом, та адміністративних, що виникають з приводу житлово-комунального управління нежитловим приміщенням.

Варто зазначити, що в судовій практиці розглядалося певні справи щодо визначення суб'єкта прав на нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку. Наприклад, мешканцями будинку в Києві (справа № 2-3091/10) було пред'явлено позов до суб'єктів господарювання, які розмістили в підвалі будинку спорт-бар і бар-більярд. На сторону відповідача були залучені орган місцевого самоврядування та фонд приватизації комунального майна. Позивачі вважали себе

власниками не тільки квартир, а й підвальних приміщень, і доводили, що розміщення подібних розважальних закладів створює незручності мешканцям будинку, тому просили суд усунути перешкоди в користуванні нежитловими приміщеннями, тобто визнати договори купівлі-продажу та оренди підвалу недійсними. У свою чергу, представники відповідачів позовні вимоги не визнавали. Ухвалюючи рішення, суд керувався ст. 10 закону України «Про приватизацію державного житлового фонду», згідно з якою власники квартир багатоквартирних будинків є співвласниками допоміжних приміщень будинку, технічного обладнання, елементів зовнішнього благоустрою та зобов'язані брати участь у загальних витратах, пов'язаних з утриманням будинку і прибудинкової території відповідно до своєї частки майна у будинку. Також суд посилався на ст. 4 Житлового кодексу, згідно з якою в житловий фонд не входять нежитлові приміщення в житлових будинках, призначені для торговельних, побутових та інших потреб невиробничого характеру. Нарешті, у чинній на той час редакції (сьогодні майже те саме визначення терміна закріплено в п. 2 ч. 1 ст. 1 іншого закону [2]) стаття 1 закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» встановлювала, що допоміжні приміщення багатоквартирного будинку – це приміщення, призначені для забезпечення експлуатації будинку та побутового обслуговування мешканців (сходові клітини, вестибюлі, коридори, колясочні, кладові, сміттекамери, підвали, інші технічні приміщення). Інакше кажучи, розміщення спорт-бару та бар-більярда жодною мірою не порушило права мешканців будинку, тому що вони не є співвласниками підвального приміщення [8]. З таким рішенням важко погодитися, оскільки підвал забезпечує технічний стан усього багатоквартирного будинку, і його відокремлення від усього багатоквартирного будинку може порушити право власності на квартири, які розташовані в багатоквартирному будинку. Тому власники квартир можуть бути також співвласниками нежитлових приміщень, що розташовані в багатоквартирному будинку.

Аналізуючи викладене, можна стверджувати, що суб'єктами власності на нежитлове приміщення можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, зокрема об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Варто також зазначити, що нежитлове приміщення може розглядатися не

лише як об'єкт права власності, а й як об'єкт користування, що впливає на суб'єктний склад щодо нежитлового приміщення.

Право на нежитлове приміщення може виникнути на підставі законного користування ними, зокрема оренди, сервітуту. Оренда нежитлових приміщень – один із найпоширеніших видів договорів оренди нерухомого майна [9, с. 5]. Згідно з ч. 1 ст. 2 закону України «Про оренду державного та комунального майна» орендою є засноване на договорі строкове платне користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності [10]. У ст. 793 Цивільного кодексу України встановлено, що договір найму будівлі або іншої капітальної споруди укладається в письмовій формі, а у випадках, коли договір укладається на строк 3 роки і більше, він підлягає також нотаріальному посвідченню [11]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що суб'єктами відносин з оренди нежитлового приміщення є власник та орендар (користувач).

Право користування нежитловим приміщенням у багатоквартирному будинку також може виникати на підставі сервітуту. Так, відповідно до ст. 401 Цивільного кодексу України право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Також сервітут може належати власникові (володільцю) сусідньої земельної ділянки й іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут). Наприклад, у справі, вирішеній Київським районним судом Одеси, предметом спору був особистий сервітут об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Дисконт» щодо підвального нежитлового приміщення [12].

Сервітуту можуть бути приватними та публічними. Приватні сервітуту встановлюються в порядку, передбаченому цивільним законодавством, в інтересах певної особи на підставі договору між особою, в інтересах якої встановлюється сервітут, та особою, майно якої обтягується сервітутом. Публічні сервітуту можуть виникати на підставі вимог закону. У відносинах щодо нежитлових приміщень можуть виникати такі сервітуту: щодо приміщення санвузла для забезпечення можливості прокладання трубопроводів каналізації, гарячої та холодної води та їх експлуатації; про надання права

проходу до приміщення через коридор, що належить іншій особі (є вимогою про встановлення сервітуту щодо нерухомого майна). Отже, відносини щодо встановлення сервітуту з приводу нежитлового приміщення в багатоквартирному будинку в більшості є приватними сервітутами. Сторонами сервітуту може виступати власник приміщення та його користувач.

Крім відносин власності та користування щодо нежитлового приміщення виникають відносини управління цим об'єктом. Вони виходять за межі приватних, оскільки управління співвідноситься з адміністративними нормами. При цьому суб'єкти цих відносин будуть мати певні права на нежитлові приміщення. Управління нежитловим приміщенням багатоквартирного будинку може здійснюватися як власником приміщення, так і спеціалізованою організацією управління. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 1 закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» управитель багатоквартирного будинку – фізична особа – підприємець або юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка за договором зі співвласниками забезпечує належне утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку і прибудинкової території та належні умови проживання і задоволення господарсько-побутових потреб [2]. Договір на управління нежитловим приміщенням у багатоквартирному будинку можна визначити через договір управління житлом. За договором управління житлом власник житла замовляє, а управитель зобов'язується надавати послуги з управління житлом шляхом утримання житла як об'єкта нерухомості та забезпечення осіб, які ним користуються, відповідним рівнем сервісу за плату, якщо інше не встановлено договором або законом. Суб'єктами договору управління житлом є: 1) установник управління – особа, яка замовила та набуває корисний результат послуги, замовник і власник житла – фізична особа та юридична особа (за умови встановлення управління на користь фізичної особи (вигодонабувача) або уповноважена

власником особа – наймач (користувач) житла); 2) управитель – особа, яка виконує дії (діяльність) з надання послуг щодо управління житлом (фізичні особи – підприємці, юридичні особи, метою діяльності яких є надання послуг з управління житлом і одержання прибутку). Виходячи з цього, можна стверджувати, що суб'єктами права управління нежитловим приміщенням у багатоквартирному будинку є об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, житлові кооперативи, спеціалізовані організації управління багатоквартирним будинком.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі **висновки**. Нежитлове приміщення у багатоквартирному будинку – це приміщення, що входить у структуру багатоквартирних будинків, призначене для задоволення нежитлових потреб, які визначаються законодавством, не належить до житлового фонду та є об'єктом цивільного обігу. Суб'єкти прав на нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку – це особи, які можуть бути учасниками правовідносин, що виникають навколо нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку, зокрема цивільних, що охоплюють відносини власності та користування цим об'єктом, та адміністративних, що виникають з приводу житлово-комунального управління нежитловим приміщенням. Суб'єктами можуть бути: суб'єкти – власники нежитлових приміщень (фізичні, юридичні особи, органи місцевого самоврядування); суб'єкти-користувачі; суб'єкти – управителі нежитлового приміщення багатоквартирного будинку (спеціальні організації, створені для управління нежитловим приміщенням у багатоквартирному будинку).

Перспективним у подальшому, на нашу думку, є наукове дослідження питань, пов'язаних із визначенням правового статусу суб'єктів прав на нежитлові приміщення у багатоквартирному будинку, що дасть можливість сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Список бібліографічних посилань

1. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: закон України від 29.11.2001 № 2866-III // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14> (дата звернення: 01.02.2017).
2. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: закон України від 15.05.2015 № 417-VIII // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19> (дата звернення: 01.02.2017).
3. ДБН В.2.2-15-2005. Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення: затв. наказ Держ. ком. України будівництва та архітектури від 18.05.2005 № 80 // Департамент містобудування та архітектури:

сайт. URL: <http://kga.gov.ua/files/doc/normy-derjavy/dbn/Budynky-i-sporudy-ZhYTLOVI-BUDYNKY-OSNOVNI-POLOZhENNJa-DBN-V22-15-2005.pdf> (дата звернення: 01.02.2017).

4. Логвін В. С. Поняття нежитлового приміщення як об'єкта цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 196–200.

5. Спасибо-Фатеева І. В. Поняття нерухомого майна та права на нього. *Українське комерційне право*. 2009. № 9. С. 10–20.

6. Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права. Уфа : Башкиров. кн. изд-во, 1972. 123 с.

7. Попов С. Н., Ульянова Н. А. Правоведение: учеб. пособие. Барнаул : Изд-во АГАУ, 2006. 323 с.

8. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 07.10.2010, спр. № 2-3091/10 // Єдиний державний реєстр судових рішень: сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/11585631> (дата звернення: 01.02.2017).

9. Азукаева Б. А. Правовое регулирование договора аренды нежилых помещений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2007. 27 с.

10. Про оренду державного та комунального майна: закон України від 10.04.1992 № 2269-ХІІ // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-12> (дата звернення: 01.02.2017).

11. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-ІV // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.02.2017).

12. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 04.08.2014, спр. № 520/4916/14-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень: сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40014547> (дата звернення: 01.02.2017).

Надійшла до редколегії 24.02.2017

ОДЕРИЙ О. Н. СУБЪЕКТЫ ПРАВ НА НЕЖИЛЫЕ ПОМЕЩЕНИЯ В МНОГОКВАРТИРНЫХ ДОМАХ

Установлены субъекты права на нежилые помещения в многоквартирных домах. Указано, что такие субъекты – это лица, которые могут быть участниками правоотношений, возникающих по поводу нежилого помещения в многоквартирном доме, в частности гражданских, охватывающих отношения собственности и пользования этим объектом, и административных, возникающих по поводу управления нежилым помещением. Существуют такие субъекты: субъекты – собственники нежилых помещений; субъекты-пользователи; субъекты – управители нежилого помещения многоквартирного дома.

Ключевые слова: субъекты, многоквартирный дом, право собственности, сервитут, нежилое помещение.

ODERIY O. M. THE SUBJECTS OF THE RIGHTS TO NON-RESIDENTIAL PREMISES IN APARTMENT BUILDINGS

The problems of establishing the system of subjects of the rights to non-residential premises in apartment buildings have been studied. It has been established that the management of non-residential premises of an apartment building can be accomplished both by owners of the premises and an organization that has entered into agreement with the owner to manage the property. The author has suggested own definition of “a subject of the rights to non-residential premises in an apartment building” – these are persons who may be participants of legal relations that arise around non-residential premises in an apartment building, including civil, covering relations of property and the use of the object, and administrative relations arising on housing management of non-residential premises. The author has distinguished the following types of subjects of the rights on managing non-residential premises in an apartment house: condominiums; housing cooperatives; house, street, block and other bodies of self-organization of the population; municipal government agencies; specialized companies that provide utility services.

It has been proved that the use of non-residential premises in an apartment building has certain limitations, which are naturally associated with the functionality of an apartment building. The author has suggested own definition of non-residential premises in an apartment building – as premises that is a part of the apartment buildings designed to meet non-residential needs, which are determined by the law, does not belong to housing stock and is the object of civil circulation.

Keywords: subjects, apartment building, ownership, servitude, non-residential premises.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

Н. В. АЛЕКСЄЄНКО,

викладач кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

СПЕЦИФІКА ЛОКАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНОГО КОНТРОЛЮ У ПРАЦІВНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Представлено результати дослідження локалізації суб'єктивного контролю у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності. Встановлено, що досліджувані з високим рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності характеризуються більшою інтернальністю, більшого вираженістю її проявів у власному життєвому досвіді, виявляють більшу готовність до подолання труднощів, більш схильні брати на себе відповідальність у міжособистісних стосунках. Досліджувані з низьким рівнем такої готовності характеризуються більшою вираженістю установок, які відповідають переконаній екстернальності.

Ключові слова: *інноваційна діяльність, інтернальність, кримінально-виконавча служба, локус контролю, психологічна готовність.*

Aleksieienko, N.V. (2017), "The specificity of the subjective control's localization of Penitentiary Service employees with different levels of psychological readiness for innovative activities" ["Spetsyfika lokalizatsii subiektivnoho kontroliu u pratsivnykiv kryminalno-vykonavchoi sluzhby z riznym rivnem psykholohichnoi hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 114–119.

Постановка проблеми. Соціально-політичні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, актуалізували багато кризових явищ у різних сферах, у тому числі у кримінально-виконавчій службі (далі – КВС). Проведені реформи кримінально-виконавчої системи є наслідком змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві. Однією з найважливіших особливостей цих реформ є їх інноваційний характер, що обумовлює принципово новий підхід до реалізації професійної діяльності працівників кримінально-виконавчої служби. КВС зазнала зміни цілей, завдань, підходів і вимог до діяльності виправних установ. У зв'язку з цим здійснюються не лише організаційні зміни, на інший рівень переходять взаємини між працівником і засудженим, оскільки кримінально-виконавча система стає більш прозорою для громадськості. Наслідком змінених пріоритетів стають і інші вимоги до підготовки або перепідготовки працівників КВС у в професійному аспекті. Процеси реформування ускладнюються тим, що перехід до нової форми виконання службових обов'язків відбувається безпосередньо в ситуації щоденного виконання працівниками обов'язків.

Багато працівників КВС мають великий практичний досвід роботи у виправних установах, але інноваційні зміни системи вимагають іншого підходу до професійної діяльності. Сталі та вже звичні методи взаємодії та здійснення професійної діяльності не можуть повною мірою відповідати новим вимогам. Модернізація КВС, її перетворення передбачає наявність фахівців, здатних до практичної реалізації поставлених завдань. Сучасний підхід передбачає вміння творчо вирішувати проблеми, що виникають, готовність до змін і нестандартність у підходах до вирішення проблем, особливо підчас взаємодії з людьми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одним із головних напрямків досліджень нагальних проблем у царині психології вчені називають емпіричне вивчення особистості фахівця в умовах змін, що відбуваються в суспільстві, зокрема дослідження специфіки готовності працівників ефективно працювати в умовах невизначеності, інноваційної діяльності, постійних вимог, що висувуються до професійної діяльності. Реформування кримінально-виконавчої служби України актуалізувало потребу у вивченні психологічних

особливостей її працівників, їх психологічної готовності до інноваційної діяльності. КВС України потребує висококваліфікованих і психологічно готових до змін працівників, тому до особистості пенітенціарія висуваються якісно нові вимоги.

У науковій літературі представлено численні здобутки провідних учених із вивчення особистості фахівця в умовах професійної діяльності, однак спеціальних досліджень питання формування психологічної готовності до інноваційної діяльності у працівників КВС в достатній мірі не представлено. Особливості психологічної готовності до діяльності та змін вивчали Г. Балл, Л. Божович, Ф. Брансуїк, А. Деркач, Ю. Завалевський, В. Івкін, Л. Карамушка, Є. Клімов, В. Лазарєв, С. Максименко, П. Перепилиця, О. Ухтомський, В. Чудакова, та ін.

Як зазначають дослідники, одним із чинників налаштованості до змін є локус контролю. Внутрішній локус контролю пов'язаний із позитивним ставленням до організаційних змін та є умовою виникнення аттитюдів до змін [1, с. 66]. «Поняття локус контролю», «локалізація контролю вольових зусиль» у психологічну науку було введено Дж. Ротгером у 1954 році. Учений визначав локус контролю як певну якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний тип локусу контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний тип локусу контролю). Такі типи локусу контролю є особистісною характеристикою, яка впливає не лише на діяльність індивіда, й на здатність відображати та пояснювати навколишній світ [2, с. 176].

О. А. Безрукова вважає, що концепція локусу контролю є перспективним напрямком дослідження особистості. Незважаючи на те, що дихотомія «екстернальність – інтернальність» інтерпретується по-різному, часом у межах взаємовиключних теорій, зрозуміло, що локус контролю особистості є важливою інтегральною характеристикою, показником взаємозв'язку між становленням людини до самої себе та становленням до навколишнього світу [3, с. 95].

Локус контролю впливає на вираженість параметрів і компонентів саморегуляції, обумовлюючи її результативність. Екстернальний локус контролю сприяє прояву астенічних емоцій, низькому рівню домагань, відсутності особистісно значущої мотивації в саморегуляції. Екстернальність сприяє

спонтанності, безконтрольності та низькій результативності. Інтернальний локус контролю сприяє цілеспрямованості, підвищенню контролю за регуляторною діяльністю, впливає на досягнення результату саморегуляції [4].

О. П. Саннікова та І. А. Страцинська вказують, що локалізація контролю – це глибинний, стійкий елемент структури саморегуляції особистості, один із найважливіших механізмів, що визначають здатність людини долати життєві труднощі, здатність до саморозвитку, самореалізації. Конструкт «інтернальність – екстернальність» розглядається як континуум: один полюс характеризується явною інтернальністю, другий – екстернальністю. Співвідношення інтернальності й екстернальності в одній і тій самій особистості є варіативними, межа між полюсами є рухливою: в одних випадках (ситуаціях) може домінувати інтернальний тип локусу контролю, а в інших – екстернальний. Однак є люди, які виявляють вагомні переваги «у виборі» або інтернальної, або екстернальної позиції, що безпосередньо впливає на конструктивність соціальної поведінки. Ступінь вираження інтернального або екстернального локусу контролю впливає на активність особистості, в тому числі на соціальну активність [5, с. 12].

Як показують дослідження, існує позитивна кореляція між інтернальністю та визначенням сенсу життя: чим більше суб'єкт вірить, що все в його житті залежить від його власних зусиль і здібностей, тим частіше він знаходить у житті сенс і бачить його мету [6].

Як зазначають Л. І. Лісова та М. А. Салюк, локус контролю та самоефективність є чіткими когнітивними установками індивіда щодо власних можливостей впливати на події свого життя й щодо ефективності такого впливу. Між трактуваннями та дефініціями цих понять є багато спільного. Локус контролю – це оцінка рівня відповідальності, власної ролі, ступеня контролю власного життя. Дослідниці вважають, що локус контролю та рівень самоефективності особистості можуть виступати в ролі предикторів, які прогнозуватимуть показники стресостійкості особистості [7, с. 60].

У психологічних дослідженнях виявлена подібність особистості з внутрішнім локусом контролю та особистості, яка самоактуалізується. Це здатність зробити вибір на користь свого особистісного зростання, не побоюватися ризикнути опинитися в невідомості,

розуміння свого внутрішнього світу, взяття відповідальності за свої дії на себе, здатність діяти відповідально згідно зі своїми поглядами, прагнення до самовдосконалення, роботи над собою, прагнення до індивідуальної свободи; здатність дивитися на життя об'єктивно [8, с. 272].

О. М. Склярєнко зазначає, що до одного з чинників життєтворчої діяльності як способу вирішення життєвих завдань можна віднести рівень суб'єктивного контролю, який розглядається як важлива характеристика самосвідомості, що визначає рівень активності суб'єкта та його поведінкові реакції в процесі соціальної взаємодії [9, с. 164]. Д. О. Олешко в емпіричному дослідженні виявив, що локус контролю не лише має безпосередній зв'язок з індивідуально-психологічними властивостями офіцера-прикордонника, але й визначальним чином впливає на рівень його психологічної бар'єростійкості [10].

На думку Є. В. Смирнова, «інтернальність особистості або здатність людини аналізувати, формувати і трансформувати під свої потреби зовнішнє середовище, розширюючи зону власного впливу, є первісною ланкою у кінцевому процесі мотивації, генерації (креативності), впровадження та результативності інновації персоналом підприємства» [11, с. 24].

Метою статті є висвітлення специфіки локалізації суб'єктивного контролю у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування кримінально-виконавчої служби, яке відбувається сьогодні в Україні, оптимальне вирішення службових завдань, досягнення високих результатів у роботі працівників КВС можуть бути реалізовані за умови визначення відповідних науково обґрунтованих вимог до особистості фахівців. На нашу думку, одним із необхідних критеріїв професійної діяльності працівника КВС є рівень суб'єктивного контролю, тобто здатність працівника брати на себе відповідальність за власну поведінку та результати діяльності.

Нашими досліджуваними стали 227 працівників кримінально-виконавчої служби України. За допомогою опитувальника для виміру психологічної готовності до інноваційної діяльності В. Є. Клочко та О. М. Краснорядцевої та кластерного аналізу за методом k -середніх були сформовані групи з різним рівнем психологічної готовності до

інноваційної діяльності. Першу групу (з низьким рівнем) склали 82 досліджувані, до другої групи (з високим рівнем) увійшло 77 досліджуваних. 68 респондентів із середнім рівнем показника були виключені з подальшого дослідження.

Для досягнення поставленої мети нами була використана методика «Локус контролю» О. Г. Ксенофонтової [12]. Наведено результати проведеного дослідження. За шкалою «Інтернальність загальна» статистичний аналіз виявив достовірне підвищення показника у другій групі ($32,1 \pm 1,54$) проти першої групи ($27,89 \pm 1,18$) при $t=2,17$, $p \leq 0,05$. Отже, представники другої групи більш схильні вважати, що більшість подій у їхньому житті стали результатом їх власних дій: вони можуть ними керувати. Досліджувані відчують більшу відповідальність за своє життя в цілому і за свої вчинки зокрема.

Між першою та другою групами за шкалою «Інтернальність у судженнях про життя взагалі» визначено статистично значущі відмінності: достовірне підвищення показника у другій групі до $15,61 \pm 0,62$, на відміну від досліджуваних першої групи, де показник склав $13,81 \pm 0,59$ ($t=2,10$, $p \leq 0,05$).

Показник за шкалою «Інтернальність в описі особистого досвіду» в першій групі склав $14,1 \pm 0,49$, у другій – $16,5 \pm 0,71$. Між ними виявлено статистично значущі відмінності в бік підвищення показника другої групи ($t=2,58$, $p \leq 0,05$).

Нерівномірність розподілу балів за шкалами «Інтернальність у судженнях про життя взагалі» та «Інтернальність в описі особистого досвіду» свідчить про співвідношення впливу на інтернальність досліджуваного його особистого досвіду та судження про життя взагалі. Таким чином, респонденти другої групи не лише більшою мірою погоджуються зі значущістю інтернальності в процесі життєдіяльності, й проявляють більшу її вираженість у власному життєвому досвіді.

За шкалою «Інтернальність у сфері досягнень» не було встановлено вірогідних відмінностей між першою та другою групами, де показники склали відповідно $6,67 \pm 0,67$ та $7,0 \pm 1,41$. Також між першою та другою групами не було встановлено відмінностей за шкалами «Інтернальність у сфері невдач» ($5,83 \pm 0,94$ та $6,5 \pm 0,71$), «Схильність до самозвинувачення» ($0,83 \pm 0,44$ та $0,5 \pm 0,71$), «Професійно-соціальний аспект інтернальності» ($6,33 \pm 0,67$ та $6,0 \pm 1,41$),

«Професійно-процесуальний аспект інтернальності» ($6,5 \pm 0,37$ та $7,5 \pm 0,71$), «Інтернальність у професійній діяльності» ($12,83 \pm 0,87$ та $13,5 \pm 2,12$) та «Компетентність у сфері міжособистісних відносин» ($4,67 \pm 0,73$ та $5,5 \pm 2,12$).

За шкалою «Відповідальність у сфері міжособистісних відносин» між досліджуваними першої та другої групи виявлено статистично значущі відмінності в бік підвищення показника у респондентів другої групи ($7,5 \pm 0,71$ та $4,23 \pm 0,23$ при $t=4,38$, $p \leq 0,05$). Таким чином, респонденти обох груп не відрізняються у своїх уявленнях щодо власної компетентності в міжособистісному спілкуванні. Разом із цим, досліджувані першої групи більш схильні брати на себе відповідальність як за позитивні, так і за негативні варіанти стосунків, що склалися.

За шкалою «Інтернальність у міжособистісному спілкуванні» були зафіксовані такі показники: у першій групі показник склав $8,9 \pm 0,63$, у другій – $13,0 \pm 1,41$. Статистичний аналіз виявив достовірне підвищення показника у досліджуваних другої групи ($t=2,65$, $p \leq 0,05$). Отже, представники другої групи за рахунок більшої відповідальності в міжособистісних стосунках краще розуміють свою роль у тих відносинах, які складаються із близькими та малознайомими людьми. Респонденти першої групи більше залежать від інших та менш здатні змінювати характер свого спілкування.

Не було виявлено вірогідних відмінностей між першою та другою групами за шкалами «Інтернальність у сфері сімейних відносин» ($6,32 \pm 0,36$ та $6,5 \pm 0,71$), «Інтернальність у сфері здоров'я» ($5,96 \pm 0,49$ та $6,54 \pm 0,71$) і «Готовність до самостійного виконання діяльності та відповідальності за неї» ($6,66 \pm 0,38$ та $6,52 \pm 0,74$).

Виявлено статистично значущі відмінності між групами за шкалою «Заперечення активності» ($7,5 \pm 0,61$, та $6,0 \pm 0,39$ у першій та другій групах відповідно). Встановлено вірогідне підвищення показника у другій групі при $t=2,07$, $p \leq 0,05$. Слід вказати, що шкала «Заперечення активності» характеризує переконаність людини в безглуздість будь-якої діяльності, спрямованої на досягнення життєвих цілей. Високі бали за цією шкалою (на відміну від інших шкал) характеризують екстерналів, а не інтерналів. Тобто представники першої групи характеризуються більшою вираженістю установок, відповідних переконаній екстернальності. Це не тільки

ствердження переважної ролі зовнішніх сил у житті людини, й висновки із цього твердження, переконаність у нерозумності, непотрібності та безглуздісті прояву активності, тому що вона ніколи не приведе до позитивного результату.

У контексті кожного дослідження слід звернути увагу на зауваження О. Г. Ксенофонової, яка зазначає, що більшість екстерналів потребують психологічної допомоги, яка може зміцнити їхню віру в можливість власного впливу на те, що відбувається в їхньому житті, і спонукати до самостійних дій. Екстерналів із високим показником переконати в цьому значно важче, тому що недостатню ефективність власної активності вони пояснюють законами світобудови та не намагаються що-небудь змінити у своєму житті, оскільки, з їх точки зору, це безглуздо [12, с. 109].

За шкалою «Готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів» між досліджуваними спостерігаються статистично значущі відмінності в бік підвищення показника у другій групі ($4,67 \pm 0,56$ та $6,0 \pm 1,41$ $t=2,03$, $p \leq 0,05$). Виходячи з отриманих даних, слід вважати, що респондентам обох груп притаманні готовність до самостійного планування, здійснення діяльності та взяття відповідальності за неї, але респонденти другої групи виявляють більшу готовність до діяльності, яка вимагає подолання труднощів.

Отримані в нашому дослідженні результати знаходять своє підтвердження в дослідженнях О. І. Саннікова, який вивчав ризик і локус контролю як особистісні детермінанти прийняття рішень. Він установив, що особи з високою інтернальністю характеризується широтою інтересів, під час пошуку варіантів вирішення проблеми вони спираються на уяву, їх рішення відрізняються оригінальністю. Вони готові до змін і різких поворотів подій, стійкі до невизначеності, при цьому спираються на власні можливості, проявляють стійкий інтерес до нових проектів, освоєння дій, не визнають авторитетів, здатні до імпровізації, генерування варіантів вирішення проблеми, володіють талантом добиватися свого в будь-якій ситуації, реалізуючи гарантовано ефективні рішення. Розвинені логіка, інтуїція й аналіз забезпечують їм можливість діяти в ситуації вибору впевнено, приймати рішення вже за планом дій, залучаючи свої здібності до імпровізації. Такі особи високоадаптивні: вміють займати домінуюче положення у структурі групи; успішно діють, добре орієнтуючись в організації; покладаються на

своє розуміння ситуації, а не оцінку дій колег, легко взаємодіють з іншими, мобілізуючи тих, хто з ними поруч. Представники групи з недостатньо вираженою інтернальністю характеризуються недовірливістю, погано переносять ситуації невизначеності, не люблять змін [13, с. 100].

Висновки. Таким чином, дослідження локусу контролю у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем готовності до інноваційної діяльності виявило, що досліджувані з високим рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності: більш схильні вважати, що більшість подій у їхньому житті стали результатом їх власних дій; не лише більшою мірою погоджуються зі значущістю інтернальності в процесі життєдіяльності, й проявляють більшу її вираженість у власному життєвому досвіді; виявляють більшу готовність до діяльності, яка

вимагає подолання труднощів. Вони більш схильні брати на себе відповідальність як за позитивні, так і за негативні варіанти стосунків, що склалися, за рахунок чого краще розуміють свою роль у тих відносинах, що складаються з оточуючими. Досліджувані з низьким рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності характеризуються більшою вираженістю установок, які відповідають переконаній екстернальності.

У перспективі одним із напрямків подальших наукових розвідок у вибраному напрямі має стати емпіричне вивчення диференційних типів рефлексії у працівників кримінально-виконавчої служби з різним рівнем психологічної готовності до інноваційної діяльності, оскільки рефлексія посідає одне з провідних місць у формуванні уявлень фахівця про себе та становлення до світу в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Наумцева Е. А. Психологическая готовность к организационным изменениям: подходы, понятия, методики. *Организационная психология*. 2016. № 6. С. 55–74.
2. Фіціна Г. О. Суб'єктивний локус контролю як чинник психологічної проникливості. *Наука і освіта*. 2014. № 11. С. 176–179.
3. Безрукова О. А. Локус контролю як показник відповідальності особистості за даними соціологічних досліджень. *Вісник Львівського університету. Серія: соціологічна*. 2013. № 7. С. 87–96.
4. Злоказов К. В. Саморегуляция личности сотрудника ОВД. Екатеринбург: Урал. юрид. ин-т МВД России, 2008. 175 с.
5. Саннікова О. П., Страцинська І. А. Індивідуальна специфіка психологічної проникливості інтерналів та екстерналів. *Наука і освіта*. 2015. № 11–12. С. 12–18.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.
7. Лісова Л. І., Салюк М. А. Характеристики самоефективности та локусу контролю особистості як предиктори стресостійкості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2016. Вип. 1, т. 1. С. 54–69.
8. Пчегатлук А. А. Локус контроля в современной психологии. *Международный студенческий научный вестник*. 2015. № 5, ч. 2. С. 272–273.
9. Склярєнко О. М. Рівень суб'єктивного контролю в службовців органів внутрішніх справ як чинник життєтворчої діяльності. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2013. № 1–2. С. 162–168.
10. Олешко Д. О. Про взаємозв'язок локусу контролю як показника психологічної бар'єростійкості з індивідуально-психологічними властивостями офіцера-прикордонника. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadsps_2013_5_43.pdf (дата звернення: 21.01.2017).
11. Смирнов Є. В. Біхевіористична природа проактивності як передумова інноваційного розвитку підприємства. *Економічний вісник університету*. 2015. Вип. 25 (1). С. 20–27.
12. Ксенофонтова Е. Г. Исследование локализации контроля личности - новая версия методики «Уровень субъективного контроля». *Психологический журнал*. 1999. № 2. С. 103–114.
13. Санников А. И. Риск и локус контроля как личностные детерминанты принятия решений. *Наука і освіта*. 2014. № 6. С. 93–102.

Надійшла до редколегії 20.02.2017

АЛЕКСЕЕНКО Н. В. СПЕЦИФИКА ЛОКАЛИЗАЦИИ СУБЪЕКТИВНОГО КОНТРОЛЯ У РАБОТНИКОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ С РАЗНЫМ УРОВНЕМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Представлены результаты исследования локализации субъективного контроля у работников уголовно-исполнительной службы с разным уровнем психологической готовности к инновационной деятельности. Установлено, что исследуемые с высоким уровнем психологической готовности к инновационной деятельности характеризуются большей

інтернальністю, більшої вираженістю її проявлень в особистому життєвому досвіді, проявляють більшу готовність до подолання труднощів, більш схильні брати на себе відповідальність в міжособистісних відносинах. Досліджувані з низьким рівнем такої готовності характеризуються більшою вираженістю установок, відповідуючих переконаній екстернальності.

Ключевые слова: *інноваційна діяльність, інтернальність, кримінально-виконавча служба, локус контролю, психологічна готовність.*

ALEKSEIENKO N. V. THE SPECIFICITY OF THE SUBJECTIVE CONTROL'S LOCALIZATION OF PENITENTIARY SERVICE EMPLOYEES WITH DIFFERENT LEVELS OF PSYCHOLOGICAL READINESS FOR INNOVATIVE ACTIVITIES

It has been indicated that in terms of reforming the penal service, which occurs now in Ukraine, one of the essential criteria for professional activity of an employee of this service is the level of subjective control, i.e. the ability of an employee to take responsibility for own behavior and results of the activities.

The results of studying the localization of subjective control of Penitentiary Service employees with different levels of psychological readiness for innovative activities have been provided in the article.

227 employees of Penitentiary Service of Ukraine have been studied. The author has formed the groups with different levels of psychological readiness for innovative activities by the assistance of V. E. Klochko and O. M. Krasnoryadtseva questionnaire measuring psychological readiness to innovative activities and cluster analysis in accordance with the method of k-averages. The first group (with low level) was formed out of 82 persons under study, the second group (with high level) included 77 persons under study, and 68 respondents with an average index level were excluded from the further study. To achieve this goal the author has used the method of "Locus of control" by E. G. Ksenofontova.

It has been established that persons under study with a high level of psychological readiness for innovative activities: are more inclined to believe that most of the events in their lives are the result of their own actions; are not only largely agree with the importance of internality in the process of life, but also show more expression in their own life experience; show a greater willingness to work, which requires overcoming difficulties. They are also more likely to take responsibility both for positive and for negative variations of formed relationships; thereby they better understand their role in those relationships that are developed with others. Persons under study with low psychological readiness for innovative activities are characterized with more severity of settings that match the belief of externalities.

Keywords: *innovative activities, internality, penitentiary service, locus of control, psychological readiness.*

УДК 159.9:35

Ю. Ю. БОЙКО-БУЗИЛЬ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри соціології та психології
факультету № 6 (права та масових комунікацій)
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

Д. В. ШВЕЦЬ,

*кандидат педагогічних наук,
перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ І ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ

Здійснено психологічний аналіз сутності та визначено специфічні особливості категорії професіоналізму в психолого-педагогічній науці. Розкрито зміст професіоналізму як результату діяльності та як властивості особистості. Охарактеризовано дві взаємообумовлені діалектичні єдності професіоналізму – професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості. Узагальнено суттєві ознаки професіоналізму керівників органів і підрозділів МВС України. Зроблено акцент на важливості професіоналізму як детермінанти успішного виконання професійної управлінської діяльності.

Ключові слова: професіоналізм, особистість, професійна управлінська діяльність, керівники, органи та підрозділи МВС України.

Boiko-Buzyl, Yu.Yu. and Shvets, D.V. (2017), "The professionalism of the activities and managers' personality of the agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Profesionalizm diialnosti ta osobystosti kerivnykiv orhaniv i pidrozdiliv MVS Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 119–124.

Постановка проблеми. Міністерство внутрішніх справ України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сферах: забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг; захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, гідрометеорологічної діяльності; міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1]. У зв'язку з цим неабиякого значення набувають професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості працівника, особливо керівної ланки як центральної фігури ефективного функціонування всіх органів і підрозділів МВС України, оскільки якість будь-якої праці залежить від того, хто її організовує.

Стан дослідження. Психологія професіоналізму є предметом дослідження в логіці професійно-особистісного розвитку фахівця та розкрита у працях О. О. Бодалева, А. О. Деркача, А. С. Доброскока, С. О. Дружилова, Н. І. Жигайло, В. Г. Зазикіна, С. В. Камінської, Р. І. Карпінської, Н. В. Кузьміної, Ю. Є. Кулик, С. Д. Максименка, А. К. Маркової, В. К. Мельник, Л. М. Мітіної, Л. Е. Орбан-Лембрик, Ю. П. Поваренкова, С. С. Пальчевського, Н. В. Підбуцької, О. Р. Фонарьова та ін. Разом із тим, питання сутності та змісту окремих аспектів професіоналізму працівників МВС України розглядалися у працях О. М. Бандурки, В. І. Барка, В. С. Венедіктова, Я. Ю. Кондратьєва, І. В. Корулі, В. С. Медведєва, О. М. Музичука, В. В. Посметного, Є. М. Потапчука, О. В. Тімченка та ін. Однак цілісне та системне уявлення про професіоналізм саме керівників

органів і підрозділів МВС України потребує подальшого дослідження та розробки.

Метою статті є психологічний аналіз сутності та визначення специфічних особливостей професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості керівників органів і підрозділів МВС України.

Виклад основного матеріалу. Поведінка працівника МВС України завжди і за будь-яких обставин має бути бездоганною, відповідати високим стандартам професіоналізму та морально-етичним принципам вартвого правопорядку. Ніщо не повинно паплюжити ділову репутацію й авторитет працівника. Тому проблема професіоналізму саме керівників органів і підрозділів МВС України є особливо значущою, зважаючи на їх персональну відповідальність за реалізацію додержання прав і свобод людини та громадянина, захисту життя та здоров'я особи, за боротьбу зі злочинністю та забезпечення порядку в державі. Їх діяльність повинна здійснюватися на таких засадах професійно-етичних норм, як служіння державі та суспільству, гідна поведінка, доброчесність, лояльність, політична нейтральність, прозорість і підзвітність, сумлінність [2]. Однак, як свідчать непоодинокі випадки, яскраво висвітлені в засобах масової інформації, існуючий непрофесіоналізм в управлінні системи МВС України спричиняє економічні втрати, психологічну напругу, втрату довіри суспільства, конфліктні ситуації тощо. Від рівня професіоналізму суб'єктів управлінського процесу залежать ріст, масштаби й успіх управлінської діяльності. Все це вимагає оновленого підходу до квінтесенції (основного сенсу, головної сутності явища) професіоналізму керівників органів і підрозділів МВС України.

Перш ніж звернутися до тлумачення професіоналізму як категорії, звернемося до напрацювань видатного психолога та філософа С. Л. Рубінштейна, який писав: «Людина – не пасивна споглядаюча істота, а істота дієва, тому досліджувати її необхідно у відповідній їй активності, зокрема діяльності. ... У діяльності та через діяльність індивід реалізує і стверджує себе як суб'єкт, як

особистість: як суб'єкт – у своєму ставленні до об'єктів, ним породжених, як особистість – у своєму ставленні до інших людей, на яких він у своїй діяльності впливає та з якими через неї вступає в контакт. У діяльності, втілюючи яку людина здійснює свій життєвий шлях, усі психічні властивості особистості не лише проявляються, а й формуються. ... як організм не розвивається спочатку, а потім функціонує, а розвивається функціонуючи, так і особистість не формується спочатку, а потім починає діяти: вона формується, діючи, в ході своєї діяльності. У діяльності особистість і формується, і проявляється. Будучи як суб'єкт діяльності її передумовою, вона є разом з тим її результатом. ... У діяльності людини, в її справах розвиток не тільки проявляється, а і здійснюється. ... Діяльність виражає конкретне ставлення людини до дійсності, в якому реально виявляються властивості особистості» [3, с. 6–8, 98, 184]. Отже, поняття «діяльність» та «особистість» є центральними категоріями психології, які детермінують кожен психологічний феномен, серед яких і професіоналізм.

Узагальнивши величезний масив наукових напрацювань, О. Б. Шендерук виділила певні тенденції щодо тлумачення поняття «професіоналізм». На думку дослідниці, професіоналізм найчастіше виступає як синонім понять «майстерність», «компетентність», «самовиховання» та «самоосвіта»; інтегральна якість, сукупність компетентності, майстерності та професійно значущих якостей особистості; якісна характеристика суб'єкта праці; складна інтегрована властивість особистості, яка має бути інтерпретована через поняття індивідуальної професійної культури; прагнення представити світові своє «Я», зафіксувати в результатах своєї діяльності; самостійна категорія, що демонструє результат діяльності. О. Б. Шендерук дійшла висновку, що в 1960-ті роки поняття «професіоналізм» не існувало, з 1970-х років з'являється перша інформація про цей феномен, але її дуже мал, в 1980-ті роки під професіоналізмом розуміли, головним чином, самоосвіту або самовдосконалення, з 1990-х років спостерігається інтерес до цього поняття, а вже з 2000-х років починається його тотальне вживання [4, с. 117]. Отже, поняття «професіоналізм» є молодим та за своїм психологічним наповненням повсякденним і буденним, навіть просто «зручним» для

конкретного дослідника, ніж твердо встановленим та канонічним.

Серед останніх ґрунтовних досліджень професіоналізму доцільно згадати напрацювання російського науковця С. О. Дружилова, який під професіоналізмом розуміє особливу властивість людини систематично, ефективно, якісно та надійно виконувати складну (професійну) діяльність. Це інтегральна характеристика людини-професіонала, яка проявляється, перш за все, в діяльності та ділових комунікаціях, але здійснює вплив на поведінку, міжособистісне спілкування та спосіб життя. Професіоналізм людини – це не тільки досягнення нею високих виробничих показників, а й особливості її професійної мотивації, системи прагнень, ціннісних орієнтацій, сенсу праці – того, що формує професійну самосвідомість. С. О. Дружилов розглядає професіоналізм не як набір ознак, а як психологічний синдром. Окремі ознаки (прояви) професіоналізму об'єднані загальним механізмом виникнення та розвитку вказаного психологічного феномена. Макроструктура професіоналізму як синдрому включає в себе такі блоки: а) вихідні передумови; б) особливості людини; в) особливості її професійної підготовки та діяльності; г) особливості професійної взаємодії [5, с. 149]. Таким чином, сучасні дослідження підтверджують визнаний постулат про зв'язок особливостей професійної діяльності з особливостями особистості.

Видатні фундатори в галузі акмеології А. О. Деркач і В. Г. Зазикін розглядали професіоналізм як властивість особистості, яка постійно розвивається та в якій інтегровано особистісні й діяльнісні сторони професіоналізму. Йдеться про професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості, які є «боками однієї медалі». Перша категорія пов'язана з виявом високорозвинених професійно важливих та особистісно-ділових якостей, а друга – з високою продуктивністю, розвитком професійних навичок тощо. Професіоналізм виявляється в інтегрованому розвитку до найвищих психічних властивостей і характеру особистості, її досвіду та спрямованості, і цей рівень розвитку ніколи не буде остаточним [6, с. 28–30]. Тільки в процесі формування професіоналізму діяльності особистість розвивається та стає такою, якою ми її можемо бачити, розуміти та, звісно, диференційовано оцінювати.

Л. Е. Орбан-Лембрик у своїх фундаментальних дослідженнях вказує, що

професіоналізм управлінської діяльності складається із сукупності соціокультурних, загальнотеоретичних, спеціальних управлінських і психологічних знань, умінь та навичок, якими повинен володіти керівник для ефективного здійснення та корекції цієї діяльності. Професіоналізм керівника характеризується певним рівнем готовності реалізувати зазначену діяльність. Тому професіоналізм, з одного боку, – це інтегральна якість, властивість особистості, яка формується в діяльності та спілкуванні, а з іншого – процес і результат останніх [7, с. 92–93]. Дослідниця виділяє такі компоненти професіоналізму управлінської діяльності керівника: професіоналізм діяльності (готовність здійснювати управлінську діяльність, технології стимулювання до досягнення вершин професійної управлінської праці, чинники зовнішнього середовища); професіоналізм спілкування та своєрідність взаємостосунків, які мають місце між керівниками і співробітниками; професіоналізм особистості керівника (характеристика знань, умінь, навичок і норм, спеціальних здібностей, які підвищують ступінь готовності здійснювати управлінську діяльність, самовиховання, самоосвіту як умови досягнення досконалої професійності); сукупні показники активної діяльності співробітників, які характеризують їх психологічну та професійну зрілість (ступінь сформованості професійних знань, умінь і навичок, ціннісне ставлення до виконання завдань, спрямованих на досягнення загальних цілей організації, наявність спеціальних здібностей тощо) [7, с. 93–94]. Ми погоджуємося з позицією, що професіоналізм керівника завжди проявляється в таких формах активності особистості, як діяльність, спілкування та поведінка. Це переконливо підтверджує інтегрований зв'язок професійних та особистісних сторін професіоналізму.

Професійне й особистісне в людині знаходиться в постійній динаміці, то гармонійно зближуючись, то вступаючи у протиріччя, то розходячись за різними векторами розвитку [8, с. 14], а тому перебуває в різних співвідношеннях: 1) існування поряд, без перетину, коли людина функціонує формально; 2) повне суміщення, коли людина втискує своє особисте в професійні рамки; 3) часткова ідентифікація особистості зі своєю професійною нормою; 4) повне включення професійних цінностей в особистий простір [9, с. 32].

С. С. Пальчевський вказує, що чим вищим є рівень професіоналізму, тим більше в ньому індивідуального й особистісного, що найповнішим чином проявляється в період розквіту людини – акме [10, с. 477]. Саме в цей період, який припадає на період дорослості, особистість може здійснювати та найчастіше здійснює професійну управлінську функцію, тобто є керівником підпорядкованого органу чи підрозділу, в нашому випадку МВС України.

На думку О. М. Музичука, професіоналізм у системі МВС – це насамперед здатність працівника (колективу працівників) визначати з урахуванням умов і реальних можливостей найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ним правоохоронних завдань у межах нормативно визначених повноважень [11, с. 449]. Підсумувавши ознаки, які містяться у визначеннях професії, професійної правосвідомості, професійних здібностей, професійної культури, професійної етики, вчений визначив такі ознаки професіоналізму працівників МВС: 1) професіоналізм – одна з найважливіших сторін професійної культури працівника МВС, елемент (міра) його компетентності; 2) професіоналізм визначає ділову надійність, здатність успішно й безпомилково здійснювати конкретну правоохоронну діяльність як у звичайних умовах, так і в екстремальних, нестандартних ситуаціях; 3) на особистому рівні професіоналізм обумовлюється певними досягненнями у службово-трудої діяльності, високим рівнем сформованості професійної та духовної культури у всій її досконалості [11, с. 449].

Щодо професіоналізму керівника органів і підрозділів МВС України доцільно згадати наукові постулати видатного науковця, фахівця у сфері управління О. М. Бандурки, який переконливо стверджує: «Кожен керівник МВС – це особистість зі своїм характером, своїм баченням проблеми, досвідом і знаннями. Але це не виключає необхідність для кожного керівника відповідати певним загальним вимогам. Насамперед, це компетентність в охороні правопорядку та боротьбі зі злочинністю, глибоке розуміння особливостей поставлених завдань, вірність присязі, ідейна загартованість та патріотизм. ... Для керівника необхідні такі високі моральні якості, як особиста дисциплінованість та законослухняність, культура, чесність, людяність, доступність.

Важливе значення мають ініціативність, вміння і бажання знайти нове, самокритичність, здатність відстоювати свою думку та інтереси колективу. Керівник не може бути ординарним, пересічним, він повинен бути оригінальним, самобутнім, притягувати цим до себе людей» [12, с. 169–171]. Таким чином, представлені характеристики керівника можна об'єднати в три групи – придатності, підготовленості та працездатності, які, у свою чергу, якнайкраще розкривають зміст професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості.

Беручи за основу розуміння особистості С. П. Рубінштейна й О. М. Бандурки та орієнтуючись на модель особистості, яка включає в себе «хочу» (мотиви, потреби), «можу» (здібності), «я сам» (характер), ми розуміємо професіоналізм керівників органів і підрозділів МВС України як завершальний період професійно-особистісного становлення, який включає професіоналізм професійної управлінської діяльності та професіоналізм керівника як особистості на шляху до професійно-особистісних вершин акме. Професіоналізм діяльності – це результат професійної управлінської діяльності, який охоплює професійний успіх, професійну взаємодію та професійну позицію, а професіоналізм особистості – це інтегральна властивість особистості, що формується в процесі здійснення професійної управлінської діяльності та включає в себе професійну спрямованість, професійні здібності,

професійний характер. Разом з тим, професіоналізм діяльності та професіоналізм особистості керівника органів і підрозділів МВС можливо диференційовано оцінювати й супроводжувати спеціально організованими заходами.

Висновки. Категорія «професіоналізм» за своєю ретроспективою є більше молодішою, а за психологічним наповненням повсякденною, ніж чітко визначеною, тому найчастіше її розуміють як «краще» здійснення трудової діяльності та пов'язують із певною професією, зокрема з поняттям «професіонала» як фахівця певної справи. Однак таке розуміння обмежує природу досліджуваного феномена. Із наукової точки зору, професіоналізм керівників органів і підрозділів МВС України доцільно розглядати в діалектичній єдності діяльності та особистості, де у процесі становлення професіоналізму діяльності формується та розвивається особистість професіонала. Причому професіоналізм, з одного боку, – результат професійної управлінської діяльності, а з іншого, – інтегральна властивість особистості самого керівника.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в реалізації емпіричного дослідження професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості керівного складу органів і підрозділів МВС України з метою формулювання та впровадження практичних рекомендацій.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 14.12.2016).
2. Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: затв. наказом МВС України від 28.04.2016 № 326 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16> (дата звернення: 14.12.2016).
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2 т. Т. 2. М. : Педагогика, 1989. 328 с.
4. Шендерук О. До питання про сутність професіоналізму. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2014. Вип. 32. С. 117–123.
5. Дружилов С. А. Смысл и ценности жизни и деятельности человека в структуре профессионализма. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2014. № 9, ч. 3. С. 149–152. URL: <http://applied-research.ru/ru/article/view?id=5889> (дата звернення: 14.12.2016).
6. Деркач А. А., Зазыкин В. Г. Акмеология: учеб. пособие. СПб. : Питер, 2003. 256 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Психология професійної управлінської діяльності. *Психологія і суспільство*. 2001. № 2 (4). С. 91–103.
8. Анциферова Л. И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования. *Психологический журнал*. 1980. Т. 1, № 2. С. 14–20.
9. Шайкова М. В. Профессиональное становление и развитие личности руководителя ОВД. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2004. № 1 (21). С. 31–33.
10. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.

11. Музичук О. М. Сутність та загальна характеристика професіоналізму працівників органів внутрішніх справ. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 28. С. 445–450.

12. Бандурка О. М. Основи управління в ОВС України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків : Основа, 1996. 398 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

БОЙКО-БУЗЫЛЬ Ю. Ю., ШВЕЦ Д. В. ПРОФЕССИОНАЛИЗМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЛИЧНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОРГАНОВ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ МВД УКРАИНЫ

Осуществлён психологический анализ сущности и определены специфические особенности категории профессионализма в психолого-педагогической науке. Раскрыто содержание профессионализма как результата деятельности и как особенности личности. Охарактеризованы два взаимообусловленные диалектические единства профессионализма – профессионализм деятельности и профессионализм личности. Обобщены существенные признаки профессионализма руководителей органов и подразделений МВД Украины. Сделан акцент на важности профессионализма как детерминанты успешного выполнения профессиональной управленческой деятельности.

Ключевые слова: профессионализм, личность, профессиональная управленческая деятельность, руководители, органы и подразделения МВД Украины.

BOIKO-BUZYL Yu. Yu., SHVETS D. V. THE PROFESSIONALISM OF THE ACTIVITIES AND MANAGERS' PERSONALITY OF THE AGENCIES AND DEPARTMENTS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

The problem of researching the professionalism of the managers of the agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is particularly significant, considering their personal responsibility for the implementation of keeping the rights and freedoms of men and citizens, protection of human life and health, fighting against crime and guaranteeing public order in the country. The quality of any work depends on the fact, who organizes it, and growth, the extent and success of management activities depend on the level of the professionalism of the subjects of management process. The concept of the professionalism in its retrospective is young, and in the psychological content is daily one, it is often understood as “better” implementation of labor activities and associated with a particular profession or identified with skills, competence, expression of the activities results.

According to the authors, the professionalism should be considered in dialectical unity of the activity and personality, where the professional's personality is formed and developed in the process of professionalism's development.

Analyzed by the authors category of the professionalism, Rubinshtein understanding of the personality within its activities and the model of the personality, which includes “want”, “can”, “I myself”, formed the basis for understanding the professionalism of the managers of the agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as the finalizing period of the professional and personal development, which includes the professionalism of the professional and management activities and the professionalism of the manager as a personality on the way to professional and personal of acme tops.

It has been indicated that the professionalism of the activities – is the result of professional management activities, covering professional success, professional interaction and professional position. The professionalism of the personality – is the integral property of a person, which is formed in the course of professional management activity and includes professional orientation, professional skills and professional character. However, the professionalism of the activity and the professionalism of the personality of a manager of the agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs may be differentially assessed and accompanied by specially organized measures.

Keywords: professionalism, personality, professional management activities, managers, agencies and departments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

УДК 159.922

О. В. ВАГНА,

аспірантка кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності

Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь);
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІГРАФНИХ ОПИТУВАНЬ У СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Розкрито теоретико-психологічні і правові засади організації та проведення опитувань працівників МВС України з використанням поліграфа. Проаналізовано теорію та практику здійснення поліграфічних досліджень у нашій країні, підкреслено доцільність використання передового досвіду зарубіжних країн у цьому питанні. Намічено напрями вдосконалення правових і психологічних аспектів використання поліграфічних опитувань працівників правоохоронних органів, зокрема щодо розробки законодавчої та нормативно-правової бази застосування поліграфа правоохоронними органами, психологічного обґрунтування та стандартизації методик поліграфічного обстеження, виявлення психологічних умов проведення передестестової бесіди, поведження з обстежуваними, формулювання запитань, виявлення протидії опитуванню, візуальних особливостей неправдивої інформації тощо.

Ключові слова: поліграф, поліграфічне обстеження, Міністерство внутрішніх справ, поліція, опитування, психологічний стимул, психофізіологічна реакція.

Vagina, O.V. (2017), "Psychological and legal aspects of conducting polygraph interviews in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" ["Psykhologo-pravovi aspekty provedennia polihrafnykh opytuvan u systemi MVS Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 124–129.

Постановка проблеми. Поліграф являє собою спеціальний комп'ютерний технічний засіб, що здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини, які є результатом психологічних процесів у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Поліграф має відповідну сертифікацію, прилад не завдає шкоди життю, здоров'ю людини та навколишньому середовищу. Він широко використовується із середини ХХ сторіччя у розвинутих країнах світу, практика застосування приладу свідчить про те, що він надає можливість отримання від людини інформації, яку іншим шляхом дуже складно виявити. За останні роки успішно розвиваються такі напрями використання поліграфа, як відбір кадрів у професіях підвищеного ризику, а також розкриття і розслідування злочинів. Результати поліграфічних обстежень персоналу в багатьох країнах Європи свідчать про їх високу ефективність у профілактиці злочинних проявів, службових порушень та девіацій поведінки. На сьогодні поліграф застосовується приблизно у 70 країнах, у тому числі в правоохоронних структурах США, Туреччини, Ізраїлю, Росії, Білорусі, Молдови, Литви, Польщі тощо [1–6]. Проте в Україні поліграф не знайшов широкого застосування, що пояснюється низкою причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Тому метою статті є розкриття психологічних і правових умов підвищення ефективності використання поліграфічних досліджень у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень. Історія становлення і розвитку поліграфічних досліджень в Україні тісно пов'язана із системою Міністерства внутрішніх справ. Початком можна вважати 1999 рік, коли група з числа п'яти викладачів і науковців системи МВС України пройшла перепідготовку в Академії юридичної психофізіології (м. Ларго, США) за спеціальністю «екзаменатор поліграфа». У травні 1999 р. в Національній академії внутрішніх справ України був проведений круглий стіл на тему «Проблеми і напрями впровадження поліграфа у практичну діяльність органів внутрішніх справ України» за участю представників МВС, представників Служби безпеки і Міністерства оборони України, українських та російських поліграфологів-практиків. До першочергових завдань впровадження приладу було віднесено розробку відомчої нормативної бази, науково обґрунтованих методик опитування громадян із використанням поліграфа та визначення основних вимог з технічного забезпечення й організації проведення опитувань. З цього моменту почали проводитись наукові дослідження з проблематики поліграфічних опитувань, питанням науково-психологічного і правового забезпечення використання поліграфа присвятили праці українські та зарубіжні науковці В. І. Барко, С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова, Т. Р. Морозова, Д. А. Мовчан, О. В. Шаповалов, В. А. Варламов, Р. Лурія, К. Бакстер, Дж. Рейд та інші [2; 3; 5–10]. Невдовзі, а саме

28 серпня 2001 р., був виданий наказ МВС України № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України», яким регламентувалося проведення протягом 2001–2002 років експерименту з використанням поліграфів при професійно-психологічному відборі кандидатів на службу і навчання в навчальних закладах МВС України, зарахуванні до складу миротворчих місій або осіб, які висуваються на керівні посади, а також працівників, стосовно яких проводяться службові перевірки. У 2002 р. підбито підсумки експерименту і підтверджено ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів, розпочалось широке впровадження поліграфічних технологій у систему МВС України.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що законодавчо і нормативно проведення поліграфічних досліджень закріплено в багатьох країнах: Канаді, Ізраїлі, Угорщині, Болгарії, Чеській Республіці, Македонії, Сербії, Литві, Молдові, Туреччині, Казахстані, Китаї, Росії, Японії, Індії, багатьох країнах Латинської Америки тощо. В Україні поліграф використовується в системах Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Міністерства оборони, Державної фіскальної служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій та інших на основі відомчих нормативних актів. Нещодавно (за участю автора цієї статті) розроблено проект інструкції, яка регламентує використання поліграфа в Державному бюро розслідувань України. Вітчизняні й зарубіжні науковці також проводять дослідження, присвячені теоретичним і прикладним аспектам використання поліграфа в роботі правоохоронців, проте поки що в Україні застосування поліграфа врегульовано лише деякими відомчими нормативними актами.

Ключовим у справі впровадження поліграфічних технологій в систему МВС України можна вважати 2004 рік. З метою супроводження оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України було видано наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», п. 1.13 якого затверджував Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом. Вказана Інструкція, як і зазначений

наказ, визначає основні напрямки, принципи та умови використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведення службових розслідувань [11].

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що на сьогодні МВС України нормативно може використовувати поліграфічні технології в кадровій роботі з персоналом органів внутрішніх справ, а також у розкритті та розслідуванні злочинів. Однак цей метод не зазнав широкого й системного використання в діяльності правоохоронців через відсутність законодавчого забезпечення проведення поліграфічних опитувань. Також недостатньо розроблені психологічні аспекти проведення основних етапів поліграфічного опитування, відсутні єдині стандартизовані й валідизовані методики здійснення опитувань. На території України застосування поліграфа законом не заборонено, правовою основою його використання є вимоги та норми законодавства України, зокрема: Конституції України, Кодексу законів про працю України, Кримінального процесуального кодексу України, законів України «Про Національну поліцію», «Про засади запобігання корупції», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про державну службу», «Про державну таємницю», Основ законодавства України про охорону здоров'я тощо. Також у листопаді 2010 р. в національному Класифікаторі професій ДК 003:2010 було офіційно зареєстровано професію «експерт-поліграфолог» (наказ Держспоживстандарту від 28.07.2010 № 327, розділ 2 «Професіонали», додаток А (обов'язковий), код КП 2144.2).

Питання використання поліграфічних технологій є актуальним не тільки для системи МВС, але й для інших міністерств та відомств. Так, у жовтні 2013 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано наказ Міністерства доходів і зборів України (нині Державна фіскальна служба України) від 02.08.2013 № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів», яким затверджено відповідну Інструкцію, що визначає основні напрями, принципи та умови використання поліграфів. Зазначається, що метою проведення поліграфічного опитування є отримання орієнтовної інформації з метою її використання в діяльності щодо попередження

й виявлення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників, гарантування їх безпеки та захисту від незаконних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр. Наведено перелік сфер застосування поліграфа, зокрема з метою: сприяння оперативно-розшуковій діяльності в системі Міндоходів та його територіальних органів (звужування кола підозрюваних та ймовірно причетних осіб до події, що перевіряється; одержання інформації орієнтувального характеру про підготовку або вчинення правопорушень тощо); перевірки кандидатів у процесі вирішення питань щодо прийому особи на роботу до Міндоходів, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій (виявлення конфліктних зон особистості, схильності до суїциду, прихованих мотивів вступу на службу (роботу, навчання); отримання необхідної інформації під час проведення службових розслідувань. В Інструкції зазначено, що результати опитування не мають будь-якої доказової сили, а лише орієнтують на здобуття матеріальних та інших доказів у порядку, передбаченому чинним законодавством [12].

Важливою подією стало створення у 2014 р. Всеукраїнської асоціації поліграфологів (далі – ВАП) з метою об'єднання інтересів професійних поліграфологів України. Сьогодні ВАП об'єднує більше 100 поліграфологів, кількість членів зростає щомісячно. На даний момент ВАП має 22 представництва в найбільших містах України, а також власний Науково-навчальний центр, що займається підготовкою поліграфологів, за результатами навчання в якому надається свідоцтво державного зразка. Основною метою діяльності ВАП є об'єднання поліграфологів України для забезпечення ефективності та якості проведення опитувань з використанням поліграфа, компетентного оволодіння питаннями технологій проведення опитувань із застосуванням поліграфа, оцінки їх результатів і правового регулювання використання поліграфа в різних галузях суспільного життя.

У жовтні 2016 р. на обговорення на засідання Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин і міжнародних відносин надійшли проекти двох законів: «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі», внесений народним депутатом України А. А. Тетеруком [13], та «Про

поліграфологічну діяльність», внесений народним депутатом України А. В. Журжієм [14].

Питання законодавчого врегулювання процедури проведення опитувань із використанням поліграфа назріло давно. До цього часу використання поліграфа в нашій країні врегульовувалось підзаконними нормативними актами, проте назріла необхідність законодавчого закріплення багатьох питань, пов'язаних із використанням в Україні поліграфа, особливо це стосується правових основ проведення поліграфічних досліджень, його принципів, прав та обов'язків осіб, які проходять опитування на поліграфі, засад і принципів діяльності поліграфолога, організації проведення опитувань, оформлення та зберігання його результатів, юридичної відповідальності поліграфологів тощо. Тому аналіз і обговорення зазначених законопроектів видається вельми актуальним. Пропоновані законопроекти свідчать про суттєве просування на шляху вдосконалення правового регулювання життєдіяльності українського суспільства, вони потребують ретельного аналізу з позицій дотримання Конституції та прав людини, узгодження з українським законодавством. Комітет Верховної Ради України відправив зазначені проекти на доопрацювання.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в Україні перша хвиля популярності поліграфічних обстежень викликана потребою практичних підрозділів у впровадженні новітніх технологій у практику розкриття і розслідування злочинів. За час проведення експерименту з використання поліграфа (2001–2002 роки) успіхи вітчизняних поліграфологів у розкритті й розслідуванні злочинів виступили переконливим доказом практичної доцільності впровадження поліграфа та сприяли популяризації методу переважно серед працівників оперативних підрозділів. Однак бажаного результату, а саме широкомасштабного впровадження поліграфічних технологій в органах і підрозділах внутрішніх справ України не відбулося. Незадовільний темп упровадження методу поліграфічного опитування, можливо, мав наслідком низку суб'єктивних чинників, серед яких основними видаються такі, як висока вартість для закупівлі сучасної якісної апаратури; висока вартість навчання й супроводження професійної діяльності поліграфологів; необхідність вдосконалення законодавчої та відомчої нормативно-правової

бази з питань практичного впровадження поліграфних перевірок у систему МВС України; незадовільне ставлення деяких керівників до впровадження поліграфа в кадрову роботу та практичну діяльність МВС України; відсутність вітчизняної школи підготовки правоохоронців-поліграфологів. Нині практика використання інструментальної детекції в МВС проходить черговий етап становлення.

На наш погляд, вбачається два напрями вдосконалення застосування поліграфа в системі МВС, а саме: 1) запровадження нової законодавчої та нормативної бази; 2) розробка психологічних механізмів проведення поліграфних перевірок.

Щодо першого напрямку слід зазначити, що сучасний курс України як правової демократичної держави, зокрема її правоохоронних структур, спрямований на подальше проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа та його впровадження у правозастосовну практику. Тому виникає нагальна потреба упорядкованості цього питання як інструменту взаємопов'язаних відносин суб'єктів щодо використання вказаного приладу. Аналізуючи нормативно-правову базу застосування поліграфа в кадровій роботі при відборі до правоохоронних органів України, слід зазначити, що така юридична процедура діє і в інших країнах, зокрема в США, Канаді, Литві, Латвії, Польщі, Словаччині, Росії, Білорусі, Молдові. Багато в чому ці нормативно-правові акти є схожими за змістом, незважаючи на те, що держави належать до різних правових систем. Головне – щоб вони були дієвими та відповідали встановленим вимогам окремо взятої держави при професійному відборі кадрів до правоохоронних відомств. Ще одним аспектом використання поліграфа є розкриття та розслідування злочинів, проте недостатнє нормативно-правове забезпечення, що регулює правовідносини у сфері застосування поліграфа, породжує протиріччя у виробленні єдиних підходів щодо його місця та ролі в цьому аспекті діяльності. Питання використання поліграфа в розкритті та розслідуванні злочинів повинно розглядатися через призму комплексного дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання слідів і речових доказів, вивчення позитивного досвіду правоохоронних органів інших держав, розробки пропозицій щодо законодавчого унормування порядку й умов використання цих

методів, їх упровадження в діяльність правоохоронних органів України. Враховуючи досвід зарубіжних країн, в яких поліграфні технології були запроваджені більше п'ятнадцяти років тому і дотепер успішно використовуються, вбачається низка чинників, що стримують широке впровадження поліграфного методу в діяльність правоохоронних органів України, а саме: відсутність державної програми впровадження поліграфа у правоохоронну сферу; недостатність нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини щодо механізму використання поліграфа; відсутність програми практичного обміну досвідом з передовими європейськими державами стосовно застосування поліграфа; уповільнений розвиток вітчизняних науково-технічних, науково-практичних і методичних рекомендацій за вказаним напрямом; невідпрацьованість механізму державної підготовки спеціалістів-поліграфологів; відсутність вітчизняного інституту підготовки експертів-поліграфологів тощо.

Для широкого впровадження поліграфних технологій у діяльність системи МВС важливо розвивати також інший, психологічний, напрям. У першу чергу, потрібно запровадити єдині вимоги до психологічного забезпечення проведення поліграфних опитувань, це стосується розробки стандартизованих валідних поліграфних опитувальників (тестів), які б затверджувались на рівні Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України (а також інших правоохоронних органів) і були б рекомендовані для використання при проведенні конкурсу на службу до поліції (або інших правоохоронних органів). При цьому доцільно орієнтуватися на зарубіжний досвід застосування поліграфа в різних державних і недержавних організаціях і уникати тих помилок, які раніше були допущені. З огляду на зазначене, при впровадженні поліграфних технологій у систему МВС України доцільно розробити й чітко визначити психологічні умови проведення кожного з етапів поліграфних опитувань: попередньої бесіди з обстежуваним (передтесту); власне опитування на поліграфі (тривалість тесту, кількість запитань, їх формулювання, можливість повторного опитування); післятестової бесіди (післятесту).

Важливо також передбачити вирішення деяких організаційно-правових та психологічних питань, зокрема: щодо створення координаційно-аналітичного центру

із застосування поліграфічних технологій (в системі МВС або на позавідомчій основі); вдосконалення, розробки та впровадження правової бази для ефективного застосування поліграфічного методу; затвердження порядку сертифікації поліграфічної апаратури, дозволу на її ввезення та застосування на території України; розробки ефективної системи відбору кандидатів для навчання роботи з поліграфом, а також організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації поліграфологів; здійснення моніторингу та аналізу позитивного досвіду правоохоронних структур зарубіжних країн з питань практики використання поліграфічних технологій, запровадження практики проведення на базі навчальних закладів МВС України міжнародних науково-практичних конференцій з питань теорії та практики використання поліграфічних технологій у правоохоронних відомствах; проведення відомчими науково-дослідними установами досліджень щодо актуальних питань використання та впровадження поліграфічних технологій в діяльність поліції та інших правоохоронних органів.

На сьогодні для розвитку методу поліграфічних обстежень необхідне науково обґрунтоване включення поліграфа в систему засобів вітчизняної криміналістики, що стане поштовхом до початку масштабного використання приладів у боротьбі зі злочинністю, в кадровій роботі, а також для подальшого вдосконалення правових норм

застосування поліграфа на території України. Сучасні умови та потреби практики висувають вимогу щодо необхідності ухвалення закону України «Про поліграфологічну діяльність», а також внесення відповідних змін до законів України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про запобігання корупції», до Кримінального процесуального кодексу України та у деякі відомчі нормативно-правові акти.

Висновки. Проведений нами аналіз закордонної та вітчизняної практики використання поліграфічних технологій показав, що на сьогодні поліграф ефективно використовується у підрозділах поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинутих країн світу, напрацьовано немало здобутків вітчизняних поліграфологів. Можна зробити обґрунтований висновок про те, що серед існуючих і доступних для системи МВС України новітніх технологій поліграф є одним з найбільш перспективних та ефективних засобів вирішення актуальних питань, що стосуються кадрового забезпечення органів і підрозділів внутрішніх справ, а також особливостей розкриття та розслідування злочинів. Подальша розробка правових і психологічних засад використання цього приладу в системі МВС та інших правоохоронних органів України є важливим теоретичним і прикладним завданням.

Список бібліографічних посилань

1. Чарльз М. Т. Современное состояние и перспективы профессиональной подготовки сотрудников полиции (милиции) США и России. СПб. : Алетей, 2000. 268 с.
2. Моглях О. І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління*. 2011. № 4 (4). С. 169–173.
3. Назаров О. А. Сучасні тенденції щодо підготовки законопроекту в Україні про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1 (27). С. 305–311.
4. Corruption perceptions index 2011 // Transparency International: сайт. URL: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/> (дата звернення: 11.01.2017).
5. Maddi S., Khoshaba D. M., Jensen K., Carter E., Lu J. L., Harvey R. H. Hardiness training for high risk undergraduates. *NACADA Journal*. 2002. No. 22. P. 45–55.
6. Roberg R. R., Kuykendall J. *Police organization and Management: Behavior, Theory and Processes*. Pacific Grove, CA : Brooks; Cole Publishing Co, 1990. 412 p.
7. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. *Профессионализм и лидерство*. Харьков : Титул, 2006. 578 с.
8. Барко В. І., Клименко О. В., Криволапчук В. О. Профілактика адиктивної поведінки у працівників ОВС України: навч. посіб. Київ : НАВС, 2009. 52 с.
9. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб. : Алетей, 2000. 296 с.
10. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия). *Юридическая психология*. 2010. № 3. С. 32–36.
11. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 // База даних (БД)

«Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-04> (дата звернення: 11.01.2017).

12. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів: наказ М-ва доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329. *Офіційний вісник України*. 2013. № 83. Ст. 3092.

13. Проект Закону про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі: № 4094 від 17.02.2016/ініціатор законопроекту нар. деп. України Тетерук А. А. // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=58203 (дата звернення: 11.01.2017).

14. Проект Закону про поліграфологічну діяльність: № 4094-1 від 04.03.2016/ініціатор законопроекту нар. деп. України Журжій А. В.; авт. кол.: Журжій А. В., Грицаєнко О. П., Наконечний В. Л. та ін. // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58326 (дата звернення: 11.01.2017).

Надійшла до редколегії 13.01.2017

ВАГИНА Е. В. ПСИХОЛОГО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПОЛИГРАФНЫХ ОПРОСОВ В СИСТЕМЕ МВД УКРАИНЫ

Раскрыты теоретико-психологические и правовые основы организации и проведения опросов сотрудников МВД Украины с использованием полиграфа. Проанализированы теория и практика осуществления полиграфных исследований в нашей стране, подчеркнута целесообразность использования передового опыта зарубежных стран в этом вопросе. Намечены направления совершенствования правовых и психологических аспектов использования полиграфных опросов сотрудников правоохранительных органов, в частности в сфере разработки законодательной и нормативно-правовой базы применения полиграфа правоохранительными органами, психологического обоснования и стандартизации методик полиграфного обследования, выявления психологических условий проведения предтестовой беседы, обращения с обследуемыми, формулировки вопросов, выявления противодействия опросу на полиграфе, визуальных особенностей неправдивой информации и т. п.

Ключевые слова: полиграф, полиграфное обследование, Министерство внутренних дел, полиция, опросы, психологический стимул, психофизиологическая реакция.

VAGINA O. V. PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ASPECTS OF CONDUCTING POLYGRAPH INTERVIEWS IN THE SYSTEM OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Legal, theoretical and psychological principles of the organization and conduction of questioning the officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine using polygraph detector have been revealed. The author has analyzed the theory and practice of polygraph research in our country, has emphasized the feasibility of using advanced experience of foreign countries in this regard. The author has set the areas of improving legal and psychological aspects of using polygraph interviews of law enforcement officers, including the development of legislative and regulatory bases of applying polygraph detector by law enforcement agencies, psychological grounding and standardization of methods of polygraph examination, detecting psychological conditions of conducting the pre-test interviews, treatment with those who are examined, formulating questions, detecting the facts of combating questioning, the visual features of false information, etc.

The author has made a reasonable conclusion that among the existing and available innovative technologies for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine – polygraph is one of the most perspective and effective means to address the urgent issues relating to staffing of the law enforcement activities, as well as features of detecting and investigating crimes. Further development of legal and psychological principles of using this device in the system of the Ministry of Internal Affairs and other law enforcement agencies of Ukraine is an important scientific and theoretical, applied task.

Keywords: polygraph detector, polygraph detector's examination, Ministry of Internal Affairs, police, questioning, psychological inducement, psycho-physiological reaction.

УДК 159.92

Г. О. ГОНЧАРОВА,

*аспірант кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9366-4591>;*

С. О. ЛАРІОНОВ,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології*

факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3027-8535>

СИСТЕМА СТАВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначено зміст поняття «ставлення», його структуру, функції, основні види та форми. Проаналізовано погляди учених щодо трактування понять «ставлення» та «система ставлень особистості». Описано розвиток поняття «ставлення» у психології, розглянуто основні ставлення особистості, до яких більшість учених відносять ставлення до суспільства, праці, інших людей і до себе. Поділено ставлення на свідомі та несвідомі, емоційні й раціональні, внутрішньоособистісні та міжособистісні, позитивні і негативні.

Ключові слова: ставлення, система ставлень, розвиток особистості, особистісні риси, функції ставлень, компоненти ставлень.

Honcharova, H.O. and Larionov, S.O. (2017), "The system of individual's attitudes: theoretical aspects of the research" ["Systema stavlen osobystosti: teoretychni aspekty doslidzhennia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 130–134.

Постановка проблеми. Сьогодні в суспільних науках широко використовуються поняття «ставлення» та «система ставлень», які багато в чому характеризують особистість, причини її поведінки й індивідуальність. Це пов'язано з тим, що сукупність сформованих особистістю ставлень є еквівалентною сукупності її життєвого досвіду, адже будь-який факт зіткнення людини із зовнішнім оточенням формує або змінює її ставлення до різноманітних об'єктів та явищ дійсності.

У вітчизняній психології загальноприйнятою є думка, що мірою психічної дорослості людини є сформованість і характер її ставлень до найбільш важливих суспільних феноменів – праці, навчання, батьків, держави тощо. Це справедливо як відносно окремої людини, так і відносно різноманітних груп і колективів, суспільства в цілому. При цьому спостерігається певний дефіцит наукових знань про механізми та закономірності формування ставлень особистості в різних сферах життя.

Виклад основного матеріалу. Проблема ставлень особистості досліджується у працях О. Д. Алфьорова, Е. Берна, В. М. Бехтерева, І. С. Кона, О. Ф. Лазурського, Б. Ф. Ломова, С. Д. Максименка, А. Маслоу, В. С. Мерліна, В. С. Мухіної, К. Роджерса, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, І. І. Чеснокової та інших [1, с. 179].

У психологію поняття «ставлення особистості» ввів О. Ф. Лазурський, учень В. М. Бехтерева – одного з фундаторів наукової психології. У 1912 році він разом із С. Л. Франком опублікував «Програму дослідження особистості в її ставленнях до середовища» [2, с. 124–160], де зазначалося, що в основі індивідуальності людини лежать не

стільки особливості її внутрішніх психічних властивостей (пам'яті, мислення, уяви тощо), скільки ставлення до оточуючих явищ, які виражаються через інтереси, схильності, типові форми реагування на певні об'єкти. Ці прояви, пов'язані із зовнішньою спрямованістю людини, О. Ф. Лазурський назвав екзопсихічними [2, с. 125]. Він неодноразово розробляв прикладні типології особистості на основі переважаючих ставлень, наприклад, відома широко в юридичній психології типологія злочинців [3, с. 382–338].

М. Я. Басов і В. М. Мясіщев, учні О. Ф. Лазурського, продовжили його наукові пошуки. Вивчаючи поведінку дітей, М. Я. Басов зауважив, що людина взаємодіє не взагалі із середовищем, а з певною його структурованою частиною, яку він назвав «радіус середовища» (часовий і просторовий). Учений вважав, що в кожній дитини різні можливості щодо «охоплення», заволодіння середовищем, тобто свій «радіус». Саме формування дитиною свідомих і вибіркових ставлень забезпечує перетворення об'єктивної дійсності на середовище її існування, тому що ставлення – індивідуальний (суб'єктивний) результат впливу реальних (об'єктивних) факторів дійсності на життєдіяльність і розвиток [4, с. 290–313].

Ставлення до дійсності вважав сутністю особистості також В. М. Мясіщев, який розробив відповідну теорію особистості та її розладів (патогенетичну концепцію неврозів) і заснував патогенетичну психотерапевтичну школу. Психологічні ставлення він визначав як цілісну систему індивідуальних вибіркових свідомих зв'язків особистості з різноманітними сторонами об'єктивної дійсності, що витікає з

історії розвитку людини, виражає її особистісний досвід і внутрішньо визначає її дії та переживання [5, с. 210]. Дослідник вважав, що ставлення – це зв'язок між суб'єктом і об'єктом. Воно реальне й об'єктивне, тому що поєднує людину і предмети дійсності, та водночас суб'єктивне, тому що належить людині, є відображенням її свідомості. В. М. Мясичев зауважував, що ставлення завжди передують поведінці, визначаючи її, а сукупність найбільш стійких, інваріантних у просторі та часі ставлень називав характером людини [6, с. 13–14].

Починаючи із праць В. М. Мясичева, концепція системи ставлень особистості розроблювалася в межах радянської психології. В усіх відомих теоріях особистості цього періоду (О. Г. Ковальов, В. С. Мерлін, К. К. Платонов, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Д. М. Узнадзе, В. О. Ядов) поняття «ставлення» використовується як центральне для позначення вибіркової пізнавальної та поведінкової активності людини. Аналіз цих теорій дає можливість виокремити декілька важливих щодо сутності ставлень, висновків:

1. Поширена думка про те, що особистість – це сукупність суспільних взаємовідносин, по суті – ставлень до об'єктів та явищ і взаємних відносин з людьми. Мірою розвитку особистості може вважатись їх кількість, стійкість, ступінь диференціації, відповідність суспільним нормам і очікуванням.

2. Ставлення – це тимчасові зв'язки особистості з оточуючою дійсністю, що утворюють результативну та процесуальну сторони її активності. Вони формуються особистістю стосовно лише певної кількості об'єктів, які є важливими для людини, а тому спрямовують її до взаємодії саме з ними, визначаючи результативну сторону поведінки, цілі діяльності (що робити?). Водночас досвід взаємодії з об'єктами дійсності у внутрішньому плані накопичується саме у вигляді ставлень, що зумовлює процесуальні аспекти поведінки (як діяти?).

3. Існує велика різноманітність ставлень: за рівнем узагальненості (загальні – конкретні), за стійкістю (постійні – тимчасові), за мірою усвідомленості (раціональні – ірраціональні) тощо. Це веде до того, що вони включаються як структурні одиниці до інших психологічних категорій, часто перетинаються з ними за змістом. Наприклад, найбільш стійкі в часі ставлення, що проявляються крос-ситуаційно, прийнято вважати рисами характеру або

особистісними рисами. Ставлення входять також до категорій спрямованості (принципи, ідеали, переконання тощо) та мотивації (інтереси, цінності).

Ставлення особистості в процесі її життя утворюють ієрархічну структуру, яку прийнято називати системою ставлень [7]. Аналіз наукових джерел дає можливість визначити її функції.

1. Смыслоутворююча функція. Ставлення тісно пов'язані з особистісними смислами, які є «індивідуалізованим відображенням об'єктів, заради яких здійснюється діяльність ... усвідомленим «значенням-для-мене» засвоєваних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії та вчинки людей, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали» [8]. Відомий у галузі психології смислу дослідник Д. О. Леонт'єв зазначає, що кількість значущих для людини цінностей зазвичай не перевищує двох-трьох десятків, а кількість конкретних ставлень, що забезпечують смислове багатство особистості, може бути практично безмежним [9, с. 27–28].

2. Цілеутворююча (спрямовуюча) функція. Цілеспрямована послідовність вчинків, тобто поведінка людини в значущих сферах життя, завжди будується на основі попереднього досвіду. При цьому досвід накопичується і трансформується в пам'яті саме у формі ставлень, проявляючись як потенціал дій і переживань особистості [7, с. 130]. Таким чином, особистість завжди має ставлення до об'єкта поведінки та його мети, оцінюючи її досяжність і бажаність.

3. Гармонізуюча (інтегруюча) функція. У системі ставлень особистості результуються її уявлення про об'єкти дійсності на двох рівнях – когнітивному (знання) й емоційному (емоційне ставлення). Дослідники М. А. Кузнецов та П. В. Макаренко разом із одним з авторів цієї статті С. О. Ларіоновим відзначають, що результат цих двох оціночних процесів може бути узгодженим («знаю, що добре, – подобається»), «знаю, що погано, – не подобається») або суперечливим («знаю, що добре, – але не подобається», «знаю, що погано, – але подобається») [7, с. 133]. У першому випадку ставлення буде цілісним, несуперечливим, стійким. Суперечливі ж ставлення будуть прагнути до гармонізації, викликаючи внутрішній конфлікт або помилки поведінки до моменту вирішення протиріччя (наприклад, якщо робота об'єктивно хороша, але не приносить задоволення, ставлення до неї буде постійно у фокусі уваги працівника).

Таким чином ставлення, згладжуючи амбівалентність думок і почуттів, роблять досвід внутрішньо несуперечливим.

4. Опановуюча (долаюча) функція. Стійкість і постійність активних ставлень дозволяють особистості підтримувати власну надійність і протистояти діям середовища, долати опір зовнішніх умов, боротися з перешкодами та досягати поставлених цілей, здійснювати реалізацію своїх намірів усупереч несприятливим умовам середовища. За рахунок цього поведінка стає цілісною та стійкою для самого суб'єкта, передбачуваною та прогнозованою – для оточуючих. Наприклад, дружба цінується в суспільстві саме за стійкість взаємних ставлень, очікування на те, що взаємна поведінка товаришів не зміниться за будь-яких несприятливих обставин. Те саме можна говорити про любов, відданість обов'язку, батьківські ставлення. Іноді виникають ситуації, коли «опірність» поведінки, зумовлена надмірною стійкістю ставлень, заважає самому суб'єкту чи суспільству. Загадаємо тут феномен «опору інноваціям», який багато в чому пояснює важкість проведення реформ у державі.

Отже, ставлення виконують як внутрішньопсихологічні функції, пов'язані зі структуруванням досвіду особистості, так і зовнішні, з побудови окремих вчинків та «генеральної лінії» поведінки людини.

Питання щодо структури ставлення найбільш повно розглянуті у працях В. М. Мясичева. На його думку, структуру складають пізнавальний, емоційний і мотиваційно-поведінковий (вольовий) компоненти [7, с. 129; 6, с. 19–24]. Дослідник розділяв сукупність феноменів психіки на процесуальні (динамічні) та потенціальні (структурні). Він вважав, що процесуальні феномени (ті, що можна спостерігати в динаміці психічної діяльності – прояв, реалізація, вираження, переживання) залежать від структури тих явищ психіки, які недоступні безпосередньому вивченню, є латентними (знання, вміння, навички та ставлення). Ставлення вважав потенціальним психічним феноменом через те, що воно процесуально доступно свідомості тільки спонтанно (через думку чи дію, яка виражає певне ставлення) або шляхом навмисної рефлексії, коли людина намагається вербалізувати своє ставлення, оформити його лінгвістично. В останньому випадку самоописи ставлень можна умовно поділити на згадані три групи: когнітивні («що я знаю про об'єкт?»), емоційні («які почуття він

викликає?»), мотиваційно-поведінкові («як я буду діяти стосовно нього?»).

Емоційний компонент складається із системи почуттів, які пов'язані в людини з певним об'єктом або подією, з їх емоційною оцінкою. Спочатку цей компонент ставлення характеризується простими емоціями (задоволення чи незадоволення), які у міру поглиблення досвіду взаємодії з конкретним об'єктом диференціюються на більш складні. Хоча сам В. М. Мясичев вважав, що істотною характеристикою ставлень є усвідомленість, у науковій літературі поширена думка, що емоційний компонент є частково або повністю неусвідомлюваним, що зумовлює складність його дослідження [10, с. 277].

Когнітивний (пізнавальний) компонент – це знання та судження про об'єкт, його сприйняття й оцінка (усвідомлення, розуміння, інтерпретація). Пізнання об'єктів середовища долає шлях від інтелектуальної оцінки їх характеристик (форми) до розуміння смислу. Сформоване ставлення характеризується тим, що пов'язує людину не стільки із зовнішньою стороною речей, скільки з їх сутністю, смислом [5, с. 115].

Поведінково-мотиваційний компонент включає в себе реальні дії, які характеризують ставлення (міміку, жестикуляцію, мовлення, вчинки), або готовність до вчинення таких дій (плани, наміри, задуми тощо).

По-різному вирішується науковцями проблема різноманітності ставлень особистості. О. Ф. Лазурський запропонував 15 категорій ставлень, які повинні бути досліджені для опису особистості людини: 1) ставлення до речей; 2) ставлення до природи і тварин; 3) ставлення до окремих людей; 4) ставлення до статевої любові; 5) ставлення до соціальної групи; 6) ставлення до сім'ї; 7) ставлення до держави; 8) ставлення до праці; 9) ставлення до матеріального забезпечення та власності; 10) ставлення до зовнішніх норм життя; 11) ставлення до моралі; 12) ставлення до світогляду та релігії; 13) ставлення до знань і науки; 14) ставлення до мистецтва; 15) ставлення до себе самого [2, с. 124–160].

В. М. Мясичев пропонував виокремлювати типи ставлень залежно від їх компонентів [6, с. 25–31]:

1) когнітивні ставлення:

а) до суб'єктів (до себе та інших): членів сім'ї та родичів, близького позасімейного оточення, оточуючих на роботі, оточуючих під час різних форм соціальної взаємодії, соціаль-

них груп і колективів (професійних, етнічних, територіальних, вікових тощо), живого світу,

б) до об'єктів: їжі, одягу, транспорту, житла, місця проживання, інших природних і штучних об'єктів різного ступеня узагальненості,

в) до подій: у своєму житті чи в житті інших людей, до конкретних (народження дитини, розірвання шлюбу тощо) й узагальнених (у сфері роботи, дозвілля, побуту тощо), до умов життя (праці, навчання тощо), до часової лінії (минулого, теперішнього, майбутнього);

2) емоційні ставлення:

а) залежно від емоції чи почуття, які забарвлюють ставлення (гнів, пристрасть, ненависть, страх тощо);

б) позитивні, нейтральні, негативні, суперечливі (амбівалентні);

3) поведінково-мотиваційні ставлення: залежно від характеристик поведінки, яка зумовлена ставленням (залежні – самостійні; конформні – лідерські; ініціативні – пасивні; товариські – байдужі тощо).

У процесі дослідження системи ставлень у дослідників виникає низка труднощів. По-перше, реальну кількість ставлень конкретної людини практично не можливо порахувати, адже вона обмежується тільки кількістю об'єктів, з якими людина взаємодіяла протягом життя, та роботою її пам'яті. Дослідження ставлень у такому випадку полягає у вивченні всієї сукупності індивідуального досвіду.

По-друге, ставлення істотно відрізняються за рівнем узагальненості. Наприклад, людина може позитивно ставитися до футболу, але ненавидіти окремі клуби чи команди. Тому несуперечливо виглядають в основному конкретні ставлення, а також ставлення найвищого рівня узагальненості (наприклад, до

професії в цілому, без урахування її структурних елементів).

По-третє, ставлення мінливі в часі, не завжди оцінюються людиною (рефлексуються) за поточним часом. Наприклад, людина може оцінювати своє місце роботи натеper як погане, але добре ставитися до нього, тому що там було добре колись раніше чи вона має надію на позитивні зміни.

По-четверте, поведінка людини не завжди детермінована її ставленнями. Існують ситуації, коли вчинки здійснюються людиною під тиском обставин, в умовах дефіциту часу на прийняття рішення, під впливом інших людей тощо. У такому випадку, пояснюючи собі та іншим власні вчинки, люди часто змінюють ставлення ex-post-facto, «заднім числом», щоб не порушувати самооцінку або цілісність власної картини світу.

Як **висновок** зазначимо, що сучасні дослідження ставлень не виглядають такими амбіційними, як у дослідницьких програмах О. Ф. Лазурського та В. М. Мясичева, вчені орієнтуються на більш прості та конкретні результати:

1) дослідження системи ставлень в окремих сферах життя (професії, подружнього життя, реклами і покупок тощо);

2) дослідження системи ставлень у представників конкретних груп, головним чином професійних, у межах визначених об'єктів і категорій;

3) дослідження окремих елементів системи ставлень особистості (наприклад, самоставлення, ставлення до батьків, ставлення до політиків тощо);

4) дослідження системи ставлень особистості в різні вікові періоди (наприклад, у дітей) чи на певному етапі життя (наприклад, порівняльний аналіз ставлень населення до цінностей у різні часи).

Список бібліографічних посилань

1. Ступакова О. В., Ларіонов С. О. Ставлення працівників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ до соціально-професійного оточення (гендерний аспект). *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 10. С.178–185.
2. Лазурский А. Ф. Избранные труды по общей психологии. К учению о психической активности. Программа исследования личности и другие работы. СПб. : Алетея, 2001. 192 с.
3. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология: учебник. Харьков : НУВД, 2002. 596 с.
4. Басов М. Я. Общие основы педологии. М.; Л. : Гос. изд-во, 1928. 744 с.
5. Мясичев В. Н. Личность и неврозы. Л. : Ленинград. ун-т, 1960. 428 с.
6. Иовлев Б. В., Карпова Э. Б. Психология отношений. Концепция В. Н. Мясичева и медицинская психология. СПб., 1999. 85 с.
7. Кузнецов М. А., Макаренко П. В., Ларіонов С. О. Емпіричні методи дослідження системи ставлень особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*. 2015. Вип. 51. С. 128–140.
8. Краткий психологический словарь/сост. Л. А. Карпенко; под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М.: Политиздат, 1985. С. 164–165.
9. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. М. : Смысл, 1993. 43 с.

10. Общая психодиагностика/под ред. А. А. Бодалёва, В. В. Столина. М. : МГУ, 2001. 440 с.

Надійшла до редколегії 18.01.2017

**ГОНЧАРОВА А. А., ЛАРИОНОВ С. А. СИСТЕМА ОТНОШЕНИЙ ЛИЧНОСТИ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ**

Определены смысл понятия «отношение», его структура, функции, основные виды и формы. Проанализированы подходы учёных к трактовке понятий «отношение» и «система отношений личности». Описано развитие понятия «отношение» в психологии, рассмотрены основные отношения личности, к которым большинство учёных относят отношение к обществу, труду, другим людям и к себе. Отношения разделены на сознательные и бессознательные, эмоциональные и рациональные, внутриличностные и межличностные, положительные и отрицательные.

Ключевые слова: отношения, система отношений, развитие личности, личностные качества, функции отношений, компоненты отношений.

**HONCHAROVA H. O., LARIONOV S. O. THE SYSTEM OF INDIVIDUAL'S
ATTITUDES: THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH**

The approaches of different scholars to the interpretation of the terms “attitudes” and “system of attitudes” of an individual have been analyzed. The authors have described the development of the concept of “attitudes” in psychology and its perception by the founders of this direction of psychological research – A. F. Lazurskiy and his students M. Ya. Basov and V. N. Myasishchev.

The main attitudes of individuals have been studied, where the majority relate to them the attitudes to the society, labor others and themselves.

The authors have researched the structure of attitudes that includes three components: cognitive (knowledge about the object), emotional (feelings caused by the object) and behavioral and motivational (actions that facilitate the attitude to the object or the readiness to such actions).

The authors have provided the definition of the system of attitudes as an hierarchical structure formed by the system of individual attitudes and have defined its following functions: sense-making (reflection of the value of a particular object for a particular individual), goal-forming or steering (reflecting the formation of attitudes to the object of behavior and to its objective in the light of its striking range and desirability), integrating (attitudes smoothing internal contradictions between the mind and the senses) and mastering (stable and permanent attitudes help individuals to resist the actions of external environment).

The authors have defined the forms and types of attitudes, the latter of which are related by A. F. Lazurskiy with personality, and V. N. Myasishchev offers to distinguish attitudes depending on their components.

The authors have demonstrated the separation of attitudes into conscious and unconscious, emotional (feelings form attitudes) and rational (knowledge about the object influence on its perception and evaluation), intrapersonal and interpersonal (emotional and volitional guidance of the subject to itself, or attitudes, the object of which is another person), positive and negative (presence or absence of attitudes to the object).

Keywords: attitudes, system of attitudes, individual's development, personal traits, functions of attitudes, components of attitudes.

УДК 159.9:351.74

К. В. КУДАР,

аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1925-6431>

**ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ, ЯКІ ВИКОНУВАЛИ СЛУЖБОВО-БОЙОВІ ЗАВДАННЯ
В НЕТИПОВИХ УМОВАХ**

Наведено результати дослідження особистісної зрілості та її основних складових (мотивації досягнень, ставлення до свого «Я», почуття громадянського обов'язку, життєвої установки, здатності до психологічної близькості з іншими людьми) у працівників Національної поліції України та Національної гвардії України після виконання ними службових завдань у зоні проведення антитерористичної операції (АТО). Виявлено відмінності при порівнянні цих двох

груп за такими аспектами особистісної зрілості, як почуття громадянського обов'язку та життєва установка.

Ключові слова: особистісна зрілість, соціально-психологічна зрілість, особистість, правоохоронець, екстремальні умови, Національна поліція України, Національна гвардія України, антитерористична операція.

Kudar, K.V. (2017), "Features of personal maturity of law enforcement officers who performed service and combat missions in atypical conditions" ["Osoblyvosti osobystisnoi zrilosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv, yaki vykonuvaly sluzhbovo-boiovi zavdannia v netyповykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 134–140.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні склалася складна політична, економічна та соціальна ситуація. Умови, в яких необхідно працювати працівникам ОВС, важкі фізично та психологічно. Зокрема, під час виконання службових завдань у зоні проведення АТО на них покладена висока моральну та юридичну відповідальність. Психологічна напруженість правоохоронців пов'язана з відривом їх від соціального оточення, сімей, друзів і близьких, необхідністю адаптуватися до нового колективу, звикати до зміни життєвих перспектив, перебувати в умовах певної інформаційної обмеженості. Також збільшується рівень фізичних навантажень.

Проведення антитерористичної операції в Україні – це новий досвід як для громадян країни, так і для працівників правоохоронних органів. Гостро постали питання, як підготувати працівників до службово-бойової діяльності, як зробити так, щоб отримання подібного досвіду пройшло менш травматично, без катастрофічних впливів на здоров'я. Правоохоронець – не бездушна машина; щоб зберегти психологічне здоров'я йому необхідно мати власну картину світу, яка узгоджується з його внутрішніми цінностями та переконаннями [1, р. 555]. Високий рівень особистісної зрілості є можливим ресурсом збереження психологічного здоров'я правоохоронців під час виконання ними службової діяльності в нетипових умовах.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Велика кількість визначень феномена зрілості особистості призвела до їх взаємозамінності. Однаковим змістом наповнюються поняття «особистісна зрілість», «психологічна зрілість», «соціально-психологічна зрілість», «інтелектуальна зрілість», «когнітивна зрілість». Розвиток людини – це внутрішньо детермінований процес, обумовлений соціальною ситуацією розвитку, ступенем власної активності, типом провідної діяльності; залежить від змісту та мотивів діяльності. Всі фактори розвитку (спадковість, середовище, виховання, власна

практична діяльність людини) утворюють складну структуру [2, с. 45].

У зв'язку з цим виділяють різні критерії зрілості особистості, що відображають ті чи інші аспекти розвитку. Умовно їх можна поділити на дві групи – психологічні (індивідуально-орієнтовані) та соціальні (соціально-орієнтовані) критерії особистісної зрілості. До першої групи належать домінування вищих (духовних) потреб, рівень самосвідомості та самовизначення, рівень самоприйняття й самоповаги, ступінь самоактуалізації та самореалізації, автентичність. Другу групу складають «громадянськість» як міра суспільної активності особистості, ступінь розвиненості соціальності, що відображає свідомість і громадську відповідальність особистості, широта зв'язків людини зі світом, самостійність і відповідальність, розвинені ціннісні орієнтації, рівень моральності. Інакше кажучи, особистісна зрілість є психологічною та соціальною зрілістю людини [3, с. 192–193].

Г. Олпорт був першим, хто ввів у психологію поняття зрілої особистості, помітивши, що психоаналіз ніколи не розглядає дорослу людину як справді дорослу [4, с. 7]. Формування особистісної зрілості О. С. Штепа схильна віднести до періоду 11–20 років, який, відповідно до епігенетичної теорії Е. Еріксона, характеризується нормативною кризою еґо-ідентичності. У такому випадку особистісну зрілість можна розглядати як одну з меж континууму еґо-ідентичності (інфантильність – особистісна зрілість). Учена підкреслює, що особистісна зрілість періоду юності – це, кажучи метафорично, більше «можливість бути», ніж «відповідальність бути» [5]. Отже, можна припустити, що зріла особистість – це особистість соціально адаптована, яка засвоїла норми соціальних систем різних рівнів, і водночас індивідуалізована, орієнтована на реалізацію своїх цілей [6, с. 56].

Ступінь зрілості людини і так звана вершина цієї зрілості, або, як її ще називають,

акме, – це багатовимірний стан людини, який хоча й охоплює значний за часовою протяжністю етап її життя та завжди показує, наскільки людина реалізувалась як громадянин, як фахівець-трудівник в якійсь певній галузі діяльності, як бідна чи багата своїми зв'язками з навколишньою дійсністю особистість, як чоловік, як батько, але цей стан водночас ніколи не є статичним утворенням і відрізняється більшою або меншою варіативністю та мінливістю. Разом з тим виявляється, що, як правило, не відбувається фронтально одночасного досягнення ступені зрілості всіма блоками утворень, в яких людина виступає як індивід (живий організм), як особистість та як суб'єкт діяльності. Далі, вже на ступені самої зрілості, в людини спостерігаються теж різні темпи протікання змін у названих утвореннях [7, с. 4].

Поняття про феномен особистісної зрілості можна узагальнити відповідно до принципів системного опису психологічних явищ у декількох положеннях: структура (зміст і взаємозв'язки між елементами), функція (функціональне призначення), властивості особистісної зрілості.

Зміст, яким наповнюється конструкт особистісної зрілості, визначається ключовими елементами – складовими особистісної зрілості: 1) сформованість мотиваційно-потребової та ціннісно-сислової сфер особистості, в яких на вершині ієрархії знаходяться вищі духовні, загальнолюдські і культурні потреби і цінності; 2) автономія, незалежність, самостійність і відповідальність; 3) саморегуляція, самодетермінація та самовизначення особистості; 4) самопізнання, самореалізація, самоактуалізація, саморозвиток, самовдосконалення; 5) самотрансценденція [8, с. 67].

Найбільш узагальненими властивостями особистості, що визначають особистісну зрілість, є здатності до саморегуляції, самоактуалізації, самотрансценденції, які разом утворюють інтегральну здатність особистості до самоорганізації. Відносно функцій особистісної зрілості, з точки зору культурно-історичної концепції Л. С. Виготського, сутнісною характеристикою особистості є здатність до «оволодіння» своєю поведінкою, фактично здатність до саморегуляції, яка виникає на певному етапі життя в результаті культурного розвитку. Л. І. Божович позначає поняттям «особистість» «такий рівень психічного розвитку людини, який дозволяє їй управляти і обставинами

свого життя, і самою собою». Таким чином, виникнення «особистісного» в людині пов'язано з появою нової якості – здатності до саморегуляції та саморозвитку, яка, у свою чергу, визначає інтегральну здатність людини до самоорганізації. Самодетермінація не тільки супроводжує побудову власної системи цінностей людини, робить вибір психологічно можливим, а й активізує процес трансформації, завдяки якому особистість знаходить завершеність і цілісність – зрілу его-ідентичність [5].

До властивостей особистісної зрілості можна віднести множинність, інтегрованість, цілісність, динамічність, незавершеність, неповноту розвитку та гетерохронність розвитку. Множинність зрілості визначається великою кількістю її видів і форм. Множинність різних видів зрілості, її окремих компонентів, а також зв'язків між ними призводить до виникнення таких властивостей зрілості, як складність та ієрархічність. Крім того, різні сторони особистості та відповідні їй види зрілості формуються й досягають свого оптимуму в різний час, чим обумовлена гетерохронність розвитку особистісної зрілості [8, с. 69].

Людина, пізнаючи дійсність, беручи участь у різних видах діяльності, налагоджуючи стосунки, буде постійно знаходитися на позиції активного суб'єкта. Від цього великою мірою буде залежати, які якості індивідуального, особистісного, діяльнісного потенціалу вона буде в собі постійно накопичувати, яку стратегію життя, як зазначає К. А. Абульханова-Славська, буде реалізовувати а, отже, передумови якого акме вона в себе створюватиме [за: 7, с. 11].

Метою статті є вивчити особливості особистісної зрілості у працівників правоохоронних органів, які виконували службово-бойові завдання в зоні проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні взяли участь 60 чоловіків – працівників правоохоронних органів України; 20 працівників Національної поліції України, а саме батальйону патрульної служби поліції особливого призначення «Харків» (далі – БПСПОП «Харків»), і 40 працівників військової частини Національної гвардії України (далі – в/ч НГУ). Всі вони виконують службово-бойові завдання в зоні проведення антитерористичної операції у східних областях України. Середній стаж професійної діяльності

в групі БПСПОП «Харків» складає 8,3 років, середній вік досліджуваних – 34,5 роки. Середній стаж трудової діяльності в правоохоронних органах у групі в/ч НГУ складає 13,2 років, середній вік досліджуваних – 33,7 роки. Дослідження проводилося в ДУ «Територіальне медичне об'єднання МВС по Харківській області» в рамках щорічної психіатричної диспансеризації, а також за окремими зверненнями працівників, які проходили службу в небезпечних умовах.

Для дослідження було використано тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. З. Гільбух і методи математичної статистики (U-критерій Манна – Уїтні та критерій Фішера). Метою тесту-опитувальника особистісної зрілості є діагностика рівня особистісної зрілості та основних її складових: мотивації досягнень, ставлення до свого «Я», почуття громадянського обов'язку, життєвої установки і здатності до психологічної близькості з іншою людиною [9, с. 1, 2].

Таблиця 1

Особливості особистісної зрілості працівників Національної поліції та Національної гвардії України, які виконують службово-бойові завдання в зоні проведення АТО

Показники особистісної зрілості	БПСПОП «Харків»		В/ч НГУ		U	P
	X _{ср}	Y	X _{ср}	Y		
Мотивація досягнень	21,36	5,63	24,98	3,72	396,0	,950
Ставлення до свого «Я»	21,81	7,95	24,13	7,71	390,0	,875
Почуття громадянського обов'язку	12,71	4,5	13,2	3,14	191,0	,001**
Життєва установка	17,12	6,92	19,7	6,02	256,0	,024*
Здатність до психологічної близькості з іншою людиною	14,25	3,76	11,5	4,62	368,5	,620
Загальний рівень особистісної зрілості	47,31	11,08	48,7	11,1	396,0	,950

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Аналіз середнього арифметичного та дисперсії показав, що мотивація досягнень у середньому більше проявляється в групі в/ч НГУ – 24,98 бали, на відміну від групи БПСПОП «Харків» із середнім балом 21,36. Працівники в/ч НГУ в середньому більшою мірою спрямовані на досягнення життєвих цілей, проявляють більшу ініціативність. У цій групі в середньому визначено дуже високий рівень мотивації досягнень, а в групі БПСПОП «Харків» – високий.

Ставлення до свого «Я» також проявляється значною мірою вище в групі в/ч НГУ – 24,13 бали, на відміну від балам групи БПСПОП «Харків» із середнім балом 21,81. В обох групах за цим показником виявлено задовільний рівень ставлення до свого «Я». Представники обох груп не виражають достатнього рівня впевненості у своїх можливостях, а також задоволеності своїм характером, темпераментом, знаннями, вміннями та навичками.

В обох досліджуваних групах почуття громадянського обов'язку має дуже високого рівня але в середньому більш високий у групі в/ч НГУ. Статистично значущі відмінності між

групами службовців НПУ і НГУ виражені за таким показником особистісної зрілості, як громадянський обов'язок. Рівень громадянського обов'язку вищий у досліджуваних групи службовців НГУ, тобто вони менш індивідуалістичні, цінують колективізм і є прихильниками єдиної ідеї у своїй професійній діяльності, керуються патріотичними мотивами.

Життєва установка в середньому має високий рівень у групі в/ч НГУ, на відміну від групи БПСПОП «Харків», де цей показник характеризується лише задовільним рівнем. Однак така складова особистісної зрілості, як життєва установка, статистично більше виражена у групі службовців Національної поліції. Службовцям БПСПОП «Харків» більше властива раціональність і розсудливість, ніж почуття й емоції в аналізі життєвих подій. Можна зробити висновок, що досліджувані цієї групи виконують службово-бойові завдання більш обдуманно та свідомо, з позицій своєї життєвої філософії, а не з мотиву патріотизму.

Здатність до психологічної близькості з іншою людиною в середньому більше

виражена в групі БПСПОП «Харків» (14,25) і має високий рівень. Група в/ч НГУ в середньому також має високий рівень цієї здатності, але виражений він в середньому нижче (11,5). Перша група більшою мірою проявляє такі особистісні якості, як доброзичливість до людей і емпатія, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Рівень особистісної зрілості в обох групах – в середньому задовільний, але в групі в/ч НГУ він виражений в середньому трохи вище (48,7), ніж у групі БПСПОП «Харків» (47,31).

Для повного аналізу результатів дослідження було проведено порівняння груп БПСПОП «Харків» і в/ч НГУ за відсотковою частотою чотирьох рівнів усіх показників особистісної зрілості, а також загального рівня особистісної зрілості.

Дуже високий рівень мотивації досягнень був виявлений у 65 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і у 50 % досліджуваних групи в/ч НГУ, що свідчить про прагнення досягти високих результатів у своїй діяльності. Високий рівень цього показника виявлений у 30 % респондентів групи БПСПОП «Харків» і у 50 % досліджуваних групи в/ч НГУ, що свідчить про ініціативність і бажання до повної самореалізації. Незадовільний рівень мотивації досягнень був виявлений у 5 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і не виявлений у досліджуваних групи в/ч НГУ. Незадовільний рівень свідчить про уникання лідерства та самостійності.

Дуже високий рівень ставлення до свого «Я» проявляє лише 2,5 % досліджуваних групи в/ч НГУ і не проявляє жоден із групи БПСПОП «Харків». Цей рівень є показником адекватної самооцінки та відсутності комплексу неповноцінності. Високий рівень ставлення до свого «Я» виявлений у 20 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і у 17,5 % досліджуваних групи в/ч НГУ, що свідчить про впевненість у своїх можливостях, а також про задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками. Задовільний рівень став пріоритетним у характеристиці обох груп і склав 55 % у групі БПСПОП «Харків» і 50 % у групі в/ч НГУ. Незадовільний рівень виявлений у 25 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і 20 % досліджуваних групи в/ч НГУ, що свідчить про не впевненість у собі та своїх можливостях, неадекватну самооцінку.

Дуже високий рівень громадянського обов'язку виявлений у 30 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і у 65 % досліджуваних груп

в/ч НГУ. Зіставлення показників за критерієм Фішера дало значущий результат ($\chi^2 = 2,614$). Таким чином, у групі в/ч НГУ, дійсно, більший відсоток досліджуваних із дуже високим рівнем громадянського обов'язку. Дуже високий рівень цього показника є свідченням того, що випробовувані виявляють інтерес до явищ суспільно-політичного життя, прагнуть до колективізму та згуртованості у службовій діяльності. Високим рівнем громадянського обов'язку характеризуються 30 % представників групи БПСПОП «Харків» і 30 % досліджуваних групи в/ч НГУ. Задовільний і незадовільний рівні виявлені 20 % респондентів групи БПСПОП «Харків» і у 2,5 % досліджуваних групи в/ч НГУ. Це свідчить про те, що досліджувані не відчують особливої потреби у спілкуванні та патріотизмі.

Дуже високий рівень життєвої установки виявлений у 30 % респондентів групи БПСПОП «Харків» і у 20 % досліджуваних групи в/ч НГУ, високий рівень цього – у 55 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і у 40 % досліджуваних групи в/ч НГУ. Це свідчить що досліджувані усвідомлюють відносність всього сущого, в них інтелекту переважає над емоційністю та почуттями. Задовільним рівнем життєвої установки характеризуються 5 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і 30 % респондентів групи в/ч НГУ. Зіставлення за критерієм Фішера виявилось значущим ($\phi = 2,585$), тому в групі в/ч НГУ, дійсно, більший відсоток респондентів характеризується саме задовільним рівнем життєвої установки. Незадовільний рівень виявлений у 10 % респондентів першої групи і 10 % досліджуваних другої групи. Це вказує на те, що досліджувані не володіють належною емоційної врівноваженістю, а визнають верховенство емоцій та імпульсивності над розсудливістю.

Здатність до психологічної близькості виявлена у 20 % як досліджуваних групи БПСПОП «Харків», так і досліджуваних групи в/ч НГУ. Високий рівень цього показника виявлений у 35 % представників групи БПСПОП «Харків» і 45 % респондентів групи в/ч НГУ. Дуже високий і високий рівні здатності до психологічної близькості з іншою людиною свідчать про такі особистісні якості досліджуваних, як доброзичливість, здатність до співпереживання, а також про потребу в духовній близькості з іншими людьми. Задовільним рівнем здатності до психологічної близькості характеризується по 25 %

респондентів у кожній групі, а незадовільним – 20 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і 10 % досліджуваних групи в/ч НГУ, що свідчить про відсутність потреби в духовній близькості з іншими людьми, чуйності, а також про невміння співпереживати іншим людям.

Дуже високий рівень особистісної зрілості виражений лише у 2,4 % респондентів групи в/ч НГУ і не виявлений в жодного досліджуваного групи БПСПОП «Харків». Високий рівень особистісної зрілості виявлений у 35 % представників групи БПСПОП «Харків» і у 41,5 % представників групи в/ч НГУ. Високий рівень особистісної зрілості свідчить про наявність якостей, які пов'язані із засвоєнням моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, а також про достатній розвиток усіх п'яти показників особистісної зрілості, охарактеризованих вище. Задовільний рівень особистісної зрілості більше виражений у досліджуваних групи (65 %) БПСПОП «Харків», на відміну від досліджуваних групи в/ч НГУ (56,1 %). Незадовільний рівень особистісної зрілості не був виявлений у жодній групі, як і статистична значущість під час порівняння двох груп за частотою чотирьох рівнів зрілості за допомогою критерію ϕ – кутового перетворення Фішера.

Висновки. Через проведення в Україні антитерористичної операції правоохоронці опиняються у складних умовах. Значний вплив має нетипова сфера діяльності, пов'язана з ризиком для життя та здоров'я, тому важливе значення має психологічний стан у бойових умовах, а також психологічна зрілість кожного окремого учасника АТО.

Працівники Національної поліції України та Національної гвардії України мають відмінності в особистісній зрілості та у мотивах службової діяльності. Між

досліджуваними групами виявлено статистично достовірні відмінності за такими складовими особистісної зрілості, як почуття обов'язку та життєва установка. У працівників НГУ більше, ніж правоохоронців БПСПОП «Харків» виражене почуття громадянського обов'язку. Так, дуже високий рівень громадянського обов'язку виявлений у 30 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і в 65 % респондентів групи НГУ.

Працівники Національної поліції виявляють більш високий рівень життєвої установки під час оцінки діяльності, в тому числі професійної. Задовільним рівнем життєвої установки характеризуються 5 % досліджуваних групи БПСПОП «Харків» і 30 % респондентів групи НГУ. Отримані результати можуть бути пов'язані як з індивідуальними особливостями учасників дослідження, так і з особливостями кадрового відбору та супроводу працівників Нацполіції та НГУ у зв'язку з внутрішніми цілями цих структур. Можна зробити висновок, що працівники БПСПОП «Харків» вступають на службу не тому, що це популярно або патріотично, а згідно з власною життєвою установкою, керуючись власними міркуваннями. Водночас їм складніше привити почуття громадянського обов'язку. Працівники НГУ не тільки є більш вмотивованими на виконання службових обов'язків згідно зі своїми внутрішніми індивідуальним переконанням, а й зацікавлені в службі на благо суспільства.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з вивченням особливостей трансформації особистісної зрілості протягом тривалого виконання службово-бойових завдань у нетипових умовах службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Harris B. Psychology to win the war and make a better peace. *The psychologist*. 2014. Vol. 25, No. 7. P. 554–555.
2. Кошелева А. О., Агеев А. Н. Нравственная рефлексия в процессе становления личностной зрелости будущего специалиста в условиях обучения в современном вузе. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Педагогика»*. 2009. № 2. С. 44–50.
3. Маркова О. Н. Личностная зрелость как проблема современной психологии. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2006. № 3. С. 191–193.
4. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. М. : Смысл, 2002. 462 с.
5. Штепа О. С. Феномен особистісної зрілості. *Соціальна психологія*. 2005. № 1. С. 62–77.
6. Леонов Н. И., Главатских М. М. Социально-психологическая зрелость личности: интегративный подход. *Известия Саратовского университета*. 2014. № 1. С. 55–60.
7. Бодалёв А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М. : Флинта, 1998. 168 с.

8. Солдатова Е. Л., Шляпникова И. А. Эго-идентичность как системообразующий фактор формирования личностной зрелости. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2010. № 27: Серия «Психология», вып. 10. С. 66–74.

9. Тест-опросник личностной зрелости/под ред. Ю. З. Гильбуха; М-во образования Украины, Ин-т повышения квалификации руководящих кадров и др. Киев : Науч.-практ. центр «Психодиагностика и дифференцированное обучение», 1994. 24 с.

Надійшла до редколегії 09.02.2017

КУДАРЬ К. В. ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ ЗРЕЛОСТИ РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ, КОТОРЫЕ ВЫПОЛНЯЛИ СЛУЖЕБНО-БОЕВЫЕ ЗАДАЧИ В НЕТИПИЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Приведены результаты исследования личностной зрелости и её основных аспектов (мотивации достижений, отношения к своему «Я», чувства гражданского долга, жизненной установки, способности к психологической близости с другими людьми) у работников Национальной полиции Украины и Национальной гвардии Украины после выполнения ними служебных задач в зоне проведения антитеррористической операции (АТО). Выявлены различия при сравнении этих двух групп по таким аспектам личностной зрелости, как чувство гражданского долга и жизненная установка.

Ключевые слова: личностная зрелость, социально-психологическая зрелость, личность, сотрудник правоохранительных органов, экстремальные условия, Национальная полиция Украины, Национальная Гвардия Украины, антитеррористическая операция.

KUDAR K. V. FEATURES OF PERSONAL MATURITY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS WHO PERFORMED SERVICE AND COMBAT MISSIONS IN ATYPICAL CONDITIONS

Personal maturity is not so much the result of physical maturation as the result of the harmonious development of social and psychological traits of personality. As law enforcement officers of Ukraine are one of the key links in setting the conflict in the zone of anti-terrorist operation (ATO) in eastern Ukraine, it is important that they have an integrated picture of the environment and the opportunity to consciously adequately perform their assigned tasks in these difficult conditions, while avoiding the harm to their mental health.

The author of the article studies the personal maturity of the officers of the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine. The differences in the following aspects of personal maturity as a sense of civic duty and life suggestions have been determined. The National Police officers are more motivated by their life suggestions, their insight and judgment, the National Guard officers are more likely to patriotic manifestations, and their behavior is largely determined by their emotions and feelings.

Keywords: personal maturity, social and psychological maturity, personality, law enforcement officer, extreme conditions, the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, anti-terrorist operation.

УДК 159.923.2

О. М. МИРОШНИЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,

начальник кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8624-9397>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАДРІВ ДО ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Висвітлено сучасний стан проблеми професійно-психологічного відбору кадрів до Державної кримінально-виконавчої служби України та вимоги, що висуваються до кандидатів. Професійно-психологічний відбір розглянуто як безперервний керований процес, що включає в себе комплекс психодіагностичних заходів щодо виявлення рівня розвитку сукупності професійно важливих якостей особистості та наступного визначення придатності до ефективної професійної діяльності у структурі Державної кримінально-виконавчої служби України. Також розглянуто етапи професійно-психологічного відбору кандидатів на службу,

особливості здійснення підбору психодіагностичного інструментарію та проведення психодіагностичного обстеження.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір, Державна кримінально-виконавча служба України, етапи психодіагностичного обстеження.

Miroshnychenko, O.M. (2017), "Features of professional and psychological selection of personnel to the State Penitentiary Service of Ukraine" ["Osoblyvosti profesiino-psykholohichnoho vidboru kadriv do Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 140–145.

Постановка проблеми. Професійна діяльність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України має свою специфіку, та висуває певні вимоги до рівня підготовки працівників, які за своїми моральними та діловими якостями, загальноосвітнім рівнем і фізичною підготовленістю мають бути здатними виконувати покладені на них обов'язки. Службова діяльність у пенітенціарних установах нерозривно пов'язана зі спілкуванням, яке з фактора, що супроводжує її, перетворюється на категорію професійно значущу. У процесі роботи спілкування виступає не як звичайна форма людської взаємодії, а як категорія функціональна. Фахівці здійснюють не тільки свою професійну діяльність у соціумі, а й постійно взаємодіють з людьми несоціалізованими, дезадаптованими, які мають кримінальні цінності. Це обумовлює необхідність володіння працівником глибокими соціально-психологічними знаннями щодо життєдіяльності суспільства в цілому та субкультури засуджених зокрема. Працівникам ДКВС України часто доводиться діяти в екстремальних умовах, що підвищує вимоги до рівня розвитку професійних якостей. Це обумовлено здатністю працівника розуміти та передавати інформацію, встановлювати й підтримувати необхідні контакти, розуміти ситуацію та предмет спілкування, вирішувати конфліктні та проблемні ситуації за оптимального використання ресурсів. Від наявності цих професійних якостей залежить не лише результативність виконання службових завдань, а й життя людей [1].

Придатність кандидата до служби визначається у процесі професійного психологічного відбору. Професійно-психологічний відбір – це сукупність спеціальних процедур, яка включає в себе медичне обстеження, соціально-психологічне вивчення та психофізіологічне обстеження. На основі результатів обстеження формулюється висновок про ступінь відповідності можливостей індивіда запитам конкретної

професії. До професійно необхідних якостей, крім спеціальних знань, умінь і навичок, належать певні психологічні особливості, властивості особистості. Лише особи, які достатньою мірою володіють цими якостями, можуть ефективно виконувати свої службові обов'язки [2, с. 4].

Метою цієї статті є розгляд питання професійно-психологічного відбору кандидатів на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України, оцінка їх професійних якостей, встановлення цих якостей за умови відповідності вимогам професії та складання на цій основі прогнозу професійної придатності кандидатів.

Основними завданнями професійно-психологічного відбору, які розглянуті в нашому дослідженні, є:

- виключення осіб, які мають явні психологічні протипоказання до служби (емоційно нестійкі, схильні до депресії, суїцидів, мають високий рівень агресивності, низький рівень розвитку моральних якостей тощо);

- виявлення здібностей кандидатів до певного виду діяльності;

- вивчення індивідуально-психологічних особливостей, які необхідно враховувати, розвивати працівнику під час службової діяльності та навчання.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають положення психологічної науки про єдність свідомості та діяльності (Л. С. Виготський,

А. В. Запорожець, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, Т. М. Титаренко, П. М. Якобсон та ін.), принцип системно-структурного підходу до аналізу професійної діяльності (С. П. Бочарова, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, Г. Г. Шевченко, В. Д. Шадріков та ін.), а також наукові положення про професійну діяльність у психології праці (Є. А. Климов, В. Г. Лоос, В. Д. Шадріков, В. А. Вайсман, Г. Мюнстерберг, О. Ліпман, В. Штерн, Ф. Тейлор, С. Г. Геллерштейн, Б. Ф. Ломов, Ю. А. Кіршин, В. Н. Бодров,

В. Л. Покровский та ін.), професійний психологічний відбір у військовій сфері (А. П. Москаленко, Н. В. Макаренко, М. С. Корольчук, В. А. Кораблін, І. І. Приходько, О. В. Тимченко, С. І. Яковенко, Т. М. Яковенко) й у сфері управлінської діяльності (О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська).

Виклад основного матеріалу. Діяльність працівника ДКВС України є багатоплановою, полягає у виконанні певних функцій як відносно засуджених, так і відносно колег. У цій діяльності можна виділити основні підструктури: соціальну, юридичну, психолого-педагогічну (виховну), організаційно-управлінську. Розглянемо їх більш детально.

Соціальна підструктура діяльності передбачає постійний контакт персоналу із засудженими, які переважно є носіями злочинної субкультури, традицій, асоціальних установок і звичок. Все це може призвести до деформації особистості, неусвідомленого засвоєння персоналом установи традицій злочинного середовища. Так, деякі працівники прагнуть показати свою обізнаність у знанні жаргону, вживають його у своїй розмовній мові і сподіваються завоювати таким чином авторитет у засуджених. Професійний імунітет, внутрішнє неприйняття негативних проявів злочинного середовища – необхідні за таких умов якості співробітника. При цьому слід враховувати, що засуджені, будучи самі в моральному плані не бездоганні, дуже вимогливі до моральних якостей співробітника.

Юридична підструктура покликана забезпечити належне виконання покарання. У персоналу має бути сформоване правове мислення та вихована правова культура. Працівники повинні не тільки знати й виконувати закони, але й уміти здійснювати правове виховання засуджених, долати в них внутрішній опір і небажання сприймати правові знання (інфантилізм або нігілізм – негативне ставлення засуджених до формування своєї правосвідомості).

Психолого-педагогічна підструктура передбачає організацію індивідуально-виховного процесу, метою якого є викоренення негативних якостей і рис особистості в засуджених, схильностей і звичок, через які вони скоїли злочин. Сутність психолого-педагогічної діяльності полягає в тому, що існують:

- складність у виправленні особистості, яка має негативну спрямованість;
- психологічний опір соціально-виховному впливу;
- певна віддаленість результатів діяльності вихователя (для досягнення результатів потрібно багато часу, що вимагає розробки стратегії виправлення особистості, передбачення та прогнозування результатів роботи, виявлення при цьому оптимізму);
- відповідальність за наслідки своєї діяльності;
- швидка зміна педагогічних ситуацій, що вимагають миттєвої орієнтації та прийняття рішення;
- необхідність постійно вдосконалювати свою діяльність.

Організаційно-управлінська підструктура діяльності передбачає вміння управляти поведінкою засуджених, здійснювати управлінські функції, що означає вміти оцінювати конкретну ситуацію та приймати правильне рішення, чітко та зрозуміло доводити вказівки до відомих засуджених, контролювати хід виконання доручень.

У цілому професійна діяльність персоналу ДКВС України вимагає певної психолого-педагогічної підготовки, яка враховує не тільки оволодіння мінімумом психологічних і педагогічних знань, а й формування необхідних якостей особистості. Успішне функціонування колективу кримінально-виконавчої служби в цілому, а також успішна діяльність кожного окремого працівника вимагають значних зусиль для організації та координації діяльності всіх членів колективу. У структурі професійної діяльності працівників виправних установ можна виділити 4 провідні підструктури (пізнавальну, комунікативну, організаційно-управлінську та виховну) та 5 факторів професійної придатності:

- високий рівень соціалізації особистості;
- розвинені пізнавальні здібності;
- емоційно-вольову стійкість;
- комунікативну компетентність;
- виражені організаторські здібності.

Отже, всі перераховані вище особливості професійної діяльності й особистості працівників повинні враховуватися під час професійно-психологічного відбору кандидатів на службу, який повинні здійснювати працівники кадрових апаратів, психологи підрозділів ДКВС України, центри психофізіологічної діагностики військово-лікарських комісій (далі – ЦПД ВЛК) [3].

Професійно-психологічний відбір слід здійснювати в 3 етапи:

- 1) попередній;
- 2) основний;
- 3) заключний.

Попередній етап професійно-психологічного відбору повинен здійснюватися безпосередньо психологом установи або органу ДКВС України. Передумовою для здійснення цього етапу відбору є направлення співробітника кадрового апарату установи чи органу виконання покарань або заявка керівника підрозділу. Під час проведення цього етапу психолог повинен упевнитися в тому, що на обстеження з'явився саме направлений відділом кадрів кандидат на службу. Також психолог може вимагати в досліджуваного документи, пов'язані із проходженням строкової служби у збройних силах, трудовою діяльністю, а також інші документи й відомості, необхідні для виявлення індивідуально-психологічних особливостей. Первинний етап професійно-психологічного відбору здійснюється спільно із працівниками кадрового апарату, керівником структурного підрозділу, де планується подальша служба кандидата. На цьому етапі психолог проводить первинну діагностику кандидата на службу, в ході якої з'ясовуються мотиви вступу на службу в ДКВС України, ціннісні орієнтації, моральні якості, соціальні установки, рівень інтелекту, емоційної стійкості, комунікативні якості, уявлення про службу, ставлення сім'ї та друзів до майбутньої роботи кандидата, інтереси й захоплення. На основі цього формуються перші враження про особистість кандидата, його культурний та інтелектуальний рівні розвитку, адекватність розуміння особливостей майбутньої діяльності.

За необхідності проводиться професійна орієнтація та переорієнтація кандидата. Об'єктивно викладаються труднощі майбутньої служби, а також перспективи й переваги в порівнянні з іншими видами діяльності. Основними завданнями психолога на цьому етапі є визначити професійні здібності кандидатів на службу, а також виявити осіб, які мають явні протипоказання до майбутньої службової діяльності. Під час проведення професійно-психологічного відбору психолог використовує різноманітні методи вивчення особистості: спостереження, бесіду, анкетування, психологічне тестування.

У процесі підбору тестових методик психолог не повинен використовувати психодіагностичний інструментарій, який

використовується експертами-психологами ЦПД ВЛК. Підібрані методики повинні бути науково обгрунтовані й адаптовані до використання у ДКВС України. Рекомендується використовувати методики, які виключають «ефект соціальної бажаності» та дають достовірний результат. Під час вибору психодіагностичного інструментарію необхідно дотримуватися таких правил:

- включати в батарею тестів інтегральний особистісний опитувальник, який охоплює великий діапазон індивідуально-психологічних особливостей;

- підбирати методики, спрямовані на вивчення різних особистісних сфер;

- використовувати проєктивні методи вивчення особистості.

За результатами попереднього вивчення кандидата психолог готує висновок, який передається до кадрового підрозділу та долучається до другої частини особової справи. У цьому документі психологом робиться один із двох висновків: «рекомендований як кандидат на службу в ДКВС України» або «не рекомендований як кандидат на службу в ДКВС України».

За умови виявлення психологічних протипоказань до майбутньої служби рішення про припинення подальшого професійного відбору або його продовження приймає начальник відповідної установи. Висновок психолога не є підставою для відмови у подальшому психологічному обстеженні в ЦПД ВЛК. Другий примірник висновку за результатами первинного психологічного вивчення кандидата на службу в ДКВС відправляється разом із направленням на психодіагностичне обстеження в ЦПД ВЛК, що є підставою для початку основного етапу професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в ДКВС України. Подальше психологічне обстеження кандидати на службу проходять в ЦПД ВЛК [4]. Процедури психологічного обстеження в ЦПД ВЛК стандартизовані та акцентують увагу на виявленні осіб із психічними захворюваннями (граничними психічними станами), вивченні психофізіологічних та індивідуально-характерологічних особливостей, які можуть ускладнити адаптацію до умов і характеру майбутньої діяльності. Основне завдання центрів психофізіологічної діагностики – професійно-психологічний відбір, основна мета якого полягає у:

- виявленні серед кандидатів на службу, навчання, а також серед працівників під час

переміщення на різні посади в ДКВС України осіб із нервово-психічною нестійкістю або таких, які знаходяться у стані психічної дезадаптації;

- оцінці психологічної придатності кандидатів до різних видів діяльності в ДКВС і працівників під час переміщення на посади, а також у прогнозі академічної та професійної успішності кандидатів на навчання;

- оцінці рівня професійної адаптації кандидатів на службу після проходження випробувального терміну (початкової підготовки) і працівників під час переміщення;

- виявленні осіб з асоціальними установками, корисливо-утилітарною мотивацією, а також тих, хто вживає психоактивні речовини.

На обстеження в ЦПД ВЛК після проходження стажування кандидати направляються за рішенням психологів підрозділу. Перебуваючи в підпорядкуванні ВЛК, експерти-психологи виконують дуже важливу функцію, пов'язану з фільтрацією осіб із різними психічними аномаліями та потенційно можливою деструктивною поведінкою. Однак керівники підрозділів оцінюють підлеглих за іншими критеріями, пов'язаними зі здатністю ефективно вирішувати професійні завдання. У зв'язку з цим, психологічному відбору, крім допоміжної функції (виявлення латентної психопатології, асоціальних установок і корисливо-утилітарної мотивації), необхідний самостійний аспект, зміст якого направлено на підбір виду діяльності, що відповідає здібностям, перевагам, індивідуальним характеристикам та особистісним якостям кандидата. На відміну від жорсткого підходу, характерного для соціально-правового та медичного етапів професійного відбору, що приймає однозначне рішення – «придатний – не придатний» до служби, психологічний відбір повинен трансформуватися в процедуру розподілу персоналу за основними видами діяльності в ДКВС України. У цьому випадку питання про придатність повинно трансформуватися в інше: який вид діяльності найбільше підходить кандидату, який успішно пройшов соціально-правовий і медичний етапи професійного відбору. Можливо, подібний підхід сприятиме більш успішному професійному розвитку працівників, прийнятих у різні служби ДКВС України. За результатами обстеження фахівцями ЦПД оформлюються висновки для ВЛК, кадрового апарату та психолога підрозділу. Висновок для кадрових апаратів і

психологічної служби має містити розгорнуту психологічну характеристику кандидата й один із наступних висновків про його професійну придатність до конкретного виду діяльності.

1. Висновок «рекомендується в першу чергу» (повністю відповідає вимогам передбачуваної посади) виноситься стосовно кандидатів, у яких виявлені індивідуальні особливості, що забезпечують оптимальну адаптацію до умов і характеру майбутньої діяльності, включаючи екстремальні ситуації. У них прогнозується успішність служби, низька вірогідність розвитку поведінки, що відхиляється від норми, або професійних захворювань (ідеальний кандидат на службу).

2. Висновок «рекомендується» (в основному відповідає вимогам передбачуваної посади) виноситься стосовно кандидатів, у яких індивідуальні особливості можуть ускладнити (подовжити) період адаптації до служби в найбільш відповідальних або екстремальних ситуаціях. Для цієї категорії кандидатів важливим моментом профілактики порушення адаптації або поведінки в екстремальних ситуаціях є вироблення стійких професійних навичок.

3. Висновок «рекомендується умовно» (мінімально відповідає вимогам передбачуваної посади) виноситься стосовно кандидатів, у яких індивідуальні особливості не дозволяють надійно прогнозувати успішність служби на передбачуваній посаді. Вони в більшості випадків відносяться до «групи ризику» і вимагають активного спостереження з боку психолога підрозділу. Їм може бути відмовлено у прийомі на стажування на конкретній посаді або в прийомі на службу після незадовільного завершення випробувального терміну як стажера.

4. Висновок «не рекомендується» (не відповідає вимогам передбачуваної посади) виноситься стосовно кандидатів, які мають виражені ознаки нервово-психічної нестійкості з високою ймовірністю розвитку захворювань, незадовільну мотивацію до служби, негативні особистісні особливості, асоціальні форми поведінки.

Висновок психолога та фахівців ЦПД ВЛК для кадрового апарату має рекомендаційний характер. Рішення про придатність до служби щодо психічного здоров'я кандидата приймає лікар-психіатр ВЛК з урахуванням представлених йому результатів обстеження, висновків психолога та ЦПД ВЛК. Якщо виникають розбіжності між висновками

експерта-психолога ЦПД ВЛК і лікаря-психіатра ВЛК, питання про придатність кандидата вирішується на комісії під головуванням начальника ВЛК за обов'язкової участі експерта-психолога або начальника ЦПД ВЛК і лікаря-психіатра ВЛК.

Працівники ЦПД ВЛК і психологи зобов'язані проводити психологічне консультування кандидата за результатами проведеної психодіагностики, якщо він звернувся з відповідним запитом. Мета консультування – надання допомоги кандидату в усвідомленому виборі професії з урахуванням його індивідуально-психологічних особливостей. Після прийняття начальником установи рішення про прийом кандидата на службу починається завершальний етап професійно-психологічного відбору, який здійснює психолог установи або органу. Цей етап припадає на період стажування і становить 3 місяці. За позитивної динаміки адаптації на підставі рапорту безпосереднього керівника період стажування може бути скорочено. У випадку виникнення труднощів в адаптаційний період до умов майбутньої службової діяльності період стажування може бути збільшений до 6 місяців. Загальна мета психологічного супроводу стажиста – успішна його адаптація до майбутньої службової діяльності. Психологічний супровід періоду стажування здійснюється в таких напрямках:

- 1) консультування наставника та безпосереднього керівника щодо оптимізації процесу адаптації стажиста на основі його індивідуально-психологічних особливостей;
- 2) поглиблене психодіагностичне обстеження;
- 3) підвищення загальної професійної та психологічної культури стажиста;
- 4) консультування стажиста із професійно-службових і особистісних проблем;
- 5) формування професійно-необхідних особистісних якостей під час психокорекційної роботи;

б) профілактика прояву деструкцій у поведінці.

Після завершення заключного етапу психолог готує психологічний висновок за результатами випробувального терміну кандидата на службу в ДКВС України, в якому зазначаються такі характеристики: ставлення кандидата до служби в ДКВС України; ступінь адаптованості до посади; взаємини з колегами; індивідуально-психологічні та особистісні властивості. У документ психологом виноситься один із висновків: «рекомендується використовувати на посаді», «рекомендується перемістити на інший вид діяльності з урахуванням психологічних особливостей», рекомендується припинити подальше проходження служби». Якщо записати останній висновок, працівник направляється в ЦПД ВЛК для додаткового обстеження. Висновок передається до кадрового підрозділу та враховується під час вирішення питання про прийом кандидата на службу до ДКВС України по завершенні випробувального терміну, долучається до матеріалів особової справи кандидата. Також необхідно відзначити, що висновки психолога мають рекомендаційний і конфіденційний характер і посилання на висновки психолога за відмови у прийомі кандидата на службу не припустиме.

Висновок. Таким чином, професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в ДКВС України є початковою ланкою у психологічному супроводі персоналу, і важливістю цього етапу службової діяльності не варто нехтувати. Від комплексного й ефективного відбору кандидатів на службу залежить потенціал кадрового складу Державної кримінально-виконавчої служби України та можливість вирішувати поставлені перед відомством завдання в різних умовах службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // База даних (БД) «Законодавство України»/Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 09.02.2017).
2. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія. Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.
3. Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції: наказ МВС України від 17.12.2015 № 1583 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16> (дата звернення: 09.02.2017).
4. Про затвердження Положення про діяльність військово-лікарської комісії та Порядку проведення військово-лікарської експертизи і медичного огляду військовослужбовців та осіб рядового і

начальницького складу в системі МВС України: наказ МВС України 06.02.2001 № 85 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0165-01> (дата звернення: 09.02.2017).

Надійшла до редколегії 16.02.2017

МИРОШНИЧЕНКО О. Н. ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА КАДРОВ В ГОСУДАРСТВЕННУЮ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНУЮ СЛУЖБУ УКРАИНЫ

Освещено современное состояние проблемы профессионально-психологического отбора кадров в Государственную уголовно-исполнительную службу Украины и требования, предъявляемые к кандидатам. Профессионально-психологический отбор рассмотрен как непрерывный управляемый процесс, включающий комплекс психодиагностических мероприятий по выявлению уровня развития совокупности профессионально важных качеств личности и последующего определения пригодности к эффективной профессиональной деятельности в структуре Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Также рассмотрены этапы профессионально-психологического отбора кандидатов на службу, особенности осуществления подбора психодиагностического инструментария и проведения психодиагностического обследования.

Ключевые слова: профессионально-психологический отбор, Государственная уголовно-исполнительная служба Украины, этапы психодиагностического обследования.

MIROSHNYCHENKO O. M. FEATURES OF PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL SELECTION OF PERSONNEL TO THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

Professional activity within the penal system makes certain requirements for the level of training of employees, who being officials with certain rights and duties, must possess the necessary erudition, broad outlook, professional knowledge, the ability to communicate with people and the ability to maintain their mental health. Besides, the employees often have to act in extreme conditions, which increase the requirements for the level of development of professional qualities.

Professional and psychological selection is a continuous managed process, which includes a complex of psycho-diagnostic measures to identify the level of development of a set of professionally important qualities of a person and the subsequent determination of suitability for effective professional activity in the structure of the State Penitentiary Service of Ukraine.

The author of the article has studied the current state of the problem of professional and psychological selection of personnel to the State Penitentiary Service of Ukraine and the requirements for candidates. The author has also studied the stages of professional and psychological selection of candidates for service, the features of realizing the selection of psycho-diagnostic tools and the conduction of psycho-diagnostic examination.

Keywords: professional and psychological selection, State Penitentiary Service of Ukraine, stages of psycho-diagnostic examination.

УДК 159.99

М. М. САПША,

доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук, професор,

професор кафедри соціології та психології

факультету № 6 (права та масових комунікацій)

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

МОВА ПРОФЕСІЙНИХ УБИВЦЬ

Розглянуто мову професійних убивць як професійну мову. Наведено низку характерних прикладів такої мови. Показано, що специфічною особливістю мови убивць є її евфемізація, яка спрямовується ними на певне пом'якшення оцінок порушень злочинцями соціальних установлень, а іноді й на виправдання цих порушень. Крім того, характерною ознакою мови убивць є пряма (щодо своїх жертв) або прихована вербальна агресія, що має на меті вербальний вплив на адресата з метою зміни його ціннісних установок щодо дій злочинців.

Ключові слова: професійні вбивці, мова вбивць, мовна особистість, евфемізми, психологічні установки, когнітивний дисонанс, мовна агресія.

Sappa, M.M. (2017), "The language of professional killers" ["Mova profesiinykh ubyvts"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 146–150.

Постановка проблеми. Міждисциплінарні дослідження в різних галузях сучасної науки стають актуальним напрямком розвитку. Юридична психологія, як зазначалося нами в попередньому номері журналу [1], може у деяких напрямках досліджень спиратися й на набутки юрислінгвістики, зокрема психолінгвістики. Чільне місце в категоріальному апараті психологічної лінгвістики займає поняття мовної особистості. Це «особистість, яка реалізує себе в комунікації, що вибирає і здійснює ту чи іншу стратегію і тактику спілкування, що вибирає і використовує той чи інший репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних)» [2, с. 51]. Це визначення виходить з того, що кожній людині притаманна індивідуальна низка як психологічних, так і мовних характеристик, при цьому вона «характеризується певним запасом слів, що мають ранг частотності використання. Лексикон і манера говоріння можуть вказувати на належність її до певного соціуму» [3, с. 240].

Стан дослідження. Останнім часом у психолінгвістиці сформувався напрямок, що вивчає мовну особистість з точки зору опису її мовного портрета. Мовний портрет – це втілена в мові мовна особистість певної соціальної спільноти [4]. З цих позицій психологів насамперед цікавлять ті риси мовної особистості, які несуть в собі ознаки групової ідентичності. Інтереси юридичних психологів у цьому випадку спрямовані на ті соціальні спільноти людей, діяльність яких тим чи іншим чином пов'язана з правом: створенням правових норм та їх застосуванням, правоохоронною діяльністю, а також з девіантними і кримінальними особами. У зв'язку з тим має практичний інтерес виявлення психологічних особливостей мови професійних убивць як окремої соціальної групи, що і є **метою** нашої роботи.

Виклад основного матеріалу. Професійними вбивцями будемо називати людей, які у своїй професійній діяльності здійснюють вбивства особисто або примушують до вбивства інших людей – постійно або іноді, час від часу. У ХІХ ст., як пише Ф. М. Достоєвський, їх називали

«убийцы по ремеслу» [5, с. 213]. Можливо, слід погодитися з О. Мазуріним, який називає професійне вбивство однією із стародавніх професій [6, с. 4]. До групи професійних убивць слід, мабуть, віднести й тих, хто регулярно здійснює вбивства людей на релігійному ґрунті (як, наприклад, члени сект тугів (гхагів), які в Індії масово вбивали людей протягом семи століть [7, с. 92]) або з інших мотивів [8].

Виділена нами за вказаною ознакою ставлення до вбивства група людей складається з ряду соціальних спільнот, суб'єкти діяльності яких істотно відрізняються від інших груп за соціальними характеристиками і мовою комунікацій із собі подібними, тобто своєю особливою професійною мовою. Під професійною мовою мається на увазі сукупність усіх мовних засобів, якими користуються в професійно обмеженій сфері комунікації з метою забезпечення взаєморозуміння між людьми, які діють у цій сфері.

Характерно, що в різних соціальних середовищах професійних убивць мова спілкування між ними, термінологія, що застосовується, можуть помітно відрізнятися, що пояснюється різним місцем, часом, причинами і характером скоєння вбивств. Так, у Калькутті в 1836 р. було видано словник і граматику мови тугів, у словниках кримінального жаргону чимало термінів, пов'язаних з убивствами [9]. А поет М. Волошин у вірші «Термінологія» наводить групу особливих термінів з мови кримських чекістів часів громадянської війни:

*«Брали на мушку», «ставили к стенке»,
«Списывали в расход» –
Так изменялись из года в год
Быта и речи оттенки.
«Хлопнуть», «угробить», «отправить на шлёпку»,
«К Духонину в штаб», «разменять» –
Проце и хлеце нельзя передать
Нашу кровавую трёпку.
Правду выпытывали из-под ногтей,
В шею вставляли фугасы,
«Шили погоны», «кроили лампасы»,
«Делали однорогих чертей».
Сколько понадобилось лжи*

*В эти проклятые годы,
Чтоб разъярить и поднять на ножи
Армии, классы, народы* [10, с. 12].

Вважається, що створення мови злочинців – системи термінів і виразів – покликане ідентифікувати учасників цієї спільноти і має на меті ускладнити розуміння їхнього спілкування з боку непосвячених. Ми вважаємо, що специфічною особливістю мови професійних убивць є евфемізація мови. У загальному випадку евфемізмом (з грецької – «*благоречіє*», *добре мовлення*) називають нейтральне за змістом та емоційною завантаженістю слово або описовий вираз, який зазвичай використовується у приватних розмовах, публічних висловлюваннях і текстах для заміни інших, що вважаються недоречними, слів і виразів. У нашому випадку табуізований термін «вбивство» зазвичай позначається словом з меншим негативним навантаженням.

Так, кримінальники вбивство називають мокрухою – імовірно, від *замочити* – пролити кров, порізати, поранити, а самого вбивцю з пролиттям крові – мокрятник, мокрушник. Пізніше зв'язок саме з «пролиттям крові» загубився, так що зараз мокруха – будь-яке вбивство. Іноді для позначення вбивства кажуть «до нігтя», а вбивство за зраду спільників має особливу назву – «крантик». При цьому зважитися на вбивство – «идти на мокрое», «идти на складку», а саму дію – скоєння вбивства – називають: «вальнуть», «задуть лампаду», «коцнуть», «молотнуть», «мочкануть», «поставить на куранты», «пришить», «убрать», «уделать», «укатать», «шваркнуть наглухо», «завалить», «грохнуть» (застрелити когось), «запороть» (зарізати ножом людину) та ін. Показово, що на мові спецслужб убивство, виконане настільки майстерно, що смерть, здавалось би, настала або від хвороби, або від нещасного випадку, називалося «корь».

На деякі терміни професійної мови убивць радянських спецслужб часів громадянської війни ми вказали вище віршем М. Волошина. С. П. Мельгунов доповнює перелік таким: «... спрощено-цинічною стає вся взагалі термінологія смерті: «пустить в расход», «разменять» (Одеса), «идите искать отца в Могилевскую губернию», «отправит в штаб Духонина», «сыграл на гитаре» (Москва), «больше 38 я не мог запечатать» – тобто власноруч розстріляти (Катеринослав), або ще грубіше: «нацокал» (Одеса), «отправит на Машук – фиалки нюхать» (П'ятигорськ)» [11, с. 146]. Часом термінологія убивць опускалася до прямого знущання над їхніми жертвами.

Так, наприклад, політв'язнів, яких чекісти вивозили на баржах і топили в Керченській протоці, вони називали «десант на Кубань», у пам'ять невдалого Улагаєвського десанту білих [10, с. 66]. Цікаво, що Гляйвицький інцидент (Гляйвицька провокація) 1 вересня 1939 р. – операція СС, з якої почалася Друга світова війна, мав кодову назву «Консерви». Роль «загиблих під час нападу» поляків призначалася ув'язненим концтаборів, убитих за допомогою ін'єкцій і доставленим на місце подій. На есесівському жаргоні їх називали «консерви»; звідси і назва операції [12, с. 321].

Убивства, вчинені в рамках державної системи, найчастіше евфемічно відображаються у вигляді канцеляризмів: вища міра покарання або ВМ, 10 років без права листування та інші. У 1941 р., коли не було можливості евакуювати всіх ув'язнених при наступі німецьких військ, у тюрмах в першу чергу розстрілювали політв'язнів – у звітах це називали «вибуло по 1-й категорії» [13, с. 19]. Як приклад цього різновиду мови убивць розглянемо уривок зі стенограми Пленуму ЦК КП (б) 1937 р., наведений журналістом Ед. Поляновським:

«Конторин, Архангельская обл. Враги не дремлют. Последняя работа по указанию ЦК – это показательные процессы, а затем выкорчевывание и уничтожение врагов народа. В Архангельской области много всякой сволочи. Мы вскрыли дополнительно 10 контрреволюционных организаций. Мы просим и будем просить ЦК увеличить нам лимит по первой категории в порядке подготовки к выборам. У нас такая область, что требуется еще подавить этих гадов.

Голос с места. Везде не мешает нажать.

Конторин. Мы подсчитали: человек на 400-500 не мешало бы нам лимит получить. Это помогло бы нам лучше подготовиться к выборам в Верховный Совет» [14].

Мова на нараді йшла про вбивство багатьох людей. Але рівень порушення соціального встановлення – заборони вбивства людини – знижується і як би виправдовується тим, що тих, кого збираються вбити, доповідач характеризує вкрай негативно, використовуючи стійкі словосполучення: «враги народа», «всякая сволочь», «эти гады». Вбивство теж не називається вбивством, а «уничтожением врагов народа» або «[осуждением] по первой категории». Причому евфемізм «увеличить лимит по первой категории» учасниками пленуму ЦК

розуміється однозначно: отримання дозволу на вбивство ще більшої кількості людей.

Аналіз наведених прикладів у їх сукупності дозволяє зробити пояснення цьому явищу. Соціальна заборона на вбивство, принаймні в рамках одного співтовариства, виникла ще в глибоку давнину і в християнських та інших культурах має вигляд табу. При використанні протягом тривалого часу табу набувають, навіть поза їх релігійним або міфічним контекстом, характеру стійких психологічних установок і перетворюються в стереотипи поведінки. Виходячи з того, що табу (громадські заборони), як і психологічні установки, утворюються виключно у вербальній формі, слід вважати, що одним з можливих соціально-психологічних механізмів зниження значущості табу може бути створення вербальної конструкції, що веде до зниження обов'язковості заборони або відмови від неї. Зазвичай соціалізована, тобто інтегрована в суспільне життя, особистість своє порушення табу (суспільної заборони) переживає як певну психологічну напругу – дисонанс, тобто такий психологічно дискомфортний і спонукальний стан, від якого особистість прагне позбутися або знизити його, змінивши одну або кілька когніцій [15, с. 116]. Когнітивний дисонанс виникає в тих випадках, коли між когніціями (переконаннями, установками або знаннями про свою поведінку) є протиріччя: «відповідно до теорії когнітивного дисонансу, ми відчуваємо напругу (дисонанс), коли дві думки або два переконання (когніції) психологічно несумісні» [16, с. 273].

У тих випадках, коли особистість не може (або не хоче) змінити свою поведінку, для зменшення психологічного дисонансу відбувається зміщення внутрішнього стандарту – особистість змінює первісну установку, адаптуючись до соціальних і психологічних умов середовища, які змінилися. У повсякденності корекція ментального відображення соціально-психологічного середовища, яке змінюється, і корекція установок часто відбуваються з опорою на стійкі словосполучення, які, як ми вважаємо, і є структурними елементами зміненої

ментальності [17, с. 36]. Тут, як було показано прикладами, наведеними вище, використовуються фразеологічні одиниці, що являють собою евфемізми. Зниження дисонансу між поведінкою і початковою установкою досягається зазвичай тим, що в широкому ряді випадків позначення дії «вбивство» підміняється іншим, більш м'яким і розпливчастим позначенням: «физическое устранение», «высшая мера», «отправит в штаб Духонина», «поставит к стенке», «пустит в расход».

Ще однією особливістю мови вбивць є її пряма чи прихована вербальна агресія [18]. Негативно описуючи своїх жертв (контрреволюционеры, буржуи, кровопийцы, враги народа), вони виправдовують свої дії, чим намагаються знизити негативні оцінки своєї діяльності. А використовуючи в мові евфемізми (як «благоречіє»), злочинці спрямовують їх на певне пом'якшення оцінок порушень ними соціальних установлень, а іноді й на виправдання цих порушень [19]. Однак це не змінює сутності самого порушення як акту фізичної агресії. І в даному випадку цільова спрямованість вербальної агресії, що приховується під виглядом евфемізмів у мовній поведінці вбивць, має за мету неаргументований чи недостатньо аргументований, відкритий чи латентний вербальний вплив на адресата з метою зміни його ціннісних установок (ментальних та оціночних) відносно дій злочинців.

Таким чином, розглянувши мову професійних убивць як професійну мову та навівши низку характерних прикладів такої мови, можемо зробити **висновок**, що специфічною особливістю мови убивць є її евфемізація, яка спрямовується ними на певне пом'якшення оцінок порушень злочинцями соціальних установлень, а іноді й на виправдання цих порушень. Крім того, характерною ознакою мови вбивць є пряма (щодо своїх жертв) або прихована вербальна агресія, що має на меті вербальний вплив на адресата з метою зміни його ціннісних установок щодо дій злочинців.

Список бібліографічних посилань

1. Саппа М. М. Проблематика юридичної психології в структурі юрислінгвістики. *Право і Безпека*. 2016. № 4 (63). С. 153–156.
2. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М. : Гнозис, 2003. 375 с.
3. Кыштымова Т. В. Понятие языковая личность в современной лингвистике. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2014. № 6. С. 237–244.

4. Алюнина О. Г. Понятие речевого портрета в современных лингвистических исследованиях // Лингвистика и лингводидактика на рубеже веков: теоретические и прикладные аспекты: материалы регион. науч.-метод. интернет-конф., 15.11.2009–25.02.2010/Ставропол. гос. ун-т, фак. романо-герман. яз. URL: <http://conf.stavsu.ru/conf.asp?ReportId=1034> (дата звернення: 31.01.2017).
5. Достоевский Ф. М. Записки из мертвого дома // Ф. М. Достоевский: собр. соч. в 15 т. Л. : Наука, 1988. Т. 3. С. 205–481.
6. Мазурин О. Знаменитые киллеры, знаменитые жертвы. М. : Самиздат, 2009. 260 с.
7. Токарев М. Тайные общества смерти: очерки истории террористических организаций. М. : Олма-Пресс, 2005. 381 с.
8. Богданов К. А. Каннибализм. История одного табу. Пограничное сознание. *Канун: альманах*. 1999. Вып. 5. С. 198–233.
9. *Грачев М., Гуров А., Рябинин В. Словарь уголовного жаргона*. СПб. : Норинт, 1991. 324 с.
10. Волошин М. Стихи о терроре. Берлин: Книгоиздательство писателей, 1923. 70 с.
11. Мельгунов С. П. Красный террор в России. М.: ТУСКОТРС, 1990. 210 с.
12. Хёне Х. Черный орден СС. История охранных отрядов. М.: Олма-Пресс, 2003. 542 с.
13. Гурьянов А., Кокурин А. Эвакуация тюрем. *Карта: независимый исторический журнал*. 1994. № 6. С. 16–27.
14. Поляновский Э. Пескарев: он восстал против сталинского террора на пленуме ЦК. *Известия*. 2001. 8 фев. С. 9.
15. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб. : Питер Ком, 1999. 528 с.
16. Майерс Д. Социальная психология. СПб. : Питер, 1998. 684 с.
17. Саппа М. М. Историчні фраземи як елементи структури ментальності. *Мова і культура*. Вип. 13, т. IX (145)/Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Вид. дім Дмитра Бурого. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2010. С. 35–40.
18. Саппа Н. Н. Вербальная агрессия как объект психолого-правового анализа // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. 2016. № 4. URL: <http://bulletinpp.esrae.ru/217-1101> (дата звернення: 01.02.2017).
19. Саппа М. М. Мова і злочин: евфемізми у соціально-психологічному виправданні порушень соціальних установлень. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 6 (37). С. 295–298.
Надійшла до редколегії 02.02.2017

САППА Н. Н. ЯЗЫК ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УБИЙЦ

Рассмотрен язык профессиональных убийц как язык профессиональный. Приведён ряд характерных примеров такого языка. Показано, что специфической особенностью языка убийц является его эвфемизация, которая направлена на определённое смягчение оценок нарушений преступниками социальных установлений, а порой и на оправдание этих нарушений. Кроме того, характерным признаком языка убийц является прямая (направленная на их жертвы) или скрытая вербальная агрессия, цель которой состоит в вербальном воздействии на адресата для изменения его ценностных установок относительно действий преступников.

Ключевые слова: профессиональные убийцы, речь убийц, языковая личность, эвфемизмы, психологические установки, когнитивный диссонанс, вербальная агрессия.

SAPPA M. M. THE LANGUAGE OF PROFESSIONAL KILLERS

The author has considered the language of professional killers as a professional language. It has been indicated that legal psychology in some areas of research is also based on the achievements of legal linguistics, in particular on psychological linguistics, where the concept of linguistic identity takes the prominent place in categorical apparatus. The linguistic portrait – is the linguistic identity of a definite social community embodied in the language. From this perspective, psychologists are primarily interested in those features of linguistic identity, bearing the features of group identity. And interests of legal psychologists are focused on the social community of people, whose activities are in some way connected with the law, including criminal and deviant individuals. To this regard the objective of this article is to determine the psychological characteristics of the language of professional killers.

A number of specific examples of such a language and the definition of professional killers as a particular social group have been provided. It has been proved that a specific feature of the language of killers is euphemization of their professional terminology. The explanation of this from the psychological point of view is the origin and attempts to overcome the cognitive dissonance between criminal behavior and social ban of murder that has become as persistent attitudes in the society – has become a taboo behavior and transformed into stereotypes of behavior. Reducing the dissonance is typically achieved by the fact that in many cases designation of the “murder” is replaced by others, softer and more vague designations as “physical elimination”, “higher degree”, “liquidate”, which are aimed at easing certain estimates of violating social precepts by the criminals and sometimes to

justify these violations. In Besides, a characteristic feature of the language of killers is the direct killers (concerning their victims) or hidden verbal aggression that aims verbal impact on the recipient in order to change the attitudes about the actions of criminals.

Keywords: professional killers, killers' language, linguistic identity, euphemisms, psychological attitudes, cognitive dissonance, verbal aggression.

УДК 159.98

С. В. ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології
факультету № 3 (підрозділів поліції превентивної діяльності)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>;

Д. В. ШТРИГОЛЬ,

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри психіатрії, наркології, неврології та медичної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7346-2677>

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІБНОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ

Проаналізовано особливості здібностей соціального інтелекту студентів з Індії, країн Східної Африки та Близького Сходу. Виявлено подібність рівнів і структури взаємозв'язків окремих здібностей соціального інтелекту іноземних та вітчизняних студентів. Зазначено, що найбільш високий рівень розвитку соціального інтелекту виявлений у студентів з країн Близького Сходу. Наголошено, що наявні відмінності в розвитку здібностей соціального інтелекту обстежених не повинні їм заважати в успішній міжкультурній комунікації.

Ключові слова: соціальний інтелект, спілкування, етнокультурні відмінності, міжкультурна комунікація.

Kharchenko, S.V. and Shtryhol, D.V. (2017), "Features of the abilities of social intelligence of foreign students" ["Osoblyvosti zdbnosteі sotsialnoho intelektu inozemnykh studentiv"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 150–154.

Постановка проблеми. Роль соціального інтелекту є провідною в процесі комунікації, в тому числі міжкультурної, що істотним чином впливає на характер її плину та успішність. Соціальний інтелект суб'єкта розвивається в межах певного соціокультурного простору, де існують свої норми поведінки та соціальної взаємодії.

У різних культурах істотно відрізняються норми, які визначають поведінку під час міжособистісних контактів. Найбільш ретельно дослідженими у психологічній науці є крос-культурні відмінності у сприйнятті емоцій, символічних жестах та деяких інших аспектах невербальної поведінки, наявність і неврахування яких може та часто призводить до непорозуміння і нерозуміння у спілкуванні представників різних культур. Дослідження інших здібностей соціального інтелекту представників різних культур менш чисельні та мають певні методологічні обмеження.

Міжкультурне спілкування в сучасному світі стає все більш інтенсивним. Однак під час такого спілкування виникають певні труднощі, обумовлені значною різницею у змісті когнітивного досвіду учасників. Активність міжкультурних контактів у сучасному світі, в тому числі серед студентської молоді, зумовлює необхідність більш широкого дослідження особливостей соціального інтелекту представників різних культур.

Стан дослідження. Радянський учений С. Л. Виготський розглядав інтелект як результат опосередкованого спілкуванням освоєння дитиною цінностей культури. Він формується в процесі соціалізації людини, яка відбувається в певних культурних і соціальних умовах.

У працях С. Томкінса, П. Екмана, К. Ізарда, У. Фрізена та інших учених були досліджені особливості вираження та сприйняття емоцій у різних культурах [1; 2]. Більшість учених

вважають, що спонтанний прояв емоцій є універсальним для людей і вищих приматів. Водночас вони зазначають, що відповідно до культурних норм є певні особливості у вираженні емоцій за допомогою міміки, пантоміміки тощо, що певною мірою зумовлює наявність відмінностей в їх декодуванні представниками різних культурних, етнічних і релігійних груп. Наприклад, дослідження показали, що японці гірше за американців розпізнають гнів, відразу, страх і печаль (див.: [2]).

О. О. Федоровою соціальний інтелект розглядається як один із чинників формування ставлення особистості до соціально значущих об'єктів, що є провідним аспектом успішної реалізації міжкультурної комунікації [3]. Учена стверджує, що чим вищим є рівень соціального інтелекту мігранта, тим більш схоже з корінними жителями ставлення формується у нього до соціально значущих об'єктів у ситуації міграції. Також встановлено, що у студентів із високим рівнем міжнаціональної толерантності рівень здібностей соціального інтелекту дещо вищий, ніж в інтолерантних [4].

Дослідження впливу етнокультурного чинника на особливості соціального інтелекту показали, що між представниками таких етнічних груп, як російська, українська, казахська, татарська та калмицька, відмінностей немає. А. І. Комарова порівняла особливості соціального інтелекту китайських і російських студентів та з'ясувала, що в росіян вищий загальний рівень соціального інтелекту, вони краще орієнтуються в невербальному спілкуванні, краще передбачають поведінку людини [5].

Метою статті є проаналізувати особливості здібностей соціального інтелекту іноземних студентів як представників різних культур.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні взяли участь 50 студентів 4 курсу медичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, які прибули на навчання з Індії (28 % досліджуваних), Нігерії (20 %), Гани (20 %), Зімбабве (4 %), Сирії (4 %), Лівану (4 %) та інших країн африканського континенту. Під час аналізу результатів іноземні учасники дослідження були об'єднані в такі групи: Індія, Східна Африка, Близький Схід. Контрольною групою стали 30 курсантів 3 та 4 курсів Харківського національного університету внутрішніх справ.

Дослідження проводилося за допомогою тесту Дж. Гілфорда та М. Саллівена (діагностика соціального інтелекту). У зв'язку з тим, що іноземні студенти не володіють на достатньому рівні українською або російською мовами, а їх навчання відбувається англійською, інструкція та зміст субтесту № 3 «Вербальна експресія» були перекладені англійською. Контрольна група виконувала завдання тесту Дж. Гілфорда та М. Саллівена в адаптації О. С. Михайлової [4]. В усіх групах були скарги учасників дослідження на те, що картинки стимульного матеріалу дрібні, та дозволяють роздивитися особливості мімічних проявів. Аналіз результатів проводився за допомогою U-критерію Манна – Уїтні та r_s критерію рангової кореляції Спірмена.

Слід зазначити, що загальний рівень соціального інтелекту, досліджуваний за методикою Дж. Гілфорда та М. Саллівена, у 31,4 % іноземних студентів відповідав середньому, а в 62,9 % – рівню нижче середнього. У 54,8 % іноземних студентів на середньому рівні розвинута здібність передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації (субтест «Історія з доповненням»), низький і високий рівні не діагностувалися. У 67,8 % іноземних студентів на середньому рівні розвинута здібність логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест «Групи експресій»). 43,2 % досліджуваних іноземних студентів на середньому та 32,4 % на рівні нижче середнього продемонстрували рівень розвитку здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала (субтест «Вербальна експресія»). Здібність розуміти внутрішні мотиви поведінки людей (субтест «Історія з доповненням») у 52,8 % іноземних студентів відповідала середньому рівню та у 33,3 % – рівню нижче середнього.

Аналіз особливостей здібностей соціального інтелекту іноземних студентів показав відсутність статистично значущих відмінностей у порівнянні з контрольною групою. Виконання учасниками дослідження завдань субтестів «Історія із завершенням», який вимірює здібність передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації, та «Вербальна експресія», що вивчає здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала, було найбільш

успішним в обох групах. Найнижчий рівень учасники дослідження показали під час виконання субтесту «Історія з доповненням»,

який діагностує успішність розуміння внутрішніх мотивів поведінки людей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Особливості соціального інтелекту учасників дослідження ($X \pm \sigma$)

Субтест	Закордонні студенти	Контрольна група	P
Історія із завершенням	2,9±0,7	3,3±0,9	–
Групи експресій	2,7±0,7	2,9±0,8	–
Вербальна експресія	2,9±0,9	3,3±1,0	–
Історія з доповненням	2,4±0,9	2,3±0,7	–
Загальний рівень	2,4±0,6	3,0±0,8	–

Як показано в таблиці 1, іноземні студенти дещо гірше впоралися з виконанням більшості субтестів методики, ніж досліджувані контрольної групи, що свідчить про трохи нижчі здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації, логічно узагальнювати, виділяти загальні істотні ознаки в різних невербальних реакціях

людини та розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Дослідження показало подібність взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту іноземних студентів і курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ (див. табл. 2 та 3).

Таблиця 2

Особливості взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту іноземних студентів (r_s)

Субтест	Історія із завершенням	Групи експресії	Вербальна експресія	Історія з доповненням
Історія із завершенням	X			
Групи експресії	0,46**	X		
Вербальна експресія	0,29	- 0,01	X	
Історія з доповненням	0,28	0,33*	0,25	X
Загальний рівень	0,68**	0,61**	0,59**	0,71**

Примітки: * – достовірність кореляційного зв'язку на рівні $p = 0,05$;

** – достовірність кореляційного зв'язку на рівні $p = 0,01$.

Таблиця 3

Особливості взаємозв'язків здібностей соціального інтелекту курсантів ХНУВС (r_s)

Субтест	Історія із завершенням	Групи експресії	Вербальна експресія	Історія з доповненням
Історія із завершенням	X			
Групи експресії	0,45**	X		
Вербальна експресія	0,07	0,10	X	
Історія з доповненням	0,20	0,29	- 0,11	X
Загальний рівень	0,75**	0,74**	0,51**	0,41**

Умовні позначки – як у табл. 2.

В основній і контрольній групах загальний рівень соціального інтелекту статистично достовірно ($p = 0,01$) пов'язаний із рівнем розвитку окремих здібностей (див. табл. 2 та 3). Щодо взаємозв'язків окремих здібностей соціального інтелекту, то виявлені відмінності у взаємозв'язках здібності розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала. Ми це пов'язуємо з тим, що мова

методики не є рідною для учасників дослідження основної групи.

Подальший аналіз результатів дослідження показав, що здібність передбачати вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації, вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та

знаннях нормо-рольових моделей, правил, які регулюють поведінку людей, найкраще розвинута у студентів із країн Західної Африки (субтест «Історія із завершенням»). Однак вони гірше за інших учасників дослідження розуміють структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, погано вміють аналізувати складні ситуації взаємодії людей, розуміти

логіку їх розвитку, відчувати зміни змісту ситуації під час включення в комунікацію різних учасників. У цих студентів погано розвинена здатність добудувати невідомі, відсутні ланки в ланцюзі взаємодій, передбачати, як людина поведе себе надалі, знаходити причини певної поведінки (субтест «Історія з доповненням») (див. рис. 1).

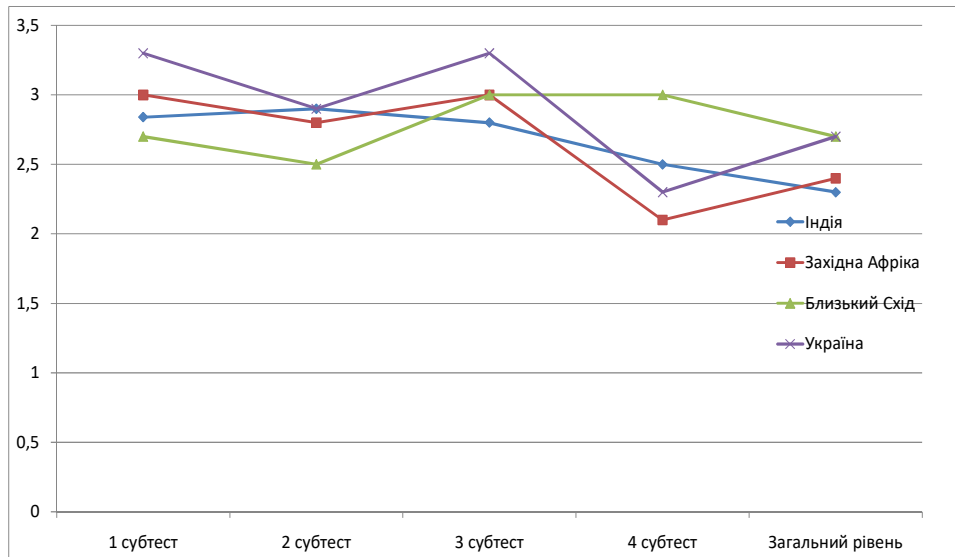

Рис. 1. Особливості соціального інтелекту учасників дослідження різних груп (стандартні бали)

У студентів з Індії діагностовано найнижчий рівень соціального інтелекту серед інших груп. У них найгірше розвинута чутливість до характеру та відтінків людських взаємин, швидкість і правильність розуміння того, що люди говорять один одному (мовної експресії) в контексті певної ситуації, певних взаємин, здатність знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях, а також вони мають найменший репертуар рольової поведінки (рольової пластичності) (субтест «Вербальна експресія»). Однак у цих студентів найбільш високий показник за субтестом «Групи експресій», який характеризує розвиток здібностей правильно оцінювати стан, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами (мімікою, позами, жестами), звертати увагу на невербальні реакції учасників комунікації.

Найбільш високий рівень соціального інтелекту виявлений у студентів із країн Близького Сходу. У них діагностовано найвищі результати за субтестом «Історія з доповненням», який діагностує здібність

розуміти внутрішні мотиви поведінки людей, але найнижчі за субтестами «Історія із завершенням», який виявляє здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, і «Групи експресій», що відображає розвиток здібностей до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини. Слід відзначити, що саме в цій групі найбільше виражені відмінності між чоловіками та жінками: жінки краще виконували завдання субтестів «Історія із завершенням» та «Групи експресій», а чоловіки – субтесту «Вербальна експресія».

Висновок. Відмінності в рівні розвитку здібностей соціального інтелекту іноземних студентів і курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ незначні та відповідають, здебільшого, середньому рівню та рівню нижче середнього. Іноземні студенти мають дещо менш розвинуті здібності передбачати наслідки поведінки персонажів у певній ситуації, логічно узагальнювати, виділити загальні істотні

ознаки в різних невербальних реакціях людини та розуміти зміни значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Найбільш високий рівень соціального інтелекту виявлений у студентів із країн Близького Сходу. Саме в цій групі діагностовано найбільш високий рівень розвитку здібності розуміти внутрішні мотиви поведінки людей. Здібність передбачати наслідки поведінки в певній ситуації найкраще розвинута у студентів із країн Західної Африки. У студентів з Індії діагностовано найнижчий рівень соціального інтелекту, у них найгірше розвинута здібність

розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини залежно від контексту ситуації, яка їх викликала.

Отримані дані дозволяють обґрунтовано стверджувати, що іноземні студенти можуть успішно здійснювати міжкультурну комунікацію.

У подальшому доцільно розширити вибірку дослідження та залучити до цього представників країн Азії, перш за все Китаю та В'єтнаму, значна кількість яких навчається та працює в Україні. Важливим є також окремий аналіз тих завдань-ситуацій, які були складними для вирішення іноземними учасниками дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Изард К. Э. Психология эмоций. СПб. : Питер, 1999. 538 с.
2. Психология и культура/под ред. Д. Мацумото. СПб. : Питер, 2003. 718 с. (Серия «Мастера психологии»).
3. Федорова Е. А. Социальный интеллект как фактор формирования отношения к социально значимым объектам у представителей различных этнических групп: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. Ярославль, 2009. 26 с.
4. Король Л. Д. Эмпирическое исследование толерантной личности в сфере межнациональных отношений: анализ особенностей развития ценностной сферы и социального интеллекта. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. № 24 (221), вып. 28. С. 165–172.
5. Комарова А. И. Социальный и эмоциональный интеллект: кросскультурное исследование. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2011. № 5. С. 30–35.
6. Михайлова (Алёшина) Е. С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Руководство пользователя. СПб. : Иматон, 2001. 51 с.

Надійшла до редколегії 13.02.2017

ХАРЧЕНКО С. В., ШТРИГОЛЬ Д. В. ОСОБЕННОСТИ СПОСОБНОСТЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ

Проанализированы особенности способностей социального интеллекта студентов из Индии, стран Восточной Африки и Ближнего Востока. Выявлено сходство уровней и структуры взаимосвязей отдельных способностей социального интеллекта иностранных и отечественных студентов. Отмечено, что наиболее высокий уровень развития социального интеллекта выявлен у студентов из стран Ближнего Востока. Утверждается, что имеющиеся различия в развитии способностей социального интеллекта обследованных не должны им мешать в успешной межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: социальный интеллект, общение, этнокультурные отличия, межкультурная коммуникация.

KHARCHENKO S. V., SHTRYHOL D. V. FEATURES OF THE ABILITIES OF SOCIAL INTELLIGENCE OF FOREIGN STUDENTS

It has been indicated that social intelligence is an important component of successful interpersonal communication and is formed in the process of socialization of a person that takes place in certain cultural and social conditions. In modern psychology there are few studies of other abilities of social intelligence of the representatives of different cultures, besides the studies of the features of expressing emotions in accordance with the norms that exist in different cultures, and their perception.

The authors of the presented work have analyzed the features of the abilities of social intelligence of students from India, Eastern Africa and the Middle East studying in Kharkiv. The study was conducted by the method of diagnosis of social intelligence of J. P. Guilford and M. O'Sullivan.

The authors have demonstrated the similarity of levels and structure of the abilities of social intelligence of foreign and domestic research participants. It has been found out that international students have somewhat less developed abilities to foresee the consequences of behavior in certain situations, logically conclude, generalize, distinguish common essential features in various nonverbal

reactions of a person to understand the change of the values of such verbal reactions of a person depending on the context of the situation that caused them.

The highest level of social intelligence development was found out in students from the Middle East countries. We diagnosed the highest level of the ability to understand the inner motives of people in this group. There were also significant differences between men and women regarding the abilities of social intelligence in this group. The ability to foresee the consequences of the behavior of persons in a particular situation is best developed in students from West Africa, but they are worse than others understand the inner motives of the behavior of people. The lowest level of social intelligence, the worst developed ability to understand the changing values of such verbal reactions of a person depending on the context of the situation that caused them were diagnosed in students from India.

It is alleged that the existing differences in the development of abilities of social intelligence of the studied persons should not prevent their successful intercultural communication.

Keywords: *social intelligence, communication, cultural differences, intercultural communication.*

УДК [159.92:351.74](477)

О. А. ЯРЕЩЕНКО,

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки
факультету № 2 (кримінальної поліції)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2475-7572>;*

О. А. МОРГУНОВ,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки
факультету № 2 (кримінальної поліції)
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2259-3620>*

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДО ПРОФЕСІЙНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Проаналізовано поняття і зміст психологічної готовності особистості до професійно-службової діяльності в екстремальних умовах. Визначено підходи до розуміння сутності психологічної готовності. На матеріалі порівняльного емпіричного дослідження 34 працівників підрозділу спеціального призначення та 34 працівників підрозділу кадрового забезпечення поліції визначено коло особистісних рис та проявів, що лежать в основі високого рівня психологічної готовності до професійно-службової діяльності спецпризначенців.

Ключові слова: *поліція, підрозділи спеціального призначення, підрозділи кадрового забезпечення, психологічна готовність, екстремальна професійно-службова діяльність.*

Yareshchenko, O.A. and Morgunov, O.A. (2017), "Personal factors of psychological readiness of special purpose units' police officers to professional activities in extreme conditions" ["Osobystisni chynnyky hotovnosti pratsivnykiv pidrozdiliv politsii spetsialnoho pryznachennia do profesiino-sluzhbovoi diialnosti v ekstremalnykh umovakh"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 155–160.

Постановка проблеми. Останнім часом суспільна і державна думка про цілі та завдання правоохоронної діяльності зазнала істотних змін. Особливо це торкнулось поглядів на методи діяльності силових структур і підходів до їх кадрового комплектування. Простежуються невпинне зростання вимог до рівня професіоналізму правоохоронців, постійні новації в системі їх професійно-службової підготовки та навчання.

При цьому особистість правоохоронця як підгрунтя успішності його професійно-служ-

бової діяльності продовжує залишатись недостатньо вивченою в системі Національної поліції України, отже потребує подальшого ретельного дослідження. Так, у відомчому наказі МВС України від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», що регулює професійну підготовку працівників поліції, виокремлено лише два психологічні завдання – формування у персоналу поліції морально-психологічної стійкості та психологічної

готовності до дій. Це певною мірою свідчить про орієнтацію не на процесуальну сторону діяльності поліцейських (як вони працюють), а на її результативність. Однак в основі розтиражованих у засобах масової інформації за останні роки численних прорахунків і невдач поліцейських у різноманітних службових ситуаціях лежать переважно саме особистісні прояви та особливості, що заважають здійсненню правильних дій на тлі високого рівня їх суб'єктивної психологічної готовності та стійкості.

Актуальність дослідження. Однією з найбільш реформованих поліцейських структур є підрозділи поліції спеціального призначення (далі – ППСП), до складу яких зараз входять спецпідрозділ КОРД і територіальні підрозділи ППСП в областях [1]. У складі цих підрозділів – найкраще фізично підготовлені працівники, на яких покладено ризиковані та відповідальні завдання щодо здійснення силових акцій із протидії злочинності й охорони публічної безпеки. При цьому в суспільстві є великі сподівання, що їх підготовленість, оснащення і діяльність слугуватимуть еталоном спецпідрозділів.

З огляду на це природним є досить великий перелік вимог, які висувуються до працівників ППСП щодо: стану здоров'я, фізичної підготовленості, сформованості спеціальних знань, умінь і навичок тощо. Тому актуальним видається питання про чинники формування у працівників ППСП психологічної готовності до їх професійно-службової діяльності.

Метою нашого дослідження є визначення особистісних особливостей та проявів, що лежать в основі високого рівня психологічної готовності спецпризначенців до професійно-службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійно-службова діяльність працівників ППСП належить до складних, вона також має всі ознаки екстремальності: реальна небезпека для життя і здоров'я; використання вогнепальної зброї та спецзасобів; невизначеність умов діяльності, їх раптові зміни тощо. Виникнення стресового стану у спецпризначенця завжди пов'язане з екстремальними умовами впливу на нього середовища, що, природно, викликають почуття страху. Розробка проблеми стресового реагування працівників спецпідрозділів поліції залишається недостатньо результативною [2–4].

Складність їх професійної діяльності, крім того, зумовлюється змішанням персоналу з

колишніх спецпідрозділів, які виконували до цього часу зовсім різні професійні завдання, а також невизначеністю кола типових професійних завдань.

У науковій літературі готовність до діяльності загалом розуміється як певний психічний стан «перед-дії», що забезпечує ефективність подальших дій (М. Д. Левітов, С. Л. Рубінштейн, Є. П. Ільїн, Л. О. Кандибович, М. І. Дьяченко, В. С. Нерсисян, В. І. Барко та ін.). Він на різних рівнях виражається через змобілізованість (психофізіологічний рівень), налаштованість (мотиваційний рівень), сформованість образу майбутньої ситуації та належної поведінки в ній (когнітивний рівень).

Існують дві основні точки зору на природу готовності – функціональний та особистісний підходи. Прихильники першого вивчають «короткочасну готовність» (до конкретної дії), ними виявлено, що готовність корелює з: передстартовою активізацією психічних функцій, сформованістю у спецпризначенця образу майбутньої дії, усвідомленою можливістю своєчасного прийняття адекватного рішення в екстремальній ситуації, оптимальним рівнем працездатності нервової системи тощо (Є. П. Ільїн, О. О. Ухтомський, А. Ц. Пуні та ін.).

Особистісний підхід базується на вивченні «довготривалої готовності» як результативної характеристики ефективності діяльності. Його прихильники вважають, що готовність – це інтегральне особистісне утворення, функція від певного комплексу особистісних структур, яка виникає та розвивається внаслідок професійної підготовленості. В такому випадку готовність виражається через більш усвідомлені суб'єктом прояви: впевненість у своїх силах, змагальну установку, прагнення досягти найліпшого результату, впевненість у його досяжності (К. К. Платонов, С. О. Ларіонов).

Так, С. О. Ларіонов, І. О. Віденєєв і О. В. Платковська зазначають, що до структури психологічної готовності працівника органів внутрішніх справ входять:

1) озброєність працівника необхідними для успішного виконання діяльності знаннями, вміннями та навичками;

2) готовність до екстреної реалізації певної програми дій в умовах виникнення екстремальної ситуації;

3) рішучість і бажання здійснити належну дію [5, с. 351].

На думку О. В. Тімченка, стан психологічної готовності до діяльності у

складних умовах визначається перш за все здатністю людини до емоційної ізоляції всього зайвого, а після цього – адаптацією до оточення. Автор вважає, що людина кожен раз перед вчиненням дії вчиняє її у внутрішньому плані, переживаючи її емоційно. Саме це переживання і є найвразливішою частиною здатності здійснювати складні види діяльності і в найбільшій мірі піддається негативному впливу емоційного стресу [6, с. 132].

Крім того, в літературі поширені погляди на структуру психологічної готовності як установки, тобто «готовності до конкретної дії». Це дозволяє аналізувати прояви готовності на різних рівнях, відокремлюючи її компоненти. Так, на думку М. І. Дьяченка та Л. О. Кандибовича, стан готовності охоплює такі компоненти:

а) мотиваційний (потреба успішно вирішувати завдання, інтерес до процесу їх вирішення, намагання досягти результату і показати себе з кращого боку);

б) пізнавальний (розуміння професійних завдань, оцінка їх значущості, знання засобів вирішення, уявлення про ймовірні зміни обстановки);

в) емоційний (почуття професійної гідності, відповідальності, впевненості в успіху, бойового азарту);

г) вольовий (керування собою, мобілізація сил, зосередження на завданні, відволікання від сторонніх впливів, переборювання побоювань) [7, с. 46].

Особистісний підхід до тлумачення психологічної готовності як певної особистісної здатності дозволяє передбачати, що:

1. Існує певний контингент кандидатів на посади ППСП, який не може бути рекомендований для подальшого проходження служби внаслідок відсутності необхідних для формування готовності професійно-службових рис та якостей. Відповідно, є й такі кандидати, які найбільш перспективні щодо формування у них професійно-психологічної готовності.

2. Можливо сформувати й розвинути психологічну готовність з опорою на якості й риси особистості, які виявляються під час тієї діяльності, що потребує професійної готовності (професійно-важливі якості). Такий розвиток може відбуватись не тільки у процесі самої діяльності, а й під час професійної підготовки до неї, зокрема професійно-психологічної.

3. Психологічна готовність як функція від комплексу особистісних якостей і рис може

виступати критерієм поділу персоналу ППСП щодо перспектив успішності їх подальшої службової діяльності.

Методи дослідження. Для виявлення особистісних особливостей, що виступають підґрунтям високого рівня психологічної готовності, нами було проведено порівняльний аналіз щодо готовності діяти в екстремальній ситуації різних працівників-спеціалістів правоохоронного профілю в кількості 68 осіб. Зокрема, було взято працівників ППСП, які раніше протягом тривалого часу проходили службу у спецпідрозділі УБОЗ «Сокіл», успішно виконуючи завдання зі звільнення заручників та захоплення особливо небезпечних озброєних злочинців.

Досліджувану вибірку склали 34 працівники чоловічої статі БПОП у Дніпропетровській області, які раніше проходили службу на посадах бійців у спецпідрозділі УБОЗ «Сокіл». Стаж роботи досліджуваних – від 7 до 14 років. Усі досліджувані безпосередніми керівниками характеризувались як бездоганні професіонали з високим рівнем професійної та психологічної готовності до дій в умовах ризику і небезпеки.

Групою порівняння виступили 34 працівники чоловічої статі кадрового апарату ГУНП в Дніпропетровській області з аналогічним стажем служби.

Для емпіричної частини проведення дослідження було використано певні психодіагностичні методи: 1) психодіагностичний тест (ПДТ) В. Мельникова, Л. Ямпольського; 2) методика діагностики ступеня готовності до ризику Шуберта; 3) психографічний тест О. Лібіна. Крім того, було здійснено вимірювання частоти серцевих скорочень після фізичного навантаження до та після проби Ашнера-Даньїні для визначення переважаючого типу реагування нервової системи на стрес.

Результати та їх обговорення. Для вирішення питання щодо ролі, яку відіграє у психологічній готовності працівників ППСП тонус нервової системи, було використано відому пробу Ашнера-Даньїні. Вона здійснювалась таким чином. Після фізичного навантаження (згинання-розгинання рук в упорі лежачи) у досліджуваних вимірювалась частота серцевих скорочень (ЧСС). Далі проводилось натискання на очні яблука протягом 10 секунд. Через хвилину ЧСС вимірювалась повторно. Різниця між ЧСС свідчить про переважання тонузу парасимпатичної нервової системи (якщо ЧСС1>ЧСС2) чи симпатичної нервової

системи (якщо ЧСС2>ЧСС1) або про їх збалансованість, якщо різниця була меншою за 10 ударів. Результати виявились відмінними у групах досліджуваних (таблиця 1).

Таблиця 1

Особливості тонусу відділів нервової системи (у %)

Тип тонусу	Працівники підрозділів кадрового забезпечення	Працівники ППСП
Ваготонія	26,5	–
Збалансований	50,0	35,3
Симпатикотонія	23,5	64,7

Частота серцевих скорочень у всіх працівників ППСП після виконання проби Ашнера-Даньїні збільшувалась, у значної частини (64,7 %) – більш ніж на 10 ударів. Це свідчить на користь того, що у працівників ППСП переважає симпатикотонічний тип реагування. За даними різних джерел (наприклад [8]), це визнається «викривленим» типом реагування на стрес, психовегетативним синдромом хронічного професійного стресу. Такі працівники характеризуються постійною готовністю до симпатичного, рухового

реагування на подразники (за принципом «бий або втікай») при слабкому функціонуванні відновлювальних механізмів парасимпатичної нервової системи. Наслідками є психосоматичні та психовегетативні розлади. На відміну від них у працівників підрозділів кадрового забезпечення частіше реєструвався нормальний та ваготонічний типи реагування.

Вивчення готовності до ризику за методикою Шуберта показало в цілому нижчу схильність працівників ППСП до ризику (таблиця 2).

Таблиця 2

Особливості готовності до ризику (у %)

Схильність до ризику	Працівники підрозділів кадрового забезпечення	Працівники ППСП
Низька	14,7	23,5
Середня	35,3	41,2
Висока	50,0	35,3

Враховуючи те, що до складу методики входять твердження, побудовані за принципом «Могли би Ви...», можна дійти висновку, що працівники ППСП характеризуються в цілому меншою схильністю до необґрунтованого ризику. Під час обговорення методики з досліджуваними виявлено, по-перше, що перелік ризикових ситуацій для них є недостатньо екстремальним (стрибнути з 10-метрової висоти, зістрибнути з поїзда, стрибнути з парашутом тощо), а по-друге,

схильність працівників ППСП уникати немотивованого ризику (міг би, але це – не потрібно). Працівники підрозділів кадрового забезпечення виявились були більш схильними бравувати своїми можливостями, демонстрували вищу готовність до ризику.

Вивчення особистісних особливостей працівників ППСП за методикою психографічного тесту засвідчило наявність низки статистично значущих відмінностей між показниками (таблиця 3).

Таблиця 3

Особистісні особливості (стени, $x_{cp} \pm \sigma$)

Шкали ПДТ	Працівники підрозділів кадрового забезпечення		Працівники ППСП		t	p
	x_{cp}	σ	x_{cp}	Σ		
Невротизм	5,00	2,81	4,18	2,33	1,00	–
Психотизм	4,95	2,32	5,76	1,68	-1,27	–
Депресія	5,09	2,72	5,82	1,33	-1,10	–
Совісність	6,41	2,38	2,76	1,35	6,03	0,001
Розгальмованість	7,91	2,29	8,47	1,01	-1,03	–
Загальна активність	7,86	2,73	8,76	1,86	-1,23	–

Боязкість	3,36	2,26	4,12	3,00	-0,87	–
Товариськість	7,55	3,36	8,18	2,27	-0,70	–
Естетична вразливість	5,32	2,34	3,30	3,12	2,45	0,05
Жіночість	4,18	2,42	4,59	2,37	-0,53	–
Психічна неврівноваженість	4,18	2,46	3,94	2,22	0,32	–
Асоціальність	6,00	2,81	7,76	1,25	-2,63	0,01
Екстраверсія	5,23	2,78	7,00	2,62	-2,04	0,05
Сензитивність	4,09	1,80	3,24	2,05	1,36	–

З таблиці видно існування відмінностей між досліджуваними групами за шкалами совісності, естетичної вразливості, асоціальності та екстраверсії, що дозволяє констатувати основні особистісні особливості працівників ППСП:

- активні та ініціативні, дещо імпульсивні у задоволенні потреб, жваво реагують на події, прагнуть бути включеними у групову взаємодію;

- врівноважені, емоційно стримані, спокійно реагують на критику;

- схильні до безвідповідальності, прагнуть уникати додаткових навантажень, недбало ставляться до законів і моральних норм;

- реалістичні, раціональні, практичні, приземлені, тверезо оцінюють обставини та людей, мають дефіцит творчої уяви.

За психографічним тестом визначено, що у вибірці працівників ППСП переважають такі особистісні типи:

Орстеніки (23,5 %). Цей тип характеризує особистість «успішного виконавця», для якого якість діяльності є першочерговою. Вони прагнуть домагатися досконалості в оволодінні професією. Володіють високим почуттям відповідальності. Вимогливі до себе та інших. У відносинах досить педантичні. Високо цінують справедливість і мають підвищену чутливість до правдивості. Поряд з тим у прийнятті відповідальних рішень їх часто долають сумніви, вони не можуть передати частину своєї роботи іншим, довіряючи лише собі, інтенсивно переживають навіть незначні невдачі. Можуть витримувати значні розумові навантаження, хоча висока інтенсивність роботи викликає роздратування. Не можуть швидко включитися у процес, тому що їм потрібен тривалий підготовчий період. Сам процес діяльності не приносить їм особливого задоволення, проте істотне значення вони надають результату. Відчувають себе дискомфортно, коли процес залишається незавершеним.

Інстеніки (23,5 %). Цей тип характеризується як «комунікативно-мінливий». Розгальмовані в поведінці й мові, безпосередні в соціальних відносинах, розкуті. Легко залучаються до ситуації і так само легко з неї виходять. Бурхливо реагують на події, що відбуваються. Легко переносять невизначені відносини, незручні ситуації та конфліктні обставини. Вміють швидко реагувати в незнайомій обстановці. Разом з тим може бути знижена чутливість до поточної ситуації, через що схильні робити поспішні висновки. Найчастіше кидають почату справу, не доводячи її до кінця. Більш успішні тоді, коли є можливість «перемикатися» з однієї справи на іншу.

Аргостеніки (23,5 %). Тип «самодостатній». Емоційно стабільні, у більшості випадків володіють собою і послідовно дотримуються певних правил. Уникають спілкування з тими, хто не вміє приховувати своїх почуттів. Перш ніж зав'язати знайомство, намагаються краще придивитися до передбачуваного партнера. Чутливість до переживань інших людей знижена внаслідок віддання переваги формальним стосункам і результативній стороні спілкування. Схильні замикатися в колі власних проблем, у скрутних ситуаціях розраховують тільки на свої сили. Вважають себе, а не обставини, відповідальними за власні успіхи і невдачі. Детально продумують варіанти своїх дій. Мають розвинені моторні навички та образну уяву.

Агостеніки (17,6 %). Тип «організатор». Схильні до керівництва й організаторської діяльності, орієнтовані на авторитети і значущі в суспільстві норми поведінки. Прагнуть до домінування над іншими. Їх відрізняє виражена потреба в активних діях. Розвинена велика психомоторика. Велике значення має не тільки результат, але й сам процес його здійснення. В оцінці як успіхів, так і невдач схильні до перебільшення. Зустрічаючи перешкоди, стають вкрай збудливими. У

напружених міжособистісних ситуаціях переважає стратегія суперництва. Вимагають визнання, прагнуть звернути на себе увагу оточуючих. Всіма силами намагаються виправдати покладену на них довіру. Залежні від миттєвого настрою. Імпульсивні в прийнятті рішень. Можуть приймати рішення, яке їм здається правильним у даний момент, не припускаючи, що воно може спричинити неприємності надалі.

Висновки. Сформована психологічна готовність працівників ППСП як результат їх тривалої та успішної службової діяльності певною мірою спирається на низку їх психологічних особливостей. Зокрема, працівники ППСП із високим рівнем психологічної готовності відрізняються:

1) викривленим типом стресового реагування, а саме постійною готовністю до рухового реагування на подразники, що зумовлює розвиток надмірного самоконтролю поведінки і може розглядатись як

симптоматика хронічного професійного стресу;

2) виваженим ставленням до ризику, схильністю уникати необґрунтованих ризикових вчинків, але високим рівнем суб'єктивної готовності діяти в умовах ризику та невизначеності;

3) практичністю, приземленістю, переважанням раціонального у думках і поведінці, надмірним контролем емоцій. Сферою компенсації може виступати занижений моральний та нормативний контроль поведінки, скептичне ставлення до обмежень і приписів, безвідповідальне ставлення до вимог, що сприймаються як зайві та непотрібні.

Таким чином, психологічна готовність працівників спецпідрозділів поліції пов'язана з таким комплексом особистісних проявів, що не дає підстав очікувати від них «соціально еталонної» поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Бражиненко В. В., Кущенко В. О. КОРД – спецназ української поліції // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 трав. 2016 р./МВС України, Департамент патрул. Поліції України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. Харків : ХНУВС, 2016. С. 105–107.
2. Артем'єв В. О. Стан страху та його роль у правоохоронній діяльності працівників ОВС: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2003. С. 2–3.
3. Доценко В. В. Стрес, стресовий стан та стресостійкість в професійній діяльності правоохоронця // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19 листоп. 2010 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 108–112.
4. Ярещенко О. А. Стрес у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 квіт. 2015 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 211–213.
5. Ларіонов С. О., Віденєєв І. О., Платковська О. В. Психогігієна та психопрофілактика в діяльності працівників слідчих підрозділів // Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів: навч. посіб. / І. В. Жданова, П. В. Макаренко, Н. Е. Мілорадова та ін.; за заг. ред. І. В. Жданової. Харків : ХНУВС, 2014. Розділ 7. С. 271–361.
6. Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. Є. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: наук.-практ. посіб. Харків : НУВС, 2005. 319 с.
7. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск : Харвест, 1981. 383 с.
8. Булатова Г. Р., Новикова Л. Б. Психовегетативный синдром как стресс индуцированное состояние у сотрудников силовых министерств и ведомств. *Медицинский вестник Башкортостана*. 2012. Т. 7, № 3. С. 67–69.

Надійшла до редколегії 23.02.2017

ЯРЕЩЕНКО О. А., МОРГУНОВ А. А. ЛИЧНОСТНЫЕ ФАКТОРЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ СОТРУДНИКОВ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПОЛИЦИИ СПЕЦИАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

Проанализированы понятия и содержание психологической готовности личности к профессионально-служебной деятельности в экстремальных условиях. Определены подходы к пониманию сущности психологической готовности. На материале сравнительного

эмпирического исследования 34 работников подразделения специального назначения и 34 работников подразделения кадрового обеспечения полиции определён круг личностных черт и проявлений, лежащих в основе высокого уровня психологической готовности к профессионально-служебной деятельности спецназначенцев.

Ключевые слова: полиция, подразделения специального назначения, подразделения кадрового обеспечения психологическая готовность, экстремальная профессионально-служебная деятельность.

YARESHCHENKO O. A., MORGUNOV O. A. PERSONAL FACTORS OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF SPECIAL PURPOSE UNITS' POLICE OFFICERS TO PROFESSIONAL ACTIVITIES IN EXTREME CONDITIONS

The authors of the article have analyzed the concepts and content of psychological readiness of a person for professional and official activities in extreme conditions. Approaches to understanding the essence of psychological readiness have been determined. Based on the comparative empirical study 34 officers of special purpose units and 34 officers of the police personnel divisions the authors have determined the range of personal traits and manifestations underlying in the high level of psychological readiness for the professional and official activities of the officers of special purpose units. They are:

- 1) the crooked type of stress response, constant readiness for sympathetic, motor reaction to stimuli, which causes excessive control of behavior and is a symptom of chronic professional stress;
- 2) rational attitude to risk, avoidance of unmotivated, risky behavior with a high level of readiness for actions in the risk conditions and uncertainty;
- 3) the predominance of rational forms of thinking and behavior, strong control of emotions, a lack of imagination. It has been suggested that the sphere of compensation for emotional control may be reduced moral and normative control of behavior, skepticism of attitude towards restrictions and regulations, irresponsible attitude towards requirements that are perceived as superfluous and unreasonable.

Keywords: special purpose units and police personnel, psychological readiness, extreme professional and service activities.

|| ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації в науковому журналі «Право і Безпека»

1. МОВИ ПУБЛІКАЦІЙ – українська, російська або англійська.

2. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах. Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2010» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список бібліографічних посилань та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

3. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

4. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором журналу або його заступником). Матеріали, що надходять, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – Університет), підлягають також внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону). **Увага!** З метою розвитку наукометричних підходів у діяльності журналу та науковців **рекомендовано у відомостях про авторів публікацій подавати профілі вчених в ORCID** (*ці відомості підлягають опублікуванню*);

– анотації, що відповідають вказаним нижче вимогам.

Рецензія та витяг із протоколу, що готуються поза межами Університету, підлягають засвідченню за місцем роботи рецензента чи місцем розгляду статті.

5. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі подане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Мови. Анотації подають українською, російською та англійською мовами, одна з яких є мовою публікації. Залежно від мови публікації подають звичайні та розширену анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мовою публікації подають звичайну та розширену анотації. Звичайну анотацію подають також російською мовою (коли мовою публікації є українська або англійська) або українською мовою (коли мовою публікації є російська).

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище, ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою у відповідному паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наприклад, Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 (розміщена на веб-сайті видання).

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від 5 до 10. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування і перекладу розширених анотацій, що здійснюють фахівці редакції) покладається одноосібно на авторів. З метою прискорення роботи редакції над рукописами статей та забезпечення правильності перекладу розширених анотацій дозволяється подання до редакції уже перекладених анотацій, при цьому переклад належним чином засвідчується.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

6. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ПОСИЛАНЬ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. **Увага!** У зв'язку з набранням чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація.

Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» **список посилань необхідно оформлювати у вигляді позатекстового списку бібліографічних посилань**. ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ за новими вимогами наведено на сайті видання за адресою: <http://pb.univd.edu.ua/?action=article&mid=23>.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право відхилити подані для публікації рукописи, які не відповідають програмним цілям видання, вимогам Міністерства освіти і науки України, МВС України, містять плагіат, а також повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що:

– електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», на веб-сайті видання, а також на бібліотечному порталі Університету;

– статті, вміщені в журналі, безоплатно розміщуються у відкритому доступі в репозиторії Університету (KhNUAIR) і в тих архівах відкритого доступу, в яких Університет зареєстрований;

– на веб-сайті періодичного видання можуть бути розміщені коментарі опублікованих матеріалів, надіслані читачами;

– в рамках заходів, які вживатимуться Університетом щодо включення видання до міжнародних наукометричних баз, репозиторіїв, каталогів тощо, усі опубліковані матеріали після виходу видання у світ за рішенням редакційної колегії можуть бути розміщені в мережі Інтернет згідно з вимогами цих баз, репозиторіїв, каталогів тощо.

Редагування *П. О. Білоуса, С. С. Тарасової, Г. Я. Ступницької*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі, С. С. Тарасової, П. О. Білоуса*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 13012-1896 ПР від 28.08.2007.

Підписано до друку 28.02.2017. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 19,13. Тираж 100 прим. Зам. № 2017-12.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.